

158.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,

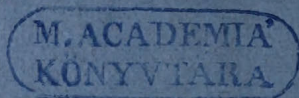
FŐTTKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

VIII. ÚJ ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1892.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

Tartalom:

A rahonczi monostor. — <i>Dr. Karácsonyi János.</i>	1
A bánsági legrégebb német telepítés története. <i>Baróti Lajostól.</i>	11
A bresztovátzi római emléletek. — Közli: <i>Schwansfelder A.</i>	28
ADATTÁR: A bánsági kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai. (1716—1753.) — Közli: <i>Baróti Lajos.</i>	31
TÁRCZA: Rendes havi választmányi ülés 1891. évi december hó 23-án	44
" " " " " 1892. „ február hó 24-én	48
EGYVELEG. <i>Ortway Tvardar, Pozsony város története.</i>	51

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

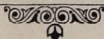
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.

VIII. (UJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.
1892.

301587

ARTIST

KÖNYV

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A nyolczadik évfolyam általános tartalma:

I. Értekezések.

A rahonezai monostor. — <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	1
A bánási legrégibb német település története. — <i>Baróti Lajostól</i>	11, 53
A bresztovátzi római éremleletek. — Közli: <i>Schwanfelder A.</i>	28
Délmagyarország római régiségleletei. — Irta <i>Milleker Bódog</i>	100
Délmagyarország a rómaiak alatt. Régészeti-történeti rajzok. — Irta <i>Milleker Bódog</i> .	173
A becskerek-i spanyol telep. — <i>Dr. Baróti Lajostól</i>	193
Dél-Magyarország monographiája Bél Mátyástól 1731-ből. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i> .	199

II. Adattár.

A bánási kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai. (1716—1753.) — Közli: *Baróti Lajos*. 31, 144, 209.

III. Tárcza.

Rendes havi választmányi ülés 1891. december 23-án	44
„ „ „ „ 1892. február 24-én	48
„ „ „ „ „ márczius 30-án	148
„ „ „ „ „ ápril 27-én	155
VIII. évi rendes közgyűlés 1892. évi május 29-én	157
Rendes havi választmányi ülés 1892. szeptember 28-án	232
„ „ „ „ „ november 30-án	243

IV. Egyveleg.

Ortvay Tivadar, Pozsony város története	51
Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században	249
A bánási legrégibb német település története	250
Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve	251
Ujabb verseczi leletek	252
Ipar-statisztika	252
A lippai állami polgári iskola 1891/92-iki értesítője	253
A rahonezai monostorról	253

Tagok jegyzéke	255
--------------------------	-----

A nyolczedik évfolyam előszava

I. Előszó

Az előszó a könyvtár működéséről és a közönség felé való viszonyáról szól. A szerkesztő megemlíti a múlt évfolyam sikereit és a jövőre vonatkozó terveit. A közönséget arra biztatja, hogy a könyvtárban mindig megtalálják a számukra érdekes és hasznos anyagot.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Az előszó részletesen tárgyalja a könyvtár jelenlegi helyzetét, a felhalmozás állapotát és a szolgáltatások bővítését. A szerkesztő kiemeli a tudományos és művelődési célok érdekében tett lépéseket, valamint a közönség részvételének fontosságát.

II. Tartalom

Az előszó végén a könyvtár jövőre vonatkozó célkitűzéseit és a közönség felé való közeledését foglalta össze. A szerkesztő biztossá teszi, hogy a könyvtár továbbra is a tudomány és a művelődés szolgálatában fogja tevékenykedni.

Az előszó végén a szerkesztő megköszöni a közönség figyelmét és biztatja, hogy a jövőben is legyenek a könyvtárban a legérdekeltebbek.

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

VIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

1892.

I. FÜZET.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A rahonczaí monostor.

A természettudós sokszor a föld mélyébe száll alá, s a föld rétegeit mint valami lapokat forgatja. hogy egyes elrejtett dolgokat megérthessen, a jogosan föltett kérdésekre választ adhasson.

A történetírónak is sokszor vissza kell szállnia a rég elmúlt századok mélyébe, hogy a mai állapotok fejlődését megérthesse s másoknak is megmagyarázhassa. Az igaz, hogy legtöbbnyire csak töredék, csak csekély maradvány az, a mit talál; de a mint a természettudomány a maga törvényeivel egy-egy csontból sokszor az egész eltűnt állat alkatát meg tudta határozni, épen ugy a történelemnek is megvannak a maga törvényei, s azok segítségével egy-egy töredékből következtethet az egész korra, megállapíthatja azon idők műveltségi fokozatát, a későbbi korra tett hatását.

Ilyen töredék az is, melyről itt szólanai óhajtok. Csekély az egész, csak egy kis monostor emléke, de mégis rég eltűnt világnak fényes követe ő, s ha jól ki tudjuk kérdezni, sok-sok elfelejtett dologról értesít bennünket.

Egy érdemes (különben protestáns) tudós, Ráth Károly irt először még 1866. valamicskét a rahonczaí monostorról, vagy mint ő nevezé. rohonczaí konventről. Ismerteté és egész terjedelmében közlé azon egyetlen oklevelet, mely e monostorban írottak közül napjainkig fennmaradt, de azt, hogy hol feküdt e szerzetesház? nem tudta eldönteni. „Rahoncza, Rahoncza nevü helység — ugymond — van Ung megyében, Ungvártól keletre . . . de ezen helyen bajosan lehetett . . . Azt sem merem állítani, hogy e coenobium a vasmegyei Rohoncza lett volna, hanem inkább a Tisza körül.“¹⁾

¹⁾ Magyar Sion 1866. évf. III. k. 268. l.

Kár is lett volna akár az egyiket, akár a másikat állítani. Maga az egyetlen, napjainkig fennmaradt okirat nyíltan tiltakozik ellene, hogy iratása helyét az ország nyugati vagy északi részén keressük. Dél-Magyarországon kell azt kutatnunk és megtalálnunk.

Hogy e tételünket bebizonyítsuk, több dolgot kell előre bocsátanunk!

Más közönség előtt talán bocsánatot kellene kérnünk e kitérésért, de Dél-Magyarország közönsége, — azt hisszük — nem veszi rossz néven, ha egy, 6 és $\frac{1}{2}$ századdal előbb élő délmagyarországi nagybirtokost neki bemutatunk.

A XIII-ik század elején hazánknak, de kivált Dél-Magyarországnak történetében nagy szerepet játszott egy Csák Miklós nevű főúr.

Testvére volt ő az 1203—4. években Esztergom főpapi székén ülő Csák Ugrin érseknek s ez őt úgy szereté mint édes fiát, kimutatván ebbeli szeretetét többek közt azzal is, hogy Miklós öcsésének értékes földbirtokokat adományozott.¹⁾ Később aztán Miklós úr fölvitte Pozsony és Bihar megye főispánságáig.²⁾ Erdemeit a közügyek terén még IV. Béla is elismeri. Mindig a királyi udvarban forogván, az idegen királynő (Jolánta) udvarhölgyei közül választott magának feleséget: első neje görög, a második francia származású vala (keresztnevét egyiknek sem ismerjük). Mindakettő megajándékozta őt fiu gyermekekkel, de az elsőől csak egy, Izsák nevű fia maradt, a másodiktól pedig három.

Csák Miklós urat már attól kezdve, hogy második nejétől is fia született, aggasztotta a gond, mikép oszsa föl javait akként, hogy halála után a mostoha testvérek között pörpatvar ne üthessen ki. Egymásután készítette tehát végrendeleteit és osztoztatta gyermekeit.

Először 1232-ben tett végrendeletet. Ekkor még csak két fia volt: Izsák a görög asszonytól és Lőrincz a francziától. Így aztán nem volt valami nehéz a vagyont kétfelé osztani köztük. Az ősi javak osztatlanul közös birtoknak maradtak, a szerzett javakból a sopronmegyeieket nagyobbrészt Izsák, a dél-magyarországiakat pedig Lőrincz kapta meg.³⁾

Pár évvel később e végrendelet érvénytelenné vált, mert Miklós úrnak második feleségétől újra fia született: János nevű

¹⁾ Fejér C. D. III. 2. 228. l.

²⁾ Fejér. Cod. Dip. III. 2. 133, 140, 254. l.

³⁾ U. o. III. 2. 227—230. ll.

s erről is gondoskodni kellett. 1237-ben tehát újra végrendeletet készített Miklós úr, még pedig sajtáságos szerkezetűt.

Most már az ősi javakat is fölosztotta fiai között, csak Vértes-Keresztúr, Ecsér és a vértesi erdő maradt meg közösnek. A többi akár ősi, akár szerzett jószág három részre ment. Egy-harmadot kapott Izsák, a megmaradt két harmad Lőrinczé és Jánosé lett, de úgy hogy ezek, mint édes testvérek, a rájuk eső részt együttesen s osztatlanul birják. Maga Miklós úr, mint látszik, nyugalomba akart vonulni és az ősi javakból mindössze egyet tartott meg magának életfogytaig: Hód nevű falut. Ehhez járult még három szerzett birtok, bizonyos számú szolgálja személyzettel.¹⁾

A mint az e végrendeletben foglalt birtokokat nyomozzuk, akkor tünik ki, hogy Dél-Magyarország történetében egész jogosan foglalkozhatunk Csák Miklós történetével, mert hiszen nem valami idegennel, hanem idevaló lakossal van dolgunk.

Mert hát vizsgáljuk csak, hol is feküdt az a Hód (vagy mint a régiek irták Houd, Houdu)? Erre nézve ugy nagyjában tájékoztatnak bennünket azon szolgálknak lakhelyei, a kiknek minduntalan Hódra kellett járniok, az úr körül szolgálatot teljesítendők. Ezek közül ugyanis 7 Vingán, 14 Székszón (Seekosou, Scekozov, Zekzou) 9 pedig Gedös-ön (Gueduch, Guedus, Guedech) lakott. Vinga fekvését tudjuk. Székszó vagy Szikszó ma nem létezik ugyan, de, mint a Mercy-féle 1723-iki térkép mutatja, Vingától nem messze, a mai Baraczház és Knéz között állott. Gedös-re nézve pedig útmutató az, hogy a Pécskától nyugatra eső erdőt ma is Gedos-nak hívják. Ezzel szemben a Maros balpartján a mai Német-Szent-Pétertől északnyugatra, körülbelől ott, a hol most a bezdini kolostor van, állott hajdan Gedős falu.²⁾

Vinga, Székszó és Gedöstől nem messzire kellett tehát esnie azon Hód-falunak, a melyben Miklós úr udvarháza állott, mert mégis csak kegyetlenség és esztelenség lett volna szolgálait olyan falvakból válogatni, a melyek nagyon messzire esnek lakásától s így azokat ok nélkül fárasztani.

Mindezen útmutatás mellett sem mondhatnánk azouban valami bizonyosat Hód fekvéséről, mert hiszen ma Vinga körül ilyen helynevet hiába keresünk, ha a Csanád-nemzetségnek

¹⁾ Hazai okmánytár I. k. 16 - 18. l.

²⁾ A pápai tizedszedők is ismerték e helységet Felgedus és Gedes néven. Mindig a székesegyházi főesperesség plebániái közt sorolják föl. (Monumenta Vaticana S. I. T. I. 147, 154, 156, 158. ll). Éppen ez mutatja, hogy a Maros balpartján esett.

1337. jun. 11-ikén kelt osztozkodó levele segítségünkre nem jönne. Ámde ez, a mint az akkor aradmegyei Szécsény (Seecheen) falu (ma Szécsány Temes megyében) elosztását elmondotta, hozzá teszi, hogy „dicte possessionis Seecheen et Hody“ földeit a jobbágyok közösen használhatják.¹⁾ Ezen nyilatkozatból kitetszik, hogy a régi Hód község később Szécsénybe olvadt bele s egy századdal később azzal egy községet alkotott s ebből megtudjuk, hogy Hód falu valaha a mai Szécsány határában feküdt.

Ime rövid igazolása annak, hogy Csák Miklós csakugyan dél-magyarországi lakos vala.

Hód nevű birtokát már 1232-ben úgy emlegeti Miklós úr, mint családjának ősi jószágát. Nagyon hihető tehát, hogy e község már régtől fogva központja vala a Csák-nemzetség e tájékon fekvő birtokainak. Ezek voltak: Vinga, Székszó, a hajdan Vinga és Orczidorf közt eső Szanád falu egy része, Oesztereg (most Csősztelek) továbbá az ismeretlen fekvésű Zimány és Suons vagy Zuos.²⁾

Az ősi birtokokat még ujabban szerzett javakkal is ügykezett Miklós úr gyarapítani. Első volt ezek között a fentebb emlegetett Gedős, a melyet még bátyja Ugrin érsek vett 1204 előtt Farkas ispán özvegyétől és Miklós úrra hagyott.³⁾ Mikor II. Endre osztogatni kezdte a várbirtokokat, akkor Csák Miklós is kapott az alkalmon s egymásután kérte el a falvakat a könnyelmű királytól. Feltűnő ezen birtokszerzésben, hogy az így kapott javak nagyjából a Maros mentén feküdtek. Nevezetesen az aradmegyei várbirtokokból kapott 3-at, a csanád-megyeiekből 9-et, a zarándmegyeiekből 5-öt, a temesmegyeiekből 1-et, összesen tehát 18-at. Ellenben Dunántúl mindössze 8-hoz jutott ilyen könnyű szerrel.⁴⁾ Vagy úgy volt tehát, hogy e vidéki várbirtokokat könnyebb volt nyerni, mint Dunántúl, vagy pedig Miklós úr a Marosmentén akarta javait központosítani. Erre mutat, hogy még más birtokokat is szerzett, mint ő mondja: intra Ticiam et Morisium, mint pl. Kopáncs, Ság, Trucman és Niclous nevéket.⁵⁾ Joggal mondhatjuk ezeknél fogva Csák Miklóst Dél-Magyarország egyik főbirtokosának.

Az 1237-iki végrendelet, noha azt maga a székes-fehérvári káptalan készítette el, még rövidebb ideig volt érvényben,

¹⁾ Anjoukori okmánytár III. k. 369. l.

²⁾ V. ö. Fejér. Cod. Dip. III. 2. 227. l. és Hazai okmánytár I. k. 17. l.

³⁾ Fejér. Cod. Dip. III. 2. 228. l.

⁴⁾ Hazai okmánytár VI. k. 25. l.

⁵⁾ Fejér. C. D. III. 2. 229. l.

mint az 1232-iki. Tán egy év se telt bele, és Miklós úr a király elé járult kérvén őt, hogy királyi tekintélyével erősítse meg az ő végső akaratát. Eme végrendeletét részletesen nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy ebben már Lőrincz és János fiait is megosztottatta, magának pedig összes javainak negyedrészt tartotta meg. Ezek voltak: Gedős, Trucman és Ujfalu a Marosmentén, Gút és Nadap Fejérmegyében. Hód közösnek maradt.

Mikor e végső akarata nyilvánítása alkalmával birtokaiból egy részt visszatartott magának, jól számított, mert nemsokára megszületett negyedik fia is: *Márk* és erről is kellett gondoskodnia. Pedig már nem sok ideje volt hátra, mert súlyos betegség fogyasztotta erejét. Most már nem mehetett a király elé, de még más hiteles helyre sem, hanem magához kellett hívatnia olyanokat, a kiknek írása érvényes volt az ország törvényei előtt. Ő akkor éppen Gedősön lakott¹⁾, nem messzire az akkoriban híres egresi monostortól, a melyben a jámbor életük révén kortársaik előtt nagy tekintélyü cziszterci szerzetesek laktak. Nem nagyon messzire kellett tehát fárasztani embereit a hites emberekért. Elhívatta a perjelt, az alperjelt és a szertár-őrt meggyónt ájtatosan (salutifera peccatorum confessione premissa) s aztán a három szerzetes előtt elmondotta végső rendelkezését. Ez most nagyon rövid volt. Az eddig magának tartott negyedrészt Márk fiának hagyta. Hódról pedig azt parancsolta, hogy az 4 részre menjen és mindenik fiú egy-egy részt kapjon; a leányoknak nem hagyott földbirtokot, hanem az anyjukra és a fiúkra bizta kiházásításukat.

Ez volt Miklós úrnak 4-ik, most már csakugyan utolsó végrendelete. Rövid időn az Úrnak 1239-ik esztendejében elköltözött abba a jobb hazába,²⁾ a hol nincs perpatvar az örökösök között s így végrendeletre sincs szükség.

Most kezdődik a rahonczi monostor szereplése.

Régi történet az örökségen veszekedő testvérek históriája. Itt is ismétlődött. A legöregebb fiú Izsák nem nyugodott bele atyjának végrendeleteibe s megtámadta mostoha anyját, kisebb testvéreinek természetes védelmezőjét. A többit aztán elmondja a rahonczi konvent egyetlen, napjainkig fenmaradt s itt egész terjedelmében újra közzétett oklevele:

¹⁾ Innen van, hogy az egresi konvent őt „comes de Guedech“-nek írja. Nem guedech-i ispán volt ő, mint némelyek gondolták, mert hiszen Guedech nevű megye nem létezett, hanem csak ott lakott s ez a Guedech szó itt csak az ő lakását akarja jelenteni.

²⁾ Hazai okmánytár I. 21—22. ll.

„Vniuersis christi fidelibus presentem paginam perlecturis : Frater Adam Prior de Rohonca, Totusque ejusdem loci Conuentus! Salutem in omnium fidelium saluatore. Vniuersitati uestre fieri uolumus manifestum — quod Paulus banus ex mandato Reuerendi patris ac domini Vgrini Colocensis Archiepiscopi ad nos ueniens causam domine uxoris Nicholai comitis ex una parte, et Isáac primogeniti ejusdem Comitiss ex altera in nostro cenobio coram nobis et presentibus duobus fratribus de Egres. — Radulpho uidelicet et Petro hungaro ac ceteris uiris probis ibi existentibus in hunc modum ordinauit et pacem inter ipsos reformauit. — ut ysáac tenorem litterarum quas N. comes pater ipsius coram Albensi Capitulo fecerat prenotari super dispositione suarum facultatum pro rato et firmo haberet atque sustineret. — De tribus uero terris scilicet in sancta Cruce Echur. et in Houd. ac in silua de Wertus prefatus ysáac terciam partem obtineret et nullam particulam de familijs aut Equacijs. uel cujuslibet animalibus ab ipsa domina posset de cetero requirere. — aut in aliquo ipsam molestare et quicquid dampni domine intulisset de hijs omnibus plenam iusticiam facere teneretur. — Vt autem presens ordinacio immutabilis permaneat et utraque pars in plena pace de cetero inuicem perseueret! in Altari sancti Michaelis uxor. N. comitis et ysáac suus promogenitus super hijs sacramentum prestiterunt. In cujus rei memoriam presentem paginam fecimus conscribi et sigillo Capituli nostri et Pauli Bani communiri. — Nos eciam Frater. A. dictus Abbas de Egres testimonio predictorum fratrum nostrorum fidem adhibentes. — ad petitionem eorundem eoque sigillum proprium non haberent. insuper sigillum nostrum duximus appendendum.“¹⁾

¹⁾ Magyarul ekkép hangzik: „Ádám testvér rahonezai perjel és ugyanazon helynek összes gyülekezete minden, a jelen lapot olvasó keresztény hívőnek üdvöt minden hívek Üdvözítőjében! Nyilvánvaló legyen előttetek, hogy Pál bán a kalocsai érseknek, tisztelendő Ugrin atyának és úrnak parancsára hozzánk jövéen, egy részről Miklós ispán nejének másrésztől ugyanazon ispán elsőszülöttének Izsáknak perét a mi szerzetes házunkban előttünk és két egresi testvérnek tudniillik Radulfnak és magyar Péternek jelenlétében és más jámbor férfiak otlétében ekkép döntötte el és a békét így állította köztük helyre, hogy Izsák azon végrendeletet, melyet atyja a fehérvári konvent előtt tett az ő javairól, érvényesnek és hitelesnek tartsa és fogadja el. Három földből tudniillik Keresztúrból, Ecserből és Hódból, továbbá a vértesi erdőből az előbbmondott Izsák harmadrészt kap, de a szolgákból, a méneslovakból vagy bárminemű állatokból többé semmiféle részt sem követelhet az úrnőtől s nem szabad neki az úrnőt zaklatni, s a mi kárt tett neki, arról teljes kárpótlást köteles nyújtani. Hogy pedig ezen döntvény változatlan maradjon s ezentúl mindkét fél esendes békességben éljen, Miklós ispán neje és Izsák, az ő elsőszülötte, Szent-Mihály oltárán erre esküt tettek. E dolog emlékezetére megírattuk a jelen lapot és megerősítettük azt a mi káptalanunknak és Pál bánnak pecsétjeivel. Mi is A.-nak nevezett egresi apát hitelt adván előbbmondott testvéreink bizonyosságának, az ő kérésükre, minthogy saját pecsétjük ninesen, jónak láttuk a mi pecsétünket szintén ráfüggeszteni.“ — Magyar Sion 1866. évf. III. k. 267—8. ll.

A mint e sorokból látjuk, Izsák diadalmaskodott. A közösnek maradt javakból pl. Hódból ő nem negyedrészt kapott, a mint azt atyja halálos ágyán meghagyta, hanem harmadrészt. Csak-hogy az összekaparított vagynon nem volt áldás, nem volt fia, a kire hagyhatta volna! A negyedik parancsolat megsértése neki is kárára vált.

A többi már nem tartozik hozzánk. Nagyon is itt az ideje, hogy már most végre valahára a rahoncza-i monostorról beszéljünk s mindenekelőtt határozzuk meg azt, merre esett?

Az előadottakból világos, hogy a rahoncza-i monostort nem lehet keresnünk az ország nyugati vagy északi részén, hanem csakis a Maros mentén.

Láttuk ugyanis, hogy Csák Miklós dél-magyarországi nagybirtokos volt és hol Hódon, hol Gedösön lakott. Abból, hogy az elsőszülött fiúnak pörében a kalocsai érsek ítélt, joggal következtethetjük, hogy Miklós úr özvegye szintén a kalocsai érseki tartomány területén tartózkodott, mert csak akkor birt fölötte a kalocsai érsek joghatósággal. Ha pedig itt lakott, önkéntelenül is arra gondolunk, hogy kiskorú gyermekeivel továbbra is Miklós úr volt udvarházában Gedösön édegélt. Végre pedig, mint látjuk, a rahoncza-i monostorban a pör eldöntésénél jelen volt két egresi cisztercezi szerzetes is. Már pedig lehetetlen, hogy az országnak akár nyugati akár északi részéből egészen le, Egresre, küldjenek tanúkért, mikor közelebb is kaptak volna.

De, ha már most a törvényszék működése helyét a felek és tanúk lakhelye közelében (Gedös, Hód és Egres tájékán) keressük, — mint a hogy kell is keresnünk — akkor ne ütközzünk meg azon, hogy arra felé ma Rahoncza nevű helység nem található. Nem a mostani, hanem a régi állapotot kell szemünk előtt tartanunk. Forgassuk csak a régi Csanádmegye történetének lapjait, akadunk Dél-Magyarország területén is olyan helyre, a melyhez méltán kötjük e monostor emlékét.

A Földváry-féle 1561-iki összeírásban a régi Csanádmegye falvai közt majdnem utoljára egy Rahoncza nevű helység fordul elő mint Serjényi (helytelenül Serényi) Pál birtoka.¹⁾ Annyit láthatunk ez összeírásból, hogy e helység körülbelül a mai Torontál megye északi részén feküdt, de biztosítékunk nincs reá.

A XV. századból egy oklevél arról tudósít bennünket, hogy e helység valaha hazánk nagy hősének Hunyady Jánosnak

¹⁾ Rácz K., A zarándi egyházmegye története 110. l.

birtoka volt. 1454-ben vette meg „portiones possessionarias in possessionibus *Rohoncz et Nagfalu* cum tributo ibidem exigi solito, necnon Harmad, item integras possessiones Weresmarth cum vado in fluvio Marosy existente et Szemlek“ Tapsonyi Antimi Jánostól 2000 aranyforintért és Falkasfalva nevű baranya-megyei birtokáért.¹⁾ Arra is figyelmeztet bennünket ez oklevél, hogy a mai temesmegyei Nagfalu tájékán kereshetjük Rahonczá, de teljes útmutatást nem ad.

Hanem, ha még egy századdal előbbre megyünk, oly adatra bukkanunk, a mely, legalább egy irányban, biztos útmutatást ad Rahoncza fekvésére nézve. A pápai tizedszedők megbizottai a csanádi egyházmegye székesegyházi főesperességében behajtván az adót a következőket jegyzik föl: (1332.) „Item Barlabas de *Ruhuncha* solvit IX banales“²⁾ (1333.) „Item . . . de Nogfolu solvit XV. banalatem. Item . . . de *Rohuncha* solvit IX banales et I parvum. Item Georgius de Harmad solvit VI banales“³⁾ (1334.) „Item Petrus de Magna-Villa solvit X. banales. Item Dominicus de *Rehunda* solvit IIII banales. Item Petrus de Worias solvit V banales“⁴⁾ (1335.) „Item Petrus de Worias solvit X banales. Item Dominicus de *Gohuncha* solvit I grossum et I banalem. Item Petrus de Noglolu (hibás: Nogfolu helyett) solvit III et unum banalem.“⁵⁾

Kétségtelen e följegyzésekből először is az, hogy Rahoncza a régi Csanád megyének Maros-balparti részében feküdt, mert, csak mint ilyen tartozhatott a csanádi, másképp székesegyházi főesperességhez; a Maros jobb partján eső plebániák ugyanis a Marosontúli (a régi Csanádról tekintve) főesperességet alkották.

De még mást is következtethetünk e tizedjegyzékből. Négy eset közül, mint látjuk, Rahonczá 2-szer Nagfalu és Varjas, 1-szer Nagfalu és Harmad között sorolják a tizedszedők. E Harmad falu a Mercy-féle 1723-iki térkép szerint Perjámos és Nagfalu közt esett. Három egymás mellett fekvő helység volt tehát Nagfalu, Varjas és Harmad és három ízben köztük fordul elő Rahoncza. Nem joggal vonhatjuk-e le ebből azt a következtetést, hogy a keresett Rahoncza helység is e tájékon esett? Hozzájárul még az 1454-iki cserelevél bizonyága is, a mely szintén Nagfalu és Harmaddal említi föl Rahonczá. Mindezt csupa merő véletlenségnek tulajdonítani nem lehet, s

¹⁾ Hazai oklevéltár 420. l.

²⁾ Monumenta Vaticana Hungariae. I. s. I. v. 147. l.

³⁾ U. o. 154. l.

⁴⁾ U. o. 156. l.

⁵⁾ U. o. 158. l.

azért a régi Rahoncza helyét, addig is, míg még körülményesebben tájékoztató adat kerül elé, a temes-megyei Nagyfalú mellé, körülbelül a mai Temes- és Torontál megyék határán tűzhetjük ki.

Hosszúra terjedne ez értekezés, ha a monostor történetének előadása is annyi fáradságot követelne, mint a mennyibe helyfekvésének meghatározása került. De — sajnos — e történet rövid, hiányos, épen olyan szaggatott, mint Dél-Magyarország Árpádkori multjának képe általában.

Az első adatot a rahoncza-i monostor létezéséről szintén a Csák nemzetség levelei szolgáltatják.

Azon birtokok egy részét, melyeket II. Endre királyunk Csák Miklósnak könnyelműen oda adogatott, fia, az erélyes IV. Béla egy időben vissza vette ugyan, de gyöngye apja már két év mulva visszaadta neki, s hogy Miklós úr annál könnyebben rájuk találjon, még az adományozott birtokok határait is elmondja erről szóló levelében. Az azelőtt a csanádi várhoz tartozó birtokok másodikának — Pany nevűnek (Pon, Pony) — határleírása magyarul így szól: „A Bessenyők földének határa ugyanazon ispán Pany nevű földé felé közeledik és attól kezdve Surány földével határos. Pany föld határa: keletről határos Degör földével, aztán pedig Jára földével, attól kezdve határos a rahoncza-i egyház (Roancensis ecclesie) népeivel t. i. Széplak (Sceploc villa) faluval, Loth- és Suran-nal.“¹⁾

A mint ez adatból látjuk, a rahoncza-i egyháznak különféle foglalkozású népei voltak, s ezek egy része Széplak nevű faluban lakott. A felsorolt határjelekből csak kettőt tudunk meghatározni, Bessenyőt és Jára földét. Bessenyő ma is meg van, Jára nevű elpusztult helységet pedig az 1723-iki térkép tüntet föl Nagy-Szentmiklós mellett. Itt volt tehát, ha e két jel nem csal, az a Széplak, melyben a rahoncza-i monostor népei laktak. Nem messzire estek monostoruktól, de helységük neve annyiban különös, hogy az alföldön fekvő községek ily nevet tudunkkal nem viselnek.

Egy évvel később újra szó van a rahoncza-i monostorról. Ennek megértésére szükséges előre bocsátanunk, hogy régi királyaink több monostornak azon kiváltságot adták, hogy embereikkel az erdélyi sóbányákból maguknak sót hozathassanak. Ezek hoztattak is, még pedig annyit, hogy belőle el is adhattak. Az ám! de ez által a kinstár só-monopoliumát megrontották,

¹⁾ Hazai okmánytár I. k. 12. 1.

vagy legalább megakadályozták azt, hogy a kincstár a só árát tetszése szerint emelje. E miatt aztán nagy pörlekedés támadt a király és papság között. Végre abban egyeztek meg, hogy csak is a kincstár árulhat sót, de ha valamelyik kiváltságolt egyház vagy monostor több sót hozatna, mint a mennyire neki szüksége van, akkor a fölösleget a király pénzül megváltja még pedig úgy, hogy a kőso száz zoványáért (Zuan, talán annyi mint egy mázsa) egy márka ezüstöt fizet. Egyuttal megszabták azt is, hogy egy-egy kiváltságolt egyház hány darab kősót tarthat meg a maga használatára. A mint pedig ezen egyházakat s monostorokat felsorolják, ott találjuk egyszerre a mi rahonezai monostorunkat is, mint olyant, a mely a maga használatára 4000 darab zovány nevű kősót tarthatott meg (Item ecclesia de Roncha quatuor millia zuanorum)¹⁾; ha többet hozatott, a kiszabott árért el kellett adnia a királynak.

Ez adat világosan mutatja, hogy a rahonezai monostor a nagyobbak közé tartozott s hogy, ha nem is alapították a magyar királyok, legalább is kiváltságokat osztogattak neki.

Végre az utolsó adatot e monostor működéséhez a fent ismertetett oklevél szolgáltatja. Ebből látjuk, hogy a monostornak perjele 1239. végén vagy 1240-ben Ádám testvér vala. Az oklevél azon adatából, hogy Csák Miklós özvegye és Csák Izsák Szent-Mihály oltárán esküdtek meg, joggal következtethetjük, hogy maga a monostor egyháza is e főangyal tiszteletére épült, mert rendszeren a főoltárnál szoktak esküdni. Különben ezt igazolja a monostor töredezett állapotban fenmaradt pecsétje is, melynek mezejében egy szárnyas angyal szemlélhető; nem más mint az egyház védőszente, Szent-Mihály. E pecsét köriratából ma már csak annyi olvasható „SIG . . . . HON . . . .“ azaz Sigillum conventus de Rohonca.“²⁾

Ennyi mindössze, a mit a rahonezai monostorról történeti emlékeink beszélnek. A tatárjárás után minden hallgat róla, a XIV-ik században pedig csak egy kis, egyszerű plebánia létezik Rahonezán. Elsöpörte tehát a rahonezai monostort is, mint annyi mást, a tatárjárás és hamvaiból nem támadt föl többé.

Eltűnt, elpusztult, de nem hiába élt és működött. Hatása, melyet a magyar nemzet művelődésére gyakorolt, fenmaradt és tovább terjedt. A vizbedobott kő is már rég eltűnt, de a viz felszínén a dobás helye még mindig látszik és mind nagyobb szűrűket indit.

Dr. Karácsonyi János.

¹⁾ Knauz: Monum. Strig. I. k. 291. l.

²⁾ Magyar Sion 1866. évf. 268. l.

A bánsági legrégibb német település története.¹⁾

BARÓTI LAJOSTÓL.

A németeket a Bánságban első ízben, mint tudva van, mindjárt a törökök kiűzése után való időkben, gróf Mercy Claudius Florimundus tábornok kormányzósága alatt (1717—1734.) telepítették meg.

E telepítésről eddigelé csak nagyon hiányos ismereteink voltak.

Griselini, a Bánság első monographusa emlékezik meg róla először, de csak általánosságban. Kiemeli ugyan Mercynek, a Bánság ujjíateremtőjének érdemeit, melyeket ezen, a török hódoltság idején elpusztult vidék benépesítése körül szerzett s néhányat azon helységek közül is felsorol, hová Mercy németeket telepített:²⁾ a telepítés részleteiről azonban hallgat, valószínűleg azért, mert a tisztviselők, kikkel bánsági útja alkalmával (1774—76.) érintkezett, a félszázad előtt történt dologról többet nem tudtak mondani, annyit pedig a Bánságnak régi, állítólag 1728-ban készült térképéről is leolvashatott.

Griselini hézagos tudósítását a Bánság újabb történetírói alig egészítették ki.³⁾ Böhm és Schwicker⁴⁾ egészen az ő nyomán indulnak, csak Szentkláraynál⁵⁾ és Millekernél⁶⁾ találunk több adatot a bánsági legrégibb német telepítésre vonatkozólag.

¹⁾ A jelen értekezés lényegben egyező azzal, mely az „Ethnographia“ 1890. évi 8—10. füzetében megjelent, csak hogy itt mindent részletesebben mondok el, fölhasználtam az újabban talált adatokat s közlöm a telepítésre vonatkozó érdekesebb okmányokat is.

²⁾ Griselini F.: Versuch einer pol. u. nat. Geschichte d. Temesvárer Banats. 1780. I. 155—156. l. — A Mercy idejében keletkezett tisztán német helységek közül Griselini Fehértemplom-ot (Weisskirchen), Szent-Péter-t, Zádorlak-ot, Uj-Bessenyo-t, Uj-Pécs-et, Dettá-t, Kudriez-ot, Bruekenau-t, és Hidegkút-ot. (Gutenbrunn) említi, a vegyes — német-oláh — lakossággal bíró helyek közül pedig Uj-Arad-ot és Gyarmath-át. Látni fogjuk, hogy e helységek közül nem mindegyik nyerte Mercy korában német lakosait, másrészt meg fogunk győződni arról is, hogy az első német telepítés, bár nem volt olyan terjedelmű, mint a Maria Terézia vagy II. József alatt történtek, még sem volt annyira jelentéktelen, mint a hogy a Griselini által felsorolt helységek számából következtetni lehetne.

³⁾ Böhm L.: Gesch. d. Tem. Banats, 1861. I. 219. l.

⁴⁾ Schwicker J. H.: Gesch. d. Tem. Banats, 1872, 316—317. l.

⁵⁾ Szentkláray J.: Száz év Délmagyarország újabb történetéből, I, 249—253. l.

⁶⁾ Milleker B.: Az első német települések a Duna-Tisza-Maros-köz déli részeiben. Tört. és Rég. Ért. III. évf. 82—92. l.

Szentkláray is Griseliniből merített, azonkívül fölhasználta a Czoernig ethnographiai művében¹⁾ s némely bánsági plébánia levéltárában található adatokat. Azonban ez adatok csak kevés hitelt érdemelnek. A plebániai levéltárakban őrzött s az illető község múltjára vonatkozó följegyzések mondhatni kivétel nélkül újabb korból válók és leginkább csak hagyományon alapulnak; Czoernig adataiban pedig sok a tévedés és ellentmondás, amin nem csodálkozhatunk, mert míg a Mária Terézia és II. József korabeli kolonizációk történetét gondos levéltári kutatások alapján írta meg, addig a Mercy idejében történt telepítést illetőleg beírta Griselini hiányos tudósításával, melyet úgy látszik csak a esanád-egyházmegyei névtár („Schematismus“) nem mindenkor hiteles adataival iparkodott kiegészíteni.

Milleker magáról a telepítésről keveset mond ugyan, de gondosan összegyűjtötte a bánsági legrégibb német telepekre vonatkozó, szétszórtan megjelent adatokat s ezek alapján összeállítá a Mercy korában keletkezett alvidéki német telepek jegyzékét, mely az első német település terjedelméről elég világos képet nyújt.

A németeknek a Bánságba történt első betelepítésére érdekes világot vetnek az egykori tartományi kormánynak, az u. n. temesvári adminisztrációnak 1889. nyarán az országos levéltárba került iratai, melyek addig a temesvári pénzügyi igazgatóság irattárában lappangván, ugyszólván teljesen elkerülték a bánsági történetírók figyelmét. Érdekes adatok találhatóak a bécsi hadügyminiszterium s az egykori udvari kamara levéltárában őrzött némely iratokban is, melyek különösen a telepítés kezdetére s a települőknek nyújtott kedvezményekre nézve adnak fölvilágosítást.²⁾

Ezek alapján kísérlem meg a következőkben a bánsági legelső német kolonizáció történetének a megírását.

---

¹⁾ Czoernig K.: Ethnographie d. öst. Monarchie, III. 6., továbbá 169–170. és 256–262. l.

²⁾ A bécsi cs. és kir. udv. levéltárban valamint a temesvári hadtestparancsnokság levéltárában a bánsági legrégibb német településre vonatkozó adatokat nem sikerült találni.

I.

A bánási puszta vidékek benépesítése mindjárt a visszafoglalás után egyik kiváló gondját képezte a temesvári adminisztrációnak és első nagyhírű elnökének: Mercy grófnak. Azonban a passaroviczi béke megkötéseig s azon túl egész 1721 nyaráig, midőn Mercy a szicíliai hadjáratból¹⁾ a gondjaira bízott tartományba visszaérkezett, részint a rendezetlen tartományi viszonyok, részint a kormányzó tábornok távolléte miatt, német birodalmi lakosok tömegesebb betelepítéséről szó sem lehetett.

Addig csak szórványos telepítések történtek.

Első sorban a tartomány főhelyének: T e m e s v á r-nak lakosságát szaporítá az adminisztráció német polgárokkal. Midőn Savoyai Eugén Temesvár visszafoglalása után a Bánáságot elhagyni készült, Wallis grófot, Temesvár első parancsnokát utasítá, hogy a várba csak katolikus és német polgárokat fogadjon be.²⁾ Két héttel utóbb — 1716. nov. közepén — már igen sok német lakott a várban. Kivételesen markotányosok voltak a főhadi szállásról, a kik kocsik hiányában áruikat el nem szállíthatván, kénytelen-ségből Temesvárott maradtak. Szándékuk volt áruikat eladni s azután — legkésőbb a következő tavasszal — a sereghez visszatérni.³⁾ Ugy látszik, azonban hogy többen közülök állandóan

---

¹⁾ A szicíliai hadjárat 1718–1721-ig tartott. E hadjáratban a spanyolok ellen harezoló császári seregnek Mercy volt a fővezére. A császár 1719. február havában nevezte ki azzá. Távollétében Wallis Pál Ferencz gróf, temesvári várparancsnok volt ideiglenesen a tartományi kormány elnöke. Sziciliát a hadjárat szerencsés befejezése után 1720. nyarán hagyta el Mercy, s miután megrongált egészségének helyreállítása végett több hónapot Bécsben töltött, 1721. július végén visszatért a Bánáságra.

²⁾ Eugén utasítása Wallis Pál Ferencz gróf részére, Temesvár, nov. 1. 1716. „... Dass vor allem in gedachte Festung kein anderer als catholicae religionis und deutscher beständig anzunehmen. . . .“ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI., Supplement, No. 167.

³⁾ Wallis gróf levele Savoyai Eugén herceghez, 1716. nov. 17. „Es sind zwar sehr viele deutsche Leute hineingezogen, denen nur die Kaufläden (bazarok?) interim haben können assignirt werden, so aber lauter Marketender aus dem Hauptquartier sind und nach auseinandergegangener Armee in Ermanglung der Führen, das Ihrige fortzubringen, so sie nicht verschleissen können, hereingezogen, welche aber alle nach angebrachter Waare entweder gleich von hier oder auf das Frühjahr wiederum zur Armee sich werden begeben wollen. Von Handwerkern aber hat sich bis dato niemand gemeldet.“ — *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI. 292. l.

megtelepedtek, mert 1717—18-ban már 49 német család lakott Temesvárott sőt 1718 ujév napján a német tanács is megalakult.¹⁾

1718-ban megjelennek a Bánságban az első német bevándorlók is. Először — 1718. tavaszán — 300 iparos érkezett le, kiket az udvari kamara küldött.²⁾ Jobbára kőművesek, ácsmesterek és tégláégetők („Ziegler“) voltak, kiknek az volt a rendeltetésök, hogy a bánsági várakat: Orsovát, Pancsovát, Uj-Palánkát, Karánsebest és Mehádiát, első sorban pedig Temesvárt megerősítsék s hogy itt, valamint a tartomány főbb helyein kaszárnyákat, hivatalhelyiségeket, magtárakat s egyéb középületeket emeljenek. Császári iparosok („kayserliche Handwerker“) néven említik őket az iratokban s ellátásukról az adminisztráció gondoskodott, mi végből az egyes kerületekre kisebb-nagyobb adót vetett ki. Sokan családjukat is levitték magukkal s miután munkával bőven el voltak látva és elég jó keresetük volt, állandóan megtelepedtek.

1719-ben még egyre folytak az erődítési munkálatok és egyéb építkezések, úgy hogy az előző évben érkezett iparosok alig győzték a munkát. Azért Németországban is toborzottak iparosokat s azokat is leküldték a Bánságba.³⁾

Az iparosokkal egy időben bányászok is érkeztek. A bánsági bányákat 1718 tavaszán kezdték újból művelni. Ujból mondom, mert már előbb a törökök⁴⁾ és magyarok,⁵⁾ sőt a rómaiak⁶⁾ is művelték. A szükséges bányamunkások leküldése végett az udvari kamarához fordult a tartományi kormány. De mivel sem az alsó- sem a felső-magyarországi bányavárosokban a kívánt bányászokat nem nélkülözhatték, az udvari kamara intéz-

---

¹⁾ Preyer J.: Monographie d. kön. Freistadt Temesvár, 55. l. — Preyer közli neveiket s egyiknek-másiknak származási helyét is. Hogy Temesvár első német polgára i nem Németországból vándoroltak be közvetlenül, hanem csakugyan markotányosok vagy kiszolgált katonák voltak, az — eltekintve attól, hogy bevándorlásukról az iratok mitsem tudnak, — onnan is kitűnik, mert Németország különböző vidékeiről, a többi között Északi-Németországból (Danzígból, Brandenburgból, Königsbergből stb.) is származtak (Pesty Fr.: Műveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században, Századok, 1877., 49.), holott mint látni fogjuk, a Merey idejében a Bánságba telepített németek kizárólag déli németek valának.

²⁾ Rep. aller von dem Kriegerath an die Administration ergangenen Verordnungen u. dahin erstatteten Berichten, 1716—1730. Orsz. lvtár.

³⁾ „Sonntag, den 5. März. — Heute seynd über hundert Handwerks-Leuthe aus dem Reich zu Wasser dahier angelanget, um ferners nach dem Bannat von Temeswar abzufahren, und aldorten sowohl in dem Festungsbau, als auch in anderen Dingen gebraucht zu werden.“ Wien. Diarium, 1719. márcz. 4—7. (1627.) sz.

⁴⁾ Udv. kamara leirata, 1721. jun. 4. — Orsz. lvtár. — Griselinii, i. m. II. 64. l.

⁵⁾ A krassó-szörény megyei Chiglobanya és Cheglobanya már 1437. és 1464. említetik. (Dr. Csánki Dezső szíves közlése.)

⁶⁾ Griselinii, i. m. II. 62. és 87—88. l.

kedett, hogy a Szepesség-ből, nevezetesen Szomolnok-ról tiz bányamunkást a szükséges réz- és vasolvasztó-munkásokkal, továbbá a réz- és vaspöröly-, valamint a fuvó-mesterekkel együtt mielőbb a Bánságba küldjenek, hogy ott fölállítsák az olvasztó kemenczéket és megkezdjék a gazdagnak ígérkező bányái bányák kiaknázását.¹⁾

A következő év őszén 13 tiroli bányászt küldött le az udvari kamara, utasítván az adminisztrációt, hogy őket Oraviczán vagy másutt, ahol legtöbb szükség van rájuk, alkalmazza.²⁾

1721-ben Beszterczebányáról érkezett néhány olvasztó munkás.³⁾ De ezek nem váltak be s mivel folytonosan betegeskedvén, amúgy is visszakivánczoltak, 1724 végén hazaküldötték őket.⁴⁾

1721-ben az udvari kamara Schmidt Antal nevű möllersdorfi pörölymestert is leküldé Oraviczára, három legénynyel, az ottani rézhámor és olvasztó kemencze berendezése végett.⁵⁾

Bányamunkásokban még mindig nagy lévén a hiány, a kamara ilyenek leküldése végett a tiroli kamarát is utasítá.⁶⁾ Ez még 1721 őszén történt. De mivel már küszöbön volt a tél, a következő tavaszra halasztották a bányászok leküldését. 1722 nyarán csakugyan számos bányamunkás érkezett Tirolból, Schwaz vidékéről, még pedig családotul. A leérkezettek egy része Oraviczabányán, más része a szerbországi Majdanpeken telepedett meg. Utóbbi helyen, mely a Bánsághoz tartozó szerb kerületek egyikében feküdt, szintén voltak rézbányák.⁷⁾

¹⁾ Udv. kamara leírata, 1718, jun. 29. Orsz. lvtár.

²⁾ Neveiket is ismerjük az udvari kamarának 1719. szept. 9. és a bankálításnak ugyanez évi szept. 6. kelt leiratához csatolt következő jegyzékből: „Lista deren auss Tyroll angekommen- und in den Banat Temesvár abgehenden drey-zehen Heuer oder Bergknappen. 1. Joseph Doll. 2. Johan (a bank. jegyzékében: Hanss) Doll. 3. Peter Jaut. 4. Mathias Jaut. 5. Christoph Dändler (a bank. jegyzékében: Därler) 6. Johan Haintzel (a másik jegyzékben: Hanss Aizel). 7. Martin Söll. 8. Ulrich Söll. 9. Joseph Paumgartner (a másik jegyzékben: baumgartner). 10. Jacob Reitter (a másik jegyzékben: Reutter). 11. Sebastian Pichler. (a másik jegyzékben: Fischer). 12. Andree Kna b. 13. Johan Forreker (a másik jegyzékben: Forrecker).“ — Orsz. lvtár. — Úgy látszik ez volt az a 13 tiroli bányász, kikről Pesty Frigyes is megemlékezik (Krassó-Szörény vármegye története, II. 2. r. 84.), azt állítván, hogy még 1703-ban, tehát a törökök kiűzése előtt (?) küldötte le őket a bécsi kormány Oraviczára, hogy az ottani bányák állapotát megvizsgálják.

³⁾ Udv. kamara leírata, 1721. máj. 19. — Orsz. lvtár.

⁴⁾ Rep. aller von d. Hofkammer erlassenen Verordnungen u. dahin erstatteten Berichte, 1716—1740. — Orsz. lvtár.

⁵⁾ Az udv. kamara szerződése Schmidt Antallal, 1721. aug. 27. — Orsz. lvtár.

⁶⁾ Udv. kamara leírata, 1721. okt. 1. és nov. 15. — Orsz. lvtár.

⁷⁾ Az udv. kamara leírata (1722. jun. 22. kivonata az orsz. lvtárban) „247 félről“ („Partheyen“), a Wien. Diarium, 1722. jun. 24. (50.) számában pedig „körülbelül 450 főről“ emlékezik. Az utóbbi a bányászok Bécsbe érkezéséről

A tiroli bányászokon kívül az 1722. év folyamán stájer, szász és cseh bányászokat is küldött le az udvari kamara.¹⁾

1722-ben megindult végre a németek tömeges telepítése is. Ugylátszik Mercy ez iránt még 1721-ben, Bécsben időzése alatt tett a hadi tanácsnak előterjesztést. Mert alig hogy visszaérkezett a Bánságba, az adminisztráció kiküldé Craussen János Albrecht, tartalékos szekeresz-hadnagyot és moldovai alharminczadost,²⁾ hogy Gyarmathát, Uj-Aradot, Lippát, Facsétot, Lugost, Karánsebest, Verseczet, Oraviczát a szomszédos Prostiannal, végül Moldova vidékét, a mely helyekre az adminisztráció első sorban szándékozott németeket telepíteni, nézze meg s adjon véleményt: vajjon e czélra alkalmasak-e s ha igen: hány családot lehetne az egyes helyekre telepíteni? Craussen volt ugyanis kiszemelve arra, hogy Németországból gyarmatosokat toborzzon.

Megbízatásában eljárván, tapasztalatairól részletes jelentésben számolt be.³⁾ Ami a Temesvártól két órányira fekvő Gyarmathát illeti — ugymond — oda mindenesetre kellene németeket telepíteni, de eleinte nem többet, mint 100—120 családot. Uj-Aradból valamikor derék, szép helység válhatnék, mert ott több száz család élélhetne. Lippára első szállítmányából Craussen 200 családot ígért telepíteni, de kívánta, hogy az ott lakó ráczokat és oláhokat, ha továbbra is ott maradnának, egy utczába vonják össze és földjeiket is különítsék el. Facsétot, Lugost⁴⁾ és Karánsebest,⁵⁾ mivel elég népesek voltak, németek településére nem találta alkalmasoknak. Hasonlókép Verseczet, mely jó vízben szenvedett hiányt, pedig — ugymond — a sikeres gazdálkodáshoz és a települők egészségének föntartásához ez multhatatlanul szükséges. Oraviczára és a félóránnyira fekvő

---

igy ír: „1722. Montag, den 22. Dito (Juny). Dieser Tagen seynd in etlichen Schiffen auf der Donau die durch einem Hochl. Hof- Kriegs-Raht auf Verlangen Ihro Excellenz des in dem Temeswarer Bannat Commandirenden Herrn General Mercy aus dem Tyrol beschriebene Berg-Knappen, samt Weib und Kinderen bey 450 Köpfen, unter Begleitung dero Berg-Gerichts-Schreibern, Herrn Joseph Angerers, alhier angelangt; um nach besagtem Bannat bey Einrichtung aldort ligender Berg-Werckeren sich niederzulassen, und gute Dienst zu thun.“

¹⁾ Rotulus Miscellania, I. 106—107. — Orsz. lvtár.

²⁾ „Geweste Kays. fuhrwesens Offizier“, „Lieutenant“ — így említik az iratok. 1719. nov. 2. Moldovára alharminczadosnak nevezték ki „wegen Kündigkeitt sowohl des Landes, alss auch der Sprach.“ — (Udv. kam. leirata az orsz. lvtárban) Azelőtt ugylátszik Szerbiában volt s részt vett az ottani német telepítés munkájában.

³⁾ Lásd Mellékletek, I.

⁴⁾ Lugoson ötszáznál több család lakott akkor. Sokkal népesebb volt tehát, mint Temesvár, ahol 1716. november havában, közvetlenül a visszafoglalás után mindössze 466 rácz, 35 örmény és 144 zsidó lakott. — Wallis grf. levele Eugen herczeghez, i. h. 293. l.

⁵⁾ Karánsebesen 1721-ben 600-ra ment a lakosok száma.

Prostianra első szállítmányából 300 családot ígért telepíteni, föltéve, hogy az ott lakó oláhok máshová költöztetnek. Moldova vidékén is 300 családot akart Craussen megtelepíteni. Végül azon reményének adott kifejezést, hogy Isten segítségével nemcsak ezen helységek lakosságát fogja szaporítani, hanem sok más helységet is be fog népesíteni.

Craussen javaslatait az adminisztráció csekély kivétellel elfogadta.¹⁾ Megengedte, hogy Gyarmathára 120 német családot telepíthessen; ha többen érkeznének, az adminisztráció gondoskodni fog arról, hogy a rácztól el legyének különítve. Elismerte továbbá, hogy Uj-Aradot sok német család szállhatná meg, egyelőre azonban ezt függőben kívánta hagyni. Lippát illetőleg az adminisztrációnak nem volt kifogása, hogy oda 200 német család települjön. De mivel az oláh és rácz lakosoknak nagyon nehezökre esnék, ha őket áthelyeznék, maradjanak meg régi állapotukban, a németeket pedig inkább a Maros partján álló s romokban heverő vár („Schloss“) mellett lehetne elhelyezni, hol a török kincstári szőlőket, szántóföldeket és réteket lehetne kijelölni számukra, a helyet pedig Német-Lippának nevezni. Azonban ez is csak maradjon függőben. Facsétot, Lugost, Karánsebest és Verseczet, ami illeti, az adminisztráció egy véleményben volt Craussennel. Oravicza és Prostianra nézve azonban némi nehézség forgott fönn. Ugyanis felső helyen az volt a szándék, hogy ott egy szabad bányavároska alapíttassék, de mivel e két helység határos volt a bányászok lakta falvakkal, a települők számára sem szántóföldeket, réteket, sem szőlőket nem lehetett kihalásítani. Ez csak úgy történhetnék, — mondja az adminisztráció a Craussen jelentésére hozott határozatában — ha a rácz és oláh lakosokat szép szerével rá lehetne venni, hogy máshová költözzenek. A mi végül Moldova vidékét és a vele szomszédos Radimna, Pozsezsena és Bosnyák²⁾ nevű falvakat illeti, arra nézve az adminisztráció jóváhagyta, hogy a hozzájuk tartozó szántóföldek-, rétek- és szőlőkkel egyetemben a német települőknek átengedtesse és pedig mindenek előtt.

Jelentésével kapcsolatban Craussen a magával hozandó német bevándorlók nevében előterjeszté az azok részére igényelt kedvezményeket is³⁾ s miután a tartományi kormány ezekre

¹⁾ Lsd. Mellékletek, II.

²⁾ Uj-Moldovát még ma is így nevezik. Lásd Schem. Cleri Dioece. Csan. 1892. 174. l.

³⁾ Lsd. alább.

nézve is határozott, 1722. február havában Bécsbe utazott.¹⁾ Kinyervén a felsőbb hatóságok t. i. a hadi tanács és az udvari kamara jóváhagyását, valamint VI. Károly császár engedélyét, hogy a római birodalomból²⁾ több száz családot toborozhasson s azokat a Bánságba vihesse, hogy ott megtelepedjenek, márczius közepe táján kiment Németországba.

Ápril elején Regensburgban,³⁾ egy hónappal utóbb pedig már Wormsban találjuk⁴⁾ őt. Ugylátszik Worms volt a toborzás központja, legalább itt időzött Craussen legtöbbit; innen intézte a toborzás ügyét, melynek időnkénti állásáról Mercy leveliben értesíté.

Eleinte nagy buzgóságot fejtett ki. Már május elején jelenté, hogy Szt. Mihálynapig az ígért 600 családon fölül jóval többet, körülbelül 1000-et küld le.⁵⁾

Junius elején már Darmstadtban volt. Innen írta Mercynek, hogy a mainzi érsek a kivándorlani hajlandóknak szabad elmenetelt biztosított, egyuttal remélé, hogy ugyanazt a hesseni fejedelemtől, a trieri választófejedelemtől és a würzburgi püspöktől is sikerül kinyernie.⁶⁾

Ebből látjuk, hogy Németország mely vidékéről toborzották a telepítvényeseket, t. i. a mainzi, trieri választófejedelemségekből, a hessen-darmstadti herczegségből, és Frankóniából; de toborzották a kölni választófejedelemségből, a Svábföldről és a Pfalzból is. Mindezek a vidékek a XVII. század végén a francziák dúlásaitól sokat szenvedtek s talán nem tévedünk, midőn különösen ezen körülményben keressük az okot, mely az odavaló népet arra bírta, hogy elhagyva ősi lakóhelyét, egy ismeretlen, a törökök gyászos uralma alól csak nem régiben fölszabadult, kietlen, távoli vidékre költöztek.

A toborzottakat Craussen négy csapatban szándékozott leküldeni és pedig: az elsőt János napján (junius 26.), a másodikat Jakab napján (julius 25.), a harmadikat Bertalan napján (augusztus 24.) s végül a negyediket és utolsót Mihály napján (szeptember 29.).⁷⁾

¹⁾ Rep. aller von dem Kriegs-rath an die Adm. ergang. Verordnungen u. dahin erstatteten Berichten, 1716—1730. — Orsz. lvtár.

²⁾ Lsd. Mellékletek, V.

³⁾ Craussen levele Mercyhez, Regensburg, 1722, ápr. 4. — Rot. Misc. I. 93. Orsz. lvtár.

⁴⁾ Craussen levele, Worms, 1722, máj. 5. — Rot. Misc. I. 85. Orsz. lvtár.

⁵⁾ Craussen levelei Mercyhez: 1722. máj. 5. és jun. 9. — Rot. Misc. I. 85. és 93. — Orsz. lvtár.

⁶⁾ Craussen levele Mercyhez: 1722, junius 2. — Rot. Misc. I. 92. — Orsz. lvtár.

⁷⁾ Craussen levele Mercyhez: Worms, 1722. junius 15. — Rot. Misc. I. 97. — Orsz. lvtár.

Az első szállítmánynyal Mercy magyarországi jószágaira is annyi családot ígért leküldeni, a mennyi egy falu telepítéséhez szükséges.¹⁾ Mercy ugyanis követve Savoyai Eugén, és más császári hadvezérek példáit:²⁾ Tolna-, Fehér- és Baranyamegyei jószágaira szintén német gyarmatosokat akart telepíteni, mit ismételten lelkére kötött Craussennek.³⁾ Ugyanezt tette Wallis gróf is.

A toborzottaknak csak egy része jutott tényleg a Bánságba, mert mint Craussen Mercyhez intézett egyik levelében panaszkolja: egy álbarátja valamennyi emberét lebeszélte a kivándorlásról. Időközben azonban ismét meglehetősen számú családot toborzott, melyeket szolgáljával útnak is indított.⁴⁾

Az 1722-ben bevándorlott családok az ujjalánkai kerületben, — valószínűleg Moldován és a környékbeli falvakban — nyertek szállást.⁵⁾

A következő év elején Craussen megint kiment Németországba. Azonban hanyagul járván el megbízatásában, a császár a Bécs melletti Nussdorfba rendelte őt, hogy gondoskodjék az időről időre odaérkező családok tovaszállításáról, a toborzás ügyét pedig Mercy a wormsi amtmannra, Falck János Ferenczre bízta.⁶⁾

¹⁾ Craussen levele: Darmstadt, 1722. június 2. — Rot. Misc. I. 92. — Orsz. lvtár.

²⁾ Czoernig: Ethnographie d. öst. Monarchie, III. 8.

³⁾ Tolna megyében Tolnát, Kölesdet, Högyészt, Varsándot, továbbá a kovácsi, almási és hauthi (?) pusztát bírta Mercy, Baranyában pedig a hertelendi pusztát. Tolnára (Wien. Diarium, 1722. 41. sz.) és Kölesdre (Rot. Misc. 142. Craussen az 1722. őszi utolján magával vitt családokat ide kívánta telepíteni) 1722-ben számos német bevándorló települt. 1721. nyarán Mercy némi követelése fejében életfogytiglan való használatra a Bánságban egy pusztá helységet kért a hozzá tartozó területtel együtt. Ígérte, hogy idegen gyarmatosokkal népesíti be, s csak azt kötötte ki, hogy a telepesek mindennemű adótól, robotolástól, beszállásolástól mentek legyenek. Tényleg a csákovai kerületben fekvő Keresztúrt, Bánlak, Fény és Bolye (?) nevű pusztákkal együtt át is engedte neki a kamara. Feltűnő azonban, hogy Mercy ígéretéhez képest német bevándorlókat nem telepített ide. (Udv. kamarai leirat. 1721. szeptember 10. az országos levéltárban.) E birtok Mercy halálával visszaszállt a kincstárra, mely aztán (1735-ben) Falkenstein püspöknek engedte át haszonélvezetül.

⁴⁾ Craussen levele Mercyhez: Worms, 1722. augusztus 11. (Rot. Misc. I. 115. — Orsz. lvtár.)

⁵⁾ Moldova vidékét Craussen jun. 9. levelében ismételten ajánlá telepítési helyül az első és második szállítmánynyal leküldendő családok számára, „miután a ráczoktól egészen elkülönítve telepíthetők meg ott.“ Hogy Craussen hány családot küldött le az 1722. év folyamán, azt nem tudom. Az iratokban csak 36 család említetik, a melyek az ujjalánkai kerületben telepedtek meg. (Rot. Ujpal. Verwalteramt, I. 170. — Orsz. lvtár.)

⁶⁾ Mercy Falckhoz intézett levelében (1723. márcz. 20.) határozottan Craussen hanyagságát hozza fel okul, amiért Falckot kéri, hogy a toborzás ügyét a kezébe vegye. A Falck részére kiállított pátensben pedig azt mondja, hogy ez azért történik, mert e nagyfotosságú ügy („important: u. viller besorgung bedürfftige werkh“) elintézése Craussennek egymagának nehezére esik. (Lásd Mellékletek, V.)

Csakhamar élénk mozgalmat tapasztalunk a toborzás és telepítés körül. A bevándorlók úgyszólván naponként érkeztek Bécsbe, a honnan útjokat a Bánságba folytatták.¹⁾ Azonban, mint az előző évben. úgy most is csak egy része a toborzotaknak ért rendeltetése helyére. A legtöbben útközben Magyarországon erővel kiszálltak és elszéledtek.²⁾ Sokan Belgrádig hajóztak s ott partra szállva kijelenték, hogy semmi szín alatt nem mennek a Bánságba, hanem Belgrád közelében kívánnak megtelepedni.³⁾

1723. végén a németek a Bánságban már tizenhét falvat alkottak.⁴⁾ E falvak legnagyobb része kétségtelenül az új-palánkai kerületben feküdt, de hogy melyek voltak azok, adatok hiányában ki nem mutatható. Annyi bizonyos, hogy Versecz, Fehértemplom⁵⁾ és Freidorf⁶⁾ 1723-ban nyerték első német lakosaikat s hogy ez évben az orsovai kerületben⁷⁾ — valószínűleg Orsován és Mühlenbachon — is telepedtek meg bevándorlott német családok.

Az 1723. év folyamán az adminisztráció néhány pörölymestert és olvasztó munkást is hozatott le, még pedig Hannoverából.

¹⁾ Bruckentheiss hadi ágens jelentése Mercyhez: 1723. ápril. 24. — Rot. Misc. I. 168. Orsz. levéltár. — A nagyobb szállítmányok Bécsbe érkezéséről a Wien. Diarium is tesz említést. Így 1723. máj. 1. (35.) számában: „Donnerstag, den 29. Dito (April). Nachdere gestern aus dem Reich etwelche Schiff mit unterschiedlichen Familien aus Schwaben, welche sich in dem Königreich Ungarn in denen angewiesenen Orten ansessig cu machen gesinnet seynd, angelanget, als thun solehe ihre Reiss weiter dahin fortsetzen.“ Továbbá a máj. 12. (38.) számában: „Dieser Tagen seyrd wieder etlich 100 Personen Bauersleute, und andere aus dem Reiche zu Wasser alhier angelanget und haben ihre Reiss weiter nacher Hungarn, um in selbtigem Königreich in denen angewiesenen Örttern sich niederzulassen, fortgesetzt.“ Végül az 1723. okt. 2. (79.) számában: „Dito (Mitwoch, den 29. September.) seynd abermalen 4 grosse Flösse mit Fränkisch- und Schwäbischen Familien von hier nach Hungarn abgegangen, um aldorten in dem Bannat Temeswar sich häuslich niederzulassen, und ein- und andere Oerter zu bevölekern.“

²⁾ Mercy tábornok jelentése, 1723. június. — Hadi levéltár, Prot. Exped. 657.

³⁾ Sándor württembergi herceg és a szerbiai adminisztráció jelentése a hadi tanácshoz, 1723. június. — Hadi levéltár, Prot. Exp. 594. és 626.

⁴⁾ Mercy 1724. január hóban a hadi tanácshoz tett jelentése szerint. (Hadi lvtár, Prot. Exped. 1724. 111.)

⁵⁾ Verseczen 1724. jun. elején tizennégy, Fehértemplomban négy család telepedett meg. (Rot. Werschetzer Verwalteramt, I. 189. — Orszg. levéltár.) Az utóbbiaknak is Verseczen kellett volna megtelepedniök, azonban ők inkább Fehértemplomra kívántak költözni, ottani rokonaikhoz („zu ihren Freunden“). Ez adatból sejtjük, hogy Fehértemplomot már előbb ülte meg néhány bevándorlott német család, úgylátszik azonban, hogy csak 1723 tavaszán. Hogy e helység már 1717-ben keletkezett volna, mint Böhm („Weiskirchen in seiner Vergangenheit und Gegenwart, II. kiad. 17. l.) a helyi hagyomány alapján állítja, nem hihető. Lásd a „Függelék“-ben az „Adatokat a bánsági legrégibb német telepek történetéhez.“

⁶⁾ Freidorfon 1723-ban már kath. plébániát állítottak föl s ez évvel kezdődnek az anyakönyvek is. (Schem. Cleri Dioec. Csanád. 1892-ről, 60. l.) Lásd erre nézve is az imént idézett „Adatokat.“

⁷⁾ Rot. Orsovaer Verwalteramt, I, 293. és 297. — Orsz. levéltár.

Tirolból is szerettek volna még bányászokat kapni. E végből Mercy pátenst is állított ki Adämä Boldizsár nevű kufsteini hajós részére, melyben megbízta őt, hogy Kirzbichelről és vidékéről bányamunkásokat toborzzon, s azokat a Bánságba szállítsa. Adämä e pátenssel meg is jelent a schwazi bányahivatalnál (Faktoramt). Azonban a tiroli kamara attól tartván, hogy ha e pátenst kihirdetik, az ottani bányászok közt nemcsak igen káros zavarok, hanem valóságos lázadás is támadhatna, Bécsbe jelentést tett, mire az udvari kamara a temesvári adminisztrációt utasítja, hogy jövőben, ha bányászokra szüksége van, forduljon hozzá, de pátensek önhatalmú kiállításától tartózkodjék.¹⁾

Az 1724. évtől kezdve a telepítés ügyét Falck egészen maga vette a kezébe. Craussent a bánsági német telepek felügyeletével bízta meg,²⁾ de mivel ezen állásában is panaszra adott okot, 1724 tavaszán elbocsátották. Mercy különben is nehezelt reá. Vagyonos családokat kellett volna toborzania, ő azonban ugyyszólván csupa koldusokat vitt le, noha Mercy minden csaláért egy Louis-d'ort igényelt neki.³⁾

A legtöbb telepítés 1724 tavaszán és nyarán történt. Falck és emberei százával küldték le a toborzott családokat,⁴⁾ melyeknek elhelyezése ugyancsak dolgot adott a bánsági tisztviselőknél.

A bevándorlottak között igen sok volt a földhöz ragadt szegény ember, kik sem házilag letelepedni, sem gazdaságot kezdeni nem tudtak. Mercy erről a haditanácsnál jelentést tévén⁵⁾ a császár a rajnavideki szegény családok fölötté káros kivándorlásának meggátlása végett az érdekelt birodalmi fejedelmekhez nyílt levelet intézett, kijelentvén, hogy jövőre csak azokat a családokat fogják a

¹⁾ Udvar kamara leírata, 1723. decz. 24. — Orsz. levéltár.

²⁾ Pozsepszenán lakott s ebből következtetjük, hogy az előbb említett 17 német telep az alvidéken, különösen az új-palánkai kerületben feküdt. — Rot. Misc. I. 190. — Orsz. levéltár.

³⁾ Rot. Misc. I. 220. — Orsz. levéltár.

⁴⁾ 1724. május 13-án Wagner János jelenti az adminisztrációnak Marxheimből, hogy 111 családból álló szállítmányt küld le Römerer János, volt mainzi tisztviselő kíséretében. (Rot. Misc. I. 224.) Május közepe táján több száz család érkezett a Bánságba, melyek közül 130 az új-palánkai kerületben (Sahaján és Cservenkán 50—50, a Rakasdia melletti hid közelében (Häuerdorfon?) 30). nyert szállást. (Rot. Csák. Verwalteramt, I. 148.) Jul. 17-én Hirschauer hadnagy tudatja, hogy mielőtt a Coblenzből leküldendő több száz család Marxheimba érkezik, azonnal tovább szállítja őket. (Rot. Misc. I. 242.) A német bevándorlók Bécsbe érkezteről a „Wienerisches Diarium“ 1724. jún. 24. (51). számában ezeket írja: „Ansonsten seynd mehrmalen dieser Tagen einige Schiffe mit Schwäbisch und Fränkischen Familien dahier angekommen, welche ihren Weg ferners nacher Hungarn zu Wasser fortgesetzt, um gleich wie die anderen, die schon im gedachten Königreich sich häuslich niedergelassen, ein gleiches zu thun.“

⁵⁾ Hadügyi levéltár. Exped. Prot. 779. 1724. jún.

batáron átbocsátani, melyeket fejedelmök tudtával és beleegyezésével fogadtak föl a császári biztosok.¹⁾ E levelet a császár a felső-rajnai kerületben közhírré tétetni kérte.

A kivándorlani készült csőcseléket — „liederlich und herrenlos Gesindel“ írja Falck — természetesen visszautasították. Ez azután úgy boszúlta meg magát, hogy hazaérve mindenféle álhireket terjesztett. Nagy mozgalom támadt erre a kivándorlani készülőkhöz. Falck mindent elkövetett, hogy a félrevezetett népet meggyőzze a visszatértek állításainak hamis volta felől. Hasztalan erősítgette, hogy a legtöbben közülök a Bánságot nem is látták: nem adtak hitelt szavainak, hanem előbb a Bánságban megtelepedett rokonaiktól vagy odaküldött embereiktől vártak hírt, mielőtt magukat a kivándorlásra elhatároznák.

Falck minderről levélben értesítvén Mercyt, kifejezte abbéli véleményét, hogy jó volna, ha mielőbb érkeznének ily biztató levelek, különösen a Bánságban már megtelepedett jobbmódú bevándorlóktól. E tekintetben legtöbbit egy Schmahl nevű, Oraviczán lakó mérnök tehetne, — úgymond — mert ez nagyon meg van elégedve sorsával és sokakat hagyott hátra, kik példáját követve, a Bánságba költözni és ott megtelepedni hajlandók lennének.²⁾ Hogy a települők csakugyan meg voltak elégedve sorsukkal, kitűnik onnan is, mert közülök többen útlevelért folyamodtak, hogy Németországba menve, visszamaradt rokonaikat, ismerőseiket a Bánságba lehozassák.³⁾

Sokan a toborzott családok közül megint kiszálltak Belgrádnál és Szerbiában kívántak megtelepedni. Mercy e miatt a hadi tanácsnál panaszt emelvén, kiadatásukat követelte, a szerbiai adminisztrációt pedig utasítani kérte, hogy jövőben a Bánság számára toborzott német családokat ne fogadja el, hanem rendeltetésük helyére szállítsa.⁴⁾ Sőt Péterváradnál örököt is állíttatott föl, hogy a lehajózó családokat föltartóztassák és a Bánságba költözni kényszerítsék.⁵⁾

¹⁾ Lásd Mellékletek, VI.

²⁾ Lásd Mellékletek, VII.

³⁾ 1724. június hóban Szakaloviczról Kraus Péter, Fehértemplomról Hartmann János és Hartmann Sittig, Ujpalánkáról pedig Mehl Rudolf, Marky János, Nicolaus János, Friedrich János és Pechtl János kértek útlevelet „zur Herabbringung ihrer im Römischen Reiche seyenden Freunde.“ (Rot. Misc. I. 237. — Orsz. levéltár.) Ugyanakkor hasonló czélból Tümler Mihály, langenföldi lakos is folyamodott útlevelért. (Rot. Misc. I. 236. — Orsz. lvtár.)

⁴⁾ Hadügyi levéltár, Prot. Exped. 981. 1724. aug.

⁵⁾ Hadügyi levéltár, Prot. Exped. 876. 1724. aug.

A német gyarmatosok általában igen kapósak voltak. Útközben Magyarországon is rájuk lestek,¹⁾ és mindenféle ígéretekkel, meg rémítgetéssel kiszállásra csábították őket. E csábítások nem maradtak hatás nélkül. Így történt, hogy midőn a bevándorlók egy szállítmánya Földvárra érkezett, a hajón levők a velők volt biztos (Begleitungs-Commissär) ellen föllázadván, a Duna tulsó partján kiszálltak és elszéledtek. Mindössze két család folytatta útját.²⁾

Az 1724-iki nagy telepítés alkalmával a következő helységek nyertek német lakosokat: Uj-Arad, Nagy-Beeskerek, Berekucza, Csákova, Cservenka, Denta, Gutenbrunn (Hidegkút), Lippa, Pancsova, Perjámos, Uj-Pécs és Német-Szt.-Péter.

Mint megtelepített német helységek 1724-ben először említetnek: Bruckenau, Denta, Freudenthal, Gyarmatha, Häuerdorf, Langenfeld, Lupkava, Uj-Palánka, Rebenberg, Russova, Salhausen, Suchenthal, és Szakalovicz.³⁾ Lehetséges azonban, hogy e telepek már 1723-ban keletkeztek.

Mercy tábornok, 1724 aug. 16-án a hadi tanácsnak a Bánság állapotáról részletes jelentést tévén, a többi között a német gyarmatosokról is megemlékezik. Számuk eddigelé — írja — meglehetősen fölszaporodott. Jó részük el van már látva házzal és lakással, a többiek buzgón hozzálátnak öveik építéséhez. Miután azonban — folytatja — a német bevándorlók leszállítása úgy a római birodalomban, mint útközben a Dunán sokféle kellemetlenséggel járt, legközelebb Bécsbe érkezése alkalmával eddig tett javaslatain kívül olyanokat is fog tenni, melyek, ha elfogadtnak és végrehajtnak, ily kellemetlenségek könnyen el lesznek kerülhetők, s a német családok további leszállítása zavartalanul lesz folytatható.⁴⁾

¹⁾ Mercy a hadi tanácshoz 1724. aug. hóban intézett jelentésében (Prot. Exped. 1023.) a Tolnamegyei alispán nejét vádolja, hogy vadászával a Bánságba hajózó családokat kiszállásra bírta. („dass sein Weib (t. i. az alispánné) mit Beyhülf dessen Jägers die zu Populirung des Landes passirende Teutsche Familien debuchiret habe.“)

²⁾ Bruckentheiss ágens jelentése a hadi tanácshoz, 1724. nov. (Prot. Exped. 1328.)

³⁾ Mindezen helységekre nézve lásd a Függelékben az „Adatokat a bánsági legrégebbe német telepek történetéhez.“

⁴⁾ Mercy jelentése a hadi levéltárban: „Hierauf nun füeget sich eben gar wohl von der Population der aus Teutschland anhero transmigrirenden teutschen Familien gehorsamste Meldung zu thuen, und zwar ist der numerus derley neuen incolarum zu dato schon zimblischer Ding angewachsen, davon schon ein guetter Theil mit Häuser und Wohnung versehen und die übrigen beginnen ihre solehe mit unermüdeten Eyfer und Fleis zu erbauen, zumahlen aber leyder! die bisherige Erfahrung gegeben, das villen Verdrüsslichkeiten und allerhand Contrarieteten die überkom-

1725-ben jobbára a Pfalzból¹⁾ költöztek német családok a Bánságba, melyek Lugos-on, Rékás-on és valószínűleg Karánsebes-en telepedtek meg, azonkívül a meglevő német helységek lakosságát szaporíták.

Deliblát, Divics, Jossovník, Kudricz, Lagerdorf, Makovistye, Matkovicz, Munár (Monráth), Petrillova, Potok és Vojtek, bár róluk mint német telepekről először csak 1725-ben vagy még későbbben van szó, kétségtelenül 1723 és 1725 között népesültek.²⁾

1726 elején az adminisztráció a Nellenburgi grófságban lakó Giroth Ferencz Miksa, a császári tartományi milícia hadnagya részére, fölhatalmazást, utasítást és pátenst küldött a Bánságba költözni hajlandó német családok ügyében.³⁾

Május vége felé ismét számos család érkezett Bécsbe, június hó elején pedig egy újabb szállítmány volt a Bánságba lemenőben, melyeket Rössler főtisztartó kerületeiben (Versecz, Csákova, Temesvár (?)), helyeztek el.⁴⁾ Valószínűleg ezek a bevándorlók voltak azok, kiknek hajóra szállását Falkenstein báró, akkoriban még grömbachi apát, utóbb esanádi püspök, rokonának, Mercy tábornoknak maga adta hírül, írván: „hogy a gyarmatosoknak újabb szállítmánya a Dunán hajóra kelt, a Bánság mosolygó virányaira költözni szándékozván.“⁵⁾

---

und herab Transportirung ihrer Familien sowohl in dem römischen Reich als auch dem transito längs der Donau herab unterworfen gewesen, dergestalten zwar, das auch ein hochlöbl. kays. Hof-Kriegs Rath mit oftmaligen Molestationen dessentwegen angegangen worden, so gedenkhe ich Graf Mercy bey meiner nechstig Ankunfft in Wienn über die bereiths von mir beschehene schriftl. Vorstellung noch andere solche unmassgebliche Vorschläge beyzubringen, und an Hande zu geben, mittelst deren acceptir — und Bewürkung sodann alle derley Austände und Obstacula gar leicht werden gehoben und aus dem Weg geraumet, mithin die ununterbrüchliche mehrere Herabkommung widerholten teutschen Familien ruhig contiuiert werden kann.“ Aláírva: „Le comte de Mercy“ és „Rebentisch.“

¹⁾ 1725. április 25. a pfalzi helytartóság értesíti az adminisztrációt, hogy akadna ottani vállalkozó is, ki ugyanazért a díjért, mint az idegen hajósok, a bevándorlókat a Bánságba szállítaná. (Rot. Com. Freystädte und sonstige Privat-Correspondenzen mit d. Admin. 30. — Orsz. levéltár.) — A „Wienerisches Diarium“ 1725. június 23. (50.) számában a Bécsbe érkezett bevándorlókról ezeket olvassuk: „Freitag, den 22. Dito (Juni). — Es seynd dieser Tagen abermalen einige Teutsche Familien aus dem Reich zu Wasser alhier angelangt, um ihre Reis ferner nacher Hungarn fortzusetzen, in welchem Königreich bereits viele Ort durch diese fremde Ankömmlinge an Häusern und Feld-Bau sehr zugenommen.“

²⁾ Lsd. ezekre nézve is az „Adatokat a bánsági legrégebb német telepek történetéhez.“

³⁾ Rot. Instructionen u. Normalia, 38. — Orsz. lvtár.

⁴⁾ Rot. Werschetzer Verwalteramt, I. 327, 328 — Orsz. levéltár.

⁵⁾ „Dass eine neue Suite von Kolonisten auf der Donau sich eingeschiffet und in die lachenden Gefilde Banats übersiedeln wolle.“ Falkenstein levele Wormsban, 1726. máj. 15. kelt. — Rot. Kath. Geistlichkeit, 61. — Orsz. levéltár.

A császári biztosokon kívül maguk a bevándorlók is buzgólkodtak telepítvényesek toborzásában. Az 1726. év folyamán is többen kértek útleveleket, hogy németországi rokonaikat, szomszédaikat magukkal a Bánságba hozhassák.¹⁾ Mások e czélből kiírtak.²⁾

De akadtak olyanok is, kik megbánva beköltözésüket, hazájokba kívántak visszatérni. Már 1724 nyarán az uj-palánkai kerületben megtelepedett német családok közül sokan kívánczok voltak vissza Németországba, nagy szegénységük miatt.³⁾

Némelyek a bevándorlók közül tényleg vissza is szöktek.⁴⁾ Ezeknek visszatérítése ügyében az adminisztráció Faleknak írt⁵⁾, de hiába, mert a szökevények kiadatásának több akadály állt útjában.

1726 őszén az uj-aradiak közül is többen vissza akartak térni hazájokba, de az adminisztráció szigorúan meghagyta az uj-aradi amtmannak, hogy a császár költségén leköltözött birodalmi családok semmi szín alatt vissza nem bocsáthatók.)

Később ily elégedetlen bevándorlókkal szemben még szigorúbban járt el a tartományi kormány. 1728-ban az uj-palánkai kerület valamelyik német helységének lakosa engedély nélkül vissza akart menni Németországba. Az adminisztráció ezt megtudván, ráparancsolt a kerületi tiszttartóra, hogy az illetőt zárja el és ezt hirdesse ki a többi német gyarmatosok között, valószínűleg azért, hogy elvegye a kedvüket a kivándorlástól.⁷⁾

De nemesak az adminisztráció, hanem a községek maguk sem engedték meg a telepések visszatérését. 1728-ban Petrillováról akart egy odavaló lakos Németországba visszamenni, de a község mindaddig nem akarta elbocsátani, míg a kapott buza-előleget vissza nem térítette.⁸⁾

¹⁾ Igy Blessinger János Ádám Uj-Aradról, ki a mainzi választófejedelemségbe, Ober-Merlen-be akart utazni. — Rot. Lipphaer Verwalteramt, I. 277. — Orsz. lvtár.

²⁾ Wolf János pancsovai bíró (Schultheiss) is több ízben írt volt hazájába és toborzott telepítvényeseket, azonban az ottani választófejedelem — úgylátszik a mainzi érsek — alattvalóinak vesszőztetés terhe alatt megtiltotta a kivándorlást. — Rot. Corresp. mit Rebentisch, 178. — Orsz. levéltár.

³⁾ Rot. Ujpal. Verwalteramt, 1724. aug. 23. — Orsz. lvtár.

⁴⁾ 1725-ben Petrillováról szöktek meg a telepítvényesek (Rot. Wersch. Verwalteramt, I. 293. — Orsz. levéltár). Ugyanakkor Uj-Aradról két odavaló német lakos akart elillanni (Rot. Lipphaer Verwalteramt I. 249.), de elfogták és visszavitték őket. Ugyanez történt 1724. nyarán a Nagy Becskerekre hozott és onnan megszökött német települőkkel (Rot. Csák. Verw. I. 152. — Orsz. lvtár.)

⁵⁾ Rot. Corresp. mit Rebentisch, 129. — Orsz. lvtár.

⁶⁾ Rot. Lipphaer Verwalteramt, I. 296. — Orsz. lvtár.

⁷⁾ Rot. Ujpal. Verwalteramt, I. 350. — Orsz. lvtár.

⁸⁾ Rot. Ujpal. Verwalteramt, I. 337. — Orsz. lvtár.

Az 1726. évvel a németek első tömeges betelepítése a Bánságba véget ért. Ezentul egész Mercy haláláig csak néhány bányászt és iparost telepítettek be.¹⁾ A telepítésre szánt 10.000-frtnyi összeget a bécsi udvari kamara 1727-ben a Béga szabályozására rendelte fordítani, hogy Temesvár lakosai iható vizet kapjanak.²⁾

Ugyanezen év szeptember havában a kamara Falckkal is elszámolt, miből világos, hogy a telepítés ügye végleges befejezést nyert. Falck ugyan 1727 végén még egy emlékiratot intézett Mercyhez a Bánság benépesítése ügyében s egyuttal jelenté, hogy ismét sok családot toborzott össze.³⁾ Azonban, hogy e családok a Bánságba tényleg le is érkeztek volna, annak az iratokban legkisebb nyoma sincsen.

Összefoglalva az eddigieket, Mercy kormányzósága idején a Bánságban a következő német telepek keletkeztek:

A csanádi kerületben: Perjámos; a temesváriban: Német-Szt.-Péter, Munár, Bruckenau, Gyarmatha, Temesvár, Német-Rékas, Freidorf és Uj-Pécs (Neu-Wien); a csákovai ban: Detta, Denta, Berekucza, Vojtek és Csákova; a versecziben: Német-Versecz, Cservenka, Kudricz, Lagerdorf, *Bogsán és *Dognácska; a pancsovaiban: Uj-Pancsova, Plosicza és Deliblát; az uj-palánkaiban: Uj-Palánka, Divics, Radimna, Pozsezena, Matkovicz, Moldova, Szakalovicz, Langenfeld, Rebenberg, Jossovník, Petrillova, Potok, Makovistye, Freudenthal,

¹⁾ 1725-ben Oraviczára több bányász érkezett. (Rot. Hofrescripta, 1726. jan. 16.) A következő év őszén a bogsáni bányaművek számára a Szepességből pörölymestereket és olvasztó munkásokat kívántak. (Rot. Corr. mit Rebentisch, 277. — Orsz. lvtár.) Ugyanezen év végén egy oraviczai lakos ajánkozott, hogy hazájába, a Rajna vidékére menve, bányászokat és rézkovácsokat fog toborzani. (Rot. Corr. mit Rebentisch, 332. — Orsz. lvtár.) 1729. június elején Bécsből 59 tirolai bányamunkást (Bergknappen u. Arbeiter), küldtek le Oraviczára, kik közül tizenhat nős, tíz pedig családos ember volt. Nejeiket és gyermekeiket (25) is levitték magukkal. (Udv. kam. leirata, 1729 június 5. — Orsz. levéltár.) 1731-ben Bajorországról is küldtek le néhány bányászt. (Rep. aller von einer Hochl. Kays. Hofkammer erlassenen Verordnungen und dahin erstatteten Berichte, 1716. 1740. — Orsz. levéltár.)

Az iparosok közül többet 1726 tavaszán szállítottak le, hogy Temesvárt tökéletes védelmi állapotba helyezték. (Wien. Diarium, 1726. 39. sz.) 1728 nyarán a bogsáni vasművek s a temesvári posztógyár számára toborzottak kézműveseket Németországból (Rot. Pancsovaer Verwalteramt, I. 169. — Orsz. levélár), kik június hó folyamán érkeztek a Bánságba; 1729 őszén is küldtek le iparosokat, kiket részint a bányákban, részint Temesvár erődítésénél alkalmazták. (Rot. Panes. Verw. I. 236. — Orsz. lvtár.)

²⁾ Rot. Hofrescripta, 1727. márcz. 15. — Orsz. levéltár. — Már 1725-ben is 10.000 frtot vett föl az adminisztráció költségvetésébe a német telepítés czéljaira; 1726-ban szintén, de az udv. kamara ezen tételt mindaddig függőben kívánta hagyni, míg az adminisztráció az előbb engedélyezett összegről el nem számol s be nem küldi a német gyarmatosok összeírását. Az udvari kamara ugyanis tudni kívánta: hány család telepedett meg addig a Bánságban? melyek fizetnek már contributiót s melyek élveznek még és meddig adómentességet? (Udv. kamara leirata 1726. márcz. 2., a bécsi udvari kamarai levéltárban.)

³⁾ Rot. Correspond. mit Rebentisch, 1727, deczember 8. — Országos levéltár

Häuerdorf, Russova, Salhausen, Fehértemplom, *Oravicza, *Lupkava, *Sahaja és *Suchenthal; a becskerekekben: Nagy-Becskekerek; a lugosiban: Lugos; az orsovaiban: Mühlenbach és Német-Orsova; a lippaiban: Uj-Arad, Lippa és Gutenbrunn (Hidegkút); a karánsebesiben: Német-Karánsebes.¹⁾

E szerint az uj-palánkai kerületben 22, a temesváriban 8, a versecziben 6, a csákovaiban 5, a pancsovaiban és lippaiban 3—3, az orsovaiban 2, a csanádiban, becskerekekben, lugosiban és karánsebesiben egy-egy, összesen tehát 53 német helység épült a Bánságban Mercy korában.

(Folytatása következik).

---

¹⁾ A Mercy kormányzósága alatt keletkezett bánsági német telepeket — a *)-al jelzettek kivételével, melyek pedig szintén akkor keletkeztek — így sorolja fel egy 1734-ben írt jegyzék („Specification der de facto in dem Temeswarer Banat befindlichen teutschen Ortschaften“), melynek eredetije a bécsi udv. kamarai levéltárban, másolata Pesty Frigyes hátrahagyott iratai között az akadémiában őrzetik. — Lsd. az összes telepekre nézve az „Adatokat a bánsági legrégebb német telepek történetéhez.“

A bresztovátzi római éremleletek.

(Egy adat a Bánság történetéhez.)

Közli: SCHWANFELDER A.

Az őskort megkérdezni annyit tesz, mint a multnak mélyeit az emlékekben felkutatni, megvilágosítani és a történelem számára megnyitni; ez saját véleményünk; és ugyanerről egy más valaki így szól: Az őskort megkérdezni annyit, mint a homályos idők emlékezetes napjairól hitelre-méltó tanubizonyságot tenni, a mennyire lehet.

Komoly kötelessége ez a régi leletek és kincsek szorgalmas gyűjtőjének, de egyszersmind érdeme mint kutatónak, a felvilágosodás és igazság harczosának, ha a régészeti leleteket és kétséges adatokat a bőbeszédű mondák és hagyományok mezéből kivetkőzteti, hogy azokat idővel s kedvező véletlen közbenjöttével okmányilag beigazolhassa és a történelemnek biztosítsa.

A hol pedig a történelem talaját egészen vagy részben nélkülözni kénytelenítettünk és csak az öröklött monda áll rendelkezésünkre, mely a sejtések és kétségek tömkelegébe szorit, a kutatástól eltévélyit vagy elidegenit: ott a régészeti leleteknek és kincseknek, a kőnek és éreznek, az őskor ez elenyészhetetlen tanuinak szorgos gyűjtésével kell a meglevő adatokat, vizsgálgatva és összehasonlítva, támogatnunk és óvnunk. A kutatót a régiségtudomány e terén nemesak hiteles tanuknak kell biztosítaniok, hanem okmányoknak is igazolniok.

E munkálatommal nem akarok a lehetetlenség, avagy a kételkedők és ábrándozók tágas birodalmába eltévedni: hanem azon szilárd meggyőződés alapján állok, hogy a szorgalmas kutatás Bresztovátz környékén, az éremgyűjtés és antik római leletek és kincsek segítségével idők folytán megadhatja és okvetlenül meg is fogja adni a kellő felvilágosítást arra nézve, hogy Traján Daciájának (= Dacia riparia, Dacia ripensis, Dacia ripae), valamint a legiök és cohorsok táborhelyeinek határait meghatározni és beigazolni lehessen. A római éremleleteket akarom ez alkalommal bemutatni, melyek régi nagy idők néma tanuiként bizonyítják, hogy Róma nagysága hajdan ide is elterjedt, itt is lakozott.

Minthogy az 1881. évtől kezdve, a midőn érmeket gyűjteni kezdettem, e környéken sem feliratos köveket, sem fogadalmi táblákat, urnákat, fegyvereket vagy egyéb eszközöket sem én nem találtam, sem

tudtommal mások (hacsak a találtakat el nem hallgatták vagy pusztították, a mi épen úgy megtörténhetett, mint nem): kénytelen is vagyok esupán saját éremleleteimre szoritkozni, melyeket a kellő rendben igyekszem elsorolni.

Ezek vidékünkön leginkább a Duna balpartján a parti homokban találtattak, egyrészt a felszinen elszórva; más részüket pedig a réten és házi kertekben ásták vagy szántották ki. E római érmek, melyeket részben a nemzeti muzeumnak, részben a székesfehérvári muzeumnak és a pancsovai főgymnasiumi éremgyűjteménynek ajándékoztam, a következő imparatoroktól származnak, és pedig:

Trajan (98—117. Kr. u.),

Probus (276—282.),

Constantinus (324—337.),

Crispus (324—337.),

Constans (337—361.),

Gallienus (260—268.),

Maximianus }
Diocletianus } (284—305.),

Justinus II. (565—574.).

(Mellesleg megjegyzem, hogy az ezekkel együtt lelt török érmek Abdul Hamid (1774—1789.) és II. Murad (1439.) szultánoktól valók.)

Már most vegyük kezünkbe a Bánság történelmét, és lássuk, hogy Daciában (Dacia Ripae)= a Temesi Bánságban mely római uralkodók vannak fölemlítve.

Megbízható forrásokban és elismert történeti művekben, minők Schwicker, Böhm, Aschbach, Fessler, Horváth, Szabó, Dorner, Kanitz, Goos, Meynert, Milleker, Grisellini, Soppron, Illié és mások dolgozatai, Dacia színterén az alább elsorolandó imparatorok neveit olvastam.

De mert az én éremletem Trajànnal kezdődnek, e munkálatomban a Trajánt megelőző időszakot, vagyis a Livia házából (14—68) származó négy császár korát, melyet Tiberius kezdett meg, valamint a három Flavius éveit, kiknek hadjáratait Vespasian (69—79.) kezdeményezte, egészen elmellőzöm, és csak azon neveket említem fel, melyek Dacia évkönyveiben Traján után fordulnak elő.

És ezek a következők:

1. Trajan (98—117.) két emlék szerint Daciában (101—102. és 104—107.)
2. Antoninus Pius (138—161).
3. Marc. Aurelius (161—180).
4. Sept. Severus (193—211).
5. Alex. Severus (222—235).
6. Gallienus (260—268).

7. Claudius II. (268—270).

8. Constantinus (324—337).

9. Diocletianus (284—305).

Ha már most éremleleteimet összehasonlítjuk a Bánság történetében fölemlített uralkodók neveivel, hiányoznak az érmek a következő imperatoroktól: Antoninus Pius, Aurelius, Alex. Severus, Sept. Severus és Claudius II.

Ámde ez érmek csupán az én gyűjteményemből hiányzanak, s ezért még nem állithatom, hogy Bresztovátzon vagy környékén e császárok érmei nem találhatók vagy soha sem találtattak. A mint szóbeli közlésekből de írásbeli tudósításokból is értesültem, a szomszéd Ploschitz községben, egy földcsuszamlás alkalmával a Ponjavitz partján találtak már egy Nero és Vespasian korabeli aranyérmet.

Hadrian (117—138) érmei, legalább Bresztovátz környékén igen ritkák, sőt egészen kérdésesek; ámde a pancsovai krónika ez érmet már oda sorolja saját leletei közé.

A legtöbb bresztovátzi lelet tehát a következő imperatoroktól származik: Probus, Nagy Constantin, Crispus; a legkevesebb pedig ezektől: Trajan, Diocletian, Gallienus, Maximianus és Justinus II.

Egyelőre tehát ezek azon bizonyságok, melyek a figyelmes kutatót a régi idők rejtekeibe bevezetik, hogy ott tovább kérdezősködjék és más tanukat is keressen.

Kutatásomban, sajnos, mindeddig nélkülözöm kell a római kultúra nagyobb tiszteletreméltó emlékeit, minők a feliratos kövek, urnák, fegyverek stb., melyeket keresek, melyekről kérdezősködöm, hogy azután tőlük kérjek felvilágosítást az ókorra nézve.

Vidékünkön a Duna balpartján levő kisebb folyók, mint a Karas, Berzava, Moravicza, Temes, Cserna és a versecz-alibunári moesár szintén történelmi nevéük lettek már a római időkből származó régészeti emlékek által.

A régiségtudomány azt kívánja, hogy minden oldalról biztosítsuk, támogassuk és hitelesen őrizzük meg az utókornak. Keresni akarunk tehát, és bizonyára találni fogunk.

ADATTÁR.

A bánsági kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai. (1716—1753.)

(„Rotulus über die in dem gremial Administrations-Archive vorfindigen alten Aktenstücke die Katholische Geistlichkeit betreffend, vom Jahre 1716 bis einschliessig 1753.“¹⁾)

1716.

12. Nov. — Csanader Bischof Lad. Nadasty schreibt dem Generalen Graf v. Wallis, dass er bey dessen Installirung als Temeswarer Komandant gegenwärtig seyn werde, und ersuchet um die Reparation jenes Gebäudes, so er bey seiner Anwesenheit zu Temeswar bewohnen wird. (1.)

20. Dez. — Derselbe gratuliret denselben zu den Weihnacht Ferien, und berichtet, dass er den Sitz zu Csanaad nehmen, und die umliegenden Strecken zu bevölkern beflissen seyn werde. (2.)

1717.

18. Nov. — Die heiligen Franzisci Väter zu Orsova bitten, womit ihnen die vor der daigen Festung stehende türkische Moschee als ein Andachtshaus überlassen werden wolle. (3.)

18. Nov. — Pro Memoria, welches über das Geschick der temeschwarer Franziskaner Väter, und über ihre Obliegenheiten nähere Aufschlüsse gibt. (4.)

---

¹⁾ Jelenleg az orsz. levéltárban, a tem. adm. iratai között, 127 a) számú csomóban. A temesvári adminisztrációnak főmaradt iratai között kétségtelenül legérdekesebbek és legértékesebbek az egykor meglevő iratok kivonatai, az ú. n. rotulusok. Miután az iratok nagy része könnyelmű és lelkiismeretlen selejtezés folytán elpusztult, ezek a rotulusok képezik immár a Bánság mult századbeli történetének egyik főforrását. Kész regeszták, valóságos kincses bányái a helyi és kultur-történetnek. Az itt közlött rotulus egyike az általánosabb érdekeknek. Közlésével szolgálatot vélünk tehetni úgy az alvidék történetével foglalkozóknak, mint a művelt közönségnek, mely szűkebb értelemben vett hazájának multja iránt érdeklél viseltetik. A rotulus néhány idegen tárgyú vagy kevésbé érdekes adatát mellőztük s csak a fontosabbakat vettük föl. Az egyes kivonatok után zárjelbe tett számok a rotulus folyószámaikat jelölik.

1720.

2. März. — Administrations Schlussfassung, Kraft welcher der ehrwürdige Pater Ord. S. Benedicti Wolfgangus Heidinger, nach Orawitz als Pfarrer resolviret wird. (6.)¹⁾

28. Okt. — Administration bedeutet dem hiesigen Pater Superior S. Jesu Michael Gastayer, dass die Erbauung eines Klosters für die Gesellschaft Jesu noch von dem Gutachten des Csanader Diözesan Bischof Graf Nadasdy abhängt. (7.)

9. Nov. — Wolfgangus, Monasterii in Vampach inf. Bavariae ord. S. Bernardi²⁾ Abbas, fidei facit, quod conventuali Patri Wolfgango Heidinger licentia extra monasterium alibi religiose conversandi, data sit. (8.)

1721.

9. Jänner. — Csanader Bischof Graf v. Nadasdy gratuliret dem Generalen Graf Wallis zum neuen Jahre mit dem Ersuchen, die hiesigen Pfarrer mit allen nöthigen Apparamenten versehen zu lassen. (9.)

15. April. — Admin. Praeses³⁾ bedeutet dem Csanader Bischof Graf Nadasdy, dass ihm seine Ankunft zu Temeswar sehr viel Freude verursachen werde. (11.)

10. April. — P. Blasius Marinovich, Provincialis Bulgariae orat Excellentissimum D. Generalem Comitem a Wallis, ut ipsi in promovendis negotiis Provinciae Bulgariae pro viribus assistere velit. (12.)

10. April. — Csanader Bischof Graf v. Nadasdy fragt sich bei dem Generalen Graf Wallis an, welche Individuen, und mit welchen Sprachkenntnissen ausgerüstet, zur Besetzung der Diözes Pfarreyen erforderlich sind. (13.)

8. May. — Derselbe versichert denselben, dass er sich die Beförderung des Besten seiner Diözese, sowohl in Ansehung der Seele als des Leibes bestens angelegen lassen seyn werde. (14.)

9. July. — Copia attestati quorundam civium Temesvariensium reverendis Patribus ordinis s. Francisci de observantia Provinciae Bosnae Argentinae, dati. (15.)

21. Sept. — Csanader Bischof Nadasdy ersucht den Grafen v. Wallis, dass da er den Winter hindurch die Stadt Segedin mit seiner Gegenwart zu erfreuen gesonnen ist, die Bauern seiner Dorfschaften

---

¹⁾ Az oraviczai plébánia hihetőleg ekkor keletkezett. Semmi esetre sem 1703-ban, mint az egyházmegyei névtár állítja. Heidinger mint tábori lelkész 1718-ban Pancsován is működött. Lsd. Ilič: Hist. Skizze v. Pancsova, 13. l.

²⁾ Helyesebben: Benedicti.

³⁾ Wallis Ferencz Pál gróf, temesvári parancsnok és Mercy távollétében az adminisztráció ideiglenes elnöke.

von Makau 4 Schiffe Brennholz dahin abzuführen, verhalten werden sollen. (16.)

21. Sept. — Derselbe versichert denselben, dass er die heurige Weinlese zu Temeswar zubringen werde. (17.)

2. Okt. — Pater Marinovich, Provincialis Bulgariae berichtet, dass der Fürst der Wallachey den Verkauf mehrerer 100 Stück Ochsen durch einige banatische Unterthanen in die Ottomanische Wallachey, anfänglich zwar mit Unwillen vernommen hat, derselbe sich jedoch habe besänftigen lassen. (18.)

1722.

28. Jän. — Derselbe äussert seine Ansichten, in Ansehung der zu Karansebes zu stabilirenden Bulgarischen Nation. (19.)

25. März. — Adm. bedeutet dem P. Marinovich, dass nachdem dem Grafen Merzy das Geschäft, wegen Übersetzung der Bulgaren in die banatischen Provinzen allein anvertrauet ist, derselbe sich mit diesem in Korrespondenz setzen solle. (20.)

13. July. — Adm. missbilliget die durch den Csanader Bischof Nadasdy durch eigenmächtige Ernennung des Pfarrers zu Szombor und Csanad in die Rechte der Majestät gemachten Eingriffe. (22.)

31. Aug. — Adm.-s Schlussfassung, Kraft welcher der zu Oravicz angestellte Pfarrer P. Heidinger wegen seines unzüchtigen Lebenswandels von dem Amte eines Seelsorgers entsetzt wird. (23.)

3. Nov. — Adm. bedeutet dem Superior Soc. Jesu, dass sie die einkommenden Allmosengelder nicht an einzelne Patienten unnütz vergeuden, sondern vielmehr zur Erbauung des angetragenen Universal Krankenhauses geeignete Beiträge leisten sollen. (24.)

5. Nov. — Ferdinandus Báky, Parochus oppidi Episcopalis Makko bittet die Adm., womit sie ihm auch ihrerseits mit einem jährlichen Gnadengehalte von 50 fl. Beihilfe leisten wolle. (25.)

27. Dez. — Csanader Bischof Graf v. Nadasdy ersucht den Generalen Graf Merzy, die Verfügung dahin zu treffen, dass die banatischen Strassen baldest hergestellt, und ihm bei seiner Ankunft zu Temeswar ein Absteigquartier zubereitet werde. (26.)

15. Apr. — Adm. ersucht den P. Superior S: J.;, dass den in den Spitalern erliegenden kranken Kriegern auch von Seite der Geistlichkeit durch Darreichung der nöthigen Lebensbedürfnisse eine Beihilfe geleistet werden solle. (27.)

1723.

7. Aug. — Episc. Csanadiensis Lad. Nadasdy fidem facit, quod vigore altissimae resolutionis Metropolitanae g. n. u. super eadem in Banatu existente graeci ritus gente jurisdictionis exercitium in spiritualibus liberum ac illaesum permissum sit. (30.)

7. August. — Extractus diplomatis Caes. Regii, medio ejus pro habitatione Canonicorum Szegedini existentium, ibidem existens domus annonaria, Episcopo autem Csanadiensi pro habitatione in Civitate Temesvariensi propria et stabilis domus assignatur. (31.)

15. Dez. — Baron v. Falkenstein¹⁾ wünschet dem Grafen Merzy zu der ihm verliehenen General Feldmarschalls Würde viel Glück mit Beirückung seiner Homagialität. (34.)

18. Dez. — Derselbe empfiehlt sich mit Abstattung seiner besten Wünsche zum neuen Jahreswechsel als ein treuer Klient der hohen Patrozinanz seines Gönners Grafen v. Merzy. (35.)

1724.

15. Juny. — Adm. bedeutet dem Csan. Bischof v. Nadasdy, dass das für den neu ernannten Pfarrer zu Temeswar ausgefertigte Diplom in plena Administrationis sessione abgelesen worden sey, ferner dass über die eingelaufenen bischöflichen Pfründen gehörige Abrechnung gepflogen worden sey. (36.)

4. Jänner. — Adm. Präses v. Merzy versichert den Bischof Nadasdy, dass er jede seiner Intentionen mit seinen Kräften zu unterstützen nicht unterlassen werde. (37.)

17. Jänner. — Adm. theilet dem hiesigen P. Superior die Hofkriegsräthliche Schlussfassung mit, wie sich in puncto asyli gegen die zu den Altären flüchtenden Delinquenten benommen werden solle. (38.)

17. Feb. — Adm. bedeutet dem Csan. Bischof v. Nadasdy, dass sie wegen seiner Installirung allhier bereits die nöthigen Forderungen getroffen habe. (39.)

24. März. — Adm. erläutert dem Csan. Bischof v. Nadasdy im Detail, aus welchem Fonde die im Banat bestehenden Welt- und Mönchsorden (sic!) besoldet werden, dann was in Ansehung der Csanader Diözes-Pfründen beobachtet werden müsse. (41.)

22. März. — Adm. fraget sich bei dem Bischof v. Nadasdy an, ob der laut beiliegender Supplik um Verleihung der Csanader Parochie bittende Kaplan zu diesem Amte geeignet sey. (42.)

18. März. — Adm. verweist den um Reparation seines Pferdestalles bittenden Caransebeser Kapellan Fr. Gleissner auf das Gutachten des einvernommenen daigen k. Verwalteramts. (43.)²⁾

5. Apr. — Klagschrift der Weisskirchner Gemeinde wider

¹⁾ A későbbi csanádi püspök.

²⁾ Karánsebesen már 1718-ban találunk egy ferenczrendi szerzetest, ki a lelkészi teendőket végezte. A plébánia u. l. csak 1721-ben lett rendszerezítve. — (Rotulus: Karansebeser Verwalteramt.)

ihren Seelsorger N. N.¹⁾ wegen Nachlässigkeit im Gottesdienste und verschiedener anderer Excesse. (44.)

6. Apr. — Csanader Bischof v. Nadasy übersendet der Adm. einen Ausweis, über 6 mit den erforderlichen Requisiten eingerichteten Kapellen, wofür er 300 fl. gegen baldigen Rückersatz ausgeleget hat. (45.)

19. Nov. — Johannes Domb, Pfarrer zu Lippa, erklärt dem Adm. Präsidio, dass es ihm einerley sey, ob er zu Lippa ferner verbleiben oder als Feldkaplan zu einem Regimente abgehen müsse, nur bitte er um eine bessere Subsistenz. (47.)

1. Nov. — Adm. empfiehlt den Patribus ord. S. Francisci der Bulgarischen Provinz, alle Sorgfalt, damit sie Banat mit Bulgarischen Unterthanen zu bevölkern, und den lat. katholischen Gottesdienst zu erweitern beflissen seyn. (48.)

26. Dez. — Csanader Bischof Nadasy ersuchet den Adm. Präsidenten, womit er ihm wegen Überkommung der Ortschaft Csanad, als wovon sein Bisthum den Namen führet, die nöthige Assistenz leisten wolle. (49.)

1725.

10. Jänner. — Die Väter des h. Francisci Provinciae Bulgariae äussern ihre Dankbarkeit für die ihnen nach siegreicher Rückeroberung wieder anvertrauten Stadt Caransebes. (50.)

20. Jänner. — Adm. verleihet dem Pater Joseph Tausendpfund die zu Bruckenua erledigte Pfarrersstelle mit einem jährl. Gehalt von 150 fl. Reichsthalern.²⁾ (52.)

23. Aug. — Bischof Nadasy berichtet dem Adm. Präsidio, dass er nunmehr, wo ihm eine Residenz allhier mittelst k. Diplom zugesichert worden ist, nächstens nach Temeswar kommen werde. (53.)

4. Nov. — Fr. Otto, Parochus et Missionarius Provinciae Bulgariae berichtet, dass er ratione introducendorum in Banatum Bulgarorum bereits einige entsprechende Fortschritte gemacht habe. (55.)

20. Dez. — Bischof Nadasy berichtet, dass seine Abreise von Wien durch den eingetretenen Todesfall des Kardinals Sachsenzeit verzögert worden sey, er dessen ungeachtet mit Anbeginn des neuen Jahres zu Temeswar zu seyn, gedenke. (56.)

1726.

15. Feb. — Derselbe ersuchet den Adm. Präsidenten, womit ein Absteig-Quartier für ihn und eine Stallung aufgenommen werde, damit

¹⁾ Ott Jánosnak hívták. — Lsd. Böhm: Weisskirchen in seiner Vergangenheit und Gegenwart. II. kiad. 26. l.; továbbá: Rotulus: Ujpalankaer Verwalteramt.

²⁾ A bruckenuai és gyarmathai plébánia 1724. keletkezett. (Rotulus: Temeswarer Verwalteramt.)

er den Vätern S. Jesu nicht immer zur Last zu fallen, gezwungen werde. (57.)

20. Feb. — Bischof Nadasdy berichtet, dass er den Festtag zu Ehren des Land- und Schutz Patrons Nepomuk functione sua Episcopali verherrlicht habe,¹⁾ und bittet, womit ihm und seinen Nachfolgern das Gartengebäude des Hofkammerrathes Rebentisch erbeigenthümlich überlassen werden wolle. (59.)

8. Apr. — Adm. ersuchet den Bischof Graf Nadasdy ein Verzeichniss über die in dem Haupt Systema des l. Jahres zu vermehren angetragenen geistlichen Pfründen verfassen zu lassen, und hieher vorzulegen. (60.)

16. Nov. — Adm. ersuchet den Provincial der S. Jesu, dass er den zu Erlau stehenden Bruder Kersteiner, welcher eine besondere Kenntniss in hydraulischer Hinsicht besitzt, hieher beordnen solle. (63.)²⁾

1727.

4. July. — Maria v. Engelshofen, Grundfrau von Szekelhid und Nagyletka setzet den Phil. moralis et iuris Canonici Studiosum Joh. Schmalzer, welcher sich als Priester den Religions-Heiligthümern zu widmen gedenket, zum temporären Besitzer der Herrschaft Szekelhid ein. (64.)

16. März. — P. Fr. Otto, nomine P. Provincialis absentis, bittet die Adm., womit ihnen zu dem angetragenen Kirchenbaue zu Caransebes die nöthigen Bau Materialien gratis verabfolgt werden. (65.)

8. Okt. — Die Belgrader Kapuziner bitten, womit ihnen bei dem Umstande, als sie sich nach Grosswardein und Szegedin zu übersiedeln Ordre haben, eine Kambiaturs Anweisung erfolget werde. (67.)

7. Nov. — Adm. ersuchet den Pater Superior, dass er den zu Lippa angestellten Pfarrer, welcher auch die Guttenbrunner Gemeine als Seelsorger zu versehen hat, zu mehrerem Eifer in seinem Seelsorger Amte verhalten solle. (68.)³⁾

1728.

14. July. — Csanader Bischof v. Nadasdy ersuchet den Adm. Präsidenten Merzy, womit ihm bei dem Umstande, als seine Auslagen auf dem Landtage zu Pressburg bedeutend gross sind, mehrere 1000 fl. antizipiret werden. (70.)

---

¹⁾ Nepomuki szent Jánosnak, mint a Bánság védő szentjének ünnepét már 1721-ben is nagy pompával ülték meg Temesvárott a francziskánusok templomában. (Wien. Diarium 1721, 1860. sz.)

²⁾ Úgy látszik a temesvári vízmű építésénél volt reá szükség.

³⁾ A guttenbrunni plébánia csak 1729. keletkezett. (Rotulus: Lippaer Verwalterant.)

27. Apr. — Ujpalankaer Kapuziner laden den Adm. Präses zu dem feyerlichen Einzug in das daselbst neu erbaute Kloster ein (72.)¹⁾

24. May. — Felicianus Doroslai, Szegediensis Guardianus Ord. P. Minoritarum supplex est, ut Adm. hoc etiam anno Conventum suum defectum lignorum maximum patientem, adjuvare dignetur. (73.)

1729.

16. März. — Adm. ersuchet den Csanader General Vicarium Paul Kováts, dass er eine Übersetzung und rücksichtlich Permutirung zwischen den Pfarrern zu Szt. Miklós und Periamos, vornehmen solle. (79.)²⁾

1730.

28. Jänner. — Baron v. Falkenstein versichert dem Adm. Präses v. Merzy die lebhafteste Freude, die er bei einem Besuch von ihm zu Wien, fühlen wird. (81.)

18. Feb. — Sup. P. F. Adalbertus Cap. bezeuget, dass er aus der herrschaftlichen Kasse der Grundfrau von Szekelhez (helyesen: Székelyhid), Maria Engelshofen zu dem Bau eines Klosters für die Kapuziner, 1000 fl. erhalten habe. (83.)

9. May. — Georgius Kapuscsy (?), Generalis Vicarius Csanadiensis bittet, womit der nichts als Kabalen unter den Vätern stiftende Pfarrer Szegedy zu mehrerer Frömmigkeit verhalten werde. (85.)

20. May. — Paulus Falk Capellanus, supplicat Administrationis Praesidem Comitem Mercy, ut sub gloriosissimis eiusdem auspiciis prima aedificii et habitationis suae fundamenta jacere, admittere dignetur. (86.)

1. July. — Baron Falkenstein berichtet dem Grafen Merzy, dass er bei dem Prinzen Eugen Audienz gehabt, und dieser ihm vertraut habe, dass die bewusste Affaire³⁾ zu seinen Gunsten referirt worden sey. (87.)

26. Aug. — Derselbe berichtet, dass die allerhöchste Resolution in Ansehung des Csanader Bisthums bis nun noch nicht erflossen sey. (89.)

23. Sept. — Paul Falk, Kapellan stellet vor, dass er das mit seinen Patribus bezogene, und ihm ad interim eingeräumte Quartier ohne seine Prostitution nicht wieder verlassen könne. (90.)

18. Nov. — Adm. Präses⁴⁾ versichert den Würtzburger Bischof Schönborn, dass es ihm sehr viel Vergnügen machen werde, wenn

¹⁾ Ujpalánkán már 1722-ben találunk kapuczinus lelkész. (Rotulus: Ujpalankaer Verwalteramt.)

²⁾ A perjámosi plébánia ez évben keletkezett, bár az 1724. itt letelepült németek az előtt sem nélkülözték a lelkési segélyt. (Rotulus: Lippaer Verwalteramt.)

³⁾ U. l. a esanádi püspöki szék betöltésére ezélez.

⁴⁾ T. i. Mercy.

seine 2 Vetter, beide honette Chavaliers, bei ihrer Durchreise durch Banat, ihm eine Visite machen, und Herberge nehmen werden. (91.)

26. Dez. — Capellanus Paulus Falk erstattet dem Adm. Präses seine besten neu Jahreswünsche mit der Versicherung, dass es ihm bei Ausbruch eines Krieges des Vergnügens ausserordentlich viel gewähren würde, wenn er unter dem glorreichen Banderio desselben zu militiren erkohren würde. (93.)

6. Dez. — Baron Falkenstein berichtet, dass er S. Mayestät für die Verleihung des Csanader Bisthums in einer privat Audienz Dank erstattet habe. (94.)

1731.

2. Feb. — Baron Falkenstein versichert, dass ihm das Bewusstseyn, an der Seite des Adm. Präsidenten Graf v. Merzy leben zu können, die geringen Einkünfte des Csanader Bisthums ganz vergessen machen werde. (97.)

17. März. — Jos. Marinovich, Custos et Commissarius Provinciae Bulgaricae orat, ut pro aedificando in insula Orsova templo, ubi divina pro religiosis, qui militiae Caesareae serviunt, peragerentur, materialia necessaria gratuito ipsi suppeditarentur. (98.)

14. Apr. — Baron Falkenstein berichtet dem Adm. Präses Graf v. Merzy, dass ihm seine Feinde allerhand Kabalen spielen, und nicht zugeben wollen, dass er als Csanader Bischof auch die Probstey Grömbach abwesend genieße. (99.)

7. Apr. — Paulus Kovats, Praepositus Cap. Csanadiensis fidem facit, quod Parochum Sz. Miklosensem et Periamosiensem pro ultimo praeterito quartali pensionis suae cum 18 fnis participem facere, consenserit. (100.)

1. Dez. — Copia resolutionis Imperatoris Caroli VI. intertentionem Episcopi et Canonicorum Episcopatus Csanadiensis concernens. (102.)¹⁾

30. May. — Copia Decreti Caesarei, super collato Canonicatu in Cop. Csanadiensi Patri Francisco Makai, per Cameram Aulicam expediti. (103.)

5. May. — Baron v. Falkenstein, nunmehriger Csanader Bischof, ersuchet dem Adm. Präsidenten Graf v. Merzy, womit er wegen seiner Wohnung zu Szegedin oder Temeswar bald Richtigkeit treffen möge. (104.)

30. May. — Extractus resolutionis Caesareae, super 5000 fl. Episcopo Csanadiensi collatis, et annue praestandis, quorum 2000 fl. quatuor

¹⁾ Utána zárjelben: Asservationis omnino digna.

Canonici, 1000 fl. musici intertenendi veniunt, duo autem millia pro mensa Episcopali assignata sunt. (105.)

27. Juny. — Baron Falkenstein berichtet den Adm. Präses, dass er nunmehr nächstens zu Temeswar eintreffen werde, ferner, gute Hoffnung nähre, dass seine Geschäfte in Ansehung des Csanader Bisthums glücklich werden vollendet werden. (106.)

3. Aug. — Derselbe ersucht den Grafen v. Merzy, womit er ihm der Freundschaft des Szegediner Kommandanten bei seiner Ankunft daselbst, anempfehlen wolle. (107.)

17. Aug. (?) — Adm. bedeutet dem Pater Superior, dass das Csanader Bisthum dem Baron Falkenstein Dechant zu Kempf, verliehen worden sey. (109.)

30. Nov. — Extractus Resolutionis Caesareae sub dato 30. Maii 1731 emanatae, fundationem Episcopatus Csanadiensis concernentis. (111.)

1732.

30. Jän. — Csan. Bischof Falkenstein äussert sein Wohlgefallen, dass sich die Gesundheitsumstände des Grafen v. Merzy tagtäglich bessern, und füget bei, dass vorgestern mehrere Truppen durch Temeswar marschiret seyen. (112.)

11. Jän. — Derselbe schildert dem Grafen Merzy die vielen Feyerlichkeiten und Zeremonien, mit welchen er bei seiner Ankunft zu Temeswar empfangen worden ist. (113.)¹⁾

30. Jän. — Derselbe berichtet dem Grafen Merzy, dass er bei der Administration um Erbauung einer Residenz für ihn und seine Nachfolger bittlich eingekommen, und machet seine Bemerkungen über die geringen Pfründen des Csanader Bisthums. (114.)

27. Feb. — Adm. verlanget von dem Csanader Bischof Falkenstein Bericht, ob der Reichsprimas in der That den Zehend von dem Szegediner Districte im Jahre 1731 bezogen habe. (115.)

8. März. — Adm. Präses Graf Merzy berichtet dem Csanader Bischof Falkenstein, dass es noch nicht bestimmt worden sey, ob die Residenz des Csanader Bischofs zu Szegedin oder Temeswar erbauet werden wird. (116.)

8. März. — Csanader Bischof Falkenstein erbittet sich von dem Graf v. Merzy seine Wohlmeinung über das durch ihn allerhöchsten Orts wegen seines geringeren Tractaments als der Belgrader Bischof, eingereichte Gesuch. (118.)

¹⁾ Temesvár csak 1732-től fogva székhelye a csanádi püspököknek. Nádasdy püspök, br. Falkenstein előde, még Szegeden lakott.

11. Apr. — Csanader Bischof Falkenstein bittet um Anweisung jener 1000 fl., so jährlich der Kirche aus der Kameral Kassa zu zahlen kommen, damit er die nöthigen kirchlichen Erfordernisse zu bestreiten vermöge. (120.)

19. May. — Species facti und rücksichtlich Verhör, welches der Csanader Konsistorial Rath in Ansehung der dem Klage führenden Dognatschkaer Pfarrer durch einen daigen Insassen, zugefügten Injurien, vorgenommen hat. (121.)

17. May. — Csanader Bischof Falkenstein berichtet, dass ihn die Makovaer Insassen und der k. Praefekt zu Szegedin bittlich angegangen haben, womit er mit ihnen in Ansehung des Zehends, Richtigkeit pflegen solle. (122.)

7. May. — Derselbe versichert den Grafen Merzy, dass er den ihm anempfohlenen wälschen Abt Binago, so gerne er auch wollte, mit einem Kanonikate von darum nicht konsoliren könne, weil erstlich die Zahl der Dommherren komplet, und 2-tens es nicht erlaubt sey, Ausländer zu geistlichen Würden zu befördern. (123.)

3. May. — Derselbe berichtet, dass er die Visitirung seiner Diözes bis zur Ankunft des Grafen Merzy verschoben habe. (124.)

21. May. — Derselbe berichtet, dass der Erzbischof zu Gran und Kardinal Primas den Zwist wegen des Zehends von Szegedin neuerdings bei Hofe eingeleitet habe. (125.)

12. Okt. — Regula chorum et ordinum Sacerdotium, id est, quomodo quilibet Popa Schismaticus se gerere, et quid facere debeat, et quod nullus Schismaticus uxorem Catholicam ducere praesumat. (127.)

15. Dez. — Copia resolutionis Caesareae, quomodo eveniente morte alicujus Ecclesiastici tam quoad formalitates in conficiendo haereditatis inventario, quam quoad administrationem bonorum vacante sede, procedendum sit. (128.)

16. Okt. — Adm. bedeutet dem P. Superior der Patrum Minoritarum zu Orsova, dass er die in seinem Kloster das Asyl suchenden 2 Deserteurs, als Meineidige um so gewisser ausfolgen solle, als man ansonst sie mit bewaffneter Hand herausbringen lassen wird. (129.)

2. Aug. — Csanader Diözesan Bischof Falkenstein berichtet, dass der Graner Erzbischof und Kardinal Primas, Fürst v. Esterhazy geneigt sey, ihm die strittige Jurisdikzion zu Szegedin abzutreten. (132.)

2. Aug. — Reflexions Bemerkungen, die Ecclesiastica in Banat und zwar den Lebenswandel der Dorfsparrer, die Seelsorge, die Erbauung der temeschvarer Pfarr- und Domkirche betreffend. (133.)

12. Aug. — Fr. Marinovich, Senior Provinciae Bulgariae orat nomine totius Provinciae, ut loco antiquarum donationum Ecclesiae, Caran-

sebesiensis aliquod aequivalens, vel potius subsidium pro finienda monasterii structura assignetur. (134.)

16. Nov. — Csanader Bischof Falkenstein berichtet, dass er morgen seine Visitations Reise nach Werschetz fortsetzen werde. (135.)

18. Nov. — Fr. Grobauer, Praeses confraternitatis B. V. de monte Carmelo, bittet, womit die 3 Maidanbeker Schmelzer, welche wegen verübter Vergehungen zum Orsovaer Festungsbau verurtheilt worden, freigelassen werden. (136.)

1734.

7. July. — Csanader Bischof Falkenstein stellet vor, dass die Pfründen der Csanader Diözese dergestalt unbedeutend sind, dass der daige Bischof, keinen Aufwand seiner Würde angemessen, zu machen vermöge. (138.)

10. July. — Csanader Bischof Falkenstein erklärt, dass er den ankommenden v. Stockh als Kapellan zu sich mit einem Gehalte jährl. 100 fl. unter der Bedingung annehme, wenn derselbe einen Brief in deutsch und lateinischer Sprache gut zu schreiben vermag. (139.)

2. Aug. — Donations Brief für die Patres Capuziner, mittelst welchem dieselben zu Ujpalanka eingeführet werden. (140.)

20. Dez. — Csanader Bischof Falkenstein bittet, womit sein Gesuch um Vermehrung seines Gehalts, welches der Neo-Aquistischen Kommission zur Verhandlung zugesendet worden ist, nach Kräften beschleuniget werde. (141.)

1735.

12. Jän. — Adm. bedeutet dem Csanader Bischof Falkenstein, dass das Gesuch der St. Nepomuceni Bruderschaft, da selbe die Erleichterung der leidenden Menschheit zum Zwecke hat, nach Kräften unterstützt werden solle. (142.)

16. Apr. — Csanader Bischof Falkenstein berichtet, dass von Woche zu Woche Einige von der raizischen Geistlichkeit bei ihm um Assistenz und Protektion angesuchet, und versichert haben, dass noch mehrere von dem gemeinen Volke nachfolgen werden. (143.)

23. May. — Peter Inglitz Pfarrer von Csakova¹⁾ bittet, womit ihm zur Fortsetzung des zu Csakova angefangenen Kirchenbaues eine Beisteuer geleistet werde. (144.)

23. Aug. — Franciscus Scholtes, Praesidens Franciscanorum Orsovae in insula, bittet um Erfolglassung des dem Konvente vermachten und bei dem Gränz Auditor Tözler depositirten Allmosens von 20 fl. (146.)

---

¹⁾ Csákován 1724-ben keletkezett a plébánia. (Schematismus Cleri Dioec. Csan. 1892. 57. l.)

4. Sept. — Crysostomus Jak, ord. Minor. Praesidens, orat cum ceteris patribus, womit ihm zur Erbauung einer Residenz und Kirche von den daigen Fortificazions Materialien gegen künftige Vergütung 100.000 Ziegel, und 300 Kübel Kalk verabfolgt werden. (147.)

2. Dez. — Franciscus de Buisson, Parochus Rossovaensis bittet, womit die Gemeinde Hayerndorf, welche in Ansehung der Seelsorge als Filiale der Mutterkirche Rossova zugetheilet ist, auch ferner in diesen Stand erhalten werde. (148.)¹⁾

2. Dez. — Ausweis, der in dem Lippaer Verwalteramts Distrikte befindlichen katholischen Familien wallachischer Nation. (149.)²⁾

13. Sept. — Adm. verordnet dem P. Josephus Locatelli, S. J. Missionarium, dass er die in den Lippaer Districte befindlichen kath. Familien beschreiben, und gutächtlich berichten solle, ob sie eines eigenen Pfarrers bedürfen. (150.)

15. Sept. — Anstellungs Dekret für den Presbyter Joseph Csürös als Pfarrer zu Zella. (151.)

10. Okt. — Moldovaer Pfarrer Ignatz Ulrich bittet um Anweisung des ihm als banatischen Pfarrer systemmässig gebührenden Deputats. (153.)³⁾

22. Okt. — Joh. Schmalzer, Pfarrer zu Rebenberg bittet um eine Vergütung für die bei der zu Rebenberg ausgebrochenen Feuersbrunst verbrannten Habseligkeiten. (154.)

13. Nov. — Die fratres Franciscani von der Insel Orsova bitten, womit sie bei Beifuhr der für das Kloster erkauften wallachischen Weine mauth- und zollfrey erkläret werden. (155.)

16. Nov. — Csanader Bischof Falkenstein versichert den Grafen Merzy,⁴⁾ dass es ihm sehr willkommen seyn werde, wenn desselben Klient, Mayer, mit einem Kanonikate allhier werde konsoliret werden können. (156.)

16. Nov. — Adm. trägt den Franziskaner Convent in der Festung Lukas Karovich und zu befahrender Ungnade mehr Eifer in Ausübung ihrer Pflichten gegen die bedürftige Menschheit auf. (157.)⁵⁾

¹⁾ Russován már 1724-ben találunk lelkészt. (Rotulus: Ujpalankaer Verwalteramt.)

²⁾ Ilyenek laktak pl. Bulson és Czellán.

³⁾ Moldován már 1725-ben volt lelkész. (Rotulus: Ujpalankaer Verwalteramt.)

⁴⁾ Nem a nagyevű Mercy Claudius Florimund, ki akkor már nem élt, hanem ennek fogadott fia: Mercy Antal Ignác Károly Ágost. Lehet azonban, hogy Falkenstein püspök általában csak az adm. (új) elnökének (Hamilton grófnak) irt, kit a rotulus összeállítója Mercyvel azonosított.

⁵⁾ Nines értelme; talán így olvasandó: „Adm. trägt dem Superior des Franziskaner Convents in der Festung Lukas Karovich mehr Eifer in Ausübung ihrer Pflichten gegen die bedürftige Menschheit auf, widrigenfalls sie in Ungnade fallen.“

16. Nov. — Adm. Präses Graf Merzy¹⁾ versichert den Csanader Bischof Falkenstein, dass er nie unterlassen werde, denselben in seinen edlen und menschenfreundlichen Unternehmungen nach Kräften zu unterstützen. (158.)

14. Dez. — Adm. sendet dem Cservenkaer Pfarrer Maurer seine bei der Adm. eingereichte Bittschrift mit dem Verhaben zurück, dass er sich hinkünftig zarterer Ausdrücke und einer reineren Schrift in Rekursen bediene. (160.)

(Folytatása következik.)

Közli: BARÓTI LAJOS.

---

¹⁾ Téves, e h. Graf Hamilton.

TÁRCZA.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, 1891. évi december hó 23-án, a „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, elnök, Patzner István, főtitkár, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, Derera Izrael, Kovachich Gyula, Marx Antal, Nagy György, Odor Samu, és Wimmer József, választmányi és rendes tagok, s több vendég.

66. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, üdvözlí az egybegyűlt választmányt s az ülést megnyitja.

67. Marx Antal kir. tanácsos, vál. tag a rendes tárgysorozat megkezdése előtt kíván szólni. „Mindnyájunknak élénk emlékezetében van még“ — ugymond — „az 1891. évi délmagyarországi ipar- és mezőgazdasági kiállítás, valamint a ritka anyagi és erkölcsi siker, melyre annak eredményeként mindenkor büszkén utalhatunk. E sikerek elérésében a legkiválóbb érdemei vannak társulatunk mélyen tisztelt igazgatójának is, és örvendetes meglelégedéssel értesültünk, hogy ez érdemek a legfelsőbb helyen is kellő elismerésben részesültek, midőn a királyi kegy Deschán Achill, Temesvármegyei alispánnak s szeretett igazgatónknek a III. osztályu vaskorona-rendet adományozta. Ragadjuk meg az alkalmat, midőn azóta először összejöttünk, arra, hogy őt a legmagasabb kitüntetés ötletéből melegen üdvözöljük.“

A társulati tagok lelkes éljenzéssel fejezték ki hozzájárulásukat ez indítványhoz s Deschán Achill, társ. igazgató őszinte köszönetet mondott e szíves megemlékezésért, mely igen kedves meglepetés volt reá nézve.

68. Felolvastatik a mult vál. ülés jegyzőkönyve.

Észrevétel nélkül hitelesítettik.

70. Patzner István főtitkár felolvassa a társulat életében a mult ülés óta előfordult nevezetesebb mozzanatokról s a beérkezett adományokról szóló következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

I. Jelentésem első pontjában azon kérést terjesztem elő, szíveskedjék a tisztelt választmány az alapszabályok értelmében a jövő azaz 1892. évi költség - előirányzatot megállapítani, mely legközelebbi közgyűlésünkön megerősítés végett előterjesztendő lesz.

II. Fájó szívvel jelentem, hogy a mult hó folyamán ismét egy derék társunkat, Jakabffy Pál, rendes tagot ragadta el a halál, s egybeu indítványozom — hiszem, összes társulati tagjaink óhajának megfelelően — hogy elhunytá felett érzett őszinte részvétünket jegyzőkönyvünkben is megörökítsük.

III. Van szerencsém bemutatni ifj. Somogyi Gyula társ. rendes tag levelét, melyben a tagok sorából való töröltetését kéri.

IV. A mult ülés óta beérkezett adományok a következők:

A) Tárgyak:

1) Egy XVI. századbéli kard. Lelhely Piski (Bruckenaue, Temesmegye). Ajándékozta: Malez Arthur, főgymn. tanuló, Temesvár.

B) Pénzek és érmek:

1) Egy I. Ferdinánd korabeli (1540) ezüstpénz. Ajándékozta ugyanaz.

2) Egy Hadrián korabeli ezüstpénz a császár koronás képével. Ajándékozta Kendeffy Vidor, főgymn. tanuló, Temesvár.

3) Két drb. kopott fentartású Vespasián-féle rézpénz és

4) egy drb. Lipót-korabeli (1694) ezüstpénz „Patrona Hungariae“ felirattal. E kettőt ajándékozta Herzberger Ignác, Temesvár.

5) Egy drb. salzburgi érseki ezüst tallér 1557-ből. Avers: „Sanctus Rudbertus Episcopus Salisburgiensis,“ és ülő püspök-alak. Hátlapján: püspöki czimer, és: „Joani Ac. D. G. Archiepp. Salz. Ap. Selec.“ Ajándékozta Herz Jakab, Csákova.

C) Könyvek:

1) Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. Közzétette Szilágyi Sándor. II. kötet. Bpest, 1891. Kiadta és ajándékozta a magy. tud. akadémia.

2) Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomataikai tanulmány. Irta: dr. Karácsonyi János. Budapest 1891. Kiadta és ajándékozta a magy. tud. akadémia.

3) Tullius (Cicero) de Officiis cum commentariis Petri Marsi eiusque recognitione . . . Insunt praeterea paradoxo: de amicitia: de senectute: cu interpretibus suis.

Venetiis MCCCCC. die X. decembris. — Ajándékozta Magyar Pál, papnöveldei lelkiigazgató Temesvár.

Ezzel kérem a tisztelt választmányt jelentésem szíves tudomásul vételére.

Temesvár, 1891. decz. 23.

Patzner István,
főtitkár.

A jelentés tudomásul vétetett, s az adományozóknak, névleg: Malez Arthurnak, Temesvár, ki egy kardot és érmet, Kendeffy Vidornak, (Temesvár), Herzberger Ignácznak (Temesvár), Herz Jakabnak (Csákova), kik érmeket, — végül a magy. tud. akadémiának (Budapest) és Magyar Pálnak (Temesvár), kik könyveket ajándékoztak, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik, a titkárság pedig utasittatik a tárgyak megfelelő elhelyezésére.

Miről a főtitkár végzésileg értesittetik.

70. A főtitkár kéri a választmányt, hogy a társulat jövő, 1892. évi költség-előirányzatára nézve a következő javaslatot terjeszsze megerősítés végett a közgyűlés elé:

I. a társulat kiadásai az 1892. évre a következő tételekben állapítatnak meg:

1. „Értesítő“ kiadására	400	frt.
2. Nyomatványokra	50	„
3. Az épület fentartására	50	„
4. Fűtés és világításra	100	„
5. Írószerekre	10	„
6. Kisebb kiadásokra	25	„
7. Szolga fizetésére	300	„
8. Leirói munkákra	50	„
9. Főtitkár díja, ideértve a Temesvár szab. kir. városa által a muzeum-őr részére évenként megszavazott 50 forintot is	400	„
10. Titkári díj	200	„
Összesen	1585	„

II. E kiadásokkal szemben a Muzeum-Társulat jövedelme az 1891. évben a következő tételekben állapittatik meg:

1. A törzsvagyon kamatai	1600	frt
2. 120 tag évi díja	600	„
Összesen	2200	frt

mely összegből leszámítva a költségekre előirányzott 1585 frt
marad többlet . . . . . 615 frt

E többletből — mint a mult évben — mindenek-
előtt az „Értesítő“ munkatársainak tiszteletdíjaira
leszámitandó . . . . . 180 frt
s így végleg marad többlet . . . 435 frt

Deschán Achill, társ. igazgató, a főtitkár által előterjesztett javaslatot a választmánynak elfogadásra ajánlja, a véglegesen megmaradt 435 frtnyi többletre nézve pedig azon indítványt teszi, hogy, miután muzeumunknak többé nagyobb beruházásokra szüksége nincs, s a folyó kiadásokat a rendes jövedelem kellőképen fedezi, ez összeg teljesen a muzeumi gyűjtemények gyarapítására, nevezetesen könyvek, régiségek és műipari tárgyak beszerzésére fordíttassék, mindenkor a választmány határozata szerint. Műipari tárgyak szerzését ajánlja azért, mert azáltal muzeumunk az ipar fejlődését is előmozdítaná, a mi különösen a vidéki muzeumoknak szintén egyik feladatuk.

A választmány mindkét indítványt egyhangúlag elfogadja, s elhatározza, hogy a költség-előirányzat ily értelemben terjesztessék megerősítés végett a közgyűlés elé. Egyben megbizza a főtitkárt, hogy műipari tárgyak megvételének közvetítésére átiratilag újból kérje meg az országos magyar iparművészeti muzeum igazgatóságát.

Miről Deschán Achill, társ. igazgató, a választmány, Hilt Lajos, társ. pénztárnok és Patzner István főtitkár végzésileg, az orsz. magy. iparművészeti muzeum igazgatósága átiratilag értesítettnek.

71. Deschán Achill, társ. igazgató indítványozza, hogy a magy. tud. akadémia elnöksége átiratilag kéressék meg összes kiadványainak megküldésére.

Az indítvány elfogadtatik, s annak végrehajtása a főtitkárra bízatik.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesítettik.

72. Bejelentetvén Jakabffy Pál, társ. rendes tag elhunytá, a választmány elhatározza, hogy e gyászeset fölött érzett legmélyebb részvéte jegyzőkönyvileg megörökíttessék.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Hilt Lajos, pénztárnok a tagok sorából való törlés eszközlése végett végzésileg értesítettnek.

73. Bejelentetvén ifj. Somogyi Gyula kérelme a társulati tagok sorából való törltetése iránt:

a választmány, minthogy a kilépés nem a kellő időben jelentetett be, az alapszabályok 13. §-a értelmében azt el nem fogadhatja :

Miről Patzner István, társ. főtitkár s általa ifjabb
Somogyi Gyula végzésileg értesítettek.

74. Több tárgy nem lévén, elnök a választmánynak köszönetet mond
s az ülést bezárja.

Hitelesítettik :
Deschán Achill,
társ. igazgató.

K. m. f.

Jegyzette és kiadta :
Patzner István,
főtitkár.

JEGYZŐKÖNYV.

mely felvétellett Temesvárott 1892. évi február hó 24-én, a „Délmagyarországi tört.
és rég. Múzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, elnök; Patzner István, főtitkár; dr. Számek György, titkár; Derera Izrael; Kovachich Gyula; Odor Samu; Wimmer József, Dr. Parlaghi Márton, Lind Lénárd, Dr. Berkeszi József, Dobján László választmányi és rendes tagok s több vendég. —

1. Deschán Achill, társ. igazgató mint elnök üdvözli a választmányt s az ülést megnyitja.

2. Felolvastatik a mult vál. ülés jegyzőkönyve.

Hitelesítettik.

3. Patzner István, főtitkár felolvassa a társulat életében a mult ülés óta előfordult nevezetesebb mozzanatokról s a beérkezett adományokról szóló következő jelentését:

I. Utolsó választmányi ülésünk 70. és 71. sz. jkvi megbízása értelmében átiratilag felkértük az orsz. magy. iparművészeti múzeum t. igazgatóságát, hogy számunkra műipari tárgyak megvételét eszközölni, — továbbá a magy. tud. akadémia t. elnökségét, hogy könyvtárunk számára lehetőleg összes kiadványait beküldeni szíveskedjék. Az előbbi kérésre kedvező válasz érkezett, és az akadémia elnöksége szintén hajlandónak nyilatkozott arra, hogy hiányos műveinket kiegészíti s mindazon újabban megjelent műveket, melyeket kijelölünk, megküldi, mely szíves készségért köszönetünk nyilvánítását indítványozom.

II. Ugyancsak a mult ülés 70. sz. a. határozata értelmében van szerencsém bemutatni a f. évre megállapított előleges költségvetést.

III. Az újabban beérkezett adományok:

A) T á r g y a k :

Egy „Hungaria“-szobor“ Huszár Adolftól homok-kőből, 1-90 méter magas, talapzattal együtt. Maglódi Wodianer Béla, társ. alapító tag ajándéka.

B) Pénzek és érmek:

19 darab közönségesebb magyar és osztrák pénz a jelen századból. Ajándékozta Sagula Sámuel, asztalos-segéd helyben.

C) Könyvek:

1) A közoktatás állapotáról szóló jelentés, két kötet és Az orsz. tanítói nyudij- és gyámalap 1890. évi állapotáról szóló jelentés. Ajándékozta a nagym. vall. és köz. m. kir. miniszter.

2) Anjou-kori okmánytár. VI. kötet 1353—1357. Bpest, 1891. Kiadta és aj. a magy. tud. akadémia.

3) Demkó Kálmán, A szepesi jog. Budapest, 1891.

4) Szentkláray Jenő, Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században. Budapest, 1891.

E három füzetet kiadta és ajándékozta a magy. tud. akadémia.

5) Schwarcz Gyula, További tanulmánya a legujabban fölfedezett *ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ* fölött. Budapest, 1891.

6) Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. Pars. II. Szepesváralja, 1889. Kiadta és ajándékozta nagym. Császka György, kalocsai érsek.

7) Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1892. Temesvár, 1892. Kiadta és ajándékozta a Csnád-egyházmegyei hatóság.

8) Budapest régiségei. III. kötet. Szerkeszti Gömöri Havas Sándor. Budapest, 1891. Kiadta és ajándékozta a főváros.

9) Délmagyarország őskori régiségletei. Irta: Milleker Bódog. Temesvár, 1891. Ajándékozta a szerző.

10) Magyarország selyemiparának fejlődése 1891-ben, különös tekintettel Temes vármegyére. Szegszárd, 1891. Kiadta és ajándékozta a földmivelési m. kir. miniszterium orsz. selyemtenyésztési felügyelősége.

IV. Társulatunk tagjai közül kiléphetésük iránt kérelmet nyújtottak be: Klein Jakab, ipariskolai tanár, Temesvár, Capdebó Ferencz, főszolgabíró Ujarad, és dr. Baksa Lajos, ügyvéd Temesvár.

Ezzel kérem a t. választmányt jelentésem szives tudomás vételére. Temesvár, 1892. febr. 24.

Patzner István,
főtítkár.

A jelentés tudomásul vétetik; s az adományozóknak, névleg: Maglódi Wodianer Béla, társ. alapító tagnak, ki egy homokból készült, „Hungária“-szobrot: a nm. vallás és közokt.

miniszteriumnak; a magy. tud. akadémiának, (Budapest); nagym. Császka György, kalocsei érseknek; a Csanád-egyházmegyei hatóságnak; Budapest fővárosának; Milleker Bódognak s az országos selyemtenyészési felügyelőségnek, kik könyveket ajándékoztak; Sagula Sámuelnek ki több osztr. és magyar pénzt adott, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik, a titkárság pedig utasittatik a tárgyak kellő elhelyezésére.

Miről a főtitkár végzésileg értesittetik.

4. Patzner István, főtitkár jelenti, hogy a mult választmányi ülés 70. és 71. sz. jkvi megbízása értelmében átiratilag felkérte az orsz. magy. iparművészeti muzeum igazgatóságát, hogy számunkra alkalom adtán műipari tárgyakat vásároljon. — továbbá a magy. tud. akadémia t. elnökségét, hogy könyvtárunk számára lehetőleg összes kiadványait beküldeni szíveskedjék. Mindkét átiratra kedvező válasz érkezett, a mennyiben az orsz. magy. ipar-művészeti muzeum igazgatósága hajlandónak nyilatkozott kérésünket teljesíteni, nem különben az akadémia elnöksége is, hogy hiányos műveinket kiegészíti, s mindazon újabban megjelent műveket is, melyeket kijelölünk, megküldi.

A választmány a jelentést örvendetes tudomásul veszi, s mindkét intézetnek szíves készségeért jegyzőkönyvi köszönetet mond.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesittetik.

5. A főtitkár bemutatja a f. évre szóló előleges költségvetést. Tudomásul vétetik.

6. A főtitkár bemutatja dr. Baksa Lajos, Klein, Jakab, Capdebó Ferencz, rendes tagok kilépési szándékukról szóló nyilatkozatait.

A választmány dr. Baksa Lajos ügyvéd kilépését tudomásul veszi; míg Klein Jakab és Capdebó Ferencz urakra vonatkozólag a társulati igazgató ajánlatára a választmány óhajtja, hogy továbbra is a társulat kötelékében maradván, támogassák azt.

Miről Patzner István, főtitkár; Hilt Lajos, társ. pénztárnok; dr. Baksa Lajos, ügyvéd Temesvár, végzésileg; Klein Jakab, ipariskolai tanár Temesvár; és Capdebó Ferencz, főszolgabíró Ujarad pedig átiratilag értesittetnek.

7. Főtitkár bemutatja Moretti Rudolf budapesti képrestaurateur levelét, melyben képtárunk képeinek kijavítására ajánlkozik.

A választmány ez ajánlatot tudomásul veszi s azt határozza, hogy amint anyagi körülményei engedni fogják, Moretti Rudolfot szólítandja fel a képek kijavítására.

Miről a főtitkár és Moretti Rudolf képrestaurateur Budapesten végzésileg értesittetnek.

8. Patzner István felolvassa dr. Karácsonyi János „A rahonezai monostor“ czimű értekezését.

A válaszmány élénk figyelem és érdeklődéssel hallgatta e beces felolvasást, a szerzőnek ezért köszönetet mond s művét a társ. Értesítőben kinyomatni határozza. —

Miről Patzner István, főtítkár és dr. Karácsonyi János végzésileg értesítettnek.

9) Több tárgy nem lévén, elnök a vál. tagoknak köszönetet mond és az ülést bezárja.

Látta:

K. m. f.

Jegyzette:

Deschán Achill,
társ. igazgató.

Dr. Számek György,
társ. titkár.

Egyveleg.

— Pozsony város története. Irta Ortvy Tivadar. Kiadja „A Pozsonyi Első Takarékpénztár.“ Első kötet. A legrégebb időktől az Árpád-házi királyok kihalásáig. A szöveg közé nyomott 37 rajzzal és egy oklevél-hasonmással, valamint a szöveghez mellékelt 7 táblával. Pozsony. Stampfel Károly es. és kir. udvari könyvkereskedő bizományában. 1892.

A „Pozsonyi Első Takarékpénztár“ szép bizonyosságát adta a hazafias és culturális közeczek iránt való érdeklődésének, midőn fennállásának félszázados örömnnepe alkalmából elhatározta, hogy Pozsony városa történetét első sorban magyar, de egyszersmind német nyelven is kiadja. A mű megírásával hazai történetiróinknak és kutatóinknak, ez idő szerint, kétségtelenül egyik legjelesebbjét, Ortvy Tivadar, pozsonyi jogakadémiai tanárt, a magy. tud. akadémia lev. tagját bizta meg; s az előttünk fekvő I. kötetnek minden fejezete igazolja, hogy a munkát jobb kezekre nem bízhatta volna. Tartalma ez I. kötetnek a következő: I. Fej. Az őskor. Vidékünk alakulása. Első megtelepedések. II. Fej. Az ó-kor. Vidékünk a római és népvándorlasi korszakokban. A város nevének eredete. III. Fej. A magyar vezérek kora. Pozsony a honfoglalás idején. A 907. évi pozsonyi nagy esata. IV. Fej. A magyar királyság megalapítása. Szent István a vármegyéket rendezí. Pozsony várispáni és vármegyei központtá lesz. A pozsonyi vár képe, jószágai, lakói. A vár- és főispánok a királyság első három századában. V. Fej. A városi terület. Viszonya a várhoz. A dunai rév. Vödricz. Széplak. A város felvirágzásának alapoka. VI. Fej. A vallásos élet. Az őskereszténység, A pozsonyi avar püspökség kérdése. VII. Fej. A pozsonyi prépostság alapítása. Eredeti helye. Birtokai, jogai, prépostjai s kanonokjai az első három században. Az első plebánia. VIII. Fej. A német támadó hadjáratok kora. Pozsony ismételt megostromlása. IX. Sz. Leo pápa Pozsony előtt. A város 1052. évi védelmének világtörténeti jelentősége. IX. Fej. A XII. század eseményei. V. Henrik pozsonyi ostroma. A magyar polgárháboru. Boris támadása. A keresztes hadjáratok. Sz. Erzsébet születése és eljegyzése. X. Fej. A XIII. század eseményei. A tatárjárás. A tatárok hadszervezete. Hadi

sikereik főoka. Pozsony sorsa a tatárjárás alatt. Új építkezések. XI. Fej. A XIII. század eseményeinek folytatása. A pozsonyi 1254. évi békekötés. A marcheki ütközet. Pozsony a csehek birtokába kerül. A pozsonyi 1261., 1262. és 1270. évi békekötések. A város 1271. évi felforgatása. Újabb békekötés. A stillfriedi nagy ütközet. A pozsonyi Szt. Ferencz- és Szt. Klárarendü kolostorok. — A tartalom ezen elsorolását szükségesnek tartottuk, hogy megmutassuk, mennyire kimeríti az összes jelentős viszonyokat és körülményeket; a mellékletek, rajzok és táblák fölemlítéséről azonban hely szűke miatt kénytelenek vagyunk lemondani; csupán annyit jegyzünk meg, hogy az elejétől végig egyaránt érdekes és minden tekintetben alapos szöveget színtoly érdekesen és a legfőbb mértékben szemlélhetően illusztrálják. A mű kiállítása a szó szoros értelmében díszes és teljes díszeséretére válik Stampfel, Eder és Társai nyomdai czégének. S mindezen kiváló tulajdonságok mellett a könyv ára füzve mégis csak 2 frt 50 kr., kötve 4 frt. Pozsony városa, történeti multját tekintve, kétségtelenül hazánk egyik legérdekesebb városa, s azért e könyvet a legmelegebben ajánljuk t. olvasóink figyelmébe.

—r.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESEITŐ

1892-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdijas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik id. Ormós Zsigmond, társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1891. december 20-án.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminárium) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam I. II. III. IV. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam I. II. III. IV. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTTKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

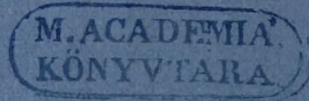
VIII. ÚJ ÉVFOLYAM. — II. és III. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1892.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

Tartalom.

A bánsági legrégibb német település története. II. <i>Baróti Lajostól</i>	53
Délmagyarország római régiségleletei. Irta <i>Milleker Bódog</i>	100
ADATTÁR: A bánsági kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai. (1716—1753.) Közli: <i>Baróti Lajos</i>	144
TÁRCZA: Rendes havi választmányi ülés 1892. évi márczius hó 30-án	148
" " " " 1892. " ápril " 27-én	155
VIII. évi rendes közgyűlés 1892. évi május hó 29-én	157

É R T E S Í T Ő

A bánsági legrégibb német település története.

II.

Eddigélé csak általánosságban szóltam a németeknek a Bánságba történt első betelepítéséről. Most a bevándorlók útjáról, a telepítés lefolyásáról, a telepítvényesek életmódjáról és községi szervezetéről, végül a nekik nyújtott kedvezményekről s a rájuk rótt köteleességekről akarok elmondani egyet-mást.

A bevándorlók, hogy Németországból a Bánságba juthassanak, a legkényelmesebb vagyis a vízi utat választották. Rendesen Donauwörthben, Marxheimben vagy Neuburgban, olykor Regensburgban szálltak hajóra. Némelyek tutajon tették meg az utat. A hajót vagy tutajt eleinte saját költségükön bérelték, de már 1723-tól kezdve a császár költségén szállították őket a Bánságba.¹⁾

A bevándorlók útja az akkori gyarló közlekedési viszonyok mellett hosszú és fárasztó volt. Legalább hat hétig tartott, amit onnan következtetünk, mert csak Bécsből Belgrádig három hetet vett igénybe.²⁾

A hajók rendszeren Uj-Palánkán vagy Pancsován kötöttek ki. Az utóbbi helyet maga Rebentisch úgy említi, mint a német

¹⁾ Az iratok egyik-másik hajós nevét is föntartották; így említik: Ott Tamás, lechbrücki tutajmestert (1722), továbbá Brenauer Pált, Kulner János Konrádot (1723) és Eisenthal Jánost (1726). Ott-tal 1722. ápril 8-án kötött az adminisztráció szerződést „a Neuburg fölött, Marxheimben gyülekező és a birodalomból a Bánságba költözni szándékozó családok odaszállítása ügyében.” (Rot. Contr. 20. — Orsz. lvtár.) A szállítási költségekről is nyújtanak némi fölvilágosítást az iratok. Így megtudjuk belőlük, hogy Brenauer egy ízben 205 frtot, máskor 286 frtot kapott Craussentól, Kulner pedig 194 frt 40 krt. (Rot. Quitt. u. Reverse, 10. — Orsz. lvtár.) A felsoroltakon kívül donauwörthi és neuburgi halászok, továbbá tiroli hajós mesterek is szállították az első német bevándorlókat a Bánságba.

²⁾ Ennyi időre látta ugyanis el az udvari kamara az 1729. nyarán lemenő tiroli bányászokat úti költséggel.

bevándorlók rendes kiszálló-helyét.¹⁾ Kivételesen megtörtént, hogy egyes szállítmányok csak Péterváradig vagy Belgrádig hajóztak; de megtörtént az is, mint például az 1724. tavaszán Perjámosra telepített bevándorlókkal, hogy Szalánkeménél a Dunából a Tiszába eveztek s azon föl egész Szegedig, a honnan aztán kocsin szállították őket rendeltetésük helyére.²⁾

Az egyes szállítmányok elindulásáról a németországi császári biztosok vagy toborzók³⁾ értesíték a temesvári adminisztrációt. Bruckentheiss hadi ágens is többször tudatta a bánási kormánylyal a bevándorlók Bécsbe érkezését és tovaindulását.

Az érkezők fogadtatásáról az adminisztráció az udvari kamarának 1723 elején kiadott utasítása szerint gondoskodott.⁴⁾ Rendesen egy tisztviselőt küldött eléjük, kit olykor nagyobb összeg pénzzel is ellátott, hogy a bevándorlók első szükségleteit fődözhesse. E tisztviselő gondoskodott elszállításukról is, a mi — mint említém — kocsin történt.⁵⁾

A településre alkalmas helyet a kerületi tiszttartók javaslatára a tartományi kormány jelölte ki.⁶⁾ Tekintettel voltak arra,

¹⁾ Rot. Corresp. mit Rebentisch, 172. — Orsz. lvtár.

²⁾ Rot. Csan. Verwalteramt I. 255. és Rot. Csák. Verw. I. 148. — Orsz. lvtár.

³⁾ Ilyen biztos volt Hirschauer Antal hadnagy, ki Marxheimbe volt rendelve. A toborzók közül említetnek: Bunkerth János Ernő, Jordán Péter, Philler János (1723) és Wagner János (1724). Ezek közül Bunkerth Craussentől 200 frtot, Jordán 233 frt. 30 krt., Philler pedig 302 frt. 40 krt. kapott a német telepítvényesek toborzásáért. („für Anwerbung der deutschen Colonisten ins Banat.“ — Rot. Quitt. u. Reverse, 11. — Orsz. lvtár.) Wagner Jánosról 1725-ben fia János György, új-aradi lakos és pékmester írja, hogy sok családot hozott le magával a Pfalzból. 1725-ben Wagner János új-aradi főbíró („Oberschultheiss“), fia pedig polgármester („Bürgermeister“) volt. (Wagner János György folyamodása az adminisztrációhoz, 1725. aug. — Orsz. lvtár.)

⁴⁾ Rot. Hofrescripta, 1723. jan. 11. — Orsz. lvtár. „Hofkammer ertheilt zur Vorschrift in Hinsicht der aus dem Reich anherkommenden Familien, wie sich zu benehmen sei, nebst anhängender Resolution und gedruckten Verhältniss sammt zwei Stück Copien.“ Kár, hogy az udvari kamara ezen instrukeziója nem maradt ránk.

⁵⁾ Bóhm azt állítja, (i. m. 15—16. l.) hogy a Bánóságba érkezett német családokat először Temesvárra vitték s onnan szállították azon helyre, mely településük helyéül volt kiszemelve. Erről az iratok mit sem tudnak.

⁶⁾ 1724 nyarán az orsovai ker. tiszttartó nem javasolja az ottani pusztáknak („Praedien“) németekkel való benépesítését (Rot. Ors. Verw. I. 340. — Orsz. lvtár.) Ugyanakkor a csákovai ker. tiszttartó beküldi a kerületi praediumok jegyzékét és egy kimutatást arról, hogy mely helyeken hány családot lehetne megtelepíteni. (Rot. Csák. Verw. I. 161. — Orsz. lvtár.) Ugyanesak 1724 nyarán a lippai ker. tiszttartó Máslakot, Philiptok(?) -ot és Remeté-t ajánlja telepítési helyekül a német bevándorlók számára. Máslakról így ír: „Maslok liegt an der Temesvarer Strassen, hat 130 Joeh Ackerbau, Wiesen auf 80 Fuhren Heu, gute Brunnquäll, einen Strich Wald ein Stund lang und breit, geniessen solches die vorhín dorth gewohnte anjetzo aber zu Alleuseh (Allios?) sich gesetzte Inwohnern. Kann mit Teutsche Familien besetzt werden.“ Érdekes, a mit Hidegkútról mond: „Hedekut liegt unweith der Maros, hat 140 Joeh Ackerbau, Wiesen auf 80 Fuhren Heu, obstgerthen von 50 Tagwerken, einige gute Brunnquäll, ein strich waldt ein Stund lang und breit, weihn von hier die Inwohnern nacher Gesseniz ziehen mussten, habe (t. i. a tiszttartó) derzeit dieses geniessen. Es seynd aber unter 4. July bereits 45 Teutsche Familien hier wiederumb angesetzt worden.“ (A lippai ker. régi falvak összeírása az orsz. lvtárban. — Kelet nélküli, de

hogy az illető helynek jó levegője és vize legyen; hogy legyen föld- vagy szőlőművelésre alkalmas és elegendő területe; hogy közel legyen valamely erdőséghez és távol a posványoktól, melyek akkoriban a Bánság nagy részét borítván, ártalmas kigőzölgésükkel az ottlakók egészségét folyton veszélyeztették.

A településre elsőben (1721.) kijelölt helyek kivétel nélkül a tartomány keleti, jobbra hegyes részében feküdtek, ahol mocsarat alig lehetett találni. Ezek inkább a Bánságnak nyugati, Tisza menti vidékeit lepték el, miért is e vidékek gyarmatosítására csak a mult század 60-as és 70-es éveiben, a mocsarak nagy részének lecsapolása után gondolhatott a tartományi kormány.

A legtöbb német helység Mercy idejében, mint láttuk, az új-palánkai kerületben épült és pedig több okból. Egyrészt azért, mert ezen kerület levegője volt a legtisztább, legegészségesebb; másrészt azért, mert ez a kerület volt leginkább elpusztítva, elnéptelenedve. De főleg azon okból kellett e kerületben több helységet német gyarmatosokkal benépesíteni, hogy az itt fekvő vas-, réz- és ezüstbányák munkaerőben hiányt ne szenvedjenek.¹⁾

Az újpalánkai kerületen kívül a temesvári kerületben épült a legtöbb német helység, nyilván a tartomány főhelye iránt való tekintetből.²⁾

A legrégibb bánsági német telepek, ha számra nézve fölül is mulják azokat, melyeknek Mária Terézia és II. József idejében vetették meg alapját, nagyságra nézve mindenesetre mögöttük maradnak. Jobbra kis helységek, alig 40—50 házzal,³⁾ míg amazokban a házak száma nem ritkán a 200-at is meghaladja.⁴⁾

A felsorolt 53 helységben mintegy kétezer család lakhatott. Ha egy családra átlag három-négy tagot számítunk, a Mercy

---

kétségtelenül 1724-ből való.) 1725 elején a temesvári ker. tisztartó települési helyekül Fönlak-ot, Zádorlak-ot és Hettin-t hozza javaslatba. (Rot. Tem. Verw. I. 107. — Orsz. lvtár.)

¹⁾ Az ottani bányavidékhez („Bergwerks-Terrain“) 1737-ben 25 falu tartozott. (Rot. Wers. Verw. II. 87.) Az Oravicza közelében épült Häuerdorf neve is mutatja, hogy bányász nép lakta.

²⁾ E helységek között Freidorf-ot, Ujpécs-et, Gyarmathá-t, Bruckenau-t, Ném-Rékas-t továbbá az 1734-ben olaszokkal megtelepített Mercyfalvát, valamint Kissodát és Uj-Bessenyőt, az adminisztráció 1742. jan. 1. öt évre Temesvár városának engedte át haszonbérbe („zur besseren Subsistenz“). Lsd. Preyer: i. m. 79. l.

³⁾ Uj-Aradra 1724-ben 40, Guttenbrunnra 45 család települt. Egy 1737. összeírás szerint Csákován 21, Vojteken 21, Dettán 37, Dentán 36, Berekeuzán 15 német család lakott. 1734-ben Fehértemplomban 991, Ujpalánkán 499, Szakaloviczon 244, Langenfelden 171 és Saalhausenben 198 lakost számláltak. 1741-ben Freidorfon 37, Ujpécsen 70, Bruckenau 28, Gyarmathán 25, Rékason 69 családból állott a német lakosság. 1747-ben Nagy-Becskereken 29, Panesován 29, Perjámoson 47 német család lakott. — Lsd. „Adatok a bánsági legrégibb német telepek történetéhez.“

⁴⁾ Griselin, I. 181. és 186. l.; Czoernig, III., 60. l.

korában a Bánságba telepített németek számát hat—nyolcz ezer lélekre tehetjük, a mi a tartomány lakosságának akkori gyér voltát tekintve, mindenesetre tekintélyes számnak mondható.¹⁾

A gyarmatosok nem csak régi lakott vagy elpusztult helyeket szálltak meg, hanem egészen új helységeknek is vetették meg alapját. A hol lakott helyeken telepedtek meg, mint például a kerületek főhelyein, ott gondosan elkülönítették őket a régiebb — szerb vagy oláh — lakosságtól, hogy esetleges surlódásoknak elejét vegyék. Így történt ez Verseczen, Lugoson, Pancsován, Uj-Aradon, Lippán, Csákován, Rékason, Gyarmathán, Dentán, Karánsebesen és másutt.²⁾

Azonban e gondoskodás daczára a surlódások még sem voltak egészen elkerülhetők. A közbiztonsági viszonyok a Bánságban a múlt század első felében, sőt még későbbben is, elszomorítóak voltak. A gyujtogatás, lopás, rablás, gyilkosság úgyszólván napirenden volt a benszüllött lakosok között, kiktől a német telepítvényeseknek is sokat kellett szenvedniök. Az iratok ismételten emlékeznek meg a benszüllött lakosok s a német gyarmatosok között előfordult surlódásokról. 1724-ben Lupkava és Suchenthal, új-palánkai kerületbeli német falvak lakosai kevesen lévén, a ráczok és oláhok betörésétől tartottak, miért is a kerületi tiszttartó az említett helységek lakosságát szaporítani kérte.³⁾ 1725-ben egy Munáron lakó özvegyasszonyra gyilkos kézzel törtek reá. A szerencsétlen sebeiből fölépült ugyan, de nem volt kedve többé a Bánságban maradni, hanem visszakivándorolt hazájába.⁴⁾ Uj-Aradon a németeken kívül sok szerb is lakott. Ezek a német telepítvényesekkel sehogy sem tudtak megférni, úgy hogy a tartományi kormány a szerb püspök közbenjárását volt kénytelen igénybe venni.⁵⁾ Néha megtörtént, hogy a német telepítvényesek a szomszédos községek lakosaival tűztek össze, mint 1728-ban az új-péciesiek és csebzaiak, kiknek marháit a legelőn összekeveredvén, ebből támadt köztük a viszály.⁶⁾

¹⁾ A Bánság 1717. összeírása szerint (Szentkláray, i. m. 21—27. l.) a viszafooglaláskor a tartományban összesen 663 lakott helység volt, 21.289 házzal. Ha egy házra átlag négy lakót veszünk föl, a lakosság számát körülbelül 85—90000 lélekre tehetjük. A falvak általában kicsinyek voltak; egyre átlag csak 32 ház esett. Olyan helység, melyben 100 vagy több volt a házak száma, mindössze 28 volt az egész tartományban. Egy harmada egykori helységeinek (333) a török hódoltság idején teljesen elpusztult.

²⁾ Lugoson és Karánsebesen oláhok, a többi helyeken szerbek laktak a németeken kívül.

³⁾ Rot. Ujpal. Verw. I. 120. — Orsz. lvtár.

⁴⁾ Rot. Lipp. Verw. I. 294. — Orsz. lvtár.

⁵⁾ Rot. Lipp. Verw. I. 294. — Orsz. lvtár.

⁶⁾ Rot. Csák. Verw. I. 298. — Orsz. lvtár.

Ily viszályok olykor véres verekedéssé fajultak, mint ez történt 1729-ben Petrillova és a szomszédos Csukics lakosai között.¹⁾

A bevándorlók elhelyezésénél egyrészt arra ügyeltek, hogy a régi lakosoktól el legyenek különítve, másrészt azon voltak, hogy rokon családok egy és ugyanazon helyen telepedjenek meg. A később érkezett bevándorlókat is rendszeren azon helységbe utasították, ahol rokonaik vagy ismerőseik laktak.

A bevándorlók, mint említém, vagy lakott helységeken telepedtek meg, vagy a török hódoltság idején elpusztult falvak helyén. Mindkét esetben az általok megszállott helység megtartotta régi nevét. De alapítottak egészen új falvakat is, melyekre természetesen valamely új nevet ruháztak rá, olykor épen azon helységét, a honnan a bevándorlók nagy része származott.²⁾ Erre nézve például a Temesvár közelében épült Bruckenau szolgálhat, melynek nevét a helyi hagyomány ugyan „Bruck an der Au“-ból származtatja, mely azonban hihetőleg inkább a Kissingen szomszédságában fekvő, hasonló nevű frankóniai helységtől neveztetett így. Mária Terézia idejében szokásban volt, hogy a bán-sági új német telepeket valamely ausztriai vagy bán-sági főbb tisztviselőről nevezték el. Így kapta nevét Altringen, Hatzfeld és korábban Mercyfalva. Ugyanez történt Mercy korában is, bár csak egy esetet tudok rá, t. i. hogy az új-palánkai kerület egyik német helységét: Salhausent, az akkori új-palánkai várparancsnokról, Salhausen főstrázsamesterről nevezték el.

A telepítés az e célra kirendelt tisztviselő, rendszeren a kerületi tiszttartó felügyelete alatt, az udvari kamara említett instrukciója és Mercy tábornoknak ez ügyben ismételen kiadott utasítása³⁾ szerint történt. Kimérték a jövevények számára a házhelyeket, kiosztották közöttük a földeket, szőlőket. Földet mindegyik annyit kapott, amennyit megmunkálhatott. Szőlőt csak azok ültettek, kik arra alkalmas területen települtek meg,

¹⁾ Rot. Ujpal. Verw. I. 377. — Orsz. lvtár.

²⁾ Új helynevek: Bruckenau, Freidorf, Freudenthal, Häuerdorf, Lagerdorf, Langenfeld, Mühlenbach, Rebenberg, Salhausen, Suchenthal és Weisskirchen. Egyik-másik helynév eredetére nézve lsd. az „Adatok“-at.

³⁾ „Admin. Präsident an den Oberinspector v. Rebentisch. 3-o. Ergeht an die beiden Obristwachtmeister v. Salhausen u. Feigeli, nicht minder an den Oberverwalter de Wasi u. übrige Distrikts-Beamte nach dero Anleithung die ankommenden Familien zu übernehmen, die Instruktion.“ (Rot. Misc. I. 222. 1724. máj. 10. — Orsz. lvtár.) — General Graf v. Wallis sendet dem Cameral Oberinspector Freiherrn v. Rebentisch ein Auszugsschreiben, aus welchem zu ersehen, was Se. Excellenz der Commandirende Herr General-Feldmarschall über die bisher zur Collocirung deren zahlreich herabkommenden deutschen Familien nach u. nach erlassenen Belehrungen neuerdings herabbedeutet habe.“ (Rot. Misc. II. 82. 1724. máj. 13. — Orsz. lvtár.) Nem áll tehát, amit Szentkláray mond, (i. m. 250. l.), hogy Mercy a telepítéseket minden rendszer nélkül eszközölte.

mint a versecziek, fehértemplomiak, berekuczaiak, lippaiak és gutenbrunniak.

1724 tavaszán és nyarán, midőn Németországból a legtöbb bevándorló érkezett a Bánságba, a telepítéssel egy egész bizottság foglalkozott, mely polgári és katonai egyénekből állott. Élén Rebentisch Ferencz Sámuel udvari kamarai tanácsost és a bánsági kamarai ügyek vezetőjét, tagjai sorában pedig Salhausen új-palánkai, Feigelli pancsovai parancsnokokat és Wasyt, a csákovai kerület főtisztartóját találjuk. Utóbbi különösen buzgólkodott és nem egy bánsági német helység települését vezette.

A telepítvényeseket házaik fölépítéseig a szomszédos falvakban vagy rögtönzött kunyhókban szállásolták el.¹⁾ Házát kiki tetszése és tehetsége szerint építé, nem úgy, mint később, midőn a telepítvényesek házai a kincstár költségén és terv szerint épültek. Ily körülmények mellett az első német gyarmatosok házai egyszerűek, igénytelen külsejűek valának. A falak vert földből állottak vagy vesszőből voltak fonva és agyaggal betapasztva. Némely gyarmatosok gödröt ástak a földbe, melyet náddal vagy szalmával fődtek be s ez szolgált hajlékuk gyanánt.²⁾ Mások egészen fából építették házaikat s e célra olykor azon hajó fáját használták föl, a melyen bevándoroltak.³⁾ A tető rendszeren nádból készült, melyben a mocsáros vidéken nem volt hiány.

A házhelyeket, utcákat a legtöbbször nem ahhoz értő mérnökök, hanem a kerületi tisztviselők mérték ki. Természetes ennél fogva, hogy a bánsági régibb német helységek nem oly szabályosak, mint azok, melyek a Mária Terézia vagy II. József korában történt nagy telepítések alkalmával épültek. Míg emezekben egyenes és széles utcák szelik egymást, addig a régibb német falvakban az utcák többnyire szabálytalanok és keskenyek. Kivételt csak azok az utcák képeznek, melyek később keletkeztek, midőn a régi gyarmatosok számát ujabbakkal szaporíták.⁴⁾

Minden község élén bíró (Schultheiss, Schulz) állott, kit a kerületi tisztartó ajánlatára a község lakosai közül évenként

¹⁾ Ez történt péld. 1724 tavaszán azon német családokkal, melyek Margitta és Versecz között (Kudriczon?) voltak megtelepítendőek. (Rot. Csák. Verw. I. 146—1724. máj. 6. — Orsz. lvtár.) Rögtönzött kunyhókat a többi között a lippai telpítvényesek számára építettek. (Rot. Lippaer Verw. I. 229. — Orsz. lvtár.)

²⁾ Perjámosi helyi hagyomány szerint.

³⁾ Az 1724 tavaszán Perjámosra telepített német családok azon négy hajó közül amelyeken beköltöztek, kettőt vettek meg házépítés céljából. (Rot. Csan. Verw. I. 232. — Orsz. lvtár.)

⁴⁾ Világosan látható ez péld. Uj-Aradon és Perjámoson.

maga a nép választott. Némely községben polgármesterrel (Bürgermeister) és albíróval (Unterrichter) is találkozunk. A bíró szedte be és szolgáltatatta át bizonyos meghatározott napokon (Amtstag) a tisztartói hivatalnak a telepítvényesektől beszedett adót és tizedet, melyről egyik-másik községben könyvet („Dorfbuch“) is vezettek. Ő egyenlítette ki a lakosok közt fölmerült viszályokat és apróbb pörlekedéseket. Szolgálatá idejére ment volt minden adótól, közmunkától és katonai beszállásolástól. Hasonló kedvezményben részesültek a polgármesterek és az albírák is. A polgármester a község gazdasági ügyeit vitte.¹⁾

A német községek, különösen azokban a kerületekben, ahol kevés telep volt, közvetlenül a tisztartónak voltak alárendelve, vagy pedig külön tisztviselők alatt állottak. 1724 tavaszáig Craussen²⁾, innentől kezdve pedig 1724 végeig Wasy főtisztartó volt a német telepek felügyelője. Utóbb az udvari kamara az adminisztráció javaslatára a német telepek felügyeletével két amtmann³⁾ és egy oberschultheisst bízott meg.³⁾ Az egyik amtmann: Römerer János György Fehértemplomban, a másik: Wollenhaubt János Miklós Uj-Aradon székelt.⁴⁾ Az előbbi hatósága alá 24,⁵⁾ az utóbbié alá pedig 4 helység⁶⁾ tartozott. Kirsten Márton oberschultheiss a csákovai kerületi német telepekre ügyelt fel.

Az amtmannok hatásköre természetesen nagyobb volt, mint a községi bíráké. Összeírták a telepítvényesek só- és egyéb szükségleteit, intézkedtek hagyatéki ügyekben, engedélyt adtak házasulásra, kisebb kihágás esetén büntetést szabtak, általában pedig közvetítőkként szerepeltek a telepítvényesek és a tarto-

¹⁾ Milleker: Gesch. der kön. Freistadt Wersetz, I. 85. l.

²⁾ Craussen a német telepítvényesek felügyeletével 1724. január végén lett megbízva; (Rot. Misc. I. 190. — Orsz. lvtár.) de már május közepén ebbeli tisztében Wasy váltotta őt fel, (Rot. Misc. I. 221. — Orsz. lvtár.), ki a lippai, uj-aradi és német-szt.-péterfi német telepítvényesek fölött már 1724. február óta gyakorolta a felügyeletet. (Rot. Csák. Verw. I. 133. — Orsz. lvtár.)

³⁾ Udv. kam. leirat, 1726. márcz. 2. az udv. kam. lvtárban. Az adminisztráció azonban már előbb, 1724 végén nevezte volt ki az amtmannokat.

⁴⁾ Römerer egy 111 családból álló szállítvánnyal 1724 nyarán jött a Bánságba. Előbb a mainzi választófejedelemben viselt hivatali, de erről lemondott. (Rot. Misc. I. 224. — Orsz. lvtár.) Wollenhaubt is hivatalnok volt előbb a pfalzi Lindenfelsben, még pedig úgy látszik, hogy erdész. Hivatalát egyenesen Meray biztatására hagyta oda. (Wollenhaubt 1725. szept. 23. kelt s az admin.-hoz intézett jelentése. — Orsz. lvtár.)

⁵⁾ E helységek kétségtelenül az uj-palánkai, versézi és panesavai kerületbeli német helységek voltak, Oravicza, Bogsan, Dognácska és egy-két utóbb népesült vagy csak nagyon rövid életű német telep kivételével.

⁶⁾ Az udv. kamara 1726. márcz. 2. kelt leiratában az uj-aradi amtmann a lippai kerületbeli négy német telep fölötti felügyelettel bízta meg. A lippai kerületben azonban csak három német telep volt u. m. Lippa, Gutenbrunn és Uj-Arad. Ugy látszik Német-Szt.-Péter is Wollenhaubt joghatósága alá tartozott. Az amtmanni hivatal czíme volt: „Kays. teutsches Cameral Amt.“

mányi kormány között. Szolgálati ügyekben a fehértemplomi amtmann az uj-palánkai, az uj-aradi pedig a lippai kerületi tiszttartónak volt alárendelve. Az amtmannok jogköre úglátszik nem volt szabatosan körülírva, amiért is gyakori volt a surlódás köztük és a kerületi tiszttartók között.¹⁾

A csákovai kerületi oberschultheiss hatáskörére vonatkozólag részletesebb adatokat nem találtam. Valószínűleg hasonló volt az amtmannokéhoz.

Az első német telepítvényesek több kedvezményben részesültek, ha nem is annyiban, mint azok, kik a későbbi kolonizációk idején költöztek a Bánságba. Midőn Craussen 1721 őszen a településre elsőben kiszemelt helyekre vonatkozólag megtette észrevételeit, egyttal a beköltözni hajlandó német családok nevében a tartományi kormány elé terjeszté azok kívánásait is.

Kivánta pedig: 1. Hogy az adminisztráció a magával hozandó német családoknak engedje át az elpusztult Lippa városát, továbbá Oraviczát Prostiánnal és Moldova vidékét, teljesen elkülönítve a ráczoktól és oláhoktól. 2. Hogy a beköltöző családok részére, továbbá bútoraik és házi eszközeik, valamint az úton szükséges élelmi szerekre vonatkozólag császári birodalmi szabad útlevelet eszközöljön ki. 3. Hogy a telepítvényeseknek a ház- és egyéb telket u. m. kertet, szántóföldet, rétet, szőlőt és legelőt ingyen engedje át. 4. Hogy az építő és tüzelőfához szükséges erdőséget jelölje ki és hasonlóképen ingyen adja át. 5. Hogy néhány évet engedélyezzen, melyek alatt a telepítvényesek mentesek legyenek minden adótól, beszállásolástól és robottól. 6. Hogy követ fejthessenek, továbbá meszet és téglát égethessenek, hogy házaikat minél könnyebben, jobban és szilárdabban építhessék föl. 7. Hogy legalább a maguk közt való elárusítás czéljából sört és pálinkát főzhessenek, valamint hogy a szükséges malmokat településök helyén vagy a folyók mellett föllálíthassák anélkül, hogy ezért adót kellene fizetniök. 8. Hogy semmiféle admódiációnak (bérletnek) ne legyenek alávetve, hanem lefizetvén a harminczadot és vámot, minden, bármily néven nevezendő áruikkal szabadon kereskedhessenek. 9. Hogy

¹⁾ Különösen az uj-aradi amtmann és a lippai kerületi tiszttartó: Neander nem tudtak összeférni egymással. Wollenhaubt panaszkodott Neanderre, hogy mindenképen üldözi őt, hogy egyedül rendelkezik a német családok ügyeiben és azokat ellene izgatja, mintha ő volna az ober-amtmannjok. (Wollenhaubt említett jelentése.) Érdekes e jelentésben az is, hogy az amtmann a pfälzi („Churpfälzisch Hof- u. Landgerichts Ordnung“) és a német birodalmi („Deutsches Reichs-Recht“) törvényekre hivatkozik s ezek alapján ítél Wagner uj-aradi lakos házvétele ügyében.

városaikba, mezővárosaikba vagy falvaikba zsidó ne települhessen. 10. Hogy lelkészeik eltartásához a tartományi kormány a tized egy részével valamint készpénzben járuljon hozzá, továbbá hogy lelkészeik számára a kincstár költségén kényelmes lakást vagy plébániát építtessen. 11. Hogy minden 100 család mellett egy plébános, a hol pedig 200 vagy több család lakik, a plébánoson kívül egy káplán tartását is engedje meg és ennek eltartásához is járuljon hozzá. 12. Hogy a bevándorló német családok első lelkészeiket a birodalomból hozhassák le magukkal. Végül 13. hogy a tartományi kormány fölötté szükséges templomaik építéséhez is járuljon hozzá valamivel.¹⁾

Az adminisztráció ezekre vonatkozólag a következőket határozta: 1. Az első pontra nézve korábbi határozatára utalt. 2. A szükséges szabad útlevelet illetékes helyen ki fogja eszközölni.²⁾ 3. A kincstári szőlőket, szántóföldeket és réteket ingyen engedi át a német települőknek, de méltányosnak találja, hogy azok, amennyiben magántulajdont képeznek, jelenlegi birtokosaiktól megváltassanak. Házaikat azonban saját költségükön kell a telepítvényeseknek fölépíteniök. 4. Ami a földekre, szőlőkre és rétekre, ugyanaz áll az erdőségekre nézve is. 5. A szokásos három évi adómentességet és ami azzal kapcsolatos, egészben véve engedélyezi, úgy mint azt az udvari kamara a szerbiai települők részére is engedélyezte. 6. A házaikhoz szükséges meszet és téglát a telepítvényesek nem égethetik, miután ez regálét képez; de gondoskodni fog a tartományi kormány, hogy ezen anyagokat Uj-Palánkáról csekély áron beszerezhessék. 7. A mi a sör és pálinkafőzést illeti, az is regálé, melyért a kincstárnak bizonyos meghatározott illetmény jár. Malmokat azonban a folyóvizek mentén föllállíthatnak, csak hogy a kamarai pénztárba, mint minden ipar után, úgy ezután is évi adót kell fizetniök. 8. A császári admodiáció alól, minthogy az szerződésileg már be van rendezve, senki magát ki nem vonhatja. Máskülönbén a harminczad és vám lefizetése mellett szabadon kereskedhetnek, kivéve, hogy a sóra nézve a többi alattvalókkal hasonló elbánásban fognak részesülni. 9. Városaikba, mezővárosaikba vagy falvaikba zsidót nem fog telepíteni a tartományi kormány. 10. A lelkészekre és a paplakokra vonatkozólag a szerbiai telepítvényesek érdekében hozott udvari kamarai határozat lesz mérvadó és ugyanez áll a három utolsó pontra nézve is.³⁾

¹⁾ Lásd „Mellékletek“ II.

²⁾ Lásd ezen útlevelet a „Mellékletek“ között, IV. a) alatt.

³⁾ Lásd „Mellékletek“ IV.

E kedvezményekhez, melyeket Németországban nyomtatásban¹⁾ tettek közhírré, utóbb újabbak járultak. Így már 1723-ban az udvari kamara minden bevándorló részére, ki 15-ik életévét már túlhaladta, útiköltségül „an Transport-Spesen Beitrag“ egy tallért (1 frt 30 kr.) engedélyezett, mely összeget Bécsbe érkezésök alkalmával Bruckentheiss ágens osztott ki közöttük.²⁾ Ugyancsak 1723-ban az udvari kamara elrendelte, hogy a telepítvényeseket ingyen szállítsák a Bánságba, föltéve, hogy közülök senki el nem széled, vagy valamely magán földesúr jószágán le nem telepszik.³⁾ Ez a pfalzi családok kérelmére történt, akiket fejedelmeik a császár óhaja és adott ígéretök ellenére nem engedtek szabadon kivándorlani, hanem eladott józágaik és ingóságai után tized fizetésére kényszerítettek. Sőt a földesúri hatóság alól is meg kellett magukat váltaniok.⁴⁾

Hogy a gyarmatosok földjeiket bevehessék, az adminisztráció utasítá a kerületi tiszttartókat, hogy vétómagot adjanak nekik a kinstári magtárakból, ha kívánják. De ezt az élelemre kapott búzával és liszttel együtt rövid időn meg kellett téríteniök.

Az adómentesség idejét is meghosszabbítá az udvari kamara. Már 1724-ben a saját költségükön beköltözött telepítvényeseket négy évi adómentességben részesíté,⁵⁾ 1727-ben pedig Mercy javaslatára minden telepítvényes részére kivétel nélkül öt évben állapítá meg az adómentesség tartamát. Ugyanis házaik fölépítése, továbbá a szükséges igavonó és egyéb marhák beszerzése következtében annyira ki voltak költekezve a telepítvényesek, hogy mint a tapasztalat mutatta, képtelenek voltak kontribucziót fizetni. Mercy melegen pártolta ügyüket, mert attól tartott, hogy ha idő előtt megterhelhetnek, elveszítik bátorságukat és végkép tönkremennek, holott az adómentesség idejének meghosszabbítása arra bírná őket, hogy ismerőseiket, rokonaikat a Bánságba költözésre rábeszélni igyekezzenek.⁶⁾

¹⁾ Lásd a Falck részére kiállított pátenst a „Mellékletek“ között.

²⁾ Rot. Misc. I. 161. 167. — Orsz. levéltár.

³⁾ Lásd „Mellékletek“ V. sz.

⁴⁾ Lásd az érdekes levelet a „Mellékletek“ között, IV. b) alatt. E levélből, melyre csak első közleményem megjelenése után akadtam, megtudjuk azt is hogy 1722-ben vagyis a telepítés első évében 300 német család telepedett meg a Bánságban, s hogy Craussen ki pfalzi származású volt, előbb levélben érintkezett kivándorlani készülő földieivel s úgy terjeszté kívánságaikat a bánsági kormány elé.

⁵⁾ Rot. Csák. Verw. I. 148. — Orsz. lvtár.

⁶⁾ „... Obzwar nicht ohne das bereits etwelche kleine Dorfschaften mit denen gewöhnlichen oneribus beleet worden, so hat aber die Erfahrungheit gezaiget, das selbige zu contribuiren noch nicht im Standt seynd, inmassen sie sich von ihren wenig dahin gebrachten Geldt-Mitteln in Errichtung der benöthigten Wohnungen, Beyschaffung

A Craussennel kötött egyezmény (Capitulation) értelmében a telepítvényeseknek maguknak kellett gondoskodniok lelkészeik ellátásáról. Mégis tekintettel szegénységükre eleinte a legtöbb helységben a lelkészeket a kamara fizette.¹⁾ Ezeket az adminisztráció nevezte ki, míg a hívek által fizetett lelkészeket a tartományi kormány engedélyével maguk a hívek fogadták föl.²⁾

A plébániák föllállításában a tartományi kormány, illetőleg az udvari kamara nagy buzgósággal járt el. Míg a visszafoglaláskor a csanádi-egyházmegyének Maroson-inneni részében, vagyis a Bánság területén, hol egykor számos plébánia virágzott, egyetlenegy lelkésziség sem volt,³⁾ addig Mercy kormányzásának utolsó évében az itteni plébániák száma a harminczat is fölülmulta. Ez kitűnik a csanád-egyházmegyei plébániák 1733-ban készült jegyzékéből, mely a következő bánsági plébániákat sorolja fel: Uj-Arad (1724), Nagy-Becskekerek (1722. v. 1723), Bogsán (1727?), Deliblat (1726), Denta (1724), Dognácska (1732?), Gutenbrunn (1729), Gyarmatha (1724), Karánsebes (1718), Karassova (1725), Lippa (1719?), Lugos (1718), Makovicz (1727?), Moldova (1725?), Oravicza (1720), Orsova (1717), Uj-Palánka (1722), Pancsova (1716?), Perjámos (1724), Uj-Pécs (1724), Ném.-Szt.-Péter (1724?), Rebenberg (1726), Rékas (1721), Russova (1724), Szlatina (1722), Temesvár (1717), Temesvár-Palánka (1718), Versecz (1722), Weisskirchen (1723).⁴⁾

des Zug und andern Viehes, auch Bebauung deren Feldern zum Theil sich gantz enerviren, und zum Theil in Schulden verfallen müssen, dass solchem nach sie sich noch nicht dergestalten erhollet, oder in Standt gesetzt, umb die praestanda praestiren zu können. Damit nun aber diese teutsche Unterthanen desto eher zu Kräfften gelangen, und nicht etwa durch so balde Auflegung der Contribution sich vor der Zeit widerumben ruiniren, mithin den Mueth sinken lassen, sondern vielmehrs vermittelst der Ihnen angedeyhenden weithern Sublevation bewogen werden, das sie noch mehrere von ihren Bekannten und Verwandten dahin zu folgen auffrischen mögen, so wäre die käys. Administration der gutachtlichen Meinung, dass denen selben zu solchem Ende noch ein und anders weithers Frey Jahr und zwar jenen, welchen 3 Jahr stipuliret worden, noch 2 zugestanden, und hingegen diessen Haushaltungen, so 4 dergleichen erhalten, noch ein, mithin jeder Familie universaliter 5 Jahr applacidiret werden möchten, wodurch die selbe Gelegenheit und Zeit gewinnen, auch in dem Vermögen anwachsen würden, dass sie sothane ihre onera richtig abführen und dasjenige, was Ihnen in dieser Zeit nachgesehen . . . . fast in einem Jahr widerumben einbringen könten.“ — Mercy fölterjesztése az udvari kamarához, 1727. jan. 2. az udvari kamara levéltárában.

¹⁾ 1726. október az admin. fölterjesztésére elrendeli az udvari kamara, hogy Uj-Pécsen (Neuwien), Deliblaton, továbbá Häuerdorffon és Rebenbergen, összesen 3 plébános alkalmaztassék, évi 150 frt fizetéssel, kiket a telepítvényeseknek engedélyezett adómentesség idejének lejártáig a kincstár fizetett. (Udvari kamara leirata, 1726. okt. 26. az orsz. lvtárban.)

²⁾ 1728-ban a szt.-péteriek az admin. engedélyével egy gyulai franciskánust vesznek maguk mellé lelkészökül. Ugyanezt később az uj-aradiak fogadják fel. (Rot. Lippaer Verw. I. 340. és 357. Orsz. levéltár.)

³⁾ Az egyházmegyei névtár azon állítása, hogy Oraviczán már 1703-ban lett volna plébánia, határozottan téves. (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892. évre, 38. és 171. l.)

⁴⁾ Tört. és Rég. Ért. 1889, 176 - 179. l.

Ezeken kívül Mercy idejében még Csákován, (1724), Freidorfon (1723), és Freudenthalon (1724) keletkeztek plébániák. Kettőnek kivételével mindmegannyi német telep.

A lelkészek részint szerzetesek: ferenczrendiek, benzések, kapuczinusok, jezsuiták, részint világi papok voltak. Sokan közülök Németországból a bevándorlókkal együtt jöttek be.

Érdekes, hogy a lelkészek némi főnhatóságot is gyakoroltak híveik fölött, amennyiben erkölcsi vétség esetén egyházi fenytékekkel büntették őket.¹⁾

Az isteni tiszteletet eleinte fából épült vagy rőzséből font és agyaggal betapasztott kis kápolnában tartották, melyeket a kincstár költségén szereltek föl.²⁾ A hívek szaporodtával templomok építése vált szükségessé. A templomokat, melyek eleinte szintűgy épültek, mint a kápolnák, a legtöbb esetben maguk a hívek emelték.³⁾ E czélra a tartományi kormány nagyobb helységekben a vásárpénzt, továbbá a kocsma és mézárszék-árendát rendelte fordítani.⁴⁾ Az örökösök nélkül elhalt telepítvényesek hagyatékát is templomok építésére használták föl.

Az első települők buzgó katolikusok valának. Más vallású jövevényeket a Bánságban akkoriban nem is türtek meg.⁵⁾ 1724 tavaszán történt, hogy több száz német lutheránus család kívánt a Bánságba költözni. Mercy tábornok nem mervén őket befogadni, a hadi tanácshoz kérdést intézett, hogy bevándorolhatnak-e s titokban gyakorolhatják-e vallásukat?⁶⁾ A haditanács természetesen nem engedte meg beköltözésüket, sőt meghagyta az adminisztrációnak, hogy amennyiben lutheránus családok volnának a Bánságban, azokat utasítsa oda, ahol megtürrik őket.⁷⁾ A tartományi kormány ébersége daczára megtörtént

¹⁾ 1735-ben a temesvári ker. tiszttartó a bruckenauai plébános följelentésére két odavaló földművest botránnyos életükért („wegen skandalösen Leben“) elzáratván, kérdést intéz a tartományi kormányhoz: vajjon őket a lelkésznek egyházi büntetés végett adja-e át, vagy mi történjék velök? (Rot. Tem. Verw. I. 358. — Orsz. levéltár.)

²⁾ 1723. decz. hóban az admin. N.-Beeskerekre állandó lelkészt nevez ki, kinek kérésére kápolnát épített és kelyhet szerez be. (Rot. Beesk. Verw. I. 218. — Orsz. levéltár.) 1725-ben az admin. utasítja a ker. tiszttartót, hogy a Beeskerek számára Bécsben megrendelt egyházi szerelvényeket vitesse el. (Rot. Beesk. Verw. I. 254. — Orsz. lvtár.) 1724-ben Nádasdy püspök hat kápolnát építtetett és szerelt föl, de költségeit a tartományi kormány nyal megtérítette. (Rot. Kath. Geistlichkeit, 45. — Orsz. levéltár.)

³⁾ Így épült pl. 1726-ban a dentai templom, a dettai, és berekuezai telepítvényesek hozzájárulásával. (Rot. Csák. Verw. I. 207. — Orsz. levéltár.)

⁴⁾ Szentkláray: i. m. 187. l.

⁵⁾ „Hofkriegsrath giebt der Administration herab, dass selbe keine andere Nationen in die neueroberten Länder annehmen soll, die nicht römisch-katholischen Glaubens sind. (Rot. Hofrescripta, 1726. ápr. 12. — Orsz. levéltár.)

⁶⁾ Hadi levéltár, Prot. Exp. 332.

⁷⁾ Rep. aller deren von einer Hochlöbl. kais. Hofkammer erlassenen Verordnungen und dahin erstatteten Berichte, 1716—1740. — Orsz. levéltár.

mégis, hogy a bevándorlókkal alattomban lutheránusok is szívárogtak be, kik utóbb nyíltan is merték gyakorolni vallásukat. Különösen két, Uj-Palánkához közel eső német helység, u. m. Langenfeld és Petrillova lakosait vádolták „eretnkség“-gel. Utóbbi helyen a tanító és a bíró ismételt tilalom ellenére gyakorolták vallásukat s midőn ellenök a kerületi tisztartó újabb panaszt emelt, a tartományi kormány halálbüntetéssel fenyegette őket.¹⁾

Egyik-másik helyen tanítót (Schulmeister, Ludimagister, Kirchendiener) is találunk, így Temesváron (1719), Dettán (1727), Lippán (1735), Karánsebesen (1735), Petrillován (1725) stb. A hol a lakosok szegénységük miatt tanítót nem tarthatnak, ott a lelkész oktatta az ifjúságot.

Azonban nemcsak szellemi, hanem testi jólétükre a települőknek is gondot fordított a tartományi kormány, amennyiben minden kerületben sebészeket alkalmazott. S ez intézkedésre valóban szükség is volt, mert az egészségtelen klíma s a posványos talaj következtében a láz és mindenféle ragályos betegség állandó tanyát ütöttek volt a Bánságban. E betegségeknek különösen a német gyarmatosok közül estek sokan áldozatul, még oly helyeken is, mint Lippán és Hidegkúton, a melyek pedig ugyancsak távol voltak a posványoktól. 1724 őszén a lippai sóhivatal jelenté az adminisztrációnak, hogy a „szent római birodalomból“ jött és Hidegkúton meg Lippán megtelepedett családok sűrűn („sehr stark“) halnak el.²⁾ Még 1727-ben is oly számos haláleset fordult elő Lippán, hogy a tartományi kormány ez ügyben orvosi vizsgálatot rendelt el.³⁾ Pedig Lippa már a mult században a legegészségesebb bánsági helyek egyikének volt elismerve. Képzhetjük, milyenek lehettek az egészségügyi viszonyok a kevésbbé előnyös fekvésű helységekben! Az uj-palánkai kerület is a legegészségesebb fekvésű kerületek közé tartozott s mégis a német telepítvényesek közül eleinte itt is sokan haltak el.⁵⁾

De szóljunk immár a német gyarmatosok köteleességeiről is.

¹⁾ A tanítót Lamath-nak, a bírót Steiz Jakabnak hívták. (Rot. Ujpal. Verw. I. 244, 1726. márcz. 11.) A langenfeldi és petrillovai telepítvényesek közül sokakat az uj-palánkai kapuczinusok térítettek, a kath. hitre kiknek ebbeli buzgóságát a „Wien. Diarium“ is kiemeli. (1728, 28. és 32. sz.)

²⁾ Rot. Lipp. Salzamt. 134. — Orsz. leléltár.

³⁾ Rot. Lippaer Verw. I. 305. — Orsz. levéltár.

⁴⁾ Rot. Lipp. Salzamt. 134. Orsz. levéltár.

⁵⁾ Ez kitűnik Römerer 1725. febr. 16. kelt jelentéséből, melyben leírja a kerületi falvakban felügyelet nélkül bolyongó sok árva gyermek szomorú helyzetét, s az adminisztrációt kéri, hogy e bajon segítsen. (Rot. Corr. mit Rehbentisch, 26. — Orsz. levéltár.)

Miután a telepítés kiválóan a földművelés érdekében történt, szigorúan meghagyta az adminisztráció, hogy a gyarmatosak földjeiket műveljék s e tekintetben a többi lakosoknak példát adjanak. Mégis akadtak közöttük eleinte olyanok, kik inkább a favágásra és hordásra vagy a szénégetésre adták magukat és földjeik művelését elhanyagolták. A tartományi kormány eltiltotta őket ettől és azokat, kik a tilalmat megszegték, büntetéssel fenyegette.¹⁾ A legtöbb azonban megfelelt a hozzájuk fűzött reményeknek. 1726 őszén az udvari kamara ki is fejezi örömét a fölött, hogy a bánsági német települők már el vannak látva igavonó és egyéb marhákkal, hogy művelik földjeiket és szőlőiket, sőt hogy a legtöbb azokat már élvezi is.²⁾ Egyik-másik német telep lakói valóban oly buzgalmat fejtettek ki, hogy a köztük kiosztott földeken kívül valamely szomszédos pusztát is béreltek, mint az uj-aradiak, perjámosiak, gyarmathaiak, uj-pécsiek stb.

A bevándorlók legnagyobbbrészt földművesek voltak, de találunk közöttük olyanokat is, kik valamely mesterséget űztek, mint takácsokat, molnárokat, tímárokat stb. A Mercy alapította temesvári gyárak, valamint a bányák számára szükséges munkások legtöbbje is közülök került ki. Ily módon nemcsak a mezőgazdaságra, hanem a bányászatra és iparra nézve is nagyfontosságú volt a német település.

Az adómentesség ideje a legtöbb települőre nézve 1729-ben járt le. Ezenfelül az ugyanezen év nyarán kiadott császári pátens értelmében, hasonlóan a Bánság többi lakosaihoz, adót kellett fizetniök.³⁾ Fizettek fejadót és pedig vagyonuk arányában, 3 vagy 6 frtot, vagy mint Temesvár polgárai: egy aranyat.⁴⁾ A

¹⁾ Az adminisztrációnak ez ügyben kiadott rendelete a csákovai és temesvári kerületi tisztartóknak szól. (Rot. Csák. Verw. I. 203. — Orsz. levéltár.) Szénégetés és ennek folytán erdőrongálás miatt különösen a bruckenauai telepítvényesek ellen emeltek panaszt. (Rot. Tem. Verw. I. 333. — Orsz. levéltár.)

²⁾ Udvari kamara leirata, 1726. okt. 26. az udv. kam. és az orsz. levéltárban. „... 8° Von dene in banat angesetzten teutschen Familien (hat man) gefällig vernommen, das solche sich allsehon mit hinlänglich Zug- und anderem Vühe versehen, ihre Felder und Weingärten bebauen, die mehrste auch selbe bereits nuzniessen und sie nicht minder ihre Häuser und wohnungen bequemblich in die Höhe bringen...“

³⁾ Rot. Ujpal. Verw. I. 398, 1729. aug. 1. — Orsz. levéltár. — „Administration verordnet dem Verwalteramt, dass es sich bei der Abnahme der Abgaben von den teutschen Familien ganz nach dem jüngst erflossenen allerhöchsten Patente benehme.“ Továbbá: Rot. Panes. Verw. I. 227. 1729. aug. 1. u. o. — „Administration bedeutet, das wegen Conscribirung der teutschen Familien und der abzuführenden Contribution sich nach den erlassenen Kais. gedruckten Patenten zu achten sei.“ E pátens szintén nem maradt fenn.

⁴⁾ Temesvár polgárai hat évi adómentességben részesültek. Mentességük ideje 1724. január elején járt le. Az első évre 1200 frt contributió volt rájuk kivetve. (Rot. Hies. Stadtmagistrat, 1724. jan. 8. — Orsz. levéltár.)

fejadótól a helység bírái, albírái és polgármesterei, továbbá az özvegyek, nyomorékok és a szegénységben színlódó telepítvényesek fel voltak mentve. A fejadón kívül a telepítvényesek tizedet is fizettek terményeik (búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, bor, méz és viasz) és némely házi állataik, mint a juhok és kecskék után. A ló, tehén és disznó után nem fizettek tizedet, hanem fizették az úgynevezett portiót. A tizedet vagy természetben szolgáltatták be, vagy megváltották. Ha rossz volt a termés, ha a vetést elverte a jég vagy elborította az árvíz, ha marhavész tizedelte a nyájakat, a tartományi kormány a tizedet elengedte a telepítvényeseknek.

Az adón és tizeden kívül robottal is terhelték őket: szénát kellett kaszálniok a kincstári pusztákon, továbbá fuvarozni és a híd- és útépitésnél, valamint a folyóvizek és a mocsarak szabályozásánál segíteni. Ujonzokat is kellett állítaniok a Bánságban állomásozó és hozzájuk is bekvártélyozott ezrekhez.

Az adómentesség ideje alatt a települők annyira hozzászoktak a nem adózáshoz, hogy lejártával sokaknak nem volt inyére az adófizetés és egyéb kötelességeik teljesítése. E miatt aztán több panasz is hangzott föl ellenök amtmannjaik és a kerületi tisztartók részéről: hogy nyakasak, vastag és hajthatatlan fejűek;¹⁾ hogy rosszakaratúak és ninesenek tisztelettel senki iránt;²⁾ hogy eladják házaikat, földjeiket és azokkal üzérkednek, vagy kijátszszak a kincstárt, amennyiben más helységbe költöznek, hogy ekképen mint új települők ismét több évi adómentességre tarthassanak igényt.³⁾

Mindez azonban csak elvétve, egyik-másik helyen történt. Általában mondhatni, hogy a bánsági első német telepítvényesek jóra való, munkás emberek voltak, kik a benszülött lakosoknak erkölcsi tekintetben is például szolgálhattak.

---

¹⁾ 1728. nov. Schubert ujjal. ker. főtisztartó írja: „Dass alle Klagen und Schwatzhafteigkeiten der deutschen Familien wider ihn blos von ihren halsstarrigen, dicken und unbeugsamen Köpfen herrühren und an der Sache gar nichts sei, als dass er sie nach Gebühr zu ihrer Pflicht anhaltet.“ (Rot. Ujjal. Verw. I. 353. — Orsz. levéltár.)

²⁾ Rossz akarattal („Maliz“) 1726-ban a moldovai, (Rot. Corr. mit Rebentisch, 325. — Orsz. levéltár.), tiszteletlenséggel az új-palánkai kerületbeli (v. csak a fehértemplomi?) és a vojteki telepítvényeseket vádolják. (Rot. Wersch. Verw. I. 267. — Orsz. levéltár.)

³⁾ Azt a rékasiak, ezt pedig a esákovaiak és gyarmathaiak közül tették többen. (Rot. Tem. Verw. I. 142, 317; Csák. Verw. I. 321. — Orsz. levéltár.) Csákováról 1730-ban annyian költöztek Temesvárra és máshova, hogy ennek következtében a helység majdnem egészen elnéptelenedett.

A Bánság mocsaras, puszta, egészségtelen vidék volt, midőn a császári hadak a törököket kiűzték belőle s ma hazánk magtára és egyik legműveltebb vidéke. Hogy azzá lett, az a kormány gondoskodásán kívül, leginkább a Mercy idejében és később betelepített német gyarmatosok munkásságának tulajdonítható.

MELLÉKLETEK.

I.

Craussen jelentése a németekkel megtelepítendő bánsági helységek tárgyában. (1721.)

Schuldigste Rapport Abstattung.

1-mo dass der 2 Stund von Temesvar gelegene Orth Jarmada allerdings mit teutschen Leuthen anzusetzen weer, dannoch zu Anfang mit mehr nicht als 100 bis 120 Familien.

2-do Neu-Arrath angehend könnte einsmahlss ein vortrefflicher schöner Orth werden, massen aldar viel Hundert zu subsistiren vermögen.

3-tio Lippa an der Maros obligiere mich von meinem ersten Transport anfänglichen und derweilen mit 200 Familien zu besetzen, dafern aber die anjetzo aldar befindliche Raitzen und Wallachen auch verbleiben solten, were mein unterthänig gehorsamst Bitten, dass sich sothane Raitzische Inwohner auch in eine Gassen ordentlich zusammen ziehen und ihnen ihre nöthig habente Felder a parte assigniret würden.

4-to die Situation von Faeset ist mehrentheils waldicht, der Orth an sich selbstn auch schon zimbliehen stark bewohnt, folgsamb aldar gar wenig mehr subsistiren könnten.

5-to Lugos hald ein recht schönes und zum Feldbau überflüssiges Terrain, der Orth aber ist auch dato noch über 500 Familien stark, nicht weniger dann auch

6-to Caransebes effective noch bey 600 Unterthanen in sich halt, würden sich dahero nicht gar wohl mit denen teutschen vertragen können.

7-mo Werschez betreffend leydet keinen anderen Abgang, als guthes Wasser, welches aber haubtsächlich zu einer guten und vollkommenen Wirthschaft, auch Gesundheitserhaltung sothaner Leute requiriret wird.

8-vo Orawiza nebst dem $\frac{1}{2}$ Stund davon liegenden Dorff Prostantian, welche beyde Örther dermahls von Wallachen bewohnt sindt, obligire mich, sofern diese von dar anderstwohin collocirt werden könnten, von meinem ersten Transport gleich mit 300 Familien zu besetzen.

9-no Werde allen möchlichsten Fleiss anwenden und auf alle Weis dahin trachten, damit das Terrain zu Moldawa derweilen auch sogleich mit 300 Familien angesetzt werde, volente et adiuvante deo verhoffe demnechsten diese Örther nicht allein mit mehreren zu verstärken, sondern dergleichen auch noch viele zu populiren.

Joh. Frantz Albert Craussen m. p.

(Kelet nélkül; azonban kétségtelenül 1721-ben iratott. — Hadi lvtár.)

II.

A tartományi kormánynak Craussen jelentésére hozott határozata. (1721. decz.)

Resolution

Auf die bey allhiesig kayserl. Administration von dem Herrn Lieutenant Johann Frantz Albert Craussen eingebracht puncta.

ad 1-mum dass der angetragene Orth Jarmada in Temesvarer District mit 120 teutschen Familien anzusetzen bewilligt sey bey deren mehrern Anlangung die Vorsorg beschehn wirdt, solche von der Raitzischen Nation zu separiren.

ad 2-dum Wirdt erkennt, dass künftigerzeit bey Neu-Arrath viel teutsche Familien angesetzt werden können, so aber immitest in suspenso verbleibet.

ad 3-tium Lippova betreffend hat es in 1-mo weitaus kein Bedenken künftighin alda 200 teutsche Familien zu stabiliren, denen daselbst befindlichen Raitzen und Wallachen aber ihre Wohnungen in eine Gassen zu determiniren, würde selbigen, die Heüser und Würthschaften zu transferiren alzubeschwärllich fallen, mithien selbe in statu quo zu verbleiben haben. Die teutsch ansitzende Familien hingegen viel bequember bey dem ruinirten Schloss an der Maros zu stabiliren wären, wo selben die türkisch fiscalische Weingärten, Äcker undt Wisen assignirt undt der Orth Teutsch-Lippowa benambset werden würde, jedoch bleibt solches auch in suspenso.

ad 4, 5 et 6-tum racione Faacet, Lugos undt Caransebes ist das Bedenken weillen dise Orth von selbst schon dergestalten populirt seynt, dass denen Teutschen zum Unterkommen und Nahrung kein fügliches Spatium ausgezeichnet werden möge und hat solches

ad 7-mum Eine gleichförmige Consideration mit Verse z. Betreffend ferners

ad 8-vum Orawiza und Prostian ist zwar auch von denen hohen Instanzen der Antrag alda ein freyes Berg-Stättl anzulegen, es äussert sich aber die Difficultät, dass den Orthen wegen angränzenden

Dorfschaften der Waldbürgerschaft¹⁾ keine Äcker, Wiesen, noch Weingärten zugetheilt werden könnten. Es wäre dann eine Sach, dass die Raizisch- und Wallachische Inwohner anderwertshin delogiret würden, so ihnen umb desto schmerzlicher ihren Grundt und Boden zu verlassen fallet, als solche durch ihre Voreltern- bies anhero mit grosser Mühe cultiviret und sie selbst den dabey auferzogen worden. Kömbet also das mehreste darauf an, ob man selbe zu sothaner Quittirung Bel modo zu persuadiren vermöge.

ad 9-num Was aber den Terraine bey Moldava und anligenden 3 Dörffern als Radima, Boseschena und Posniack belangt, da hat es 1-mo vollständige approbation, solche sambt denen Äckern, Wisen, undt Weingärten disen teutschen Familien und zwar vor all anderen einzu räumen, gleichwie ex administratione reflectirt werden wirdt, die dermahlen wenig aldorten befindliche Inwohner gegen Bieló-Breska gegen das alda ligende Calludier Kloster oder näher ober- und unter Lubkowa zu collociren.

Temesvar den 15. xbris 1721.

Le Comte de Mercy m. p.
(L. S.)

Frantz v. Rebentisch m. p.
(L. S.)

III.

Craussen a bevándorlani hajlandó német családok nevében előterjeszti azok kívánságait. (1721.)

Unterthänigste Bittpuncten

nahmens deren auss dem römischen Reich in dass Temesvarer Bannath verlangenten teutsche Familien.

1-mo Dass eine löhbliche Kayserliche Administration mir mit denen hereinbringenten teutschen Familien die verwüste Stadt Lippa an der Marosh, Orówiza mit dem Dorf Prostian und das Terrain bey Moldova von denen Raitzen und Wallachen gänzlichen separirter einraumben zu lassen gnädig geruhén wolle.

2-do Zu Abführung dieser sich dahien begebenen Familien, eigener Mobilien und Hauss Nothürften auch auf der Reys nöthig habenten Lebens-Victualien einen kaiserl. Reichs Frey Pass ausfertigen zu lassen.

3-to Denenselben den Haus und sonstige Gründ, Garthen, Äcker Wiesen, Weingarthen und Vieh-Wayd gratis zu assigniren.

¹⁾ Waldbürger, Waldbürgerschaft = bányász, bányásznépség. Igy magyarul e szót Adelung. („In manchen Gegenden, z. B. in Ungarn, heissen die Gewerken des Bergbaues Waldbürger.“)

4-to Die zum Bau und Brennholz erforderliche Waldung abzutheillen und gleichfalls gratis zu geben.

5-to Sothanen Familien etwelche Frey Jahr zuzustehen, in welchen sie von aller Contributions Anlaag, Einquartierung, und Roboth exempt seyn sollen.

6-to Ihnen zu ihrer leichterem, auch besserem und tauerhafterem Erbauung ihrer Wohnungen selbstem in selbigen Gegenten Stein zu brechen, auch Kalch, Stein und Ziegel zu brennen gnädig zu erlauben.

7-mo Diesen Familien das Bierbrauen und Brantweimbrennen wenigstens zu ihrem eigenen Verschleis sambt etlicher nöthig habenten Mühlen in selbig Terrain oder Flüssen ohne ihnen eine Anlaag darauf zu schlagen gnädig zu erlauben.

8-vo Dass Sie keiner Admodiation¹⁾ unterworfen mit allem und alles, wie es nur Nahmen haben möge, jedoch mit Entrichtung ihres zu geben schuldigsten 30gst und Mauth handeln und treiben dörffen.

9-no Mehrgemelten Familien in ihre besitzende Städt-Märkt oder Dörffer keinen Juden zu setzen oder einzutringen.

10-mo Vermög hochlöbl. kayserl. Hofkammer gnädigste Resolution denen zur Seelsorg dieser sich dahier ansetzenten Familien aufstellenten Pfarrern zu ihrer Intertention von denen Zehenten sowohl, als ahn bahrem Gelt ein gewisses zu zulegen und gnädig auszuwerffen, wie nicht weniger ihnen sumptibus aerarii eine bequembliche Wohnung oder Pfarrhof erbaun zu lassen.

11-mo Zu jeden 100 Familien einen Pfarrer, wo aber 200 und mehr sitzen, nebst dem Pfarrer einen Capellan gnädig zu erlauben und zu salariren.

12-mo Offtgedachten Familien auch gnädig zu concediren, dass sie ihre erste Seelsorger aus dem Reich mit anhero bringen dörffen.

13-mo Und letztlichen geruhe eine löbliche kayserliche Administration zu Erbauung eines Jeden höchst nöthig seyenden Gotteshaus gleichfalls eine ohnmassgebliche Gottgefällige Beystener gnädig zu ernennen.

Joh. Frantz Albert Craussen m. p.

(Kelet nélkül, kétségtelenül 1721-ből való. Hadi lvtár.)

---

¹⁾ Admodiation = bérlet, bérbeadás. (Pachtung, Verpachtung.)

IV.

**A tartományi kormány határozata a német családok kíván-
ságaira. (1721. decz.)**

Sonebst wird auf die weiters an verlangte Puncta hiemit auch
pro resolutione mitgetheilt, und zwar

ad 1-mum Verbleibet auf die vorgehende puncta die angesetzte
Resolution.

ad 2-dum Solle zu diser in das Banat begehenden teutschen Familien
benöthigter Transportirung eigener Mobilien und Hauss Nothdürfften nebst
der auf der Raiss etwa erforderlich habenden Lebens-Victualien ein Kayserl.-
Reichs-Frey-Pass Behöriger Orthen ex administratione angeführt werden.¹

ad 3-tum hat es wegen deren fiscalischen Weingärten, Äcker und
Wisen bey denen vorhergehenden punctis sein verbleiben, was aber deren
anwesenden eigenthumblichen Besitzern und einiger ihnen dergleichen
schon verliehenen Grundstücken concerniert, so wirdet vor billich erachtet,
solche von ihnen abzulösen, wo hingegen dise teutsche Familien ihr Hauss
und Hoff selbst zu erbauen haben. Und hat es

ad 4-tum eine gleiche Bewandtnis mit dem Punct sub Nro. 4-to

ad 5-tum die gewöhnliche drey Frey-Jahr und was deme anhängig,
werden in totum verwilligt, wie es eine Hochlöbliche kayserl. Hof-
Kammer vor die in Servien resolvieret.

ad 6-tum Zu Erbauung ihrer Häusser, Kalchstein und Ziegel zu
brennen, da ist es im Landt ein regale principis ein eingereichtes Werkh,
das keinem privato solches erlaubt seye, mithin auch disen propter
consequentiam nicht gestattet werden kann, allein wird man dise Materialia
von Uypallanka umb einen leydentlich und geringen Preiss zu überlassen
ex administratione bedacht seyn.

ad 7-mum Wass das Bier und Brandtweinbrennen betrifft, so ist
solches ebenfalls ein hier zu Landt eingerichtes Werkh, davon dem
kayserl. aerario die ausgeworffene Tax abgeführt wirdt. Mühlen aber an
denen anfließenden Wässern zu errichten, wirdt die Gelegenheit auch der
Orthen anzutreffen seyn, wovon jedoch in die kayserl. Cameral-Cassa der
jährliche Mühlzüns wie von allen anderen Gewerben werden muss.

ad 8-mum Der kayserlichen Admodiation, wie solche im Land
vermög deren Contracten bereits eingerichtet, kann sich niemandt ent-
schlagen. Im übrigen aber freyer Handl und Wandl nach Entrichtung
des Dreyssigst undt Mauth frey gestattet wirdt, ausser, dass sie neu
Ansitzende auch in der kayserl. Saltz-Vorlaag mit denen andern Districts-
Unterthanen gleich gehalten werden müssen.

¹) Lsd. a következő, IV. a) számú mellékletet.

ad 9-num Dass ansonsten in deren bemelten Familien besitzenden Städt, Märkt- oder Dörffer kein Jud eingesetzt oder eingedrungen werden solle, ist placetiret.

ad 10-num Diser Punct wirdt nach einer Hochlöbl. kayserl. Hof-Kammer-Resolution gleich in Servien durchgehends agnoseiret.

ad 11, 12, et 13-tium Conformiert sich mit puncto 10-mo.

Temesvar, den 15. xbris 1721.

Le Comte de Mercy m. p.

Frantz v. Rebentisch m. p.

(L. S.)

(L. S.)

(Az admin. e határozata a II. sz. alatt közlött határozattal egy időben kelt s annak folytatását képezi. — Hadi lvtár.)

IV. a)

Császári útlevel a Bánságba vándorló német családok részére.

(1722. márcz. 30.)

Wir Carl der Sechste von Gottes Gnaden erwählter römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reiches in Germanien, zu Hispanien Hungarn, Böhmen, Dalmatien, Croatien und Slavonien König, Erzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgund, Steier, Kärnten Krain und Würtemberg etc. etc. Entbietet Euch Allen und Jeden Curfürsten, Fürsten, Geistlichen und weltlichen, Prälaten, Grossen, Freiherrn, Rittern, Knechten und sonst auch allen andern Unsern und des Reichs auch unserer Erb-königreich, Fürstenthümer und Andre Unterthanen und Getreuen sodann Allem und Jedem unseren und des Reichs Kriegsgeneralen hohen und niedern Officieren und Gemeinen Soldaten zu Ross und zu Fuss, denen dieser unser kaiserlicher Pass brief für kommt und sie damit ersucht werden, unserem Freund und Oheim ihren Willen, kaiserliche Huld, Gnad und alles Gute zu geben. Liebhd. Liebdb. Andacht. Andacht. und Euch Freunde Oheims gnädiglich und gnädigst zu verehren. Wie dass uns unsere kaiserliche Hofkammer gehorsamst hinterbracht, die von dem Erbfeind christlichen Namens im Ersteren wider denselben geführten Kriege, eroberten und von Einwohnern sehr entblössten Länder, als eine Vormauer der Christenheit, mit deutschen Leuten zu besetzen und hin und wieder im Reich Eine Anzahl von ungefähr sechshundert deutschen Familien unseren in dem Temesvarer Bannate aufgestellten Administration sich angegeben haben, dass sie dahin abzugehen und sich allda niederzulassen gesonnen sind, zu deren Herabführung auch unser Oberverwalter Johann Albert Craussen befehligt ist. So haben wir demselben zu sicherer und ungehinderter Fortbringung Obenbesagter Familien, deren Hausgeräth und zugehörige Sachen unseren kaiserlichen Passbrief

hiermit gnädigst ertheilet. Wir gesinnen und begehren demnach Liebdt. Liebdt. Andacht. Andacht. und euch Oheimb gnädiglich und gnädigst sie wollten obgedachten unserem Verwalter Craussen sammt denen sich, herab nacher besagten Bannat begebenden Familien mit den bei sich habenden Hausgeräth und anderen zugehörigen Sachen aller Orten zu Wasser und zu Lande frei sicher und unaufgehalten, ohne Abforderung einiger Mauth, Zoll, Aufschlag oder derlei anderen Dingen nicht allein Passieren, sondern auch denselben zu förderlicher Fortkommung allen guten Willen und Vorschub erweisen lassen, solches nebst dem, dass es zum Besten und Wohlfart der Christenheit gedeihe, gereicht uns von Liebdt. Liebdt. And. Andacht. und wir sind gegen dieselben mit Freundschaft, kaiserlicher Huld, Gnade und allem Gutem hinwiederum zu erkennen erbietig. Gegeben in unserer Stadt Wien den 30 März Anno Siebzehnhundertzweundzwanzig.

Carl m. p.

Ad mandatum Sac. Caes. Maiestatis proprium.

Frid. Carl B. von Schönborn m. p. E. F. N. Glandorf m. p.

(L. S.)

(Hadi lvtár.)

IV. b)

A Bánságba költözni hajlandó pfalzi családok kérelme.

(1722.)

Ihro Excell. und Gnaden Hochlöbl. Kaiserl. Hof-Kammer
Gnädigst-gnädig- und hochgebietende Herren-Herren.

Euer Excellenz und Gnaden haben wir allerunterthänigst und ganz gehorsamst vorzutragen nicht umhingen wollen, welcher gestallten auf zuschreiben unseres Bekannten lieben Landsmannes H. Johann Fr. Albrecht Craussen viele unserer Befreundeten ihr Haus, Hof und Gut verkauft und sich in die Kaiserlichen-ungarischen Erblande begeben. Nachdem wir nun von erstgedachten unseren Befreundeten ein und andere Nachrichten erhalten haben, dass sie ihr Conveniens ziemlichermassen gefunden, nicht weniger auch obmentionirter unser lieber Herr Landsmann Craussen darüber constituirter Oberverwalter im Temesvarer-Bannat mit ein kaiserliche Reichs-Patent und einigen vor uns allergnädigst und gnädigst resolvierten und zu geniessen habenden kaiserl. praerogativ und Freiheiten selbst zu uns in das Reich kommen; Also haben wir um soviel mehr Muth und glauben und Vertrauen darauf zu setzen gefunden und sind diesen Sommer durch aus unserer Nachbarschaft schon bis 300 Familien hineingezogen; Obschon nun uns in Regard einiger an unseren gnädigsten Landesfürsten erlassenen H. kais. requisitorial-Schreiben uns ohne Entgelt abziehen zu lassen gnädigst

versprochen worden, so haben wir leider doch bei unserem Abzug von den aus unserem Gut und Mobiliën erlösten Geldern den 10-ten Pfennig zurückgelassen und überdies auch noch von der Leibeigenschaft abkaufen müssen. Nicht weniger die grosse und schwere Reise so wohl auf etliche 40 Meilen wegs über Land bis nach Regensburg als auch nunmehr die ziemlich lange Reise zu Wasser mit grossen Unkosten thun müssen, welches uns alle sehr hart gedrückt und schwer nachhanget. Alldieweilen sich nun nicht nur noch etliche Hundert, sondern wohl etliche Tausend Familien in unseren Nachbarschaften befinden, welche gleichfalls zu uns in das Temesvarer-Bannat und Königreich Servien zu ziehen und diese dem Vernehmen nach sehr von den Unterthanen entblössten Länder soviel möglich zu populieren, in kurzer Zeit darinnen auch etwelche namhafte sehr brave Ort aufzurichten und ins künftige bei ereignenden Vorfällen neben uns ihr Gut und Blut zu allen unterthänigsten, devotesten und ganz gehorsamsten Diensten Ihro. Röm. kaiserl. Maiest. aufzuopfern intentioniert wären, der grosse Abzug aber unserer von Haus mitnehmenden Mitteln fast unleidlich, wovon unsere Landesfürsten schwer ablassen werden, die grosse und langwierige Reise auch sehr beschwerlich und pretios, Also wär an Euer Excellenz und gnaden unser unterthänigstes und ganz gehorsamstes Bitten und Flehen, dieselben gnädigst geruhen zu wollen (aus gnädigster Consideration hinkünftigen guten Erfolgs, aller-massen wir auch mit der Zeit sowohl dem publico als aerario einen merklichen Nutzen zu bringen vermögen) nur die gnädigste Verordnung zu thun, damit wir und unsere nachfolgenden Mitbrüder und consorten wenigstens nur von Regensburg bis an Ort und End, wohin uns Ihre Hochl. kaiserl. Hofkammer hinzusetzen allergnädigst und gnädigst befehlen und verordnen werden nur zu Wasser frei und ohne unsere eigene Spesen transportiert werden mögen. Wir werden dagegen als die treuesten Unterthanen zeit lebens verbunden verbleiben, auch unsere übrigen Befreundeten und bekannten Nachbarn mit unserem Schreiben gleichfalls zu sothanen Zug mit allen Fleiss und Möglichkeit zu animiren suchen, die wir uns gnädigster Erhörung getröstend ersterben.

Euer Excellenz und Gnaden einer Hochlöblichen Kais. Hofkammer, unterthänigst gehorsamste

Számos nagyrészt olvashatatlan aláírás.

(Udv. kamarai lvtár. — Elintéztetett 1723. január 11.)

V.

A Falck részére kiállított pápens. (1723. máj. 1.)

Nachdeme von seithen der allhiesig allergnädigst aufgestellten und authorisirten Kayser: Administration zu Temesvár unter anderen wegen mehrerer populirung dieses Banats aus obligender besorgung an Seine Kays: und Königl: Cath: Mayt: annoch im abgeruckhten 1722-ten Jahr durch die Hoche Instanzen der allerunterthänigste vortrag beschehen, mithin aus dem Heyl: Röm: Reich einige Hundert Familien, nachdeme sich derer zu diesem ende von selbstenville freywillig angezeigt, aldahin abhollen lassen zu können, allergnädigst resolviret, und gewilliget, folgendts auch nebst denen hierzue an Einig durchleuchtigste Chur- und Fürsten des Reichs allergnädigst erlassene requisitorialia zu sicherem fortkommen erwehnter Familien die Kays: freyen Reichs-Pässe Uns zuegestellt, und mit solchen an seine gehörde, der hierzue auch allergnädigst resolvirte Cameral Ober Verwalther Herr Johann Albrecht Craussen, quâ mandatarius, oder als gevollmächtigter nach gedachtem Reich abgeferttiget worden; gleichwie nun zwar mit herabbeförderung solcher Familien der würckliche anfang beschehen, hingegen solcher important: und viller besorgung bedürfftige werkh alleine durch Ihne Herrn Craussen vollständig zum ende zu bringen, demselbigen allzu beschwärllich fallen will, Ihre Röm: Kays: und Königl: Cath: Mayt: auch nicht münder damit die von Zeit zu Zeit hier eintreffenden Reichs-Familien ohne anstand nachfolgendermassen von hier aus mit aller guetten ordnung weithershinab bis in dem Banat, an orth, und Stehle befördert werden mögen, mehr gedachten Mandatario Herrn Craussen als Commissario hier bey Wienn zu Nussdorff zu substituiren expresse allergnädigst anbefohlen; das darobige hingegen in dem Reich doch correspondenter, und in einer guetten einverständnüs mit ihme Herrn Ober Verwalther zu führen, und zu beobachten dem dermahligen Amtmann von Wormbs (auch nunmehr würcklichen resolvirten und declarirten Kays: Fiscal des Temesvarer Bannats) Herrn Johann Franz Falck aufgetragen, und Ihme zu dem ende die auf den Herrn Craussen stillisirte Patenten ohne dessen geringsten nachtheill, oder Praejudiz nur zu mehrer Legitimation mitgegeben worden; und wie zumahlen nun bey dieser der sachen Beschaffenheit beiderseiths ausgestellte Mandatarij jedweder einer von dem anderen in hoc passu dependiren, auch mit beeden die correspondence zu führen, foglich nach jedes seiner veranleithung allerhöchsten Herrn-Dienst pflichtmässig zu beobachten haben solle; Derowegen dann in dem zu ihme Herrn Falck geschöpften guettem Vertrauen, demselben dieses mit gegeben wird, auf das Er sich darmit allgehöriger orthen legitimiren, und unter einsten denen herab zu gehen intentionirten Familien beybringen möge, was

massen all dasjenige in vorigen durch druckh ausgegebenen erklärungs, nicht allein hiemit auf das kräftigste und feyerlichste repetiret, sondern auch jedermänniglich zu wissen gegeben wird, welchergestalten Mehr allerhöchsten Sr. Röm: Kays: Mayt: nach dero weltberühmten Landts-Fürstlichen Väterlichen Milde, sich allergnädigst dahin entschlossen, oft wiederholt in dem Banat Temesvar abgehende Reichs Familien von Marxheimb aus bis hinunter an orth, und Stehle auf dero eigene Kays: Schiff- oder Floss-transports Kosten, jedoch mit diesem expressen vorbehalt, dass sich in der hinabfarth keiner von diesen absentiren, noch unter einen anderen Privat grund-Herren sich ansässig zu machen, oder zu dissipiren (massen man sich die repetirung gegen allerstündlich darwider vorkommende einwendung, und aufsuchung ein vor allemahl immediate reserviret) unterfangen solle; zu wasser völlig frey ohne bezahlung der mündesten Mauthgebühnrüss mit ihren Hausgeräthschaften (a fogalmazványban még: oder Wirthschaftsnothwendigkeiten) nach inhalt deroselben mit aigner: unter 10. Martij 1722 allerhöchsten Hand bezeichneten Universal-Pass-ports abführen zu lassen, danenhero all und jede, sowohl hohen als niedrigen Standes das rel: dienstesansuechen hiemit beschiehet, gegen jedesmahliger producirung einer vidimirten abschrift dieses gegenwärtigen Patents all-sambentlichen herabschwimmenden Familien bis an Se. gehörde nicht alleine frey: und ohngehindert zu passiren, sondern denenselben auch mit allgeneigten Vorschub und assistance, an Hand zu gehen das belieben tragen; welches man in derley, wie andern begebenheiten zu recipociren erbiethig.

Datum Temesvar, den 1-ten May, Ao 1723.

Le Comte de Mercy m. p.

Fr. v. Rebentisch m. p.

(Eredetije és fogalmazványa az orsz. lvtárban.)

VI.

VI. Károly császár nyilt levele a rajnavidéki német fejedelmekhez. (1724. jul. 4.)

Carl der Sechste von Gottes Gnaden Erwählter Römischer Kayser zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, etc. etc.

Hochwürdigste, und durchleuchtigste Liebe Vettere und Churfürsten; Uns ist von Unseren Hoff-Kriegs-Rath in Unterthänigkeit angezeigt worden, was gestalten der in Unserem Temesvarrer Bannat commandirender General-Feld-Marechal von Mercy gehorsambst berichtet, was massen die Fischer von Donauwerth und Neuburg, eine Menge Armer aus den Obern Reichs-Creyssen Landen herabkommender Leuthen, umb sich in Unseren Königreich Hungarn und denen durch Göttl. Gnad, zu

besserer Bestärkung der Vormauer der Christenheit, in letzterm Türcken-Krieg erworbenen angränzenden Provintzien nider zu lassen, ohne einzige Vorsicht stets hinunter führen. Wie nan diese, vorgedachtem Bericht nach, meistens nur müssig-gehende und unnütze Leuthe seyen, welche eben aus Abgang der Mitteln sich weder häusslich niederlassen- noch einige Wirthschafft antretten- oder besorgen können, sondern sich anderen Inwohnern zur Last auff das Bettlen und Herumbgarden nothwendig begeben und verlegen müssen: Als ersuchen Wir Euer Lbden. Lbden. Freundgnädiglich, in dem Bezirck des Ober-Rheinischen Creysses¹⁾ durch behörige Weege fürdersambst Kund zu machen, dass ins künftige keine andere Familien, als welche mit ihrer Herrschafften Wissen und Willen von denen darzu bestellten- und hierzu mit denen aus Unserer Kayserl. Reichs-Hof-Cantzley gefertigten Kayserl. Passporten versehen- und beglaubigten Commissarien an- und auffgenommen worden, weder werden passiret- noch in Hungarn und denen anliegenden Landen eingelassen- sondern an denen Gräntzen angehalten und zurück gewiesen werden. Wornach sich ein jeder von solchen Leuthen für Verantwortung und Schaden zu hüten wissen wird. Wir verbleiben Euer Lden. Lbden. mit Freund- Vetterlichen Willen Kayserl. Hulden und allem Guten vorderist wohl beigethan. Geben in Unserer Stadt Wien den 4-ten Juli 1724.

Euer Lden. Lbden.

Gutwilliger Vetter

Carl mppr.

(L. S.) A. Fried. Carl B. v. Sönborn.
E. F. v. Glandorff.

(Nyomtatvány, az orsz. lvtárban.)

VII.

Falck J. F. levele Mercyhez. (1724. okt. 8.)

Hochgebohrner Reichs Graff

Gnädig- und Hochgebiedender Herr general feld Marchal.

Meine unterthänige obligenheith erfordert Ew. Hoch Gräfl. Excellence hierunter gehorsambst ahn zu fügen, welcher gestalten ich den bish-herigen statum emigrationis bey meiner retour ganss anderst, alss

---

¹⁾ A felső-rajnai kerület, egyike a hajdani német birodalom tíz kerületeinek, magában foglalta a többi között a wormsi, speieri, strassburgi, püspökségeket, a fuldai és hersfeldi apátságokat, Lotharingiát, a Pfalzot, a badeni örgrófságot, Hessen-Kasselt, Nassaut és több kisebb területet.

solchen zuruckgelassen, Vorbefunden, Indeme das zuruck gelangte herrn loss- und liederliche gessindel (worunter der mehreste theil den Bannat nicht gesehen) bey denen zur abreiss inclinirenden Familien grosse bewegung- und Impressionen Verahnlasset, dass dahero der eusserste effort ahn zu wenden ist; diessen irgemachten leuthen, so Viehl dermahlen die Kürtze der zeit Verstattet, andere gedanken bey zu bringen, zu welchem endt denen hinc inde befindlichen substituten die erforderliche Instruction so gleich schriftlich mitgegeben, einen ordentlichen Cathalogum der Jenigen, welche noch Vor gegenwärtiger winters zeit sich zur dermahligē abreiss ahngeschickt, oder noch ahnschicken Können, fordersambst einzusenden, welchen alss dan nebst anderwärtiger auss-Kunfft, H. Lieutenant hirschauer in Verfolg meines mit letzterer post ahn selben erlassenen zu schreibens ehebaldigst Communiciren werde; Viehle erwarthen noch schriftliche nachricht Von ihnen in dem Bannat subsistirenden freunden, wie auch einige dorthin abgeschickte Expressen, welchem nach sich selbige endweder Vor heurigem winter, oder gleich in neckst bevorstehendem frühling zur gleichmässigen abreiss bequemen wollen, dahero dass werck umb somehr facilitirt werden würde, wan zeitlich dergleichen ermunterungs schreiben, insonderheit Von wohl bemittel- im Bannat ahngessessenen haussleuthen, worunter der in Orevitz subsistirende feldmesser schmahl, welcher mit allem wohl zufrieden, und einen grossen zur nachfolg begierigen ahnhang zuruckgelassen, nicht zu Vergessen were, ahnhero gelangen thethen; ahnssonsten hat das in abdruckh hierbey Verwartes allergnädigstes, durch die ausschreibende Creyss Fürsten Publicirtes Patent¹⁾ bey denen wohl ahngessessenen hauss-Familien gegen die mittellose- zuruck Verwiessene demigranten guten ingress gefunden, welches mit eussersten Kräfften zu unterstützen, wie auch Ew. Hoch Gräfl. Excellence Von weitherem erfolg der sachen die pflichtschuldigste apertur zu ertheilen mich so willigst- alss schuldigst erfinden lassen werde; womit mich zu dero Beharlichen hohen hulden und Gnaden gehorssambst empfehle, und mit distingvirender hochachtung ohnabssetzlich beharre

W o r m b s s , den 8-ten Octobris 1724.

Ew. Hoch Gräfl. Excellence
unterthänig-treu-gehorsambster Dr.

J. F. Falck. m. p.

(Orsz. Ivtár.)

---

¹⁾ Lsd. a VI. számú mellékletet, mely e levélhez volt csatolva.

VIII.

A bánsági legrégibb német telepek jegyzéke. (1734.)

Specification

der de facto in dem Temeswarer Banat befindlichen teutschen Ortschaften.

Im Csanáder District:	Perjámos
Im Temesvárer District:	St. Peter
	Brukenau
	Jarmada
	Temesvár
	teutsch Rikas
	Freidorf
	Neu Wien
Im Csakovaer District:	Detta
	Denta
	Berekuza
	Woitegg
	Csakova
Im Verseczer District:	Versecz teutsch
	Cservenka
	Kutriza
	Lagerndorff
Im Pancsovaer District:	Neu Pancsova
	Ploschiza
	Telleplat
Im Ujpalanker District:	Ujpalanka.
	Diebiz
	Radimna
	Poseschena
	Mazkoviez
	Moldova
	Sakaloviz
	Langenfeld
	Rebenberg
	Josoffnik
	Petrillova
	Potok
	Makoviz
	Freudenthal
	Hänerdorff
	Ruschova

	Salhausen
	Weisskirchen
Im Beeskereker District:	Beeskerek
Im Lugoscher District:	Lugosch
Im Orsovaer District:	Mühlenbach
	teutsch Orsova
Im Lippaer District:	Neu Arad
	Lippa
	Guttenbrunn
Im Caransebeser District:	teutsche Stadt Caransebes.

(Pesty Frigyesnek az akadémia levéltárában őrzött másolatáról. Eredetije az udv. kamarai lvtárban.)

FÜGGELÉK.

Adatok a bánsági legrégibb német telepek történetéhez.¹⁾

Uj-Arad. A német telepítvényeseket megelőzőleg 1723 nyarán 4—500 jómódú rácz család kívánt itt megtelepedni. (Rot. Lipp. Verw. I. 180.) Ugyanakkor az uj-aradi lakosok panaszt emelnek Burg gróf aradi várparanesnok ellen. (Rott. Lipp. V. I. 192.) 1723 okt. hóban az adminisztráció az Erdélyből jött uj-aradi uj telepítvényeseknek hat évi adómentességet engedélyez. (U. o. 201.) 1724 február elején Uj-Arad mint ujonnan megtelepített német helység említetik. (Rot. Csák. I. 133.) 1724 máj. elején az Uj-Aradra telepített német bevándorlók holmiját három kocsin szállították oda Panesováról. (Rot. Misc. I. 220.) Ugyanazon év máj. hó közepén a tartományi kormány utasítja az uj-aradi német polgárság bíróját, hogy a római birodalomból odaérkező 40 család ott megtelepítendő. (Rot. Stadtmagistrat. 31.) 1724 július havában az adminisztráció elrendeli, hogy a Lippán a lelkészi teendőktől fölmentett minorita szerzetes Uj-Aradra helyeztessék, lakása azonban az ó-aradi minorita-zárdában legyen. (Rot. Lipp. I. 224.) 1724 decz. 5. az admin. tudatja a lippai ker. tisztartóval, hogy Uj-Aradra Wollenhaupt Miklós amtmann-nak neveztetett ki. (Rot. Lipp. I. 237.) 1725 augusztus 6. a lippai tisztartó az adminisztrációhoz fölterjeszti az uj-aradi amtmann ellen beadott panaszlevelet. (Rot. Lipp. I. 258.) 1725 aug. említetik Wagner János, uj-aradi Oberschultheiss és fia: János György, pék és polgármester. Ugyanez év szeptember havában Wollenhaupt kéri, hogy a szentmiklósi alattvalóktól elvétessék aránytalanul nagy földterületek s az ebben hiányt szenvedő uj-aradiaknak adassék. (Rot. Lipp. I. 261.) 1725 november havában a lippai tisztartó jelenti, hogy az elfogott öt uj-aradi szökevényért még senki sem jelentkezett. (Rot. Lipp. I. 273.) Néhány hóval előbb Pratis és Stephan nevű lakosok szöktek meg Uj-Aradról, kiket szintén elfogtak. (Rot. Lipp. I. 249.) 1726 január 1. az ó-aradi minorita zárda főnöke „ex propria autoritate“ az eddigi uj-aradi lelkészt, Mihály atyát aggkora miatt fölmenté a lelkészi teendőktől és helyébe Ambrus atyát mutatta be a községnek. (Rot. Lipp. I. 275.) 1726 február havában Blessinger János, Ober-Merlenből, a mainezi választófejedelemségből való uj-aradi lakos útlevelet kér, hogy szomszédait lehozhassa a Bánságba. (Rot. Lipp. I. 277.) 1726 márcz. hóban az uj-aradi amtmann jelenti, hogy az odaváló lakosok még mindig nyugtalanoknak s hogy titkos összejöveteleket tartanak

¹⁾ Két okból közlöm ez adatokat: egyrészt az általam elmondottak illusztrálásául, másrészt azért, hogy némi anyagot szolgáltatassak a Bánság helyrajzi történetéhez. Adataim különösen az 1716—1739-ig terjedő időszakot ölelik fel. Az 1738—39-iki török háború oly nagy változást idézett elő a Mery kormányzósága alatt keletkezett német telepekben, hogy jónak láttam a legtöbb telepnél e háborúval fejezni be közleményeimet. Egyik-másik olvasóm talán meg fog ütközni azon, hogy kevésbbé fontos adatokat is vettem föl. Meg vagyok győződve, hogy a monographus előtt azok is becsesel bírnak s hogy hálás lesz értök.

egy a császárhoz intézendő panaszlevél megszerkesztése végett. Kéri őket köteleességeik teljesítésére szorítani. (Rot. Lipp. I. 284.) 1726 október havában az admin. tudatja az amtmannal, hogy az uj-aradi rác és német családok összeférhetetlensége miatt a rác püspöknél megtétettek a kellő lépések. (Rot. Lipp. I. 294.) Ugyanez év nov. havában a tartományi kormány elrendeli, hogy a kinstár költségén léérkezett német telepítvényes családok semmi szín alatt régi hazájokba vissza nem boesáthatók. (Rot. Lipp. I. 296.) 1727 márczius 1-én az amtmann pártolja az uj-aradi német családok kérvényét, hogy a zádorlaki pusztá nekik átengedtesék. (Rot. Lipp. I. 306.) 1728 tavaszán az uj-aradi-aknak megengedtetik, hogy a szt.-péteri minorita szerzetest, Gábel Vilmos atyát, saját költségükön fölfogadhasák. (Rot. Lipp. I. 357.) 1729 május hóban az uj-aradiak panaszt emelnek amtmannjuk ellen, hogy őket nyomorgatja. (Rot. Lipp. I. 396.) Ugyanakkor az adminisztráció utasítja az amtmant, hogy jelentéseit nemcsak helyesebben, hanem szerényebb hangon is írja. (Rot. Lipp. I. 399.) 1730 óta az uj-aradi német telepítvényesek contributiót tartoztak fizetni. (Rot. Lipp. I. 447.) 1737-ben Új-Arad mint mezőváros („Markt“) említetik. Különbben nemcsak az amtmannak, hanem egy a tiszttartónak és vámszedőnek is székhelye volt.

Nagy-Beckerek. 1723 deczember 31. az adminisztráció tudatja, hogy Führenberg N.-Beeskereken állandó lelkészül alkalmaztatott s hogy kérésére kápolna is épült s egy kehely szereztetett be. (Rot. Beesk. I. 218.) 1724 június havában a N.-Beeskerekre hozott, de ott maradni nem akaró (német) családokat odavitték; Possezvy (Passeczky) tiszttartó 100 házhelyet mért ki számukra és őket megtelepítette. (Rot. Csák. I. 152.) 1724 nov. elején a tiszttartó jelentése szerint már csak négy német család lakott Nagy-Beeskereken. (Rot. Beesk. I. 240.) 1725 nyarán az adminisztráció utasítja a beeskereki tiszttartói hivatalt, hogy a Beckerek számára Bécsből hozatott templomi szereket vitesse el. (Rot. Beesk. I. 254.) 1728 szeptember havában a tiszttartó a beeskereki kapitány folyamodására vonatkozólag jelenti, hogy a kapitánynak Merey parancsára akkora földdarabot adtak, hogy az 200-nál több családnak is elég lenne, s mégis elfoglalta az ottani német telepítvényeseknek átengedett területet is. (Rot. Beesk. I. 360.) A német telepítvényesek 1729 november 1-től kezdve fizettek adót, (Rot. Beesk. I. 398.) 1731-ben összesen öt német család volt Nagy-Beeskereken. Nem igen tudtak megélni s miután nem volt kilátás, hogy számukat szaporitják, kérték, hogy más helyiségekbe telepítsék őket, ahol terményeiket jobban eladhatnák. (Tört. és Rég. Ért. VI. 190.) 1734 tavaszán egy szalánkemeni, örökösök nélkül elhalt hivatalnokné ingóságait eladták; a befolyt összeget a tiszttartói hivatal a beeskereki templom helyreállítására kívánta fordítani. (Rot. Beesk. I. 471.) 1739 nyarán, a török háború alkalmával, Beckerek is elpusztult. (Rot. Beesk. II. 317., 319.) 1747-ben már ismét 28 német család lakott itt. (A beeskereki német családok 1747. összeírása az orsz. lvtárban.)

Berekuczsa. 1724 május 16-án az adminisztráció utasítja Wasy főtiszttartót, hogy a dentai német családokkal Zsebely felé, az elpusztult Berekuczát szállja meg s hogy nekik a gattayi hegyen szőlőket is jelöljön ki. (Rot. Csák. I. 148.) 1726 jun. havában az adminisztráció felszólítja Wasyt, állapítson meg egy aránylagos összeget, melylyel a dentai templom építéséhez a berekuczaiak is járuljanak. (Rot. Csák. I. 207.) Berekuczsa ugyanis Denta fiókegyháza volt. 1737-ben Berekuczán mindössze csak 15 német család lakott. (A esák. ker. német telepek 1737. összeírása az orsz. lvtárban.)

Bogsán. Az ottani vasbányák művelését 1718-ban kezdték meg. (Udv. bank. leirata 1718 október 5. az orsz. lvtárban.) A következő évben felállították a vashámort. (Udv. bank. leirata 1719 május 17. és február 24. az orsz. lvtárban.) 1721 febr. havában az udv. kamara utasítja az adminisztrációt, hogy a bogsáni bányaműnél szükségelt munkásokat Erdélyből hozassa. (Udv. kam. leirata, 1721 február 24. az orsz. lvtárban.) 1726 őszén Bogsán számára szepesi munkások toborzását kéri, kik az olvasz-

táshoz és hámorhoz értenek. (Rot. Corr. mit Rebentisch, 277.) 1728 nyarán Németországól jöttek iparosok Bogsnara. (Rot. Pancs. I. 169.) A bogsnai plébánia az egyházmegyei névtár szerint 1727-ben keletkezett. (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892, 170.)

Bruckenuau. 1724 december hó elején a Gyarmathára és Bruckenuaursz kemelt plébános elhalálozván, a temesvári kerületi tisztartó egy más lelkészt kér oda kinevezni. (Rot. Tem. I. 99.) 1725 január havában az adminisztráció bruckenuai plébánosnak évi 150 frt fizetéssel Tausendpfund József atyát nevezi ki. (Rot. Kath. Geistl. 52.) 1728 tavaszán a kerületi tisztartó jelenti, hogy a gyarmathai német telepítvényesek az egykori Sarád (Shehrad) határát a bruckenuaiaknak önhatalmulag átengedték. (Rot. Tem. I. 242.) Ugyanez év őszén Bruckenuau községe kéri, hogy a sarádi pusztát továbbra is bírhasssa. A tisztartó ajánlja, hogy az Bruckenuau és Gyarmatha közt osztassék föl. Elődjének intézkedése folytán a két község ugysis közösen használta. (Rot. Tem. I. 266.) 1732 ápril havában a ker. tisztartó jelenti, hogy a bruckenuai szénégetők ismételt tilalma ellenére szénégetéssel nagyon rongálják az erdőket, ugy hogy azokat, ha az adminisztráció a szénégetést nekik továbbra is megengedné, egy év alatt tönkre fogják tenni. (Rot. Tem. I. 333.) 1739 tavaszán sokan a bruckenuai német telepítvényesek közül elfutottak, de néhány héttel utóbb ismét visszatértek elhagyott tűzhelyeikhez. (Rot. Tem. II. 133, 144.) 1741-ben 28 családból állt Bruckenuau lakossága. Nevére vonatkozólag lsd. a II. közleményt 57. l.

Csákova. A esanádegyházmegyei levéltárban őrzött Prot. Vis. Can. tanúsága szerint a német bevándorlók 1724-ben ülték meg Csákovát és ugyanakkor keletkezett az ottani plébánia is. (Tört. Adattár, II. 441. l.) Ez az egyetlen adat, mely a németek településéről szól. Azon körülmény, hogy nem egykorú, kétséget támaszthat hitelessége iránt. A legrégebb anyakönyvekből kitűnik, hogy a hívek között sok német katona is volt. Ebből azt következtetem, hogy a plébánia tulajdonképen ezek kedvéért állítatott fel. Mikor költöztek be a csákovai német telepítvényesek, nem tudom. Az iratokban először csak 1730-ban van szó rólok. Ugyanis ez év tavaszán jelenti a csákovai kerületi főtisztartó, hogy Csákováról sok német lakos Temesvárra és más vidékekre költöztvén, a falu ily formán egészen elnéptelenedik. (Rot. Csák. Verw. I. 321.) A templom 1734—35-ben épült; építésénél a dettai, dentai és berekuczai telepítvényesek is segítettek, mignem az adminisztráció, tekintettel arra, hogy saját templomuk építésénél is szükség van rájuk, föl nem mentette őket. (Rot. Csák. I. 396. és 1735 április 2.) 1737-ben 21 német család lakott Csákován. (A csák. ker. német telepek összeírása, az orsz. lvtárban.)

Cservenka. 1724 május 8. az adminisztráció elnöke (Wallis?) írja Rebentischnek, hogy a Clissurából, Lupkaváról elszökött alattvalókat Cservenkára lehetne telepíteni, hogy a további költözködések megakadályozzák. (Rot. Misc. I. 220.) 1724 május 16-án az adminisztráció utasítja Wasy főtisztartót, hogy az akkor érkezett német családok közül 130 Pancsováról Uj-Palánkára szállítandó, s közülök 50 Pusztá-Cservenkára (Praed. Cservenka) az uj-palánkai út mellett megtelepítendő. (Rot. Csák. I. 148.) 1726 nyarán ismét mint Pusztá-Cservenka említetik. (Rot. Vers. I. 325.) 1728 márcz. havában a verseezi főtisztartó tudatta a cservenkai német telepítvényesekkel, hogy ha saját lelkészt akarnak, úgy azt maguknak kell fizetniök. (Rot. Vers. I. 425.) 1731-ben Cservenka már elég népes hely volt. Volt már temploma is, melyet a hívek maguk emeltek. (Tört. és Rég. Ért. VI. 232.) 1733-ban még Verseez főkegyháza, (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) de már 1734-ben ideiglenes lelkésze van: Eysenhauer nevű, kinek nyolcz havi hátralékát a község nem akarta kifizetni. (Rot. Vers. II. 4.). 1735-ben Maurer említetik, mint cservenkai lelkész. (Rot. Kath. Geistl. 160.) 1738-ban Cservenka elpusztult. Lakosai részben Verseezre huzódtak, hová a községi határ egy része is csatoltatott. (Milleker: Az első német települések stb. Tört. és Rég. Ért. III. 87. l.)

Deliblat. 1726 okt. havában az udv. kamara Deliblaton plébániát állít föl. (Udv. kam. leirat, 1726 október 26. az orsz. lvtárban.) 1727 febr. havában az adminisztráció intézkedik, hogy egy elhalt német lakos hagyatéka a deliblati templom javára fordíttassék. (Rot. Pancs. I. 90.) A templomot 1728 nyarán építették. (Rot. Pancs. I. 168.) 1729 május havában a tartományi kormány tudatja a pancsovai ker. tiszttartóval, hogy a deliblati lelkész kinevezése tudtával történt. (Rot. Pancs. I. 214.) 1732-ben Komáromy Ferencz említettik, mint deliblati plébános. (Repert. az orsz. lvtárban) 1733 deez. havában a deliblatiak lelkészek ellen panaszt emelnek. (Rot. Pancs. I. 256.) 1735 nyarán a pancsovai ker. tiszttartó engedélyt kér az iránt, hogy a broveki német alattvalók házaikat Deliblaton kívül építhessék. (Rot. Pancs. II. 23.) 1738 óta szerb lakossággal bír. (Milleker: Az első német települések, Tört. és Rég. Ért. III. 87.)

Denta. A dentai német telepítvényesekről 1724 május havában van először szó. (Lsd. Berekuca.) Ugyanezen évben keletkezett a dentai plébánia is, melyhez Detta és Berekuca, mint főkegyházak tartoztak. (Schem. Cleri. Dioec. Csan. 1892., 178. l.) Első lelkésze Valbach Miklós volt. (Tört. Adatt. IV. 139—153.) 1725 nyarán a dentai plébános ellen némi panaszok merülvén fel, ezek megvizsgálására a temesvári jezsuita-zárda főnöke küldetett ki. (Rot. Csák. I. 195.) 1726-ban épült a dentai templom, melynek építési költségeihez a főkegyházak is tartoztak hozzájárulni. (Rot. Csak. 207.) 1727 február hóban a dentai bírót katonának verbuválta egy markotányos, ami tettlegességekre adott okot. A bírót megbüntették, de a katonaság ezzel nem volt megelégedve, hanem követelte, hogy adják ki őt vagy pedig más embert állítsanak helyébe. A bíró aztán a büntetéstől való félelemből megszökött. (Rot. Csák. I. 234.) 1729 az adminisztráció a genovai pusztát (Praedium Genova), melyet addig a radovaneziak birtak, a dentai német telepítvényeseknek szánta. (Rot. Vers. I. 498.) Ezeknek 1735 tavaszán a csákovai templom építésénél robotolniok kellett, azonban az adminisztráció fölmenté őket, azon okból, mivel saját templomuk építésénél is szükség volt rájuk. (Rot. Csák. 1735 április 2.) 1737-ben 36 német család lakott Dentán.

Detta. 1724 július végén az adminisztráció elrendeli, hogy a csákovai kerületi tiszttartó öt német családot, melyek utóbb érkeztek, a többi már megtelepített családokhoz hasonlóan Detta mellett („bei Detta“) telepítse meg, házhelyet és szántóföldet jelölvén ki számukra. (Rot. Csák. I. 160.) 1726 nyarán a tartományi kormány jelentést kíván az iránt: hogy a panaszt emelő dettai község több évvel ezelőtt kapott-e földet és mennyit? (Rot. Csák. I. 207.) Egyházi tekintetben Detta Dentához tartozott s azért az itteni gyarmatosok a dentai templom fölépítéséhez szintén hozzájárultak. (U. o. 1727-ben már tanító is volt itt. Tört. Adattár, IV. 142. l.) 1734 őszén egy dettai német lakos máshová kívánt költözni. A ker. tiszttartó ezt nem tartotta megengedhetőnek, mivel az illető maga helyett más embert nem tudott állítani és mentességének ideje is lejárt már. Különben is a helység nagy kárt szenvedett a marhavész következtében. 1737-ben 37 német családot számláltak Dettán. 1739-ben a dentai plébániát ide helyezték át. (Schem. Cleri. Dioec. Csan. 1892 178. l.)

Divics. 1733-ban mint Moldova fiálálja említettik. (Tört. és Rég. Ért. V. 178. l.) 1738 ápril hó elején az admin. tudatja, hogy Baumann nevű divicsi lakos előbb nem költözhetik Uj-Palánkára, míg bányahivatala részéről az iránt engedélyt nem kap. (Rot. Ujpal. II. 164.) Ebből látszik, hogy a divicsi német telepítvényesek a moldoyai bányákban dolgoztak.

Dognácska. Az itteni olombányákat már 1722-ban művelték. (Rot. Wersch. I. 160.) 1732-ben a dognácskai plébános panaszt tesz egy ottani lakos ellen, a tőle szenvedett sértés („Injurien“) miatt. (Rot. Kath. Geistl. 121.) 1733-ban az adminisztráció körrendeletben felszólítja a kerületi tiszttartókat, hogy a dognácskai bányák számára még vagy 100 — akár német, akár oláh — munkást toborzzanak, ígérvén, hogy nemesak földeket

kapnak, hanem a contributiótól és robotoktól is fölmentetnek. (Rot. Circ. und Verordn. 1733 aug. 15.)

Fehértemplom. Lsd. Weisskirchen.

Freidorf (Neudorf.) A Mercy-féle térképen (1723—25.) nem fordul elő, pedig már 1723-ban keletkezett, mert ez évben nyert plébániát s ugyanezen évtől kezdődnek az anyakönyvek is. (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892., 60. l.) Wallis Pál Ferencz grófé, Temesvár első várparancsnokáé volt s ő telepítette is meg. 1725 nyarán Münich (Münch) Mátyás freidorfi lakos panaszt emel a fehértemplomi amtmann ellen örökrészének ki nem adása miatt. (Rot. Vers. I. 380.) Az amtmann jelentése szerint a nevezett alattvaló önként foglalta el a kérdéses örökséget és szidalmakkal illette az admin. elnökét. (Rot. Ujpal. I. 203.) 1727 január havában ugyanaz az említett hagyaték ügyében kérvénnyel járul az admin. elé. (Rot. Ujpal. I. 249.) 1730 február elején az adminisztráció Neudorfot a temesvári kerületi tiszttartó joghatósága alá rendeli; adóját évnegyedenként kell beszo-gáltatnia. (Rot. Tem. I. 304.) Addig a freidorfiak mentesek voltak a contributiótól stb. és ki voltak véve a ker. tiszttartó joghatósága alól. Innen kaphatta a község nevét is. Ugyan- csak 1730 tavaszán a temesvári ker. tiszttartó jelenti, hogy a gr. Wallis tulajdonát képező u. n. szabad faluban („in dem sogen. Freydorfe“) tűz támadt, mely alkalommal 15 ház égett le. (Rot. Tem. I. 308.) 1730 május közepén az udvari kamara értesíti a tarto- mányi kormányt, hogy a jelenleg Erdélyben állomásozó Wallis gróf tulajdonát képező és Temesvár mellett fekvő Neudorf-ot olyképen vette át a kamara, hogy esérébe nevezett grófnak Erdélyben hasonló jövedelmű kincstári falut fog átengedni. (Rot. Hofreser. 17:0. 29.) 1735-ben a „freydorfi“ gyarmatosok a templomuk építéséhez szükséges anyagokat nem tudván előteremteni, az admin. megengedi nekik, hogy e célból kéregethessenek. (Az admin. pátense az orsz. lvtárban.) 1737 nyarán az adminisztráció tudatja Freidorf községével, hogy lakosai a kért rétet előbb nem kapják, míg földjeiket egészen meg nem művelték. („bis sie nicht ihre Felder ganz urbar gemachet.“ Rot. Tem. II. 33.) 1741-ben 37 családból állt Freidorf lakossága.

Freudenthal. 1724 nyarán a tartományi kormány a „freyenthalli, heyer- dorfi és zahlhauseni“ német gyarmatosok mellé Broum János Pétert plébánosul nevezi ki. (Rot. Vers. I. 261.) 1728 január havában a „freudenthali“ lakosok valakit gyuj- togatással („als Mordbrenner“) vádolnak, kit azonban a tiszttartó tanuk hiányában fölmenteni és elbocsátani volt kénytelen. (Rot. Ujpal. I. 315.) 1733-ban Freudenthal („Freydenthal“) mint Russova filiáléja kerül elő. (Tört. és Rég. Ért. V. 179. l.) 1737 tavaszán újabb bevándorlókkal szaporodott lakossága. (Rot. Ujpal. II.; Buchh. I. 96.) Nevére vonatkozólag megjegyzem, hogy Csehországban is van hasonlónevű helység.

Gutenbrunn (Hidegkút). 1722-ben említetik a „hedekuti“ mészfelügyelő. (Rot. Lipp. Salzamt, 79.) 1723 tavaszán az admin. nyílt rendelkezéssel meghagyja, hogy a „hedekuti“ alattvalók, kik Paulison és Ménesen szőlőt akarnak ültetni, ebben ne gátol- tassanak. 1724 július 4-én 45 német család települt meg „Hedekuton“, miután előbbi lakóit Gessenizre költöztették. (Lippai ker. régi helységek összeírása az orsz. lvtárban.) 1724 szeptember végén a lippai sóhivatal jelenti, hogy a római szent birodalomból jött és „Hedekut“-on megtelepült családok sűrűn elhalnak. (Rot. Lipp. Salzamt 134.) 1725 őszén említetik a „hedekuti“ császári malom. (Rot. Lipp. Salzamt, 154.) 1727 őszén az admin. kéri a temesvári jezsuita-zárda főnökét, a ki egyuttal püspöki vikarius volt, hogy a lippai plébánost, ki a „gutenbrunni“ híveket is ellátja, lelkészi teendőinek buzgóbb elvégzésére szorítsa. (Rot. Kath. Geistl. 68.) 1729 november hóban az admin. utasítja a lippai tiszttartót, bírná rá Gutenbrunn községét, hogy lelkészének télire szállást adjon. („ihrem Geistlicheen das nöthige Unterkommen über Winter verschaffen zu wollen.“ Rot. Lipp. I. 412.) 1732 nyarán jelenti a lippai ker. tiszttartó, hogy a gesentzi, alliosi, gablosi és „gutenbrunni“ szőlőket elverte a jég. (Rot. Lipp. I. 441.)

1733-ban Gutenbrunn mint önálló plébánia említetik; a lelkészt a hívek fizették. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) A község német neve kétségtelenül régi magyar nevének (Hidegfő, Hidegkút) fordítása.

Gyarmatha. Craussen 1721 őszén beadott jelentésében Gyarmathára 100—120 német családot kívánt telepíteni, mit az admin. is helyeselt, igérvén, hogy a német telepítvényeseket, ha netán többen érkeznének, a ráczoktól el fogja különíteni. (Lsd. Mellékletek I. II.) 1724 december elején a temesvári ker. tiszttartó jelenti, hogy a Gyarmathára és Bruckenaura kinevezett lelkész elhalt, miért is más lelkészt kér kinevezni. (Rot. Tem. I. 99.) 1726 tavaszán az adminisztráció meghagyja a ker. tiszttartónak, hogy miután a gyarmathai német telepítvényesek a tilalom ellenére sört és pálinkát főznek, kobozza el az ehhez szükséges eszközöket és anyagokat. (Rot. Tem. I. 144.) 1728 május elején a gyarmathai német családok nagyobb földterület kijelölését kérték. (Rot. Tem. I. 242.) A tiszttartói hivatal erre vonatkozólag jelenti, hogy a gyarmathaiak a sarádi pusztát („hol egykoron Sarád falu állott“) a bruckenauiaknak önhatalmulag engedték át s hogy bozotos földet nem akarnak művelni, („dass sie keine gestrüppige Gründe ausstocken wollen“) mert különben elég földjük lenne. (Rot. Tem. I. 247.) 1730 nyarán a tiszttartói hivatal jelenti, hogy Löhm János gyarmathai lakos csak azon okból akar máshová költözni, mert az adómentesség idejének lejáratával immár adót kellene fizetnie. Ha az átköltözést az admin. megengedné neki, a többi gyarmathai lakosok is elkiváncoznának. (Rot. Tem. I. 317.) 1733-ban Gyarmatha önálló lelkészség volt, melyhez mint főkegyházak Bruckenau és Szt.-András tartoztak. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) 1739 tavaszán a gyarmathai német telepesek nagy része elmenekült, de csakhamar visszatértek. (Rot. Tem. II. 133, 144.) Ugyanez év július havában ismét elfutottak, még pedig Szent-Andráásra, a temesvári ker. tiszttartó székhelyére. (Rot. Tem. II. 173.) 1741-ben 25 német család lakott Gyarmathán.

Häuerdorf. 1724 augusztus elején Broum János Péter a „freyenthalli, heyerdorfi és zahlhauseni német telepesekhez“ plébánosnak nevezetik ki. (Rot. Vers. I. 261.) 1727 augusztus havában a „heyerdorfi lakosok“ új földfelosztást („Grundesumtheilung“) kívánnak. (Rot. Vers. I. 381.) 1729 november havában a heyerdorfi bányászok („Heyerdorfer Bergleute“) contributio elengedésért folyamodnak. (Rot. Ujpal. I. 409.) 1733-ban Häuerdorf a ruszovai plébánia főkegyházaként szerepel. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1734 február hóban az ujjalankai kerületi tiszttartó jelenti a tartományi kormánynak, hogy a häuerdorfi hívek a ruszovai plébánialak építési költségeihez nem akarnak hozzájárulni. (Rot. Buchh. I. 14.) 1736 tavaszán egy häuerdorfi lakos Németországba, Taubenbergebe akart utazni örökségének átvétele végett. (Rot. Ujpal. II. 66.) 1737 ápril havában az adminisztráció jóváhagyja, hogy a ker. tiszttartó a häuerdorfiaktól sörfőzéshez való készletüket az ottani sörfőző javára lefoglalta. (Rot. Ujpal. II. 127.) 1738-ban Häuerdorfot feldúlták. Megmaradt lakosai Verseczre költöztek, helyökbe pedig oláhok jöttek, kik a helység nevét „Jertof“-ra ferdítették. (Milleker: Az első német települések, i. h. 88. l.) Häuerdorf lakosai, mint láttuk, bányamunkások (Häuer) voltak; innen kaphatta a község nevét.

Hidegkút. Lsd. Gutenbrunn.

Jossovnik. 1733-ban mint Rebenberg filiáléja kerül elő, (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1734-ben pedig az ujjalankai kerületi német telepek közt említetik. (Mellékl. VIII.)

Karánsebes. A visszafoglalás után ez volt a bánság legnépesebb helye. Ugyanis az 1717. összeírás szerint 422 ház találtatott benne. (Szentkláray: Száz év stb. 24. l.) Lakossága 1718—19-ben jelentékenyen szaporodott iparosokkal (bécziek?), katonákkal és erdélyi bevándorlókkal. (Rot. Kar. I. 2, 8, 12, 13.) 1721-ben Karánsebes körülbelül 600 lakost

(esaládot?) számlált, amiért is Craussen nem tartotta czélszerűnek, hogy németek települjenek oda. (Mellékletek, I.) Lakosai között sok katolikus lehetett, mert már 1718 junius havában egy ferenczrendi atya működött itt, (Rot. Kar. I. 4.) 1721 tavaszán pedig az adminisztráció Pigler (Püchler) Károly atyát a „karánsebesi u. n. sánczba“, ahol a katonaság volt elhelyezve, állandó lelkészül nevezte ki. (Rot. Kar. I. 81.) Ugyanakkor t. i. 1721-ben egy ker. tisztviselő elhunván, vagyonát a karánsebesi ferenczrendieknek hagyta a templom építésére. (Rot. Kar. I. 75.) E czélből 1724-ben a hadi tanács Hennel plébánosnak 4—500 frtot is engedélyezett. (Rep. az orsz. lvtárban.) 1725 elején a ferenczrendi atyák (Prov. Bulgariae) hálájokat fejezik ki a tartományi kormánynak, amiért a Bánság visszafoglalása után Karánsebes városát ismét rájok bízta. (Rot. Kath. Geistl. 50.) 1724 őszen a karánsebesi ker. tisztartó jelentése szerint az egész kerületben egyetlen megtelepedett német család sem volt. (Rot. Kar. I. 195.) Mikor költöztek ide az első német gyarmatosok, nem tudom. 1725 tavaszán Mercy bizonyos Framrich vagy Fremrich nevű urat factornak nevezett ki a Karánsebesen felállítandó posztó- és egyéb gyárakhoz. Az adminisztráció ennél fogva utasítá a ker. tisztartót, hogy a nevezett factor és az érkező gyári munkások (Fabriquanten) elhelyezéséről gondoskodjék. (Rot. Kar. I. 204.) Lehet, hogy ezek az iparosok voltak Karánsebes első német lakosai.

Kudricz. Milleker szerint már 1719-ben telepedtek volna meg itt elzászi németek bizonyos Tetz János vezetése alatt. (Milleker: Gesch. der Grossgem. Kudritz, 5—6. l.) Ez állítást azonban hiteles adat nem támogatja. Craussen jelentésében Kudriczról nincs szó, tehát 1722 előtt nem népesülhetett. Mercy térképén sem fordul elő. Az 1724-iki nagy telepítéskor az admin. utasítá Wasy főtisztartót, hogy a német családokat, melyek Margitta és Versecz között telepítendőek meg, házaik fölépítéseig a szomszédos falvakban szállásolja el. (Rot. Csák. I. 146.) Valószínűnek tartom, hogy ez az adat Kudriczra vonatkozik. Mint németektől lakott helység Kudricz csak 1731-ben említetik. Akkor már elég népes („zimlich populiret“) volt, amiért lakói, akik kápolnát („Gotteshaus“) is építettek volt, külön plébánosért folyamodtak. (Tört. és Rég. Ért. VI. 232.) Kivánságuk azonban csak 1741-ben teljesülhetett. (Milleker, i. m. 8. l.) Addig Kudricz a verseczi plébániához tartozott. (Tört. és Rég. Ért. V. 179. l.) 1733-ban 300 lakosa volt Kudricznak. 1737-ben már iskolája is volt. (Milleker: Az első német települések stb. i. h. 89. l.) 1738 nyarán oláh rablócsapatok által fölprédáltatt. (Rot. Vers. II. 116.)

Lagerdorf. 1716-ban a község helyén a csász. lovasság tábora volt. (Toppogr. Charten der Gegend zw. Alibunar, Ursecz, Uipalanka u. Cuvin, Tört. és Rég. Ért. V.) Hihetőleg e körülménynek köszönheti a község keletkezését, valamint nevét is. 1733-ban Versecz filiáléja volt. (Tört. és Rég. Ért. V. 179 l.) A bánsági német telepek 1734-iki jegyzéke a verseczi kerület német telepei között sorolja fel. (Mellékletek, VIII.) 1738 óta oláhok lakják. (Milleker: Az első német települések, i. h. 89. l.)

Langenfeld. 1724 junius végén Tümler Mihály (Michl Tümler) langenfeldi német telepítvényes útlevelet kér, hogy németországi rokonait a Bánságba hozhassa. („zur Abholung seiner im römischen Reich befindlichen Befreunden.“ Rot. Misc. I. 236.) Langenfelden lutheránus családok is laktak. 1727 tavaszán a fehértemplomi amtmann eltöltja őket vallásuk gyakorlásától, mit az admin. is helybenhagy. (Rot. Kar. I. 235.) 1728 husvét másodnapján P. Albenius (Alexius?), ujpalánkai kapuczinus zárdafőnök 30 langenfeldi lakost a kath. hitre térített; köztük volt a tanító is, ki egyuttal lelkészök („Prediger und Tauffer“) is volt. (Wien. Diarium, 1728, 28. sz.) 1733-ban Langenfeld mint Uj-Palánka főkegyháza fordul elő, (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) de 1736-ban már Fehértemplomhoz tartozott. (Böhm: Weisskirchen stb. 35. l.) 1734-ben 171 lakosa volt. (U. o.) Az 1738—39. török háború alkalmával elpusztulván, utóbb (1743.) szerbek szállták meg. (Rot. Ujpal. II. 308.) kiknek a volt katolikus templomot is átengedték. (Rot. Ujpal. III. 29.)

Lippa. Egyike azon helyeknek, hova a tartományi kormány legelőször akart németeket telepíteni. Craussen ugyanis már 1721-ben ajánlotta, hogy Lippára 200 családot telepítsenek, de az adminisztráció egyelőre függőben kívánta ezt hagyni. (Mellékletek I. II.) Tényleg Lippa csak 1724-ben nyerte első német lakosait. 1724 február havában már mint újonnan megtelepített német helység („neu angesetzter deutscher Ort“) fordul elő. (Rot. Csák. I. 133.) 1724 július hó elején a lippai ker. tisztartó jelentése szerint már oly nagy számban laktak német gyarmatosok Lippán, hogy a hívek nem fértek el a kápolnában, amiért is az isteni tiszteletet a sóraktárban („Salzstadl“) kellett tartani. Ugyanakkor a tisztartó bemutatta nekik Lauch János nevű lelkészöket is. (Rot. Lipp. I. 222.) Egyébiránt a lippai plébánia állítólag már 1717-ben keletkezett. (Schem. Cleri. Dioec. Csan. 1892, 99. l.) Az anyakönyvek tényleg 1719-el kezdődnek. (U. o.) 1723-ban épült a templom v. kápolna és a paplak. (Rot. Lipp. I. 162, 167.) 1724 július elején a tisztartó kéri az adminisztrációt, hogy két lippai német földművest, kiket szőlőjük megmunkálása közben fogtak el, bocsássa szabadon. (Rot. Lipp. I. 222.) Egy héttel utóbb (1724. jul. 10.) az admin. tudatja a lippai tisztartói hivatallal, hogy a Lippán volt minorita Uj-Aradra helyeztetett át. (Rot. Lipp. I. 224.) 1724 július közepén a tartományi kormány elrendeli, hogy Erhardt János a lippai német családokhoz telepíttessék. (Rot. Lipp. I. 225.) 1724 őszén a lippai tisztartó jelenti, hogy a német családok elhelyezése végett épített kunyhók költségei (30 frt) a sópénzekből fődőztessenek. (Rot. Lipp. I. 229.) Ugyanakkor a sóhivatal jelenti, hogy a német birodalomból jött telepítvényesek közül sokan elhalnak. (Rot. Lipp. Salzamt, 134.) 1724. nov. közepén Domb János mint lippai lelkész említetik. (Rot. Kath. Geistlicheit, 47.) 1727 tavaszán a tartományi kormány a Lippán sűrűn előforduló halálesetek miatt vizsgálatot rendel el, melylyel Hochberg doktort bízza meg. (Rot. Lipp. I. 305.) 1728 ápril elején a tisztartó kéri, hogy a hús- és bormérési árendapénzekből, melyeket a német családok fizetnek, templomot építhessenek. (Rot. Lipp. I. 352.) 1732 nyarán a lippai szőlőket elverte a jég. (Rot. Lipp. I. 441.) 1733-ban világi lelkész gondozta a lippai híveket. (Tört. és Rég. Ért. V. 178. l.) 1735 tavaszán a lippai tanító (Schulmeister) említetik, a kit Salbeck sószállító-tiszt hajósai urok biztatására bántalmaztak. (Rot. Lipp. II. 67, 68.) 1736 tavaszán Lippán tűzvész dühöngvén, ez alkalommal több német gyarmatos háza is leégett, kiknek az adminisztráció megengedte, hogy házaik újból való fölépíthetése végett a szükséges meszet maguk égethessék. (Rot. Lipp. II. 131.)

Lugos. 1717-ben népességre nézve a harmadik helyet foglalta el a Bánság helységei között. Ugyanis 218 volt házainak száma. (Szentkláray: Száz év stb. 25. l.) 1718–19-ben több iparos dolgozott itt azok közül, kiket az udvari kamara ez év február havában a Bánságba küldött. (Rot. Lug. 1718, 16; 1719, 11.) 1721 őszén körülbelül 500 család lakott Lugoson. Ép azért Craussen nem ajánlotta telepítési helyül a lehozandó német családok számára. (Mellékletek, I, II.) Az első német gyarmatosok Lugoson 1725 tavaszán tűnnek föl. Valami kihágást („Excesse“) követtek el, miért is az admin. vizsgálatot tartatott és a vétkeket megbüntetés végett Temesvárra küldetni rendélé. (Rot. Lug. 1725, 10.) 1726 tavaszán a tartományi kormány utasítá Rácز lugosi főtisztartót, hogy a Lugoson házilag már megtelepedett német családoknak a földműveléshez szükséges telkeket azonnal jelölje ki. (Rot. Lug. 1726, 7.) 1735-ben Lugos mint nevőváros („Marktgemeinde“) kerül elő. (Rot. Lug. II. 1735. jan. 8., febr. 13.) Plébániája már 1718-ban keletkezett. (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892, 66. l.) 1733-ban minorita atyák végezték a lelkészi teendőket. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.)

Lupkava. 1724 tavaszán a temesvári adminisztráció elnöke utasítja Rebentisch kamarai főfelügyelőt, hogy a Clissurából, Lupkaváról elszökött alattvalókat talán Cservenkára lehetne telepíteni, hogy a további költözködést megakadályozzák. (Rot. Misc. I. 220.) Ugyanezen év őszén az ujjalánkai kerületi tisztartó kéri, hogy Lupkava és

Suchenthal német helységek lakosságát több német családdal szaporíták, mert kevesen lévén, a ráczok és oláhok betörésétől félnek. (Rot. Ujpal. I. 120.) 1733-ban a plébániák jegyzékében Lupkava sem mint anya-, sem mint fiók-egyház nem említetik s a német telepek 1734-ben készült jegyzékében is hiába keressük. (Tört. és Rég. Ért. V. 176—179. és Mellékletek, VIII.) Úgy látszik az ottani német gyarmatosok más községbe húzódtak.

Makovicz. (Makovistye.) Az egyházmegyei névtár szerint 1726. már önálló plébánia volt itt. (Schem. Cleri. Dioec. Csan. 1892, 41. l.). Így népesebb helynek kellett lennie. 1727 őszén a „makovitz“-i lelkész panaszt emel az ujalánkai ker. tisztartó ellen. (Rot. Ujpal. I. 300.) 1731-ben viszont a „macoviczi“ és petrillovai hívek panaszkodnak lelkészük ellen, hogy őket káromolja, hogy a községet a bíró s a bírót a község ellen izgatja, szintugy a házaseleket, amiért mindkét község, ha csak az admin. nem orvosolja sérelmeiket, el akar szökni. (Tört. és Rég. Ért. VI. 230—231. l.) 1734-ben említetik Walter János makoviczi tímármester. (Rot. Buchh. I. 13.) 1733 nyarán Boeck Lőrinczet a tartományi kormány évi 150 frt fizetéssel makoviczi lelkésznek nevezi ki. (Rot. Contr. 292.) Ugyanakkor Petrillova és Potok mint a makoviczai plébánia fiókegyházai fordulnak elő. (Tört. és Rég. Ért. V. 178. l.) 1736 tavaszán Weisgarth Mátvás „markovetzi“ német gyarmatos engedélyt kér, hogy hazájába mehessen némi örökség ügyében. (Rot. Ujpal. II. 77.) 1738 tavaszán Makovicz leégett; úgylátszik a törökök gyújtották föl. (Rot. Ujpal. II. 172, 174.) Később oláhok szállták meg. (Milleker: Az első német települések, i. h.)

Matkovicz. (Mathiovecz, Mazkovicz, Mazovitz.) 1733-ban mint a moldovai plébánia filiáléja említetik, (Tört és Rég. Ért. V. 178. l.) a német telepek 1734-iki jegyzéke pedig az ujalánkai kerület német telepei között sorolja fel. (Mellékletek, VIII.)

Moldova. E helységet és vidékét Craussen javaslatára először szemelte ki a tartományi kormány telepítési helyül a német bevándorlók számára. (Mellékletek I. II.) Úgylátszik ezek már 1722-ben vagy 1723-ban szállották meg. 1725 június hóban a tartományi kormány Stoll Antalt moldovai lelkésznek nevezi ki. (Rot. Vers. I. 298.) 1726 december havában a moldovai altisztartó jelenti, hogy az ottani plebános egyetértve a német telepesekkel, „kiknek rosszakarata eléggé ismeretes“, lázadást támasztott s őt durván megsértette. (Rot. Corr. mit Rebentisch, 325.) Az admin. a főbűnösöket, köztük a bírót („Schulz“) megbüntette. (Rot. Ujpal. I. 245.) 1727 tavaszán az altisztartó Feilinger Jakab moldovai lakost panaszolja be ellene elkövetett sértések miatt. (Rot. Ujpal. I. 268.) 1733 augusztus havában az elhalt moldovai lelkész helyébe Ulrich Ignác ezredkaplán neveztetik ki. (Rot. Ujpal. I. 532.) A moldovai plébánia fiókegyházai voltak (1733.): Pozszesena, Matkovicz, Divies és Radimna. (Tört. és Rég. Ért. V. 178. l.) 1734 elején az adminisztráció Moldován hetenként két vásár tartását engedélyezi. (Rot. Buchh. I. 11.) 1736 tavaszán Marx Konrád moldovai elhalt lakos említetik. (Rot. Ujpal. II. 77.) A török háborúban földulatott. Később szerbek költöztek Moldovára, kik közé utóbb németek is vegyültek. (Milleker: Az első német települések, i. h. 90. l.)

Munár. (Monrath, Monera, Monora.) 1725 tavaszán egy „monrathi“ özvegyasszony említetik, kít gyilkosok tettek szerencsétlenné. Kéri a gyógyítására fordított költségeinek megtérítését és némi utiköltséget, hogy Németországba rokonaihoz visszatérhessen. (Rot. Lippa. I. 250.) 1729-ben „Monora“ a perjámosi plébánia fiókegyháza volt. (Rot. Lippa I. 414.) 1734-ben a német telepek jegyzékében nincs említve. (Mellékletek, VIII.)

Mühlenbach. A Mercy-féle térképen (1723—25.) az orsovai kerületben, Orsovától d.-ny.-ra, az Al-Duna mellett tűnik fel. Hihetőleg 1723-ban keletkezett. 1725 december elején Pfaltzer Péter mühlenbachi lakos említetik. 1727 telén az itteni német telepeseket már összeírják. (Rot. Ors. I. 523.) A esanádegyházmegyei plébániák 1733. jegyzéke nem tud róla, hihető azonban, hogy az Ó-Orsova fiókegyházaként említett „Schabendorf“ (Schwabendorf?) Mühlenbachehal azonos. (Tört. és Rég. Ért. V. 178. l.)

Oravicza. Milleker Oraviczát tartja a legrégebb német telepnek, azt állítván róla Pesty nyomán, hogy már 1703-ban keletkezett, tehát jóval előbb, mintsem a törököket a Bánságból kiűzték. (Tört. és Rég. Ért. III. 90. 1.) Ez az állítás téves. Az oraviczai rézbányákat csak a törökök kiűzése után, 1718 tavaszán kezdték művelni. Akkor telepített oda az adminisztráció néhány bányászt, kiket a szepességi Szomolnokról küldtek le. (Udv. kam. leirata: 1718 jun. 29., szeptember 20., október 5., november 7., november 14. — Orsz. lvtár.) 1719 őszén 13 tiroli bányász követte őket. (Neveiket lásd. ez értekezés I. részében.) E bányászok azonban nem építettek maguknak házakat, hanem valamely a bányához közel eső faluban laktak. Csak 1721 nyarán rendeli el az udv. kamara, hogy az oraviczai német bányamunkások („Heuer“) számára a kincstár költségén házikókat vagy kunyhókat („Häussl oder Hütel“) építsenek valamely közel fekvő faluban, amiért évenként bizonyos mérsékelt bért kell majd fizetniök. (Udv. kam. leirata, 1721 jun. 4. az orsz. lvtárban.) 1720 márcz. havában Heidinger Farkas benézserendi szerzetes Oraviczára lelkésznek neveztetett ki. (Rot. Kath. Geistl. 6.) 1721 tavaszán Besztercebányáról küldtek le több munkást („Schmölzer und Spleisser“) az olvasztók berendezése végett. (Udv. kam. leirata. 1721 máj. 19. az orsz. lvtárban.) Ezek azonban 1725 elején ismét visszatértek. 1721-ben Craussen javasolja, hogy Oraviczára és a szomszéd Prostiára 300 német család telepíttessék. (Mellékletek, I, II.) 1722 nyarán 247 tiroli bányászcsaládot („Partheyen“) küldött le az udv. kamara (lásd. ez értekezés I. részében), kik részben Oraviczára, részben pedig Majdanpekre települtek. Ugyanezen évben cseh olvasztómesterek is érkeztek; (Rot. Mise. I. 91.) 1726-ban cseh és tiroli bányászok, 1727-ben ismét tiroliak, (Wien. Diar. 1727. 42. sz.) 1729 nyarán pedig 59 tiroli bányamunkás („Bergknappen und Arbeiter“), még pedig családostul, bizonyos Söll Ferencz vezetése alatt. (Lásd. ez ért. I. részében.) Utóbbiakat 30 kocsin szállították Belgrádról rendeltetésük helyére. (Rot. Pancs. I. 222.) 1727-ben épült az oraviczai templom. 1732 nyarán a fehértemplomi amtmann az oraviczai plébánost azzal vádolja, hogy egész nap a parasztokkal a korezmában ül és nemcsak a tanuló-ifjúságot, hanem az egész kereszténységet megbotránykoztatja. (Rot. Ujpal. I. 432.) 1736-ban már iskola volt Oraviczán. 1738 nyarán oláh csapatok fölgujtották. A béke helyreállítával a község újra föléledt s a bányákat is újból művelni kezdték. (Milleker: Az első német települések, i. h. 91.)

Orsova. Az alvidéki várak közül Orsova legkésőbb került a császáriak kezébe. Mercy 1716 őszén megkísérelé elfoglalását, de sikertelenül. Csak 1717 augusztus utolsó napjaiban szállotta meg Splényi tábornok huszáraival, miután a belgrádi esata után a futva menekülő törökök elhagyták volt. (Feldzüge des Prinzen Eugen, XVII.) Ugyanez év november havában az orsovai ferenczrendi atyák kéri, hogy a vár előtt álló török meeset nekik imaházul engedtéssék át. (Rot. Kath. Geistl. 2.) 1718 tavaszán Orsova újból megerősítettet. A vár építésénél foglalatostkodó német iparosok közül többen ott maradhattak. 1718 nyarán a ker. tisztartó kérdést intéz az adminisztrációhoz, hogy az Orsova várában levő török kereskedő-bódékkal mi történjék? (Rot. Ors. I. 29.) 1723 nyarán az orsovaiak a reájok rótt contributió egy részének elengedését kéri, különben lehetetlen megélniök. (Rot. Ors. I. 156.) Az 1723-ban az orsovai kerületbe érkezett német családok közül bizonyára Orsován is telepedett meg némelyik. (Rot. Ors. I. 293, 297.) 1724-ben Orsova már mint „város“ említetik. 1725 nyarán az orsovai Pater Nicolaus, (Rot. Ors. I. 402.) 1726 telén pedig az ottani gyógyszeráros említetik. Utóbbi a majdanpeki bányászokat is ellátta gyógyszerekkel. (Rot. Ors. I. 451.) 1730-ban az orsovai esászári malomról van szó. (Rot. Ors. I. 630.) 1733-ban az orsovai híveket ferenczrendi atyák (minoriták) gondozták. Az orsovai plébánia fiókegyháza Schabendorf (Mühlenbach?) és Mehádia voltak. (Tört. és Rég. Ért. V. 178. 1.) 1737-ben Orsova lakosai a törökök elől elfutottak. (Lsd. Boleszny: Die Donaukatarakte.)

Uj-Palánka. 1716 őszén (nov. 16.) került a császáriak kezébe. (Feldz. d. Prinzen Eugen, XVI. 288—289. 1.) 1722 nov. havában Dubellius kapuczinus atya Uj-Palánkára

plébánosnak neveztetett ki. (Rot. Ujpal. I. 173 és 181.) 1722 telén a főtisztartó jelentése szerint Uj-Palánkán folyt a házépítés melyhez egy hadnagy és két huszár volt kirendelve, (Rot. Ors. I. 211.) 1724 elején a tartom. kormány az uj-palánkai kapuczinusoknak a templomuk és kolostoruk építéséhez szükséges anyagokat — amennyire lehet — ingyen igéri átengedni, nem kevésbbé 400 frtot évi alamizsnaképen, de kikötötte, hogy a kolostorban állandóan 12 szerzetes és 2 laikus fráter lakjék. (Rot. Misc. I. 183.) Ugyancsak 1724 február havában Fleinger Fülöp ujjalánkai kovácsmester említették, ki a szakaloviczai őrlő malomnál a kovácsmunkát végezte. (Rot. Quitt. u. Rev. 12.) Az ujjalánkai német telepítvényesekről. 1724 nyarán van szó először. Ugyanis öt ottani német lakos, névszerint: Mehl Rudolf, Markey János, Nicolaus János, Friedrich János és Pechtl János útlevelért folyamodtak, hogy németországi rokonaikat a Bánságba hozhassák. (Rot. Misc. I. 237.) 1725 nyarán Uj-Palánkán tűzvész keletkezett, mely alkalommal 40 ház és a lovas kaszárnya leégett. (Rot. Corr. mit Rebenitsch 96.) 1725 őszén az adminisztráció az ujjalánkai kapuczinus atyáknak kolostoruk építésére 300 frtot utalványoz. (Rot. Ujpal. I. 207.) 1728 a kapuczinusok buzgón térítgették a környékbeli német falvak (Petrillova, Langenfeld) lutheránus vallású lakosait. (Wien. Diar. 1728, 28. és 32. szám.) Különösen Alexius atya, ki Tirolból származott és a kolostor főnöke volt, fejtett ki e tekintetben nagy buzgalmat. 1728 tavaszán az adminisztráció utasítja Römerer fehértemplomi amtmant, hogy egy Uj-Palánkán alkalmazandó orvos ügyében a német családokkal értekezzék: vajjon hajlandók lennének-e hozzájárulni fizetéséhez. (Rot. Ujpal. I. 328.) 1728 ápr. hó végén az ujjalánkai kapuczinusok az adminisztráció elnökét meghívják ujonnan épült kolostorukba tartandó ünnepélyes bevonulásukhoz. (Rot. Kath. Geistl. 72.) 1730 ápril havában Heumüller János Péter ujjalánkai német lakos említetik. (Rot. Quitt. und Rev. 47.) 1732 tavaszán a ker. tisztartó 15 ujjalánkai öreg polgár panaszára vonatkozólag oda nyilatkozik, hogy nincsenek mértéken túl adóval megterhelve mint állítják, hanem csak vagyonuk arányában kontribuálnak. (Rot. Ujpal. I. 426.) 1733-ban az ujjalánkai plébánia fiókegyházaiként Langenfeld és Szakalovicz sorolhatnának föl. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1733 őszén Fulgentius ujjalánkai kapuczinus guárdián neve kerül elő. (Rot. Quitt. und Rev. 76.) 1734-ben Uj-Palánkán 499 lakost számláltak. (Böhm: Weisskirchen etc. 35. l.) 1735 őszén meghalt P. Malachiás, ujjalánkai guárdián. (Rot. Ujpal. II. 48.) 1736 november hóban a tisztartó az ujjalánkai orvos (Kameral-Arzt) számára 125 frton megvette Steinhauer ottani lakos házat. (Rot. Ujpal. II. 109.) 1738 szeptember havában Uj-Palánka a törökök kezébe került, kiktől 1739 aug. hóban a derék Bärenklau ezredes foglalta vissza. (Böhm: Uj-Palánka multja és jelene, Tört. és Rég. Ért. 1879, 178. l.) Elmenekült lakosainak nagy része a béke helyreálltával Fehértemplomra költözött. (U. o.)

Pancsova. Pancsovát Mercy 1716 november 9. foglalta vissza. (Feldzüge des Prinzen Eugen, XVI.) 1719-ben megerősítették. 1716-ban Heidinger Farkas mint helyőrségi lelkész működött itt. (Ilies L.: Hist. Skizze von Pancsova, 23. l.) 1719-ben Károly császár egyik rendeletében Pancsovát azon helyek között említi, hol plébániákat kíván föllállítani. (Pflug: Hist. Daten über die r. k. Pfarrkirche in Pancsova. 2. l.) 1721-ben egy minorita atya végezte itt a lelkészi teendőket. (Kimutatás a Bánság 1721. évi jövedelméről és kiadásairól az orsz. lvtárban.) 1724 nyarán a temesvári adminisztráció kéri a belgrádi adminisztrációt, hogy a Pancsován letelepedni szándékozó német családok részére úgy az épület, mint az egyéb fát, különösen pedig a szükséges oszlopfákat („Stützen“) kiszolgáltassa. (Rot. Misc. II. 86.) A belgrádi adminisztráció mérsékelt ár („Stammgeld“) mellett hajlandó volt a szükséges fát „a pancsovai uj jövevényeknek“ rendelkezésükre bocsátani s e végből a groszkai és szemendriai provisoroknak utasítást is adott. (Rot. Misc. II. 87.) 1726 május hóban Wolf János pancsovai bíró jelenti, hogy már több ízben írt volt hazájába és hozatott telepítvényeseket, de az ottani választófejedelem alattvalóinak vesszőtétés terhe alatt megtiltotta a kivándorlást. (Rot. Corr.

mit Rebentisch, 178.) 1726 őszén egy jezsuita missionárius működött Pancsován. Ugyanez év telén Schubert ujjalánkai főtisztartó jelenti, hogy az ölfá kivitelére („Ausfuhr“) vonatkozólag a pancsovai német lakosokkal közölte a feltételeket, t. i. hogy öleért 1 firt 3 krt kapnak, azonban ők 40 garason alól nem akarnak vállalkozni. (Rot. Ujpal. I. 242.) 1728 tavaszán a ker. tisztartó kérdést intéz a tart. kormányhoz az iránt: vajjon a pancsovai német családok még mindig ingyen kapjanak e orvosságot? (Rot. Pancs. I. 161.) 1728 őszén említetik Anton János pancsovai városbíró. (Rot. Pancs. I. 200.) 1729 május hóban az elhalt pancsovai seborvosról (Feldscher) Racour Péterről van szó; helyébe a pancsovai német családok Baronyay seborvost óhajtják, ki már azelőtt is nálók volt. (Rot. Pancs. I. 216.) 1733-ban minorita-atyák lelkészkedtek Pancsován. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1736 tavaszán a pancsovai ker. tisztartó engedélyt ad Gundolf Jánosnak, Heymann Jánosnak és Mastbach Borbálának, hogy a mainzi és kölni választófejedelemségbe mehetnek örökségük átvétele végett. (Rot. Urk. u. Zeugn. 61.) 1738 szeptember hóban Pancsova török kézre került, kiktől csak a következő év nyarán foglalták vissza a császáriak. (Ilies: i. m. 24. l.) 1747-ben 31 német család lakott itt. (A pancsovai német lakosok összeírása 1747-ből, az orsz. lvtárban.)

Perjámos. 1724 jul. közepén a csanádi ker. tisztartó a perjámosi pusztán („Praedium“) megtelepedett német családok mellett levő lelkészt az isteni tisztelet rendes elvégzésére kéri utasítani. (Rot. Csan. I. 228.) Ugyancsak 1724 július havában a tisztartó jelenti, hogy a Nagylaknál álló négy hajó közül, melyeken a német családok bevándoroltak, csak kettőt küldhetett az új-szegedi vámszedőnek megőrzés végett, a másik kettőt Mery parancsára a német családoknak, melyek azokat saját pénzükön megvették, házaik építéséhez kellett átengednie. (Rot. Csan. I. 232.) 1724 augusztus elején az admin. utasítja a csanádi ker. tisztartót, hogy a hanyag perjámosi lelkészt jó szerével küldje be Temesvárra. (Rot. Csan. I. 236.) 1724 december végén a csanádi tisztartó azon 53 firtot, melyet a fuvarosok kaptak, kik a német családokat Szegedről Perjámosra vitték, a csanádi kerület számlájára kéri iratni. (Rot. Csan. I. 255.) 1727 nyarán Weser Jakab perjámosi sörfőző említetik. (Rot. Csan. I. 339.) 1727 őszén a csanádi ker. főtisztartó jelenti, hogy Perjámos német falu lakosai még nem fizettek tizedet, mivel csak 1728 végén tartoznak contribuálni. (Rot. Csan. I. 345.) 1728 aug. havában egy Montecuccoli-ezredbeli katona Keller Albert perjámosi lakost állítólag véletlenségből agyon lötte. (Rot. Csan. I. 377.) Ugyanezen év őszén az admin. Wolf perjámosi alattvalónak, kinek háza leégett, gyűjtésre engedélyt ad. (Rot. Urk. und Zeugn. 29.) 1729 márczius hóban a perjámosi plébános említetik. (Rot. Kath. Geistl. 79.) Ugyanakkor szó van róla, hogy a perjámosi plébános Német-Szt.-Péteren és Munáron is végezte a lelkészi teendőket. (Rot. Lipp. I. 414.) 1729 tavaszán a perjámosiak az armadai (harmadi) pusztát bérlik. (Rot. Csan. I. 387.) 1729 nyarán a ker. tisztartó beküldi a contributióba esett perjámosi német lakosok jegyzékét. (Rot. Csan. I. 396.) 1735 február havában az adminisztráció utasítja a csanádi kerületi tisztartót, hogy a bevádolt perjámosi bíró helyébe más embereket jelöljön ki. (Rot. Csan. II. 4.) Ugyancsak 1735 nyarán a perjámosiak semmiképen nem akartak Vingára menni szénát kaszálni. (Rot. Csan. II. 21.) 1736 nyarán a csan. ker. tisztartó jelenti, hogy az elszökött spanyol családok a magyarországi zavarok miatt visszatértek és kérdi, hogy Perjámoson nem lehetne-e néhány házat építeni számukra. (Rot. Csan. II. 72.) 1739-ben több a törökök elől menekült alvidéki német család telepedett meg Perjámoson. (Rot. Csan. II. 1740. jan. 21.) 1739 július havában az admin. tudatja Perjámos községével, hogy a községi koresma-árendát jövőben is a templom javára fordíthatja. (Rot. Tem. II. 168.) A templom 1743 nyarán épült. (Rot. Csan. II. 334.) 1747-ben 47 családból állt Perjámos lakossága. (A perjámosi német családok összeírása az orsz. lvtárban.)

Petrillova. 1725 ápril elején az adminisztráció tudatja Rössler főtisztartóval, hogy a megszökött petrillovai telepítvényeseket illetőleg már megtörténtek a kellő intéz-

kedések. (Rot. Vers. I. 293.) Petrillován lutheránusok is laktak. 1726. december havában Schubert ujjalánkai ker. főtitisztartó bemutatja a Lamath petrillovai lutheránus tanító („Schulmeister“) és Steiz Jakab ottani bíró ellen felvett jegyzőkönyvet, eretnek vallásuknak filalom ellenére való újabb és nyilvános gyakorlásáról. (Rot. Ujjalánka I. 244.) 1727 február elején az adminisztráció az ujjalánkai kerületi tisztartói hivatalnak értésére adja, hogy a petrillovai lutheránus tanítónak és bírónak a megérdemelt eretnek-büntetést („die verdiente Ketzerstrafe“) vallásuk gyakorlásáért ez egyszer nézze el, de halálbüntetés terhe alatt tiltsa meg nekik jövőben történendő gyakorlását. (Rot. Ujjal. I. 250.) Ugyanez év márczius havában az adminisztráció helyesli, hogy Römerer fehértemplomi amtmann a petrillovai és langenfeldi lakosokat eltiltotta lutheránus vallásuk gyakorlásától. (Rot. Kar. I. 235.) 1728 nyarán Fischer nevű petrillovai telepítvényest a község előbb nem akarja hazájába visszaereszteni, míg a község nevében felvett búzaelőleget („Früchten-Nahrungs-Schulden“) meg nem téríti. (Rot. Ujjal. I. 333.) 1728 őszén az ujjalánkai ker. főtitisztartó jelenti, hogy Schaumann János petrillovai alattvaló az ottani plébánost megverte. (Rot. Ujjal. I. 346. Lsd. Makovicza alatt.) 1729 tavaszán Csukics és Petrillova községek között verekedés történt; a két község utóbb kiegyezett egymással oly föltétel alatt, hogy Petrillova községe a megsebesített oláh alattvalónak fájdalompénzt fizessen. (Rot. Ujjal. I. 377.) 1733 Petrillova mint Makovicza fiókegyháza szárepel. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) Az volt már előbb is. 1734 január havában Garter Lajos petrillovai tímár (Weissgärber) említetik. (Rot. Buchh. I. 13.) 1734 nyarán az ujjalánkai ker. tisztartó jelenti, hogy Petrillova és Pozsezsena, melyek az elmúlt évben nagy jégkárt szenvedtek, csak nagy nehezen képesek adójukat fizetni. (Rot. Buchh. I. 46.)

Uj-Pécs. 1724-ben már kath. lelkész volt itt. (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892, 192. l.) Lehet, hogy ez évben szállták meg a német gyarmatosok is. Ezekről csak 1726-ban van először említés téve. Ugyanis ez év őszén az udvari kamara a temesvári adminisztráció javaslatára Uj-Pécsen („Neu-Wien“) plébániát állít föl. (Udv. kam. leirata, 1726 október 26., az orsz. lvtárban.) 1726 nyarán az uj-pécsi bíró említetik, kit az admin. elzárattot azért, mert egy eselédet, a ki Temesvárott szolgált, helyének idő előtt való odahagyására beszélt rá. (Rot. Csák. I. 208.) 1726 szeptember havában a tartományi kormány rendelete folytán Uj-Pécs, mely előbb is a temesvári kerülethez tartozott, ismét oda esatoltatott. (Rot. Csák. I. 209.) 1728 tavaszán a temesvári ker. tisztartó javasolja, hogy mivel a népesség szaporodtával („bei der zunehmenden Population“) az uj-pécsiek földjei nem elegendők, kérésükre nekik a petrománi határból engedessék át egy rész. (Rot. Tem. I. 228.) 1728 télén a csebzaiak és uj-pécsiek marhái a legelőn összekeveredvén, a szétválasztásnál vizsály támadt, mely alkalommal az uj-pécsiek marháiból három darab elveszett. A petrománi gulyások tudták, hogy hol vannak, de ingyen nem akarták elárulni, miért is a ker. tisztartó fogva tartotta őket mindaddig, míg meg nem vallották. (Rot. Csák. I. 297.) 1730 nyarán több uj-pécsi lakost tehénlopással vádoltak. A temesvári ker. tisztartó jelentése szerint Uj-Pécs („Neu-Wien“) községe esküvel kész erősíteni, hogy a gyanúsítottak a kérdéses tehenet nem lopták, hanem vették. (Rot. Tem. I. 313.) 1737-ben 54 német család lakott Uj-Pécsen. (Csák. ker. ném. helységek összeírása 1737-ből, az orsz. lvtárban.) 1739 tavaszán nagy részök a törökök elől elmenekült. (Rot. Tem. II. 133.)

Plosicza. (Plossicz.) 1725 elején a plosiczai pusztát („Praedium Ploschiza“) bizonyos Terliehschron („Terlisch?“) János néhány évre bérbe kívánta venni. (Rot. Mise. II. 116.) Ugyanez pár héttel utóbb (1725, január 26.) Redecker tanácsosnak írja, hogy a plosiczai puszta helyett neki szánt Veliky Neosdin-nevű pusztát egyelőre meg kell tekintenie. (Rot. Corr. mit Rebentisch, 2.) 1733-ban Plosicza Deliblat fiókegyházaként fordul elő. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) Az 1734-ki jegyzék mint a pancsovai kerület egyik német telepét említi. (Mellékletek, VIII.) 1735 nyár elején az admin. elrendeli, hogy a pancsovai

ker. tisztartó a plósziai bíróra nézve tegyen előterjesztést. (Rot. Panes. II. 26.) 1737 október havában a ker. tisztartó a plósziai német telepítvényeseknek 120 mérő búza-vetőmagot kér előlegezni, mert az évi termésük egészen elpusztult. (Rot. Panes. II. 141.)

Potok. 1727 október közepén említetik Niklas Puff „botoki“ szappanos, ki Ujpalánkára kívánt költözni. (Rot. Ujpal. I. 291.) 1733-ban Potok Makovicz fiókegyháza volt. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) 1734-ben az ujjalánkai kerületbeli német telepek között sorolják fel. (Mellékletek, VIII.) Az 1738–39. török háború alkalmával lakói elfutottak. Helyöket utóbb szerbek foglalták el.

Pozsezsena. Craussen 1721-ben Pozsezsenát Moldovával és Radimnával együtt mindenek előtt kívánta németekkel megtelepíteni. (Mellékletek, I, II.) Craussen 1724-ben az összes német telepek felügyeletével bízván meg, itt lakott. (Rot. Misc. I. 195.) 1733-ban Pozsezsena mint Moldova fiókegyháza említetik. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) Ugyanez év őszén „Bosheshena“ községe 100 mérő búza-vetőmagot kér. (Rot. Ujpal. I. 557.) Nyilván azért, mert vetésüket elverte volt a jég. Ezért adójuk egy részét el is engedték nekik, s mégis alig voltak képesek azt fizetni. (Rot. Buchh. I. 46.) 1734-ben mint az ujjalánkai kerület egyik német telepe kerül elő. (Mellékletek, VIII.) 1736 nyarán a rablók Rupper Staub pozsezsennai lakost magukkal hurczolták és utóbb megölték. (Rot. Ujpal. II. 95, 100.)

Radimna. Moldovával és Pozsezsennával egy időben, valószínűleg már 1722-ben nyerte német lakosait. (Mellékletek, I, II.) 1724 elején Radimna községe kérvényt intézett a tartományi kormányhoz, melyet az Craussennek, a német telepek felügyelőjének küldött meg véleményadás végett. (Rot. Misc. I. 191.) 1729 őszén az adminisztráció Radimnának elengedi az az évi contributiót, mert különféle szerenességek következtében koldusbotra jutott. (Rot. Ujpal. I. 407.) 1733-ban Radimna Moldova filiáléja volt. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) 1734-ben a német telepek jegyzékében mint az ujjalánkai kerület egyik telepe említetik. (Mellékletek, VIII.)

Rebenberg. A Meray-féle térképen (1723–25) már előfordul. Hihetőleg 1723-ban keletkezett. 1725 december havában Schuberth ujjalánkai ker. főtisztartó javasolja: engedtessek meg két rebenbergi német lakosnak, hogy a Nerán német módra („auf deutsche Manier“) egy kettős járatu őrlőmalmot építhessenek. (Rot. Ujpal. I. 219.) 1727 jan. 1-én az ujjalánkai főtisztartó már beküldi a helység összcírását. (Rot. Ujpal. 247.) 1726-ban az udv. kam. Rebenbergen plébániát állít föl. (Udv. kam. leírata, 1726, okt. 26., az orsz. lvtárban.) 1727-ben Valbach Miklós volt dentai lelkész mint „reiffenbergi“ plébános („Curatus denominatus“) említetik. (Tört. Adattár IV.) 1733-ban ferenczrendiek látták el a rebenbergi plébániát, melyhez Jossovník is tartozott. Ekkor már nem a kamara fizette a lelkészt, hanem maguk a hívek. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1734 tavaszán a rebenbergiek panaszkodnak, hogy előfogatokkal tulságosan meg vannak terhelve. (Rot. Buchh. I. 19.) Ugyanezen év május havában a rebenbergi lelkész híveit azzal vádolja, hogy a vele kötött egyezséget nem tartják meg és sem pénzbeli, sem természetben kijáró fizetését nem adják neki. Az adminisztráció ez ügyben vizsgálatot rendel el és megbizza a ker. tisztartót, hogy Rebenberg községét a lelkésszel kötött szerződés megtartására szorítsa. (Rot. Buchh. I. 30.) 1734 máj. végén az admin. jóváhagyja, hogy a rebenbergi bormérési jogot 12 frtért berbe adta és elrendeli hogy abból 2 frt a plébániai lakra fordíttassék. (Rot. Buchh. I. 36.) 1735 okt. 13-án az egész helység a templommal együtt leégett. Csak 15 ház maradt épen. (Rot. Ujpal. II. 46.) Ez alkalommal elégték Schmalzer János Kristóf lelkész ingóságai is, melyekért kárpótlást kért. (Rot. Kath. Geistl. 154.) Ez a Schmalzer a passauai egyházmegyéből jött a Bánságba és a rebenbergi plébániát 1735 tavaszán nyerte el. (Rot. Quitt. és Rev. 93.) Az 1738–39. török háború alkalmával Rebenberg lakói elszéledtek; később szerbek szállták meg, kik e helyet „Kaluger“-nek nevezték el. (Milleker: Az első német települések, i. h. 91. l.)

Rékas. A Bánságnak Mercy idejében (1723—25) készült térképen „Cath. Rikass“ néven fordul elő. Már 1721-ben is számos katolikus lakosa lehetett, kiknél egy ferenczrendi szerzetes végezte a lelkészi teendőket. Az itteni német telepítvényesekről először 1726-ban van szó. Ugyanis ez év tavaszán jelenti a temesvári ker. tiszttartó, hogy a rékasi telepítvényesek eladják házaikat, földjeiket és azokkal üzérkednek. (Rot. Tem. I. 142.) 1733-ban még mindig ferenczrendi atyák gondozták a rékasi híveket. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1734-ben a német telepek jegyzékében „Német Rékas“ („tentsch Rikass“) néven említetik. (Mellékletek. VIII.) Az 1738—39. török háború alkalmával fölpéldáltatt. (Rot. Tem. II. 103.)

Russova. 1724 nyarán már lelkészek voltak az itt megtelepedett németeknek. Ugyanis ez évi augusztus hó elején az ujjalánkai ker. tiszttartó kérdést intéz a tartományi kormányhoz, hogy Praun, „Rushová“ra kinevezett plébánosnak mely alaplól szolgáltassa ki a fizetését? (Rot. Ujpal. I. 115.) Úgy látszik ez a Praun azonos azzal a Broum János Péterrel, kit az adminisztráció ugyanakkor a freudenthali, häuerdorfi és salhauseni németekhez nevezett ki lelkészül. (Rot. Vers. I. 261.) 1727 december havában a tart. kormány Russova községének megengedi, hogy saját szükségletére örlőmalmot állíthasson föl, föltéve, hogy kár nélkül történhetik. (Rot. Ujpal. I. 311.) 1729 tavaszán Kayser russovai új plébános említetik. (Rot. Ujpal. I. 372.) 1733-ban Russova önálló plébánia, melyhez Häuerdorf és Freudenthal is tartoztak. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1735 december havában „Franciscus de Buisson Parochus Russovaensis“ kéri, hogy Häuerdorf továbbra is Russova filiáléja maradjon. (Rot. Kath. Geisl. 148.) 1737 tavaszán az ujjal. ker. tiszttartó Jochenmayer russovai lakos panaszára vonatkozólag megjegyzi, hogy az ottani plébános nem tiltotta meg Jochenmayernek háza eladását, mint ő állítja, hanem nem engedte meg, hogy azt lerombolja és máshová költözzék. (Rot. Ujpal. II. 121.) 1738 óta oláhok lakják Russovát. Előbbi német lakosai közül sokan Verseczre költöztek. (Milleker: Az első német települések, i. h. 91. l.)

Schabendorf. (Schwabendorf?) Sem a Mercy-féle térképen, sem a német telepek 1734-iki jegyzékében nem fordul elő. Csak 1733-ban említetik, mint Orsova fiókegyháza. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) Hihetőleg azonos Mühlendorffal. Lsd. Mühlendorf alatt.

Sahaja. Az 1717-iki jegyzékben nem fordul elő és Mercy térképén is hiába keressük. A német telepek 1734-iki jegyzékében sem találjuk felsorolva. Tényleg csak egyszer, 1724 május havában van szó róla, mikor az adminisztráció Wasy főtisztartót utasítja, hogy az akkor érkezett 130 német család közül 50-et Sahajára telepítsen. (Rot. Csák. I. 148.) Bóhm Fehértemplom történetében Salhausenről szólva azt mondja, hogy az Suháj vidékén („in der Gegend Suhaj“) feküdt. (Bóhm: Weisskirehen stb. II. kiad. 27. l.) Valószínű, hogy Sahaja ezzel a Suhájjal és Salhausennel azonos. Lsd. Salhausen alatt.

Salhausen. (Saalhausen). A Mercy-féle térképen (1723 - 25) az ujjalánkai kerületben, Fehértemplomtól é-ra tünik föl. 1724 aug. havában már lelkészek voltak az itt megtelepedett német gyarmatosoknak. (Lsd. Freudenthal alatt.) 1733-ban Salhausen mint Fehértemplom fiókegyháza említetik. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1734-ben 198 lakosa volt. (Bóhm: Weisskirehen 35. l.) 1734 tavaszán az ujjal. ker. tiszttartó jelenti, hogy egy gonosztevő éjnek idején egy salhauseni német telepes két házát fölgyújtotta. (Rot. Buchh. I. 18.) 1738-ban Salhausen teljesen elpusztult. (Bóhm, i. m. 35. l.) Nevét Salhausen ujjalánkai parancsnok tiszteletére kapta. Lsd. Sahaja alatt.

Suchenthal. Lupkavával együtt tünik föl 1724 szeptember havában, mint kevés lakossal bíró német helység. A Mercy-féle térkép nem tud róla s a bánsági német telepek 1734-iki jegyzékében sincs felsorolva. Ekkép vagy nagyon rövid életű volt, vagy e név alatt egy más nevű német telep (talán Suhaj, Sahaja, v. Salhausen) lappang. (Lsd. Sahaja és Salhausen alatt.) Az ujjalánkai kerületben feküldhetett.

Szkalovicz. (Szkalovácz.) 1724 június végén Kraus Péter szkaloviczi német telepítvényes útlevelért folyamodik, hogy a római birodalomból rokonait lehozhassa („zur Hereinbringung seiner im römischen Reich seyenden Freunde“. — Rot. Misc. I. 237.) Ugyanez év tavaszán említetik a szkalovácai „esász. malom“, mely körül annyi a hely, hogy az őrlők kocsijai és marhái elférnek rajta. (Rot. Ujpal. I. 240.) 1729 nyarán a malom helyreállítását rendelte el a tart. kormány, mit lehetőleg német alattvalókkal kívánt eszközölni és pedig 18 kr. napi díj mellett. (Rot. Ujpal. I. 390.) 1733-ban Szkalovicz Uj-Palánka filiáléja volt. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.) 1734-ben Schmuck Fülöp, Schwünc Keresztély, Hörr Kristóf és Wurst János ottani lakosok említetnek. (Buchh. I. 40.) Wurst János bíró és a szkaloviczi kincstári malom bérlője volt. (Rot. Buchh. I. 43.) 1734-ben 244 lakost számláltak Szkalováczon. (Böhm: Weisskirchen stb. 35. l.) A török háborúban elszéledt lakói utóbb Fehértemplomra költöztek. Most szerbek lakják. (Milleker: Az első ném. települések stb. i. h. 92. l.)

Német-Szent-Péter. 1724 február havában mint ujonnan megtelepített német helység („neu angesetzter deutscher Ort“) kerül elő. (Rot. Csák. I. 133.) 1726 őszén Klein Antal német-szent-péteri lakos említetik, ki 1724-ben települt meg ott. (Rot. Tem. I. 148.) 1728 tavaszán az uj-aradi amtmann kéri, hogy Német-Szent-Péter községe a Gyuláról elboesátott lelkészt fölfogadhassa. (Rot. Lipp. I. 348.) Egy hónappal utóbb (ápr. 17.) Gäbel (Vilmos) német-szt.-péteri minoritáról van említés, kit az adminisztráció engedélyével az uj-aradiak vettek föl lelkészül. (Rot. Lipp. I. 357.) 1729 május havában a tartományi kormány utasítja a temesvári ker. tisztartót, hogy menjen Szent-Péterre és vizsgálja meg a község által az uj-aradi amtmann ellen emelt panaszokat. (Rot. Tem. I. 288.) A tisztartó megtartotta a vizsgálatot és június végén jelenti, hogy a szent-péteri község és az amtmann közötti egyenetlenség onnan ered, mert az amtmann és a szt.-péteri plébános nem élnek egyetértésben, minél fogva a plébános mindig az ellenkezőjét hajlja végre annak, mit az amtmann paranesol. (Rot. Tem. I. 291.) 1729 november végén az admin. értesíti Wollenhaubt uj-aradi amtmant, hogy N.-Szt.-Péter és Monora (Munár) községeknek a perjámosi plébánossal kell beérniök, mivel Ő Felsője csak Perjámosra nevezett ki plébánost. (Rot. Lipp. I. 414.) 1733-ban külön lelkész volt Német-Szent-Péteren, kit a hívek fizettek. Pécska volt akkor a német-szt.-péteri plébánia főkegyháza. (Tört. és Rég. Ért. V. 179.)

Temesvár. Itt már 1716 őszén, tehát közvetlenül a visszafoglalás után találunk német lakosokat, (Lsd. ez Értekezés elején.) kikhez 1718—19-ben az udv. kamarától Bécsből és Németországból leküldött iparosok és kiszolgált katonák járulhattak. 1718 január 1. megalakult a temesvári német tanács, élén Hold Tóbiás Boldizsár városbíróval. (Preyer: Gesch. der kön. Freistadt Temesvár, 55. l.) 1717—18-ban már 49 német polgár lakott Temesvárott. (U. o.) 1717 november közepén a temesvári ferenczrendi atyák említetnek. (Rot. Kath. Geistlichkeit, 4.) 1718 február elején megjelennek a jezsuiták is, kikre a várban úgy, mint a külvárosokban a lelkészi teendőik voltak bízva. (Preyer: 59—60. l.) 1724 elején lejárt a temesvári német polgárok részére engedélyezett 6 évi adómentesség ideje. (Rot. Tem. I. 82.) 1725 január hóban Mercy a temesvári franéziskánusoknak engedélyt ad, hogy építendő kolostoruk javára mindenütt gyűjthetnek. (Rot. Urk. und Zeugn. 19.) Ugyanazok február hó végén kéri, hogy a kolostoruk építéséhez szükséges téglák kincstári áron engedjessenek át nekik. (Rot. Corr. mit Rebentisch, 31.) 1726 tavaszán több iparos érkezett Temesvárra Bécsből. (Wien. Diar. 1726. 29. sz.)

Versecz. Milleker szerint az első német telepítvényesek 1717-ben érkeztek Verseczre. (Milleker: Gesch. d. kön. Freistadt Werschetz, I. 87.) Ez állítást nem támogatja hiteles adat és különben sem hihető. Hisz akkor még javában folyt a török háború, Belgrád még a török kezén volt s míg Eugén e várat ostromolta, a tatárok betörték a vas-

kapunál a Bánságba és rabolva, pusztítva egész Uj-Palánkáig nyomultak elő. (Feldzüge d. Prinzen Eugen, XVII. 182.) Verseczen még 1721-ben sem volt német telepítvényes. Ez világosan kiténik Craussen jelentéséből. (Mellékletek, I.) Tényleg az első német bevándorlók csak 1723 tavaszán vagy nyarán jelennek meg itt. Ez állításnak nem mond ellent azon körülmény, hogy Verseczen már 1722-ben¹⁾ katolikus lelkész volt. (Rot. Vers. I. 130.) E lelkész — egy ferenczrendi szerzetes („P. Franziskaner (Prov) Argentinæ“) — kétségtelenül az itt állomásozó katonaságnál végezte a lelkészi teendőket. 1723 június hó elején a verseczi ker. tiszttartó jelenti, hogy kerületébe 18 német család érkezett, melyek közül 4 Fehértemplomra kívánczok, a többi pedig nagyobb segélyt („mehr Assistenz“) kér. (Rot. Vers. I. 189.) Ugyanakkor az admin. utasítja a ker. tiszttartót, hogy az új telepítvényeseknek kívánságuk szerint némileg hegyes vidéket jelöljön ki, a hol szőlőt is ültethetnek. (Rot. Vers. I. 185.) 1723 augusztus hóban a tart. kormány a földeknek és kerteknek a német telepítvényesek részére történt kiosztását jóváhagyja. (Rot. Vers. I. 197.) 1724 február havában az admin. a verseczi rácz püspök szőlőjét is a német telepítvényeseknek rendelte átadni, azonban ebbeli rendeletét csakhamar visszavonta. (Rot. Vers. I. 229, 233.) 1724 február havában Hailler Anselm atya neveztetett ki Verseczre lelkészül, (Rot. Vers. I. 226.) a kit 1725 nyarán Arzfeld János követett. (Rot. Vers. I. 298.) 1730 tavaszán az admin. Maynzner verseczi lakosnak megengedi, hogy Frankfurtra meheszen öröksége átvétele végett. (Rot. Urk. u. Zeugn. 35.) 1737 őszén Semayer és Priess verseczi lakosok „in puncto laesae subordinationis et perduellionis“ vétkeseknek találatván, Temesvárra küldettek megbüntetés végett. Az 1738 — 39-iki török háború alkalmával — ugylátszik 1739 február havában — Versecz oláh rablók által földulatott, (Rot. Beesk. II. 255; Csák. II. 142.), de csakhamar ismét helyreállott.

Vojtek. Az itteni német telepítvényesekkel először 1728-ban találkozunk. Ugyanis ez év nyarán Wasy csákovai főtisztartó jelenti, hogy a „woiteki“ német családok panasza csak néhány nyugtalan fejtől ered, hogy rosszakaratuak, senki iránt tisztelettel nincsenek s azért panaszkodnak az „oberschulz“ ellen. Wasy többeket közülök el is záratott. (Rot. Csák. I. 277.) 1733-ban Vojtek mint a dentai plébánia főkegyháza említettik. (Tört. és Rég. Ért. V. 178.) 1737-ben 21 német család lakott ott, szerbekkel vegyest. (A csák. ker. német telepek 1737. összeírása, az orsz. lvtárban.)

Weisskirchen. (Fehértemplom.) Böhme, a város érdemes monographusa, azt állítja, hogy Fehértemplom már 1717 május havában nyerte volna első német lakosait. (Böhm: Weisskirchen stb. 17.) Azonban ez állításnak nincs semmi alapja. Fehértemplom neve csak 1723 június hó elején említettik először. Akkor települt meg itt négy bevándorlott német család, melyeket az admin. ugyan a verseczi kerületben akart elhelyezni, de ők maguk Fehértemplomra kívántak költözni, ottani rokonaikhoz. (Rot. Vers. I. 189.) Ebből látszik, hogy Fehértemplomban akkor már laktak német telepítvényesek, de Craussen 1721-iki jelentését és egyéb adatokat figyelembé véve, kétségtelen, hogy ezek is csak 1723-ban érkeztek. 1724 jan. 1. bizonyos Lang, volt hadnagy, Fehértemplomra altisztartónak, (Rot. Misc. I. 184.) febr. hóban pedig Ott János lelkésznek neveztetik ki. (Rot. Vers. I. 225.) 1724 ápril havában a fehértemplomiak panaszt emelnek lelkészők ellen, hanyagsága és egyéb kihágások („Excesse“) miatt. (Rot. Kath. Geistl. 44.) Ugyanakkor Koch Kristóf fehértemplomi seb orvos („Feldscher“) azzal vádolja a lelkészt, hogy a tartományi kormányt szidja. (Rot. Misc. I. 211.) 1724 június végén Hartmann János és Sittig útlevelet kérnek, hogy Németországba menve ottani rokonaikat a Bánságba hozhassák. (Rot. Misc. I. 237.) 1724 október havában Römerer fehértemplomi amtmann a német telepítvényesek

¹⁾ A Schem. szerint állítólag már 1720-ban, de ez alighanem tévedés. (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892, 186. l.)

ellen panaszt emel iránta tanúsított gorombaságuk miatt. Az admin. ennek folytán utasítja a ker. főtiszttartót, hogy büntesse meg őket, ha tisztviselőjük ellen még egyszer vétének. (Rot. Vers. I. 267.) 1725 márcz. havában Rieser Péter elhalt fehértemplomi lakos említettik. (Rot. Ujpal. I. 190.) 1731 nyarán Römerer bevádolja a fehértemplomi bírót („Schultheiss“), hogy szidalmazza az admin. tagjait. (Rot. Ujpal. I. 475.) 1733 telén Römerer Philippon fehértemplomi lakost, ki őt megsértette és különben is ismeretes eselszövő („Ränkemacher“), elzáratta. (Rot. Ujpal. I. 563.) 1734-ben 991 lakost számláltak Fehértemplomban. (Böhm: Weisskirchen stb. 35.) A török háború alkalmával, — 1738 szeptember havában — oláh rablócsordák földulták a szép fejlődésnek indult községet, melynek elmenekült lakói csak 1738 végén tértek vissza. (Böhm: Weisskirchen, 37.) A község nevééről csak annyit, hogy az nem, mint Böhm hiszi, fordítása azon Alba-Ecelesiának, mely a pápai tized-lajstromban említettik, mert az Arad-megyében feküdt.¹⁾

¹⁾ Érdekes volna tudni, hogy a felsorolt német telepek lakói Németország mely vidékéről költöztek be? Minthogy a bevándorlók névjegyzékei nem maradtak fenn, ez iránt csakis az egyházi anyakönyvek adhatnának némi fölvilágosítást. E végből a esákovai, dettai, fehértemplomi, gyarmathai, hidegkúti, karánsebesi, lippai, lugosi, pancsovai, német-szent-péteri, szabadfalvi és ujpécsi lelkési hivatalokhoz fordultam, azonban csak Várady Ferencz esákovai, dr. Eissinger Ferencz fehértemplomi és Pataky Miksa lugosi lelkész urak voltak szívesek levelemre — bár nem kielégítően — válaszolni. Kedves kötelességemnek tartom mégis nekik e helyen köszönetemet nyilvánítani. A többi lelkész urak levelemet válaszra sem méltatták. A Tört. Adattár érdemes szerkesztői már évekkal ezelőtt (1874.) panaszkodtak a „feltűnő és jellemző indolentia“ miatt, melyet Dél-magyarországon a történetbúvárlat és régiségkutatás iránt tapasztaltak. Úgy látszik, e tekintetben azóta nem igen változtak a viszonyok. Ha a történetíró kutatásai közben a hivatottak sem fámogatják, mit várjon akkor a nagy közönségtől?

Anyakönyvi adatok hiányában a másutt található adatokra voltam utalva s ezek alapján mindössze csak annyit mondhatok, hogy az uj-aradi legelső német telepítvényesek Frankóniából, Lotharingiából és Elzászból; (Tört. Adattár, I. 195.) a esákovaiak Bajorországból (a Pfalzból?) és Németország különböző (?) vidékeiről; (Föt. Várady F. alesperes úr szíves közlése) a dettaiak s valószínűleg a dentaiak és berekucziaik is leginkább a Rajna és Mosel vidékéről, a régi sváb területről; (Tört. Adattár, IV. 140.) a fehértemplomiak többnyire Elzászból és a Fekete-erdő tájáról; (Böhm, i. m. 16.) a kudricziai szintén a Rajna és Mosel közötti vidékről: Elzászból, Lotharingiából, a Pfalzból és a trieri választófejedelemségből; (Milleker: Gesch. der Grossgemeinde Kudritz, 9.) az oravicziai jobbára Tirólból, Schwaz vidékéről; (Isd. ez értekezés I. r.) a perjámosiak a Rajna és Mosel vidékéről: a Pfalzból, Lotharingiából, a mainzi és trieri választófejedelemségekből; (Baróti: Gesch. v. Perjámos, 1889. 50, 52.) végül a verseeziei leginkább a Rajna vidékéről, a sváb földről, Bajorországból (a Pfalzból), Bädenből, Luxemburgból, továbbá az osztrák örökös tartományokból jöttek. (Milleker, i. m. I. 88.)

Dél-Magyarország római régiségleletei.

Irta MILLEKER BÓDOG.

BEVEZETÉS.

Jelen dolgozatomban a mult évben kiadott „Dél-Magyarország őskori régiséglelei“ czímű értekezésemnek folytatását nyujtom.

A területet, melyet felöleltem, ép úgy mint multkor, most is Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék képezik. A kimutatott római lelhelyek száma 101. Főtekintettel voltam az emlékszerű maradványokra, továbbá tárgyakra stb. Az éremleletek közül pedig csak a fontosabbakat regisztráltam.

Teljességre azonban, úgy mint az őskori leletkrónika, ezen összeállítás sem tart igényt — már a dolog természeténél fogva.

A szövegben előforduló 5 kép a M. Tud. Akadémia arch. bizottsága engedélyével közöltetik.

A libunár (Toront. vm.; alibunári j.). Római érmeek (Műrégészeti Kalauz, I. 129.)

Arács (Toront. vm.; törökbecsei j.). 1878. május 6-án Dr. Szentkláray Jenő a középkori arácsi templom-romokban ásatásokat rendezett, melyeknek eredménye egyebek közt egy római feliratos sírkő is volt mely az egyik oszloptőbe volt beépítve. Anyaga mészkő. Az egyik oldala körded alakban, rovátkás cifrázattal van kifaragva s az arácsi templom oszloptőjének alsó diszítményét képezte. Ezen emlékkő az alvidék valamelyik római telepéből kerülhetett ide s a templom építéséhez a nagy kőhiány folytán e vidéken felhasználtatott. A délm. muzeumban őriztetik. (Tört. és rég. Ért., IV, 163, 199, 200. Közöltetett: E. E. IV. 423. sz. a. Revidiálta Torma K.: Arch.-ep. Mitth., VI, 137, 110. sz. a.)

Uj-Arad ([?] Tem. vm.; ujaradi j.). 1869-ben találtak a Maros mellett az arad-temesvári vasút építése alkalmával római téglákat az V. macedoniai legió bélyegével (Leipziger ill. Zeit., 1869, v. ö. K. Goosz: Studien zur Geographie u. Gesch. d. trajanischen Daciens, 74.)

Bavanistye (Toront. vm.; kubini j.). 1843-ban egy kút ásatása alkalmával, kbl. 2. m. a föld színe alatt, a munkások egy szépen kidolgozott antik bronz fültartót (Henkelträger) találtak. Ez Herkulest ábrázolja, mely haut relief van kidolgozva, betett ezüst szemekkel, melyekből azonban a kövek hiányoztak. Az egész darab 4' hosszú. Böhm Lénárd birtokába jutott. (L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II, 309.)

Török-Becse (Toront. vm.; törökbecsei j.). Itt 1885-ben egy nagyobb római éremlelet fordult elő „(Budapesti Hirlap,“ 1885. 184. sz.) Dr. Szentkláray J. gyermekkorából emlékezik, hogy az itt és a környéken történt véletlen ásatások római pénzeket és téglákat is hoztak felszínre. (Adattár, I, 298.)

Nagy-Becskerek (Toront. vm.; nagybecskereki j.). A közeli bánteleki pusztán a forradalom előtt edényeket, római téglákat és roppant alapfalakat fedeztek föl. (Bárány Ág.: Torontál vármegye hajdana, 1845, 61.)

Binis (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). Ezen helység határában Zsidovin irányában a római út nyomai láthatók (Pesty Fr.: Krassó, I—1, 52.)

Bogsánbánya (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). A rómaiak kezdték itt a bányászatot s pedig aranya. A Kraku-ku-aueren több, egymással párhuzamos telérke van, melyeket mállott vasrozsdás kvarczit tölt ki s ezekben terem az arany. A mondott hát alatt a régi bányák nyoma: a beomlott tárnaszáj, előtte a görcezel még ma is tanuskodik az itteni bányászatról. Nemrég egy külföldi vállalkozó-szellem kitisztított 1—2 ilyen tárnát s az ez alkalommal talált méceses és bányaszerszám, mely a rómaiakra vall, s melyet a délm. muzeum őriz, tanuskodik a rómaiak itteni bányászkodásáról. A Kraku-ku-auer alatt elhuzódó völgyek torkánál pedig valaha aranyat is mostak, mert a térszín hasonlóan az aranymosó helyekhez, itten igen hepehupás (Halaváts Gy.: Doknácska-Vaskő bányászata, 10.) — Halaváts előtt konstataulta a római bányászatot Bogsánon Torma K. is (Arch. Ért., U. F., XI. 61.) — Téglás Gábor is konstataulta a bogsáni vasbányáknak a rómaiak általi bányásztatását. (Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról, székfoglaló-ért., 39, 40. és Arch. Ért., U. F., XI, 62.) — Pesty Frigyes szerint is igaz, hogy a rómaiak e vidéken bányászattal foglalkoztak és azt nem csekély fokra emelték. (Krassó, II—1, 57.) — 1875. ősszel a Kraku-ku-auer nevű hegyen művelés alá vett régi trachit kőbánya egyik részének feltárása alkalmával a munkások egy római agyagedényt találtak, mely azonban nagyon megsérült volt. (Tört. és rég. Ért., I, 193, és II, 38.) — 1876-ban kapta a délm. muzeum azt a római mécesest ajándékba, mely a rómaiak által művelt aranybányák egyikében találtatott, s mely fent említették. Ajándékozója Dr. Gradl Gusztáv, bánya-műorvos. (Tört. és rég. Ért., III, 24.) — Ezen méceses vörös agyagból égetett. Alakja, beosztása a rendes házi mécesekével megegyező, a minthogy a Verespatakon, Zalatna mellett a Korábia hegy kettős temetőjében, Téglás Gábor által talált s a Korábia hegy római bányászatáról irt munkájában rajzilag is bemutatott bányamécesesek sem tértek el a rendes formáktól. 128. sorszám alatt van leltározva. (Arch. Ért., U. F., XI, 62.) — 1851. nyarán, útkészítés alkalmával, Bogsán és Raffna között 119 római ezüst érmet leltek, melyeket a bécsi cs. és kir. régiségtárba küldtek be. Az érmek egytől egyig császári érmek s a Vespasianustól Trajanus Deciusig tartó időből valók (70—251. Kr. u.) és jó fentartásuak. Képviselve vannak; Vespasianus, Hadrianus.

L. Aelius Caesar, Antonius Pius, idősb Faustina. Marcus Aurelius, ifjabb Faustina, Commodus, Septimius Severus, Elagabalus, Gordianus III, M. J. Philippus pater, Otacilia Severa, Trajanus Decius és Herennia Etruscilla. A nevezett muzeumban ezen fajok azonban már meglévén, az egész lelet visszaküldetett. (Arch. f. oester. Gesch., IX. 159. sk II. és Seidl: Fundchronik, III, 79—82.)

Bolvásnicza (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). Grisellini szerint aranymosási nyomok. (Grisellini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 100.)

Borlova (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). A mult században voltak itt még aranymosási nyomok láthatók. (Grisellini Gesch. d. Tem. Banats, II, 100.)

Bresonfalva (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). A helység fölött, meglehetősen meredek hegyen, a római út konstatáltatott. (Tört. és rég. Ért., IX, 54.)

Bresztovác (Toront. vm.; pancsovai j.). Római érmekeket gyakran találni; de hogy itt római állótábor volt volna, azt eddig nem lehetett bizonyítani („Gewerbsmann,“ Beiblatt zu „Südungarisches Volksblatt.“ [N.-Szt.-Miklós], 1887, 28. sz.)

Bulcs (Kr.-Ször. vm.; marosi j.). Római. LEG XIII, bélyeggel ellátott téglák (Rómer Fl.: Műrégészeti Kalauz, I, 125.) — A régi bulcsi apátság romjaiban többféle római emlék találtatott (Pesty Fr.: Krassó, II—1, 85.)

Buziás (Tem. vm.; buziási j.). Itt akadtak egy római falazatra, mely alá egy dús forrás van rejtve. (Adattár, II, 409.) — A rómaiak korából nevezetes vízvezeteki rommaradványok fedeztetek föl. (Tört. és rég. Ért., II, 136.)

Coronini (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). Az ötvenes években akadtak itt egy római sírra, melyből a fehértemplomi városi muzeumba egy jófentartású vas lándzsacsúcs került. (Saját jegyzeteim.)

Német-Csanád (Toront. vm.; perjámosi j.). Csanádon Rómer Flóris 1868-ban, midőn a mostani parochialis templomot építették, az ezen alkalommal végbevitt ásatások alkalmával, egy castrum alapfalaira akadt, melyek körülbelül 14,000 négyszögölnyi térre terjedtek ki. Rómer az erődnégyszöget, melynek elvitázhatatlan nyomaira rátalált, felmérte. Sajnálандó, hogy a méreteket Ortvyval, ki azokat Rómertől kérte, nem közölte, mivel jegyzeteinek roppant halmazát átkutatni, sok irány felé való igénybevettségénél fogva, nem volt ideje. A fent kitétt ölméret Killer Frigyes csanádi plébánostól való, ki kétségkívül

Rómer méreteit adta vissza. (Adattár, III, 12, és u. o. ³) j.). — Azon jegyzőkönyvben, mely az 1868-ik évben a csanádi r. k. ó-templom lerombolása és az új templomnak építése alkalmával történt leletekről felvétellett (Arch. Közl., VIII, 1 fzt., 3—16.) mondatik többi közt: hogy a falak lerontása alkalmával találtatott, miszerint azoknak anyaga római égetett téglák- és faragott terméskövekből állott (u. o. 3); továbbá: hogy észak felé 1 öl mélységben egy kemenczéhez hasonló boltozott hely fedeztetvén fel, ennek fenekén találtatott egy 1½' hosszúságu, 1' szélességű, 1½'' vastagságu égetett római téglá (u. o. 4); továbbá: hogy a Csanádra jött Rómer egy LEG XIII. GEM jegyű római téglát emlékül magához vett (u. o. 4); továbbá: hogy azon falat, melyen a kolostor romjai állottak és mely keletről véve annak balszárnyát tevé, a föld alatt csupán faragott kő képezte, közepe ellenben római téglákkal volt telve (u. o. 4); továbbá: hogy a terméskövekből álló alapzatok oly erősen össze voltak forrva, miszerint vassal is alig lehetett szétbontani, s amaz alapzatok kezdetével egy irányban padolat nyomai találtattak, mely körülbelül 8'' hosszú, ugyanolyan széles és 1½'' vastag téglákból állott, római téglákkal texturával (u. o. 4); továbbá: hogy a padolat alatt vagy 2' mélységben, 7' hosszú, 4' széles és 5' mély sír találtatott, mely szintén római téglákból állott s 4 nagy homokkövel volt fedve (u. o. 5); továbbá: hogy az első templom főfalában egy víz-csatorna fedeztetett fel, mely ugyancsak római téglákból volt rakva (u. o. 5.); továbbá: hogy egy emberváz találtatott, mely római padolati téglákon feküdt (u. o. 6); továbbá: hogy a feltalált harmadik ossuatoriumbeli sír, mely 1° hosszú, 4' széles és 5' mély volt, azonkép római téglákból állott bolthajtásilag összehúzva s 6'' vastag homokkövel fedve (u. o. 6); végre: hogy feltaláltatott a kriptának második tiszta római téglákból álló bolthajtása, mely az első alapzatok fölött 1 ölnyi van (u. o. 7). Henszlmann Imre, bár személyesen nem volt jelen az ásatásoknál, megjegyzi, miként csak kevés valóban római téglá találtatott az ásatás alkalmával s a jegyzőkönyv fent idézett helyeihez több ízben függesztett kérdőjeleket, vagy egyenesen tagadja is az állítást. Különben elfogadja azt, hogy Csanád helyén római telep létezett (u. o. 7.) Ugyanő konstatálja, hogy mivel a rónavidék kőben igen szegény s a középkori építmények csupán csak téglákból lettek szerkesztve, mindenütt, hol faragott kővel találkozunk, inkább római eredetre következtethetünk (u. o. 7. ¹) j.) tehát Csanádon is. Érdekes, a mi az alapfalat illetőleg mondatik. Az ezt

ruházó kő (Verkleidungstein) csaknem négyszeges, mérvén minden oldalán $1\frac{1}{2}$ bécsi lábat; ezen nagy mérv, valamint a kődarabok Isodunum-féle rendbeni rendes elrakása, nemkülönben a falnak emelkedése közvetlen egy alatta lévő sziklán. a falat rómainak tüntetik fel. Henszlmann ítéletét csakis azon körülmény teszi kéteszé, hogy a fal mögött lévő s mintegy béllését tevő téglafal, mely daczára, hogy a jegyzőkönyv is rómainak mondja, mérve és rakásmódja után inkább középkorinak vehető. Daczára azonban ennek Henszlmann végre is oda nyilatkozik, hogy mindent összevéve hajlandó a falat inkább római korúnak tekinteni (u. o. 4. l. 3. j.). — 1872-ben Ortway T. Killertől azt hallotta, hogy a r. k. plébánia kertjében római bélyeges téglákon kívül még egyéb római sarkophagoktól származó részletek is őriztettek s hogy az ó-templom lerombolása alkalmával egy Faustina-féle érem is találtatott. (Adattár, III, 9, 1. jegyz.)

Csene (Toront. vm.; csenei j.). 1877. ápril havában engedett át a n. muzeumnak Tötössy Nándor, szerb-csanádi jegyző, egy ezüst gyűrűt carniol-gemmével, mely Csenén találtatott. (Arch. Ért., XI, 162.)

Csiklova (Kr.-Ször. vm.; oraviczai j.). Téglás Gábor szerint itt római bányászati nyomok konstatálhatók (Arch. Ért., U. F., VIII, 125.)

Dalbosecz (Kr.-Ször. vm.; bozovicsi j.). A dalbosecezi közlegelőn, félórányira a helységtől, egy „Zagradia“ („grád“ = vár) nevű halom emelkedik, melyen terméskövekből készült falak maradványai, régi útnak nyomai és emberi telepnek más jelei találtatnak (Pesty Fr.: Szörény, II, 370.) Torma K. rómaidák eredetűnek gyanítja (Torma K.: Repertorium, 69, 594. sz.)

Delinyest (Kr.-Ször. vm.; resiczai j.). Itt fedezte föl Torma Károly 1880-ban Caput bubali castrumát (Pesty Fr.: Krassó, II—1, 316, és saját jegyzeteim.) — Halaváts Gyula ezen castrumot 1891. aug. 20-án felkeresvén, tapasztalatairól e sorok íróját következőképen értesítette: „A hely, hol a romok vannak, Prebultól keletre, a prebul-karánsebesi országúttól északra, a valea matuluj forrásvidéke hágóján van. Ez utóbbi völgy jobb oldalán van — az idevalók állítása szerint — a Drumm Jarine (a római út t. i.). E mellett közvetlenül, a miről magam is meggyőződtem, mert ezen, homokból álló vidéken egyszerre csak bizonyos, útszélességben terméskövek vannak — van egy négyszögű, az erdőfedte talajtól méternél magasabban kiemelkedő sánczolás. Formája derékszögű négyszög, hossz-szélessége 42

lépés. Kineskeresők a sánczot néhány ponton átásták, s ilyen helyen láthatni, hogy magában a sánczban, méternél vastagabb, alaktalan termésköböl malterrel készített fal van. Maga e hely Delinyest határában van, de a határ legészakkeletibb sarkában s magától a helységtől talán 10—12 km.-nyire“ (Halaváts Gyula m. k. osztálygeolog levele, kelt: Prebulon, 1891. aug. 21-én.)

Denta (Tem. vm.; dettai j.) A tiszttartói lak déli alsó sarkán egy római terminus van befalazva, melyet a Detta és Denta közötti országúthoz közel ástak volna ki a földből (Tört. és rég. Ért., I. 99.) A tiszttartói lak épült a múlt század közepe táján (u. o. 99.) A körül először tétetik említés a „Hirmondóban.“ (1783, 780. l.) Katanesics is ismeri. (Geogr. Vet. 1827, lib. VI. pag. 232, 71.) Mommsen is citálja (C. J. L., III, 1555. sz.) 1890-ben revidiálta utolszor Cumont Ferencz (Arch.-ep. Mitth., XIV, 111, 10. sz.) A feliratnak jobb széle kissé ütdött és azért hiányos is. — A IV. Flavianus legió bélyeges téglája Gooss Archív, N. F., XII, 163.)

Deschanfalva (Tem. vm.; verseczi j.). 1888. tavasszal találtam itt a báró Hauser-féle birtokrészen egy kézi malom-töredékét. (Saj. jegyzeteim.)

Dognácska (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). A dognácskai érzhegységben felfedezett salagoreczok és talált érmekek arra mutatnak, hogy a rómaiak itt a nemes fém- és vasbányászatot üzték. (A temesvári kereskedmi- és ipar-kamara jelentése 1879—1881-ről, 141.)

Doklen (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). Határában a római út nyoma látható, melyet a nép „Drummu Jariné“ („Iren útja“) név alatt ismer (Halaváts Gyula közlése.)

Domasnia (Kr.-Ször. vm.; teregovai j.). Domasnia alatt a Domasnia-patak a vasútvonal déli oldalán lefelé siet. Azon ponttól, hol a patak a vasúti töltést átszeli, az országút 1 km. távolságra jobbra kanyarodik. Ezen kanyarodás elején találta Boleszny A. ad Pannonios castrumnak nyomait az országút és a Domasnia-patak között. A pályaudvar felső végétől az országút egyenes; de kanyarodása 1 km. távolságra van és messziről szembe tűnik. Itt, a Iunkaviczai és domasniai völgynek találkozására és azok két patakjának összefolyására az első pillanatra mint alkalmas stratégiai pont tűnik fel. Az országút kanyarodásának elején a Domasnia-patak balpartjától az országútig akkor egy kukoriczaföld tégladarabokkal volt bekerítve, melyeket Boleszny megvizsgálván, azt vette észre, hogy az itteni tégladarabok nagy mennyisége tulajdonképpen téglatörmelékek. A

Domasnia-patak és az országút közötti szántóföldeket átkutatván, 10—20 holdnyi területen nagy mennyiségben római téglákra bukkant, s pedig leginkább a 323. számú háznak a földjein, s így Boleszny daczára annak, hogy alapfalakat nem konstatálhatott, a castrumot csakis ezen területre véli teendőnek. Boleszny a római utvonal nyomait is fölfedezte Domasnia határában, konstatálván, hogy a római út kevés kivétellel azon irányban kigyózdott, melyet a mai országút követ (Tört. és rég. Ért., X, 120—123; Boleszny A.; ad Pannonios.). — ad Pannonios maradványaira Torma Károly 1881-ben akadt.

Drenkova (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). A drenkovai középkori vár romjainak belsejében, a törmelékben római tégladarabok is találtak. (Tört. és rég. Ért., VI, 6, ¹) jegyz.)

Dubova (Kr.-Ször. vm.; orsovai j.). A Mrakonya völgyében, ott a hol hajdan az óhitűek „Lubostina“ nevű zárdája volt, világos nyomai vannak, hogy itt már a rómaiak alatt tekintélyes bányászatot űztek; bizonyítják ezt római épülettörmelék, salakok és a nyers érczek. (A. Boleszny: Die Donaukatarakte, 53.)

Ó-Dubovác (Tem. vm.; kubini j.). A Duna partján az itteni vendéglő alatt római téglamaradványok találtak s valamivel tovább egy vizmosta falmű, mely egy vár léteztét igazolja, mely vár azonban római nem volt. (L. Böhm: „Alterthümer längs der Donau“, S.-A. aus Arch.-epigr. Mittheil., 1880, 2.)

Duleo (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). 1877. márczius havában kapta a n. muzeum Joannovics György volt miniszteri titkártól Nero 1 arany érmét, mely Cohen szerint 35 franc értékű, s mely az adományozó szőlőjében találtott (Arch. Ért., XI, 128.)

Duplaj (Tem. vm.; fehértemplomi j.). A helységben több helyt nagy, kinagyolt kagyló-méződarabokat láthatni, melyek egy római hidnak maradványaiból valók, mely hid a praehist. földvárnál a Karas folyón átvezetett.

Eibenthal (Kr.-Ször. vm.; orsovai j.). Ezen helységtől félórányira, a Tiszovicza-völgyben egy antik vízvezeték maradványai és régi elhagyott rézbányák láthatók. (Boleszny A.: Kézikönyv az Al-Dunán utazók számára, 118.)

Fehértemplom (Tem. vm.; r. t. város.). Böhm L. szerint: Apo (azaz A Ponte, így neveztetve a mellette volt hidról), a fehértemplomi határ északi csucsában, egy szelid emelkedésű fensíkon, szántóföldek közepette, északkeletre a Misziesároktól. az ugynevezett „Fünfguldenfelden“-en közel a kőhid-

hoz. és nem messze a jámi kökereszthez létezik. A castrum falsáncz-kerítését, a szorgalmas földmives ásója és ekéje maig sem birta elegyengetni. Az erőd szorosán a római út mellett fekszik, és annak hosszúságát kbl. 150, szélességét pedig 130 m.-re tehetni. Böhm itt antik téglá-, üveg- s urnamaradványokat és cserépdarabokat, vakolatrészleteket és római érmekeket talált. (Tört. és rég. Ért., IX, 57.) — Ezen sánczolat és az ott talált maradványok rómaisága ellen azonban erős kételyek támadtak, lévén azon helyen az 1738-ban elpusztult Saalhausen nevű helység. A római érmekeken kívül és egy barbár eredetű sir-urnán kívül, a maradványok újabbkoriaknak látszanak. Különben Torma is Aponte állomását Grebenáczra helyezi (v. ö. Grebenác.). Fehértemplom területén néhány elszórtan előfordult római érmen kívül, semmi más római emléket nem találtak.

Fény (Toront. vm.; párdányi j.). Már Bárány írja, hogy itt, e tájon, edényeket, római sírköveket, ércz- és agyaghamuvedreket, pénzeket és erős épületalapokat és csontváz-sírokat ástak ki, melyek mind egy római telepnek e helyen való léteztét igazolják. (Bárány Ágoston: Torontál hajdana, 1845, I, 68.) — Cumont Ferencz, ki ezen helyet 1890-ben átkutatta, a Mocsonyi-féle uradalmi kastély kertjében és a mellette elterülő szabad téren, a faluban, római alapfalakat, kő- és téglamaradványokat látott. 1835 körül találtak egy sírkövet az említett kertben és bélyeges téglákat a faluban. (Cumont Ferencz közlése.) — Az említett sírkövet már Bárány (id. h.) ismerte; Mommsen Tivadar is közölte (C. J. L., III, 1556. sz.); de hibásan. Cumont kimutatta, hogy a kövön tulajdonképen két felirat van, melyek közül a felső utólagosan lett bevésve (Arch.-epigr. Mittheil., XIV, 110. l. 9. sz.)

Forotik (Kr.-Ször. vm.; oraviczai j.). A római út nyomai nemcsak láthatók, hanem a helységtől délre fél órányira a római út még maig is használtatik közlekedési eszközül. (Tört. és rég. Ért., IX, 54.)

Furlog (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). Itt volt Aizisis castruma, melyet Böhm L. szerint Torma Károly Ezerestől nyugatra egy magas hegyháton állítólag felfedezett, ha Böhm jól volt értesülve (Tört. és rég. Ért., IX, 55.) Halaváts Gyula szerint, ki a Zsidovintól északra húzódó római utat kutatta, Aizisis Furlog határában terül el. Remete irányában, hol a Poganis völgyben alapfalakat és bélyeges téglákat leltek (Halaváts Gyula közlése). A castrum helye különben már ismeretes; Pesty Frigyes azt írja róla: „Dulecotól délkeletre, Furlog közelében, rommarad-

ványok láthatók, nem tudni mily korból; a romok között római és magyar arany és ezüst pénzek kerültek elő.“ (Pesty Fr.: Krassó, II—1, 173.)

Füzes (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). A római út nyoma. (Tört. és rég. Ért., IX, 55.)

Greibenác (Tem. vm.; fehértemplomi j.). A esetatye mare nevű hegyen lévő maradványok tanuskodnak arról, hogy itt egy római castrum volt. Torma Károly ide helyezi az A ponte nevű állomást. (Pesty Fr.: Krassó, II—1, 205.) A sánczolat, melynek eredete barbár, szabályos hosszénégyszöget képez, melynek kerülete 250 lépés. (Tört. és rég. Ért., V, 70.)

Herkulesfürdő (Kr.-Ször. vm.; orsovai j.). A római korszakból számos emlék, falomladvány, fogadalmi tábla, téglatöredék, szobor és érem hirdeti, hogy e hódítók itt is az ásványvizek gyógyító hatását hasznosították. A feliratokat közölte Mommsen. (C. J. L., III, P. I., Nr. 1546, 1560, 1561, 1563, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1570, 1571, 1573, 1574, 1575, 1578, 1579, 1580.) Ezek egyikén mint fontes calidi, két másikán mint aquae tétetik említés fürdőnkéről. 1736-ban hét Herkules-szobrot ástak ki, melyek mind Bécsbe kerültek, hol a legszebb a múlt században a cs. és kir. könyvtár egyik szobájában volt felállítva. Ez Grisellini szerint kbl. 0.6 m. magas és a legszebb fehér márványból való volt. Herkules balkarján Hilast tartja, a jobb kezében pedig bunkót, melylyel az erimanti dísznő fejére támaszkodik; lábánál vadászkutya van. 1755 körül egy nő sarkophágját lelték, melynek mindegyik oldalán Herkules és más rajzok féldomborműben voltak láthatók. Ezt is más régiségekkel együtt Bécsbe küldték, de a hajó Budapestnél elsüllyedvén, ezen régiség is elveszett (Grisellini: Gesch. d. Tem. Banats. I, 279; a két említett tárgy rajzait u. o. III. tábla, 1. és 2. ábra.) — Érmeket többször találtak. 1864. jun. 19-én 2000 darabon felül római érmekeket találtak, melyek nagyobb részt Bécsbe vitetvén, külföldre jutottak. (Tört. és rég. Ért., V, 32.) — 1866-ban, midőn a régi istállók helyére újakat építettek, ismét lelték 900 darabot, melyek egy takarékszelenccében voltak, s mely leletből Ormós Zsigmond is szerzett néhány darabot. (A magy. orvosok és természetvizsgálók XVI. nagygyűlésének munkálatai, 117, 118.) E két lelet aligha nem visszavezethető arra az egyre, melyről Ilič értesít bennünket. E szerint 1864. tavasszal találtak egy körte alakú esérépedényt, melynek két füle és takarékszelenccze nyílása volt. Az érmekekből Ilič kbl.

500-at látott, melyek az 193—235. időközből valók voltak. (Mitth. J. C. C., 1865, XXXI, XXXII.)

Ittebe (Toront. vm.; párdányi j.). 1868-ban találtak itt római ezüst érmeket. Ezeknek fényképét Agnelly István küldte be a M. T. Akadémia arch. bizottságának. (Arch. Ért., I, 13.)

Ivanova (Toront. vm.; páncsovai j.). Ivanova vidékéről 1881-ben a n. múzeum Schwerer János közbenjárása folytán római agyagkészítményeket és néhány kisebb régiséget kapott. (Arch. Ért., I, 284.)

Jeselnicza (Kr.-Ször. vm.; orsovai j.). A Mala völgyben a Jeselnicza melletti patak oldala 1883-ban több római régiséget szolgáltatott, melyeket 1884-ben Boleszny Antal a délm. múzeumnak ajándékozott. A tárgyak a következők: Egy cseréplámpa letört füllel; egy amannak társaságában lelt cserépedény fenéktöredéke; egy elrozsdásodott széles vaslándzsa, és egy vékonyabb lándzsának szintén rozsdás vége. (Tört. és rég. Ért., X, 96.)

Karánsebes (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.) Pesty Frigyes valószínűnek tartja, hogy a régi karánsebesi vár még római erőd helyén áll, mert itt római köveket és pénzeket leltek. (Pesty Fr.: Szörény, II, 215.) — Karánsebes Potók nevű vidékén egy román házbirtokos 1872-ben kertjében alapfalakra akadt, melyek egy régi kápolna maradványai voltak. Az akkor előfordult leletek közt volt egy kőoszlop, mely alant és fent capitaellel bír és római eredetre mutató felirást tüntet fel. (Adattár, II, 369, 370, hol a felirat is közöltetik). Ezen feliratos kő 1874-ben Schwerer János, orsovai vám- és adófelügyelő útján a délm. múzeumba került. (Tört. és Rég. Ért., I, 45.) — A mostani r. k. templom falaiba sok római feliratos kő van beleépítve (Pesty Fr.: Szörény, II, 222.). — Torma Károly három feliratos kő feliratát közli, mely kövekről bizonyos, hogy Karánsebesen találták. (Arch.-epigr. Mitth., VI, 119—122.); a XIII. legio bélyeges tégláit is találták Karánsebesen. (U. o., 139, 140.).

Károlyfalva (Tem. vm.; fehértemplomi j.). Az 1883. tavaszon, Rohr János földművelő, Sándorfalvai utczai, 438. számú házának udvarán, árokásás alkalmával, két római kézi malomnak alsó, domború részét találták meg. Mindegyiknek átmérője 0,3 m.; a köralakú kövek közepén pedig a megerősítésökre szükséges lyukakat láthatni. Anyaguk likaesos bazalt. Jelenleg Verseczen, Rittinger Ede, terményárus birtokában vannak. — 1886-ban kapott Rittinger újlag Károlyfalváról 2 ilyen kézimalom-felet.

— 1891-ben láttam a délm. múzeumban két fületlen. korongon készült, római jellegű bögrét. (Saját jegyzetem.)

Nagy-Kikinda (Toront. vm.; nagykikindai j.) 1877. aug. havában Tanazevics Péter Nagy-Kikindáról a n. múzeumnak 1 római potin-érmét küldött ajándékba. (Arch. Ért., XI, 266.).

Királykegy (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.) A római út nyoma. (Tört. és Rég. Ért., IX, 55.).

Komoristye (Kr.-Ször. vm.; oraviczai j.). A római út nyomai. A nép ezeket „Trum de Maria Theresiá“-nak (Mária Terézia útja) nevezi. (Tört. és rég. Ért., IX, 54.).

Krassó vármegye. Különféle római régiségek. (Rómer Fl.: Kalauz, I, 125, a bpesti n. múzeum jegyzőkönyvei után.).

Kubin (Tem. vm.; kubini j.). Közvetlenül Kubin előtt a Dunára tekintő arcvonalon a Dunavác nevű Dunaág s a Ponyavicza vize között egy sajátságos földmagaslat tűnik fel, mely a helység felőli oldalán Kubin emelkedettebb terrassával egy színvonalon áll, Duna felőli részén azonban oly meredek, hogy felső siktéré ez oldalról teljesen hozzáférhetetlen. Felső siktérére csakis a helység felőli részről lehet jutni, a honnan szép kilátás nyílik a Duna mindkét oldalán elterülő síkra. Az egész egyébiránt azt a benyomást teszi a nézőre, mintha a földmagaslat ezen az oldalon elemi erőszak vagy emberi hozzájárulás folytán nyerte volna sajátságos alakzatát. Már maga a feljárat legott tájékoztat az iránt, hogy e helyt egy jelentősb erődítménnyel van dolgunk, de ennek constructiójáról csak akkor nyerhetünk általános fogalmat, ha a felső siktérre érkezünk. Elhaladva a volt végvidéki őrségnek és az őrségi tisztnek épületei mellett, egy szabályos négyszöghöz érünk, melynek mindegyik oldala 40 métert tesz. E négyszög sánczai erős lejtéssel futnak a négyszög keretén belül össze, aljukon egy falazott üreget mutatva. Maguk a sánczok földből hányvák, de itt-ott tömör falrészletek jelentkeznek, a mi azon tényt látszik konstatálni, hogy az erődítmény magva köragaszos szilárd falazatból áll. Egyébiránt megjegyzendő, hogy a kötérés számos helyt már meg lön itt kísértve s ki tudja, a helységnek hány kerítés- vagy házfala lön már az innen kibányászott szilárd anyagból felépítve. Körüljárva a négyszög sánczain, néhány méternyi térköz után két párhuzamosan futó s középterőkön sajátságos kihornyolt sánczhoz érkezünk, melyek köze sánczátjáratot, sánczsikátort képez. Még Marsili idejében, ki e helyt szintén megfordult s az egésznek alaprajzát is felvevé (v. ö. Danubius Pannonico-Mysius, Tom. II, Fig. XII.), e sánczsikátor a kettős

hornyolat jobbán a Dunavác felé el volt zárva, a hornyolatok felé ép úgy, mint a futósánczoknak a hornyolatokon erről eső végrészletein is, úgy, hogy ezáltal a külső tér, melyen az említett négyszög fekszik, a futó parallel-sánczokon túli másik tér, Marsili szerint szintén szabályos, ámbár nem egyenoldalú négyszög, melynek hosszát 280, szélességét ellenben 130 ölre teszi s így a külső négyszöget térfogatra jelentékenyen meghaladja. Mindkét térséget egységesítve egy ékalakban kifutó parallelogrammot nyerünk, melynek összefutó külső része magában foglalja a kisebb négyszöget. Az egésznek római eredetét kétségbevonni lehetetlen. Nemcsak a négyszögalak, de a falanyag is híven kezeskedik erről, amint maga Marsili és határozottan római műnek állítja (v. ö. Marsili, Tom. II. p. 9—10). Szerinte ez erőd a rómaiaknak a dákok ellen emelt egyik kiváló hadászati telepe volt, de nem birván meghatározására semminemű támponttal, s nevezetesen Margum (Kostolác) helyfekvése iránt teljesen rosszul lévén tájékozva, e római hadtelep neve és közlebbi rendeltetése felől épen mitsém volt képes mondani. Ortvay Tivadar felvétele Marsili felvételétől elüt, ha magára a földologra nem is, de a részletekre, a méretekre és az orientációra nézve. Mint Ortvaynak rajzából kitűnik, a Marsili által feltüntetett egyenközény nem oly szabályos. Ortvay T. Kubinban hol őt, főleg Dr. Despenits Péter és Dr. Kozári János támogatták kutatásaiban, római téglakon kívül a római világnak egy másik maradványát is találta. Ez egy alakos disztiményű faragott köemléktábla, mely a volt végvidéki őrház homlokzatába volt befalazva. Ortvay ide helyezi Contra-Margum-ot, melynek neve a IV. században Castra Augusto Flaviensia és az V. században Constantia volt (Ortvay Tivadar: Margum és Contra-Margum helyfekvése, 1876, 57—70.). — 1880-ban kapott innen a nevezeti múzeum egy római agyagkorsót. (Arch. Ért., XIV, 226.).

Kuptore (Kr.-Ször. vm.; resiczai j.). Itt és nem Resiczán, találtak 1880. aug. 4-én a „peatra alba“ nevű hegyen, Resicza és Franzdorf között, a régi út mellett sok római ezüst denárt, melyekből Bonnaz Sándor esanádi püspök maga 466 dbot szerzett meg. Ezek Ormós Zsigmond determinálása szerint Marcus Aurelius — Trajanus Decius (161—251) idejéből valók (Ormós Zsigmond: A peatra albai római ezüst éremlelet; Tört. és rég. Ért., VII, 105—120; és Schwing: Kiegészítő adat a peatra-római ezüst éremlelethez; u. o. VII, 166—168.). Ezen leletből küldött át Kr.-Ször. vm. alispánja a n. múzeumnak 90 db. római érmet (Tört. és rég. Ért., VIII, 151.), melyekből a Septi-

mius-Severustól Philippus juniorig terjedő uralkodóktól összesen 30 dbot váltottak be. (Arch. Ért., U. F., II, 155.). — 1883. februárius havában ismét találtatott egy csomó római pénz, melyekből Kr.-Ször. vármegye alispánja a lugosi gymnasiumnak 30 dbot engedett át. (Tört. és rég. Ért., IX. 89.).

Lagerdorf (Tem. vm.; fehértemplomi j.) Római nyomok. (Mittheil. d. C.-C., X; 1865; XXXIV.).

Lapusnik (Kr.-Ször. vm.; bozovicsi j.). Lapusnik határában, a Nera jobb partján, Gerbovecznek átellenében „Dragamoi Jana“ nevű várrom szemlélhető. Ebből a hatvanas (?) években 18' hosszú, 10" széles és 3" vastag, néha tetemesebb téglák is feszítettek ki és vitettek el a nép által. Ezen vár eredetéről és viszontagságairól hallgatnak történelmi forrásaink. (Pesty Fr.: Szórény, II, 35.). Torma Károly gyanítja, hogy ókori, azaz római. (Torma K.: Repertorium, 69, 594. sz.).

Lippa (Tem. vm.; lippai j.). Halidomu bronz római mécses. 1867-ben Plank Ferencz birtokában, Egerben. (Arch. Közl., VII, 76.).

Lugos (Kr.-Ször. vm.; r. t. város). Római téglák (?) hamvvedrek (?) és votivtáblák, melyekről először Katanesich és Neigebauer adott hirt. (Böhm L.: Dél-Magyarország külön történelme, I, 371, ²¹) jegyz. L. Ilič után: Mittheil. d. C.-C., X; 1865; XXXV.]; Katanesich: Istri Adc. G. V. P. 2. 216. l. XXVI; 235. l. CXXI. sz.; 262. l. CCCXVI. sz.).

Felső Lyupkova (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). Körülbelül a „Sztenka“ (vagy más néven „teszni-pút“) és a Gornypatak torkolata között középen, 150 lépésnyire az úton alúl egészen a Duna partján egy erőd maradványai láthatók. Böhm L. ezeket 1879. jul. 28-án megvizsgálván, a sáncztöltés némely helyt még 3—4 m. magas volt. Az árokkal ellátott erődnek négyszögletű alapja van, mely mindegyik oldalán kbl. 60 m. hosszú lehet. Az építmény vízpartfelőli oldalán az alapfalat az utolsó nagy árviz kimosta volt, minek folytán az mintegy 15 m. hosszában vala látható. Böhm ugy találta, hogy az nagy részben durva palaköböl készült, de sok közte a római téglá. Végre rábukkant, sok római faltégla-töredéken kívül, egy halmaz lapos és vájt fedélcserépre is. Egy fedélcserépen DARP, bélyeg volt látható. Böhm ezen erődítményt római castrumnak tartja, annál is inkább, mert ezen stratégiailag fontos positióról szabad szemmel egész Drenkováig lehet látni. A castrumot a szerbek jelenleg „Kavnicza“- vagy „Kaonicza“-nak, („mélyedés“?), a románok pedig „csetatye“-nek, azaz „vár“-nak hívják. (Tört. és rég. Ért.

VI. 3—5; L. Böhm: *Alterthümer längs der Donau*, S-A. aus *Arch.-ep. Mitth.*, 1880, 5.).

Dél-Magyarország. (A közelebbi lelhely ismeretlen.). Grisellini Ferencz írja, hogy gróf Soro József, temesvári parancsnoknál két szobrot látott. Egyike Herkules volt, ki bunkóra támaszkodik (rajzát l. a Grisellini művéhez csatolt III. t., 3. á.), a másik pedig az egyiptomi Anubis emberi alakja kutyafővel (rajzát u. o. III. t., 4. áb.). Maga Grisellini is 2 larest szerzett meg egy temesvári szerb lakostól, melyek közül az egyik egy kis Canopus (rajzát l. u. o. III. t., 6. á.), a másik Isis, melynek kezei és lábai köré kigyók tekerődznek (rajzát l. u. o., III. t., 5. áb.); az utóbbin a következő latin felirat van: „Isis Patrona“ (Grisellini: *Gesch. 3. Tem. Bamats*, I, 284, 285.). — Méceses a délm. múzeum birtokában, felirattal. (*Arch.-ep. Mitth.*, VI, 145.).

Majdan (Kr.-Ször. vm.; oraviczai j.). Az oraviczai bányahivatal biztosának állítása szerint Majdan község határában akadtak annak nyomaira, hogy az itteni érzeket már a rómaiak idejében, ha nem előbb, aknázták. (Az oraviczai polg. fiúiskola 1882/3. évi értesítője, 16.).

Majdan (Toront. vm.; törökkanizsai j.). Itt római pénzek találtattak nagy mennyiségben Antonius, Trajanus és más császár idejéből, melyek néhány jeles darabját Fuchs M. a bécsi régiségtárba küldötte. (Adattár, I, 262.).

Vama-Marga (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). Itt találtott a C. J. L., III, 1547. sz. emlékkő.

Mehadia (Kr.-Ször. vm.; orsovai j.). ad Mediam. Mehadia községe északi végén, az Obersia patak hidjától balra, a cigánynegyedben, egyenesen az Obersia torkolatánál a Bela-Reka magasan fekvő balpartján ad Mediam castrumnak alapfalai találhatóak. Ezen castrum a többi castrumoktól alakjára annyiban tér el, amennyiben a Bela-Reka felé tekintő oldalának a közepe a patak felé szögellik. Ezen oldala 40 m. hosszú; az északi, keleti és nyugati oldalon a falazatok közötti belső térség 25 m. hosszú, mely Joaneszku György, a 143. számú ház tulajdonosának, jelenlegi kertjét képezi s melyből az Obersia patak felé leereszkedve, ugyanezen háztulajdonosnak udvarába lépünk, mely 2 m.-nyire alacsonyabban fekszik és 20 m.-nyi szélességben az Obersia patak magasan fekvő partjáig terjed. Sajátosságos, hogy itt is találunk alapfalakat, melyek az előbbieknél még szélesebbek; de majdnem a földig lerontvák. Hogy ezek minő építménynek a maradványai, nem tudni. Boleszny szerint

a magasabban fekvő és tömör alapfalakkal kerített térség a fellegrvár volt, s az alantabb fekvő térség az Obersia jobb partja mellett, illetőleg torkolatánál és az annak délnyugati oldalát kerítő tömör alapfalak az alsó- vagy elővárat képezték, mely a várnak első védővonala volt. Az Urzaszka hegygerinczen létező kémőrtoronyrom felé tekintő várrészt két ház foglalja el, melyek között annak kapuja létezik s melyek bizonyára az előerősségnek alapfalain nyugszanak. A várfalak 1·5 m. szélesek; alapjuk még sokkal szélesebb, mint a falazat, mely most is itt-ott még 2 m. magas és roppant terméskövekből épült. Az összekötő anyag kitünő minőségű. Említésre méltó, hogy az érintett fellegrvár-alku térség alapfalán keresztül 0·08 m. tágas csőalku nyílások a Bela-Reka felől most is láthatók, melyek vagy arra szolgáltak, hogy esőzések alkalmával a víz a várból kifolyhassék, vagy pedig — feltéve, hogy akkoriban ily készülékkel bírtak — a Bela-Rekából vizet merithessenek, ha az ellenség a várat körülvette. Ilyen csővezeték a Herkulesfürdőben is találhatunk. Hogy ezen utóbbi, kövekből faragott és összerakott, betonirozott csővezeték a rómaiak korából származik, mutatja azon körülmény, hogy azt a múlt században római fogadalmi táblákkal és más római emlékekkel együtt ásták ki; de ilyen csővezeték Szerbiában a vaskapun túl Szíbb helység előtt az Unam castrum melletti hidnak déli oldalfalában is találhatunk, mely amahhoz tökéletesen hasonló és ugyanazon anyagból látszik készíttetni. A mehádiái erődhöz hasonló várakat a rómaiak — mint Boleszny mondja — csak a legfontosabb stratégiai pontokon építettek, a mint azt Romániában, Szörénytoronyban a castrum Severinum-nál tapasztalhatjuk. Valamint a Trajan-hidnak védelmére erősebb vár volt szükséges, úgy nem kevésbé fontos volt a rómaiakra nézve, hogy az ad Mediam-nak kulcsát bírassák és magukat a dákok ellen a hegyszorosokban biztosíthassák. Grisellini (Gesch. d. Tem. Banats, I., 179, 180.) említés tesz Marsigli után egy emlékkőről, mely Mehadián a lerontott vár falai között találtatott. A községi iskola falában Mehadián az országút mellett egy másik felirásos kő találtatott, melyet Mommsen is közölt. (C. I. L., III, 1578, sz.) (Tört. és rég. Ért., X., 64—67.; Boleszny A.: ad Mediam.). — Az utóbbi sírkövet revidiálta Torma (Arch. — ep. Mitth., VI., 125, l., 79. sz.). — Praetorium. Mehadia községétől északra 3 km.-nyire, nyugatra a Plugovára vezető országúttól, ettől 260 m.-nyire, a bolvasniczai patak és a Bela-Reka szögében, az előbbtől 100 m.-nyi, az utóbbtól pedig 170 m.-nyi távolságban, területnek el

Praetorium romjai, melyeket az itteni nép „zsidinja“ (régí falazat) néven ismer. A castrum négyszögű volt. A falazat 4 m. magasságban most is látható; de csak külső oldala, a belső földdel van befödve és fűvel benöve. A térség, melyen az erőd van, szántóföldek által van elfoglalva. A castrum körül sok római fali és peremes téglára lehet akadni. A castrum nyugati oldala 140 m., a keleti 137 m., az északi és déli 114—114 m. hosszú. A várfalakon belül még több épületnek substrukcióját láthatni. 1882-ben a „zsidinja“ két birtokra terjedett. Az egyiknek tulajdonosa Kiticsán György ny. cs. k. főhadnagy, a másikkal pedig Kiticsán Nesztor, mindkettő mehadiai lakos, volt. Az első birtokrész az 1873. kataszteri felmérések szerint 1 hold 1160 □-öltre, a másik 1 hold 1156 □-öltre terjedett. (Boleszny A.: Praetorium: Tört. és rég. Ért., VIII, 3—11.). — Hogy Praetorium romjait 1837-ben felfedezték volna, mint azt Pesty írja (Pesty Fr.: Szörény, II, 323.), az nem áll. Lehetséges, hogy akkor azon követ találtak, mely a III. dalmát cohort emlegeti (C. J. L., III.). Stojka Miklós, mehadiai román plebános, 1829-ben fogalmazott feljegyzéseiben egyebek közt azt írja, hogy ama castrumból egy négyszögű fogadalmi tábla birtokában volt, melyen féldomborművű alakok voltak láthatók. Az erőd mellett pedig 1815-ben 2 m.-nyi mélységben feliratos koporsó került napvilágra, mely 2 méternél hosszabb, 1 m.-nél szélesebb és fedelével együtt 1·3 m.-nél magasabb volt. A felfedezők összezúzták. Daczára annak sikerült Stojkának a feliratot leírni. Böhm L. közölte először (Tört. és rég. Ért., VI, 167.). Azután Torma K. (Arch.-ep. Mitth., VI, 124, 125, 78. sz. a.). A Karánsebesre vivő út mellett, Mehadiától kbl. 1 km.-nyire „Ullics“ környékén, jobbra a szántóföldön, egy kőtemplomnak romjai láthatók, mely templom oltára hajdan kelet felé nézett. Stojka Miklós 1815-ben e hajdani templom közepét 2 m. mélységig felásatta, de abban semmit sem talált. 1822-ben néhány mehadiai lakos éjjel a főoltár környékén ásván, egy római feliratos köre akadtak, melynek feliratát Stojka feljegyezte, s utána Böhm L. először közölte. (Tört. és rég. Ért., VI, 165.) Másodizben közölte Torma K. (Arch.-epigr. Mitth., VI, 124., 77. sz. a.) — Egyes leletek. Mehadián találtatott, ismeretlen időben, egy esküre emelt római bronz kéz, és egy nőstény tigris. alól kapocszal; igen szép mű. 1867-ben Plank Ferencz-é volt Egerben. (Arch. Közl., VII, 76.). — 1868-ban Pulszky Ferencz birtokában egy mehadiai leletű Diana bronzszobroeska volt. (Torma K.: Repertorium, 138. l., 24. sz.).

Mercyfalva (Tem. vm.; vingai j.). A helység melletti avarsánczokból 1878-ban egy őrlőkő Árvay Mór utján a délm. muzeumba került (Tört. és rég. Ért., V., 150.).

Ó-Moldova (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). A Mercy gróf által a mult század elején emelt moldovai erőd, mely 1739-ben leromboltatott, római maradványokon emelkedett. Ezen védő művek a Duna partján, a mostani m. k. vámház helyén egészen odáig, hol a malom-csatorna a Dunába ömlik terjedtek el, következőleg úgy a mai gőzhajózási ügyvivőség épületeit, mint a vaspálya-társaság terjedelmes fa-lerakodó helyiségét magukban foglalták. Böhm Lénárd 1879. tavaszán e vidéken járván, a Duna igen magas vizállása miatt nem tehetett alapos kutatásokat. Miután azonban a viz tetemesen leapadt, júliusban sikerült a Duna partját tüzetesen megvizsgálnia. Moldován a folyampart teljes hosszában mindenütt római téglamaradványokat talált, melyekből több ezen feliratot: CO-I PI DEI cohors III. Delmatorium viselte. Ezenkívül tetőcserép töredékeket igen nagy számban talált, melyeknek egyikén NCR (retrograd) volt olvasható. Végre pálmalevél-alakuan diszitett, egyenesen álló homlok-téglatöredékeket, mely téglákat az ereszre szokták diszítésül alkalmazni. Ugy látszik, hogy a rómaiak idejében ezen igen kedvező fekvésű helyen nemcsak valami castrum létezett, hanem egyszersmind polgári telep is virágzott, mert csak úgy magyarázható meg az érmek, ékszerek és a fentemlített építészeti maradványok oly gyakori előfordulása e helyen. Különben a szomszéd nagy szigeten is találtak antik téglák. (Tört. és rég. Ért., VI, 68, 69; és L. Böhm: Alterthümer l. d. Donau, S.-A. aus Arch.-ep. Mitth., VI, 4, 5). — Titus-féle aureus. (Böhm L.: Gesch. d. Tem. Banats, II, 323.).

Uj-Moldova (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.) Moldovától kelet felé a Duna mentén a bezdini hegység húzódik, melyben a római bányászat nagyszerű nyomaira akadtak. A fennmaradt munkálatok mindig a bámulat tárgyai fognak maradni. Mind-ezen régi munkálatokat a legkeményebb kőzetbe mélyítették; oly sziklákat, melyeket mai nap csak a legmodernebb segédeszközökkel repesztenek, kalapáccsal és vésővel (mit Schlägel und Eisen) győztek le, és az oldalfalak helyenként oly simák, mintha ezt a kőfaragó türelmes szorgalma állította volna elő. Az aknák szádái mindenütt egy egész kőből vannak kivájva s ellipticus alakúak. Ezen bányák közelében többször római feliratos köveket leltek. (Fr. Grisellini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 87, 88.) —

Az ötvenes évek elején Fülepp Sándor, bányatulajdonos, régi összedőlt bányamenetekben ódon lámpák és bányászszerszámok mellett, korhadt salakokra talált, mint a római bányamivelés és ércolvasztás kétségtelen jeleire. (Pesty Fr.: Krassó, II—2, 38.). — Kules, lámpa, érmek és ólomsúly. (Rómer Fl.: Kalauz, I, 125., a n. muzeum jegyzőkönyvei nyomán.) Az Uj-Moldován 1846-ban talált sulydarabról értekezett Érdy János. (A magy. orvosok és természetvizsgálók munkálatai (Pest) IX. (1863.), 191, 2. sz.). — A régi olvasztó huták közelében római alapokra bukkantak, melyek egy castrum maradványai. Alaprajzának hiteles másolata, melyet a volt es. k. bányagazgatóság évek előtt mérnökileg felvétellett, Schwerer János szivességéből a délm. muzeum irattárába került. (Közzététellett a Tört. és rég. Ért., IV, 1. füzetében.) A négyszög alakú erődítmény körfala 1·5 m. széles; a bekerített terület 1800 □-ól vagy 3414 m.; a négy szöglet nem hegyes, hanem tompa, de torony nélkül. A castrum belsejében római épületek alapfalaira akadtak, melyek terjedelmesek. Az egészen több helyt már újabbkori épületek állanak. Az újabb épületek építése alkalmával többféle leletek kerültek felszínre. Így találtak egyszer pinceásás alkalmával 2 m.-nyi mélységben 4 db. ólomtáblát és egy kis aranylánczoskát s több érclemezt. Ezen ólom- és érclemezek átluggatottak. Az ólomlemezek 0·48 m. hosszúak, 0·34 m. szélesek és 0·015 m. vastagok; a 4 db-nak súlya 78 kgramm. A lemezekben előforduló lyukak, valamint az ezeknek megfelelő szögek, melyek a helyszínén itt-ott sokszor találtattak, bizonyítják, hogy a lemezek házfödésre használtattak. Egy másik helyen egy szoba 1½ m. magas fallal ásatott ki egészen a régi talapzatig. A szoba alapzata összetört cserép és mészkeverékkel öntetett ki, mi azt gyaníttatja, hogy a többi szobák talaja is ily keverékből készülhetett. A szoba kiásása alkalmával régi ezüst pénz is került elő. A castrum egy sarkát az olvasztókból kihányt salak takarja. (Tört. és rég. Ért., I, 99, 103, és u. o. IV, 19.) — 1884-ben innen északra, a Szászka felé átvezető hegyi uton dolgozó ut-munkások egy kis bányász-telepre bukkantak. A lelettárgyakat Vörnle Gyula, moldovai szolgabírónak adományából a délm. muzeum bírja. Az ott előfordult tárgyak közül a legfontosabbak épen a kétségtelen római ipartermékek, u. m. egy bögre (558. ltr. sz.), egy valószínűleg olajos korsó talpa (559. sz.), egy bányász-méceses (560. sz.), melynek füle letörött és egy díszesebb kiállítású bánya-méceses fedőalapja (561. sz.). Ezen tárgyakkal együttesen 12 szeg rozsdásodott darabjai. 5 db. ezüst

érez, több pirargirit-darab fordult elő, annak jeléül, hogy a lelet egy hivatásszerű bányásztól ered, a ki itt egykoron, valószínűleg társaival a moldovabányai ezüst-érezek értékesítésével foglalkozott. A lelet második jelentése abban áll, hogy a Moldova-Szászabánya között fennállott római összeköttetést is igazolja. (Tört. és rég. Ért., U. F., I, 43, 44; és Téglás Gábor cikke, Arch. Ért., U. F., XI, 62, 63). — A bezdini hegyekben egy feliratos emlékkövet találtak, melyet Grisellini (Gesch. d. Tem. Banats, I, 294; v. ö. u. o. 284.) közölt. Mommsen ezt (C. J. L., III., 1557.) úgy közölte, mintha Szászkán fordult volna elő. Midőn 1890-ben Cumont Dél-Magyarországon járt, figyelmeztetem őt Mommsen ezen tévedésére, mire az ezt helyreigazította. (Arch.-ep. Mitth., XIV., 111.).

Oravicza (Kr.-Szörény vm.; oraviczai j.). Bizonyosnak tartják, hogy itt a rómaiak aranyat és más fémeket bányásztak. bizonyítékul ősrégi törmelékhányásokat hozván fel. (Az oraviczai polg. fiúiskola 1882/3. évi értesítője, 16.).

Orczyfalva (Tem. vm.; vingai j.). 1869-ben, midőn az arad-temesvári vasutat építették, egyebek közt egy igen szép zománcozott fibulát találtak, mely jelenleg a délm. muzeumban őriztetik.

Oresác (Tem. vm.; fehértemplomi j.). A dák földvárban római téglák is találatnak, mely körülmény bizonyítja, hogy ezen várat a rómaiak is megszállva tartották. (Tört. és rég. Ért., V, 69.).

Oppova (Toront. vm.; antalfalvai j.). 1880-ban kapott a n. muzeum Thrager József utján itt lelt római érmekeket. (Arch. Ért., XIV, 142.).

Orsova (Krassó-Ször. vm.; orsovai j.). Itt egy castrum volt. Ezt bizonyítják részben még látható alapfalai, melyek ma a dunagőzhajózási társaság ügynöki épületeinek alapját képezik. Midőn ezen épületeket az 1850—1. évben létrehozták s különösen, midőn a melléképületek alapját ásták: sok római emléket ástak ki; de a főépületek alapját nem kellett megásni és lerakni, mert a tömör római alapfalak az akkor emelt épületeknek alapjául kinálkoztak és szolgáltak, mint a melyek a déli oldalon még ma is láthatók; de a jövőben csak addig lesznek szemlélhetők, miglen ott a még mostanság szabad területen építeni nem fognak. A castrum négyszögű volt ugyan, de keletnyugati falai hosszabak, mint az északdéli falak s így az erőd hosszúsága 64, szélessége pedig 54 m. vala. A castrum északi és nyugati oldalán az ötvenes években sok téglát a XIII.

legió bélyegével ásatott ki. Azt is állítják, hogy 1850—1-ben egy római templom alapfalait is kiásták. A plebániával átellenben levő mai honvédlaktanya udvarában, mely laktanya a Jovánovics kereskedő által megvásárolt régi sörház helyén áll, volt a római sírkert. (Tört. és rég. Ért., X, 118—120; Boleszny A.: Tierna.) — 1840-ben egy csatorna építésénél fedezett fel itt az első sír. (Pesty Fr.: Szörény, II, 389.) — Bilszky Ferencz, volt orsovai plebános utján Ormós Zs. gyűjteményébe egy kis olla assuaria vagy cineraria, 1 fibula és 10 db. rézérem is jutott, melyek (Ormós szerint) az említett helyen 1856-ban 3 m.-nyi mélységre napfényre jött sírhelyekben találtattak. Az olla cserép korsóska. A fibula bronzból való, egyszerű szerkezettel bir és tökéletesen jó állapotban van, hogy a kijelölt célra még most is használható. Az érmek 249—260. évekből Herennius Etruscus és Valerianus korából származnak. (A magy. orvosok és természetvizsgálók XVI. nagygyűlésének munkálatai, 117.) — 1857-ben letek (Boleszny szerint a honvédlaktanya helyén [Tört. és rég. Ért., X, 120.]) egy ólmos koporsót s ebben római aranyékszereket, melyeknek súlya 6·24 gr. Ez utóbbiak a bécsi cs. és kir. régiségtárba kerülvén, az 1884. budapesti magyar történeti ötvösmű-kiállításon kiállítva voltak. Ennek lajstroma szerint a következő 6 darabból állottak: a) Függő (?) arany-pléhből. Kúpidomu, rajta fölül fülecske. Keresztben három rovátkolt tag két részre osztja, hosszában pedig szintén rovátkolt öt vonal öt mezőre — melyekben négy-négy síma sodronyból készített picziny fogó-alaku diszitmények láthatók. — b) Csövecske, rovátkolt arany-pléhből készült. c) Pikkely, kúpalaku, szintén arany-pléhből készült, csúcsába zöld üveggyöngy van foglalva. d) Gyűrű, tizszögű síma arany-lemezből vert, melynek lapjaira * VTE(re) F(elix) CESERI * felirat van vésvé. e) Ékszertárgy, levélalakú; síma s vékony arany-lemezből készített. f) Függő, füllel van ellátva, arany-rámázatu, Trajanus császár denárja van bele foglalva. (A magy. történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, I. füz., 38. l., 4. sz.) — Végre bukkantak ott egy kifalazott sírra, melyben 3 agyagkorsó s több rézpénz Gordianus császár idejéből volt. (Pesty Fr.: Szörény, II, 389.) — 1859. évben egy veszteglő-intézeti épület felállítása alkalmával a plebánialak kertje alatt mészgödörásás közben némely oszlopfü töredékekkel együtt 3 ölnyi mélységben egy Mithras dombormű-kölapot találtak, mely 8¹/₂'' széles és 7¹/₂'' magas. Anyaga kemény homokkő. Ezen Mithras-émlék az akkori plebános Bilszky Ferencz birtokába jutott, ki

azt Ormós Zsigmondnak ajándékozta. Az Orsován talált Mithras-ábrázolás lényegében hasonló azokhoz, melyek ezen intézményre vonatkozólag más helyeken is találtattak. Mithras ifjú erőteljes alak, phrygiai főveggel, keleties felöltővel, válláról lelógó kiterjesztett köpenynyel van ábrázolva. A köpeny neve Kandys. A leterített bikát baljával nyitott szájánál tartja, és bal lábával az állat hátára térdel, míg jobb kezével törét hátulsó nyaktövébe szúrja. Oldalain hasonló phrygiai sipkával s öltönyben, de köpeny nélkül két ifjút szemlélünk két-két fáklyát tartva. A bika fejénél álló ifjú egyik szövétnekét kinyújtott jobbával, másik szövétnekét bal kezében testéhez szorítva felfelé tartja. A Mithras háta megett álló másik ifjú által tartott fáklyák lefelé fordítva vannak. Egy ágaskodó kutya a leterített bika nyakába kapaszkodik, mintha a sebhelyéből lefolyó vért felnyalni akarná. A bika mellett egy kigyót fölemelt fővel szemlélünk, végre a fáklyás ifjak felett a kőlap szögleteiben két domborodást szemlélünk. Ezek valószínűséggel a hajdani alapító házaspár mellképeit ábrázolják. (A magy. orvosok és természettudósok munkálatai, 113, 116, Ormós: Régészeti közlemények. A Mithras kőlap rajzát l. u. o. 116. l.) Ezen Mithras- emlék jelenleg a délm. muzeumban őriztetik.

A plébánia udvarában és kertjében római házak alapfalaira sűrűen akadtak, melyek között 1872-ben a szobák fenekéből Boleszny római téglát szedett ki, a további ásatásokat a gyümölcsfák és a kerítések akadályozván meg. A szomszéd kertben 1.5 m.-nyi széles római alapfalazatra akadtak, mely a plébánia kertjének északi részébe is elterjed, hol több urnát is ástak ki, melyeket azonban ásás közben összetörték. A róm. kath. temetőnek újabb részében a sírok ásása alkalmával már negyedizben egymáshoz hasonló sötétkék színű urnákat találtak ugyanolyan színű kőmésessel, melyet Boleszny a délm. muzeumnak küldött. (Tört. és rég. Ért., X, 120.) — 1875-ben ajándékozott Boleszny a délm. — muzeumnak egy háromfülü, 0.135 m. magasságu s nyílásán 0.1 m. átmérőjű, közepén kevéssé öblös bögrét, mely a plébánialaktól északra 40—60 m.-nyi távolságban kútásás alkalmával 10 m. nyi (?) mélységben találtatott. (Tört. és rég. Ért., I, 184.) — 1877-ben kapta a nevezett intézet Schwerer Jánostól Orsováról, egy kézi malom felső részét, 4 db. szobapadozat-téglát és 1 fogadalmi oltár részletét. (U. o. III, 80.) — Ugyanakkor küldött be Boleszny a fentemlített muzeumnak 1 épnégyszög alakú 0.74 m. hosszú és széles római téglát, mely 1874. tavasszal a plébániától északra Taraska János udvará-

ban ásatások alkalmával 1·5 m. mélységben találtatott. Itt találtatott azon kisebb törött, homokkőből készült gyermekkoporsó is, mely szintén a délm. muzeum birtokában van. (U. o. IV, 32, 33.) — 1891-ben kapott a délm. muzeum Ormós Zsigmondtól egy háromlábú mécsest Orsováról. (Tört. és rég. Ért., U. F., VIII, 4 füzt. 74.) — Orsova vidékén talált Boleszny 1877-ben 1 római téglát, melynek hossza és szélessége 0·58 m. és vastagsága 0·07 m. (Tört. és rég. Ért. III, 147.) — 1878-ban kapott a délm. muzeum Orsova környékéről 1 márvány ornamentatio töredéket s 1 homokkő oltároszlop részletet. (U. o. IV, 135.) — Orsovai téglabélyeget és mécses-feliratot közölt Torma Károly (Arch. ep. Mitth., VI, 143, 145.)

Osztrova (Tem. vm.; kubini j.). Az osztrovai szigeten állítólag római alapfalak s egyéb falmaradványok vannak (Kanitz: Serbien, 414. s Örtvay T. Margum és Contra-Margum, 62.)

Ovcsa (Toront. vm.; pancsovai j.). 1880-ban ajándékozta Mirese János a n. muzeumnak itt lelt római érmeit. (Arch. Ér., XIV, 142.)

Ozora ([Uzdin] Toront. vm.; antalfalvai j.). Kollonits István 1880-ban több ozorai letetű római érmet a n. muzeumnak küldött be. (Arch. Ért., XIV, 142.)

Uj-Palánka (Tem. vm.; fehértemplomi j.). A „Szápája“ vagy „Schanzl“ nevű Dunaszigeten levő romok római alapon emelkednek. A most romban heverő rastell-épület alatt alacsony vizállás alkalmával pedig mésztuffából épült hidfőt láthatni, melynek hasonló hidfő a tulsó, szerb parton, a rámai hegy alatt, melyen Lederata sánczai meg láthatók s „sztári grád“ (ó-vár) név alatt a népnél ismeretesek. felel meg. A Szápáján bélyeges téglákat is lehet találni és római edény- s más töredékeket. (Saját jegyzeteim.) — Találtak ott továbbá 1871-ben egy életnagyságu, fehér márványból készült, ruhás szobornak két töredékét. Az egyik a délm. muzeumban a másik a fehértemplomi városi muzeumban őriztetik (S. jegyz.) — 1880-ban találtak egy bronz Herkules-szobrocskát, mely talapzatával együtt 0·095 m. magas. Az isten szakállas, fején sűrű hajzattal, babérral koszoruzva. Balkezében, melyről oroszlánbőr függ le, felfelé tartott bunkó van, míg ellenben kiterjesztett jobbjaiban csészét tart. Teste mezetlen s erősen balfelé hajlik, mintha tántorogna. Böhm L. szerezte meg a találótól egy paraszttól; 1888-ban Suk Lipótnak engedte át. (Tört. és rég. Ért., VII, 164. rajza u. o. III, tábla. 1. sz.) — Ugyanakkor kapott Böhm L. a palánkai jegyzőtől egy 0·145 m. hosszú bronz kigyót, mely

tavaszkor az árviz után a Duna partján találtatott. A kigyó csuszó állapotban ábrázoltatik; fejét felfelé tartja, kinyitott fogas szájjal; fent és lent taréjjal ékecsítve. A testen bevéselt pikkelyek láthatók. (Történ. és régész. Ért., VII, 165. rajza u. o. III. tábla, 2. sz.) Hampel J. szerint a dákok hadi jelvényére, a sárkányra, emlékeztet s unikum. — Egyszerű 0·09 m. hosszú és 0·025 m. magas, vörös színű cserépmécses. Jelenleg a fehértemplomi városi muzeumban. — Római kézi malom peperinókőből; mindkét rész meglehetősen jó állapotban; átmérője 0·33 m. magassága 0·17 m. (Milleker B.: Római kézimalom Ó-Palánkáról; Tört. és régész. Ér., VII, 170, 171.) — Négy ugyanolyan őrlőkő-töredék. (U. o.) — Uj-Palánka mellett a Nera csatornájához közel eső egyik szántóföldön egy, részben bozóttal benőtt kbl. 34. m² tumulus van, melyet a nép sztári czerkva-nak (régii templom) nevez. A halom ugyilátszik egy fürdő törmelék halmaza, mert ott közönséges római téglakon kívül, oszloptéglákat is találtak. Egy ilyen a fehértemplomi muzeumban is őriztetik. A halom mellett a római út nyomai vannak. Böhm L. ott az ujonnan felszántott földeken, mintegy 6 m. széles kövecs-terepet látott, mely a halomtól bizonyos távolságra északkeleti irányban húzódott el. Ennek menetét Böhm a szántóföldeken és réteken keresztül egészen a palánkai malomig követte, mely alatt az, a csatornán átkelve irányát Vracevgáj községnek veszi. (Tört. és rég. Ért., IX, 53.) — A katonai téglakon eddig a következő bélyegeket konstatálták: LEG VII CPF, * COH II HISP * AIMP. (L. Böhm, Alterthümer längs d. Donau, S.-Abdr. aus Arch. ep. Mitth. 1880, 2.) — 5 arany és 30 ezüst római érmet szerzett innen Böhm L. (Tört. és rég. Ért., V, 129¹).

Pancsova (Toront. vm.; tjf. város.) Hogy itt római telep létezett, bizonyítják az itt felfedezett alapfalak és érmek. Azon nagyszerű alapfalak és csatornák, melyek a Weifert-féle sörfözde udvarában és a Stockhaus-utczában napfényre kerültek, s melyeknek kőanyaga importáltatott és kinagyoltatott, s mely kövek közt itt-ott szépen kidolgozott párkányzatot és egyéb diszítványokat is találtak, egy római telep monumentalis épületeire vallottak, melynek léteztét egyébiránt az itt előfordult érmek is igazolják. (L. Ilič: Historische Skizze von Pancsova, 1857, 20—22.) — 1878-ban a n. muzeum Weifert Hugotól Pancsováról Schwerer János közvetítésével egy római sírban talált érdekes tárgyakat kapott. Van e leletben 2 ép s 1 törött üveg karperecz, egyiknek színe sötétkék, a másik kettőé halványzöld;

1 gyöngyfűzér 95 szem kék, vörös, fehér és zöld színű gyöngyből; 11 db. elmeszesedett, valószínűleg kagylóhéjból készített nagyobb gyöngyszem; 1 bronz sodronyból készült karperecz, 1 kis bronzsengetyű s több apró bronztöredék. (Arch. Ért., XIII, 32, 33.) — 1879. januárban pedig Weifert János a n. muzeumnak egy Pancsován talált római sírból különféle gyöngyöket ajándékozott Schwerer J. utján. (U. o. XIII, 80.) — 1879. július havában Schwerer János Pancsováról a n. muzeumnak 1 cserépmécesest küldött. (U. o. XIII, 285.) — 1881-ben Schwerer János harminczad felügyelő Pancsováról, több mint 300 minden korbéli római érmet gyűjtött és küldött ajándékba a n. muzeumnak. (Arch. Ért., U. F., II, 154.) — 1881-ben Pancsova mellett, a Nadelje-pataknál, egy római amphorát találtak; a kisebbek közé tartozik, magassága 0.265. m. A n. muzeumnak ajándékozta Milutinovics Szilárd Schwerer J. közvetítésével. (Arch. Ért., XIV, 343.)

Temes-Paulis (Tem. vm.; verseczi j.). 1864-ben az itteni urasági épület délnyugati sarkán, jégverem készítése alkalmával, egy emberi csontváz maradványait lelték, melyek társaságában edénytöredékek és néhány tárgy volt, mely utóbbi később Péch József birtokába jutott, ki azokat 1876-ban a a délm. muzeumnak ajándékozta. Ezen tárgyak a következők: a) egy rosszul égetett, fekete színű, korong nélkül durván dolgozott kis urna töredéke (megjegyzendő, hogy ezen urnában egy obulus is volt, de ez időközben elveszett); b) egy terra sigillata-edény talpa, jegy nélkül; c) egy terracotta-gyöngy; és d) egy vas sarió és egy meghatározhatatlan rendeltetésű vasdarab. A délm. muzeumban 74—77. leltárszám alatt őriztetnek. (Tört. és rég. Ért., VIII, 48.)

Perlas (Toront. vm.; nagybecskereki j.). 1880-ban kapott a n. muzeum innen Gabrini Nándortól egy fibulát bronzból és gyöngyöket. (Arch. Ért., XIV, 347. és u. o. U. F., I, 171.)

Petnik (Kr.-Ször. vm.; orsovai j.). A rómaiak egy itt igen elterjedt kõnemet fejtettek; innen 3, köztük 1 feliratos követ a Herkulesfürdőbe szállítottak. (Schwarzott: Die Herkulesbäder bei Mehadia. 42.)

Plosicz (Tem. vm.; kubini j.). A Ponyavicz-patak partján földesuszamlás alkalmával egy-egy Nero és Vespasian korabeli aranyérmét lelték. (Tört. és rég. Ért., U. F., VIII, 30.)

Szerb-Pozsezsena (Kr.-Ször. vm.; moldvai j.). Masevics felé, a Duna mellett, négyszögű torony maradványai láthatók. Már csak, mintegy 16 m. hosszú és 8 m. magas

tömör, de igen rozoga kőfala áll fenn, melyet a nép „zsidinának“, kőfalnak, nevez. A falazat egy római castrum maradványa mely kbl. 12 holdnyi területet foglalhatott el. (Tört. és rég. Ért., VI, 66, 67.) — Feliratos kövek. (Rómer Fl.: Arch. Közl. VI, 179. és Torma K. Arch. ep. Mitth., VI, 125, 126.) — A téglákon a következő hadesapatok bélyegei fordulnak elő: Leg. I. Minerva (Tört. és rég. Ért., V, 46.), Leg VII. Claudia pia fidelis (L. Böhm. Alterthümer l. d. Donau, 4.), Cohors V. Gallorum (Arch. ep. Mitth. 1880., 111.) Leg. III. Flavia Felix, (U. o. VI, 138.)

Raffna (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). Raffna közelében látható a Zsidovin felől erre húzódó s itt a hegyek közt eltűnő római út, mely körül sok római régiség, nevezetesen 1851-ben mintegy 120 db. ezüst s néhány római arany pénz találtatott Trajanus, Diocletianus, Gordianus és Geta császárok köriratával. E pénzek a bécsi es. k. múzeumba kerültek. Ormós Zsigmondnak is van ezen vidékről igen becses éremgyűjteménye. (Adattár. II., 144.)

Rebenberg (Tem. vm.; fehértemplomi j.). 1845-ben tatáltak itt egy Vitellius-féle aureust (L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, 310.)

Rékas (Tem. vm.; rékasi j.). 1878. jun. 15-én egy érdekes barbár készítményű ezüst lánczczal együtt közel 100 db. római ezüst érmet leltek, melyek a római uralom 218—251. éveig, Elogabalustól Deciusig terjedő időszakból származnak (Tört. és rég. Ért., VII, 10, 11.)

Sándorfalva (Toront. vm.; alibunári j.). A hetvenes években egy szőlőben alapfalakat ástak ki, melyek közt sok római császári érmet leltek. Az alapfalak csak egy épületnek voltak maradványai, mely épület hihetőleg villa volt. (Halaváts Gyula, m. k. osztálygeolog, tudósítása.)

Szakalovác (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). Tiberius-féle aureus (Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II. 322)

Szászkabánya (Kr.-Ször. vm.; jámi j.). Midőn a mult században, a negyedik tizedben, ezen vidéken a bányászatot ismét felkarolták, a román munkások, kik a vidéket ismerték, az érczben gazdagabb pontok keresésében régi aknák- és magasan felhányt salakhányókra akadtak, melyek öreg fák sűrű árnyékában elrejtve voltak. Azonkívül a legmagasabb hegyesucesokon is sok réz- és ólomsalakot leltek, mi biztos jele annak, hogy itt olvasztóhuták léteztek, habár a közelben víz vagy patak hiányzik, mi által fújtatót vagy más gépezetet működésbe hozni

lehetett volna. — 1776-ban a „Boeste“ nevű tájon, mely a fentemlített helyhez közel esik, érdekes felfedezést tettek. Érczre kutatva egy portaléra akadtak, mely két szobához vezetett, melyek egymás fölé voltak elhelyezve. Mindegyikben volt egy félköralakú tűzhely, melynek átmérője 5 és magassága $\frac{1}{2}$ láb volt. Minden tűzhelyen, csekély távolságban egymástól, 2 agyagcső állott, melyek kbl. 2 lábíg emelkedtek s egymással összeköttetésben állottak, úgy, hogy az alsó osztály tűzhelyének csövei a felső osztályéiba hatoltak. Több akkori ottani bányahivatalnok azt állította, hogy ez kémlőműhely volt. Ugyanazon vidéken ezüstsalakot is találtak. (Griselini: Gesch. d. Tem. Banats. I, 294; II, 93, 94.) — Római érme (Tört. és rég. Ért., IV., 19.) — A helységtől keletre, a Cziganyika-hegy előtt, húzódik északnyugatról délkeletre egy részlete a római útnak, mely az Almásvölgybe vezetett (A katonai térkép.)

Szavoj (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). A helység nyugati részében, az országúttól északra eső háznak egyik kertjében találta meg 1881-ben Torma Károly Agnavie castrumát (Saját jegyzeteim.)

Szlatina (Kr.-Ször. vm.; teregovai j.). A rómaiak a szlatina-teregovai szoros kijáratát is biztosították. A szlatinai vaspálya-udvar északi végén, a Szadova-patak balpartján, a vasútvonaltól 50 lépésnyire, a pataktól O-Szadova irányában egy fűvel benőtt sánczot látunk elhúzódni, mely az országúttól 600 lépésnyi távolságban Schultz szlatinai postamester földjén fekszik. Ezen sáncz mellett Boleszny a római útvonalra akadt, mely, a keletészaki hegység tövében Karánsebes illetőleg ennek keleti oldala mellett, Jász-felé veszi irányát. Az ötvenes években a Szadovapatak balpartjától néhány lépésnyire az említett sáncz irányában, a Schultz-féle földterületen egy római sírkövet találtak, mely előbb az akkortájt országúti postahivatal átellenében létezett vendéglő déli oldala melletti katonai őrháznak külső falában, és annak az országútra néző részében volt befalazva, a hol a hatvanas évek elején azt Ackner lemásolta. Ezen emlékkő Schwerer János m. k. vám- és adófelügyelőnek 1871-ben Orsován tett intézkedése folytán a délm. múzeumba került. A szállítás alkalmával azonban ketté törvén, csak csonkán érkezett meg rendeltetése helyére. (Tört. és rég. Ért., X, 124—126; Boleszny A.: Masclanis.) — Mommsen közölte újra ezen követ a Corpus J. L. III. kötetében 1559 sz. a. Torma revidálta: Arch.-ep. Mitth., VI, 123 l. 74. sz. a. — Torma 1881 ben,

Nemojan és Pontelly által kísérve, találta meg Masclanisnak ezen maradványait.

Sztárcsova (Toront. vm.; pancsovai j.). 1866-ban találtak itt egy római arany fibulát, melynek súlya: 79·5 gr. A bécsi cs. és kir. régiségtárba kerülvén, az 1884. budapesti magy. történeti ötvösmű-kiállításon is kiállítva volt. Ennek lajstromában következőképen van leírva: Gerinczének tetején sima párkányzat közt futó hullámos bevért vonal; sima oldalainak alján recézett párkányon négy gömböcske; fején, közepütt, mint szintén szárának végein umbó-szerű gomb; hatszögű szára fellapján áttört mívű voluta-ék; a kapocs lába, illetőleg a hosszúdad csatorna lapos borítványa közepütt két egyenes bevért vonal közt futó hullámdíszszel s gyökerénél és vége felé kettős elhelyezésű két-két, összesen hat pelta-alaku bevért díszitménnyel; legvégén pedig szintén bevért szemüveg-czifrázattal van díszítve; csuklyóban mozgott tűje hiányzik. (A magy. történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, I. füzet, 43. l., 36. sz.) Közel 250 római ezüst-denar, főleg a II. századból (Krones: Gesch. Oesterreichs, I, 193.)

Nagy-Szurduk (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). Itt fedezte föl Torma Károly 1881-ben a Centum putea nevű castrumot. Ez a helységen kívül, szabad mezőn, jócskán kiterjedt völgykatlan közepén, szelid magaslaton fekszik és — noha a Doklénra vezető út rajta keresztül megy — még szépen kivehető. Némely helyt még 8 m.-nyi széles és 4 m.-nyi magas kettős falsánczolatot vehetni észre. A castrum különben 160 m. hosszú és 143 m. széles. Torma és Böhm ott római tetőeserép- és téglátörmeléket találtak; továbbá egy vasnyilat és egyéb kiesiny, nagyon elrozsdásodott tárgyakat. Ugyanott, az otthelyi földmivések állítása szerint, 1865 körül, szántás alkalmával, egy kbl. 0.1 m. átmérőjű, 0.015 m. vastag átylukasztott bronzkorongot, valamint jelentékeny számú érmekeket és urnacserepeket találtak. A sánczolat északnyugati lejtőjétől a patak felé mintegy 123 lépésnyire állott valószínűleg a fürdő, melyből néhány év előtt tetemes számú téglát ástak ki házépítésre. Csiky Mihály, volt szurduki földbirtokos, közlése szerint a hetvenes években a castrum helyén mezei munkálatok alkalmával LEG III. bélyegű téglákat leltek. A szurduki lakosok a castrum romjait „po grádje“-nek — „sánczolat“-nak — nevezik. Az egész dűlőnek a neve különben „rovina“, azaz „rom“ (Tört. és rég. Ért., U. F., VI, 214—217: Milleker B.: Centum putei.)

Szvinicza (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). 1780-ban Szvinicza mellet egy parasztember 8“ magas bronz szobrocskát

ásott ki, mely Herkulest ábrázolta, s oly művészileg volt kidolgozva, hogy egy utazó angol 500 frtot ígért érte. Azt mondják, hogy ez később (1805-ben) József főherczeg nádor birtokába került (Tört. és rég. Ért., VI. 10^a), Jac. Ferd. de Miller: Hercules mehadiensis animadversionibus criticis illustratus, Pest, 1806.) — Mintegy 900 lépésnyire a Staristye patakának torkolatán felül, kbl. 200 m.-nyi magasban a Duna tükrétől egy hegyfokon Böhm L. 1879-ben rommaradványokra bukkant, melyek közt még legjobb minőségű római téglákat is talált (Tört. és rég. Ért., VI. 9.)

Temesvár (Sz. kir. város.) 1876-ben a „vadász-erdő“ben Sztanizlav Simon főerdész házi kertjében a munkások több régiségre, nevezetesen római bronz fibulára, lándzsa-, balta- és ékszer- s egyéb bronz- és vas-töredékekre s egy éremre Marcus Aurelius idejéből találtak. A lelet a délm. múzeumba került (Tört. és rég. Ért., II, 104, 105.) — 1854-ben a lőpor-robbanás alkalmával néhány római érem is felszínre jött, köztük Diocletianus- és Probus-félék is (Archiv f. öst. Geschichte, XV, 317; s utána Böhm L.: Gesch. d. Tem. Banats, II, 319.) — 1874-ben 11 római érem Miletz János gyűjteményébe került, melyek részint a Józsefvárosban, részint a Mehalában kertásás alkalmával kerültek napfényre s Domitianus, Trajanus, Constantinus Magnus, Constans, Constantius és Valentianus korabeliek. (Tört. és rég. Ért. I, 8.)

Teregovva (Kr.-Ször. vm.; teregovai j.). Az Orsováról jövő országút, mely a pályaudvar után Teregovva keleti szélén elhaladva megint a vasútvonalon átvezet, a Temes jobb partján halad tovább, s egy kilometer távolságra jobbra az országúttól egy mellékúton Ruszkára érkezünk. Ezen mellékútnak balszegletén Gaganis castrumnak alapfalait s rommaradványait láthatni, melyek Dumescu Duma teregovai lakos 273. házsám alatti földjén terülnek el. Ezen castrumnak nyugatról keletfelé, vagyis az országúttól Ruszka helység irányában elterülő hosszsága 160 lépésnyire tehető; szélessége az országútra tekintő homlokzatban 100 lépést számíthat. A Temes felé, illetőleg az országútra tekintő homlokzatának falazata 1—2 méter magaságban még ma is látható; a Ruszka felé eső része csak 70 lépés szélesnek látszik lenni és ledült falazata füvel van ugyan betakarva, de azért az még ma is 1 és 2 méter magas. Ezen castrum alakja hasonló a Praetorium és Tierna castrumokéhoz, csak hogy Gaganisnak nagyobb a szélessége. Ezen erőd körül a római téglamaradványok nagy halmaza hever, s téglamarad-

ványok a castrum déli oldala melletti mellékútnak jobb szegletében létezett házak területén is láthatók. Több ilyen római épületnek nyomai a castrum homlokzata, vagyis a nyugati oldala mellett elterülő országút és a Temes közötti téren található, melyeknek széles és tömör alapfalai a Temes jobb partján ma is látszanak. A castrumnak északi oldalán a Ruszka patak ömlik a Temesbe, tehát az a patakra támaszkodik, mely körülmény a többi déli castrumoknál is észlelhető. Ezen castrumnak a teregovai szorost uralni és annak kulcsát kézben tartani volt feladata (Tört. és rég. Ért., X, 123, 124; Boleszny: Gaganis.) Gaganisnak még egészen ép alapfalai vannak s pedig Torma nyilatkozata szerint, ki azt 1881-ben felkereste, (Tört. és rég. Ért., VIII, 126.) oly szép állapotban, mint ezt már ritkán láthatni. — Ezen helység területén 1828-ban egy római becsületbeli bocsátvány (tabula hon. missionis) rézlapjának töredékét lelték, mely Antonius Pius császár (Kr. u. 138—161) idejéből való s mely a bécsi csász. és kir. régiségtárba került (Arneth: Zwölf röm. Militärdiplome, Wien, 1843, IX. t.; Érdy: Régiség-tani Közlemények. 8.). Mommsen T. ezen diplomát a C. J. L. III. kt., Dipl. XLIV. sz. a közli. Torma K. szerint ez kétségen kívül [Dacia Malv]en (sis)-ben állomásozott csapatokat sorol fel (Arch. Ért., U. F., VI, 316¹⁰). Mint lelhely a két említett tekintélynél tévesen Domasnia szerepel; datuma pedig 145—161. évek közt szeptember 27-éről (Arch. Ért., U. F., VI, 311.)

Tinkova (Kr.-Ször. vm.; temesi j.) Néhai Szende Béla. m. k. honvédminiszternek Torma Károly előtt tett nyilatkozata szerint, a Tinkován, a Temes jobb partján lévő, most elhagyott vasbányákat már a rómaiak művelték volna. Ezekből került ugyanannak állítása szerint a Gavozsdia mellett levő Szendelak nevű birtok kertjébe egy likacsos kristályos palából készült üllőpad s pedig még a forradalom előtt. Torma Károly azonban ezen üllőpadot szarmizegethuzai eredetűnek tartja (Arch.-ep. Mitth., VI., 113.)

Tomasevácz (Toront. vm.; antalfalvi j.). 1881-ben kapott a n. muzeum Kollonits Istvántól bronz függődiszt és agyaggolyót, melyeknek lelhelye Tomasevácz (Arch. Ért., U. F., I, 171.)

Turnul (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). A középkori, ugynevezett „Ovid-tornya“ falazatából egy feliratos kő a délm. múzeumba került. (A délm. tört. és rég. társulat 1874. évkönyve, 62.) — Aranymosási nyomok (Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 100.)

V a á r (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.) 1881-ben kapott a délm. múzeum Kimpian Tivadartól egy római Panszobor-töredéket, melyet az adományozó egy vaári földmives udvarában, rakásban heverő kőtörmelék közül szedett ki. A szoborrészlet mészkőből készült, 0·18 m. hosszú és 0·15 m. széles ötágú sipot ábrázol az azt tartó két kézzel (Tört. és rég. Ért., VIII, 36.).

V a i s z l o v a (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). Határában, nyugatra a községtől, a Bisztra-patak és az országúttól délre, egy hegyfokon, fedezték fel 1881-ben Nemoján János, volt karánsebesi tanítóképezdei tanító és Pontelly István temesvári főgymn. tanár, Torma K. utbaigazítása szerint, a Pons Augusti nevű castrumot (Tört. és rég. Ért., VIII, 126, 127.). 1882. aug.-ban felmérte azt Torma; akkor ez utóbbi társaságában lévén, leltem ott az „ala viviorum (?)“ bélyeges tégláját, mely jelenleg, ha jól tudom, Torma ajándékából az erdélyi múzeumban Kolozsvárt őriztetik (Arch. ep. Mitth., VI, 141.).

V a l j e m á r e (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). Ezen völgyben, Ohaba-Bisztrától Márgáig, aranyosási nyomok (Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 100.).

V a r a d i a (Tem. vm.; verseczi j.). Itt feküdt Arcidava. Helyfekvését Torma Károly határozta meg 1881-ben. A castrum a helységtől délkeletre, mintegy 400 lépésnyi távolban a Karas hidjától és 70 lépésnyire a Greováczra vezető úttól fekvő rétségen terül el, melyet néha árvíz borít. Alakja derékszögű négyszög, mely északról délnek húzódik. Keleti oldala 187, déli oldala 164 lépés hosszú. Az oldalak közepe táján körülbelül 10 lépésnyi szélességű nyílás van a közeli Kilia hegyről fejtett szármát mészkövekből épült hajdani sánczokban; itt voltak a kapúk. A castrum nyugati oldala, melyet vizér mosogat, majdnem egyenlő már a föld színével. A castrum déli kapujával szemben, 30 lépés hosszú, 15 lépés széles és négy szakaszra osztott épület alapfalai láthatók, melyek hihetőleg a parancsnok lakásának, a praetoriumnak uaradványai; más négyszögű épületnek alapfalai is láthatók a keletfelé eső kapu északfelőli oldalának közvetlen közelében (Saját jegyzeteim; v. ö. Milleker B.: Versecz város története, I, 17, és u. a.: Varadia története, 7.). Az idő emésztő foga és a romboló emberi kéz itt is lehetőleg elősegíté a pusztulást; a hetvenes években is tömegesen hordták el innen a kő- és téglá-épületanyagot (Tört. és rég. Ért., IX, 57, 58.). — A castrum helye különben már régóta ismeretes mint régiséglelethely. A harminczas évek végén vagy a negyvenesek elején u. i. a helység határában, nevezetesen az Oravicza

felé vezető dűlőút mellett Nero idejéből való arany, ezüst és réz római pénzeket találtak. Ugyanitt különféle épületeket is ástak ki, jelesen egy házat 3 szobával, mellette két kövezett utcát, különféle nagy erős falakat és egy nyílt hely végén egy fél öl magas oszlopot (Fényes Elek: Magyarország leírása, 1847, II, 342; és utána Bárány Á.: Temes vármegye Emléke, N.-Beeskerek, 1848, I, 140). — 1847-ben néhány pásztor-gyermek Nero császárnak 1 arany és 2 ezüst pénzét találta (Oesterr. Morgenblatt, 1847, 119. sz., 476. l.; s utána Seidl J. G.: Fundchronik, II, 31, és L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II, 312.). Tudtommal a legujabb időkben is fordultak elő itt éremleletek, melyek többnyire arany-, ezüst-, bronz- és réz-pénzek a császárság idejéből. (Saját jegyzeteim.) — A Kilia hegy csúcsán 1883-ban római fali és peremes téglákra akadtam, melyek minden bizonynyal római kémtoronynak — speculának — maradványai. (Saját jegyz.). — 1891-ben láttam a délm. múzeumban egy kis fületlen, korongon készített és jól égetett római agyagedényt. (S. jegyz.). — A különleges térképművekben a castrum romja a „rovina“ névvel együtt egyedül a Trumauer Fridolin által 1862-ben kiadott „Temes vármegye térképé“-n van meg. A kommassálás után az uradalom itt nyervén földeket, pusztát létesített, mely a romról vette elnevezését. A „Rovina puszta“ a katonai térképek legujabb kiadásának „Kudricz — D-Oravicza“ czimü részletén megjelölve van. — 1881-ben Dr. Torma K. közvetítésével Baich Milos Vespasianus, Nero, Domitianus és Trajanus-féle denárokat ajándékozott a n. múzeumnak. (Arch. Ért., U. F., II, 154.). — Trajanus-féle arany-érem (Romänische Revue, V, 153.).

Vlajkovác (Tem. vm.; verseczi j.) 1879. máj. 15-én Vlajkovác község határában, Ilkateleken (előbb Szájbély hodája), mely akkor Heinrich Nándor, vlajkováczi birtokos tulajdona volt, egy domb tetején, mezei munkálatok alkalmával a nap-számosok egy nagyon lapos bronz discussnak két (körülbelül egy harmadát képező) töredékét találták, melyet Heinrich a délm. múzeumnak ajándékozott, hol a múzeumi leltár 319. sz. a. őriztetik. (Tört. és rég. Ért., VIII, 48.).

Vecserova (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.) Aranymosási nyomok (Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 100.).

Versecz (Tjf. város). A városkert kiszélesítése alkalmával — melyik esztendőben azonban, bizonytalan — találtak 2 feliratos követ, melyeket Mommsen is közölt (C. J. L., III, 6273, 6274.). A rómaiaknál szokás lévén a halottakat az út

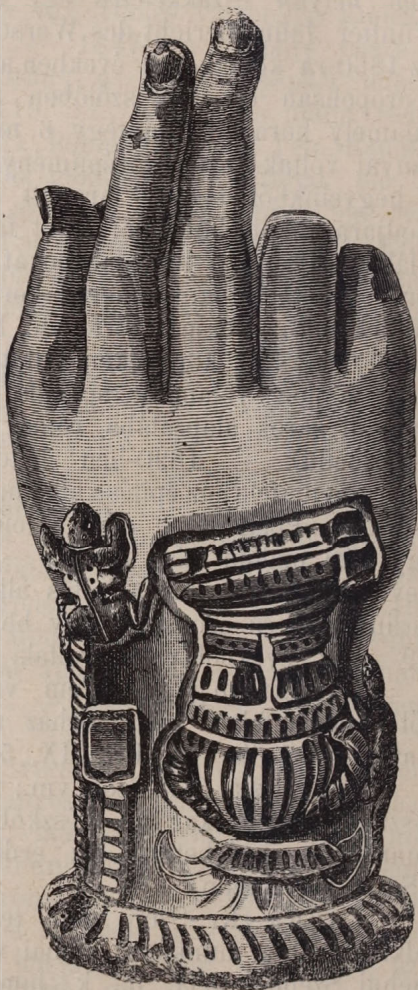
mellett eltemetni, az egyik sirkő arra utalna, hogy itt a castrum keresendő. 1885-ben a városkert ismét keletre kiszélesítették, mely alkalommal alapfalakra akadtak. Egy erre rögtönzött ásatás egy 1:1 m. vastag falrészletet hozott napfényre, melynek azonban határozott római jellege nem volt. 1888 végén találták ezen helytől északkeletre egy római kézimalom felső részét (Fünfter Jahresbericht des Werschetter-Park-Vereines, 11, 12.). Az 1860-ra következett években a „Postklinge“ előtt volt őstelep necropolisán elterülő szőlőben alapfalakat tártak fel, melyek valamely köralakú, mintegy 6 m. átmérővel bíró épület maradványai voltak. Ezen körépitmény északkeleti oldalán rés nyílt a hegyeinkből fejtett, faragott és kalászmű (opus spicatum) módjára rakott kövekből épült falazatba. A legújabb időkben is találtak ott római tégladarabokat, kagylós mészkő- és márványtöredékeket. Magam ismerem korinthusi oszlopfő-maradványokat (Milleker B.: Versecz története, I, 14, 15.). — 1880-ban Torna Károly Versecz környékén kutatóván, úgy találta, hogy a középkori donjon valamely specula maradványain épült, mert a nyugati sarok alapzatába római téglák vannak vegyítve. (Saját jegyzeteim). — 1890-ben lelték az Andrássy-sétányon levő Georgievits-féle ház építése alkalmával 2 kézimalom felét; 1892-ben lelték a „Postklinge“ előtt a fent említett épület mellett ismét egy kézi malom felső részét. — 1888-ban találtak a „Ludos“ nevű dűlőben csatorna-építés alkalmával két jól fentartott egész kézimalmot és azonkívül egy bögrében ezüst érmekeket, melyek 69—192. évekből valók voltak. (Saját jegyzeteim).

Vöröstemplom (Tem. vm.; fehértempl. j.). A helységtől északra fekvő vasúti őrház mellett a római út nyomai láthatók (Tört. és rég. Ért., IX. 56.).

Zlaticza (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). Kinagyolt kövek és oszloprészletek kagyló mészkőből, melyek egy kis templom maradványai lehetnek, az erdőben a forrásnál („Bründel“). (Saját jegyzeteim).

Zsena (Kr.-Ször. vm.; temesi j.). Vasúti földmunkálatok alkalmával a munkások római votív-kezet találtak, mely előbb néhai Szende Béla, m. k. honvédelmi miniszterhez és utóbb 1876-ban, mint az ő ajándéka a nemzeti muzeumba került. Képe természetes nagyságban két rajzban van ide mellékelve (1. és 2. ábra). Leírását Hampel József után adom: „A kéz jobb kéz. Mint első tekintetre látni, a 3 fölemelt ujj és egy alsó karima, mely a kéz fölállítására szolgál, jelzi fogadalmi kéznek. A 3 ujj emelése fogadalomnál vagy eskünél ősrégi,

még ma is élő szokás és bár a rómaiaknál nincs határozott bizonyítékunk arra, hogy náluk is ez volt a „gestus voventis”, mégis maguk az elég jelentékeny számmal fenmaradt emlékek, melyeken rendszeren symbolikus jelentőségű előállításokkal találkozunk, látszanak e feltevés mellett szólni (v. ö. Dilthey: Drei Votivhände aus Bronz; Arch.-epigr. Mittheil. aus Oester., II, 44—65.). Ily symbolum mindenek előtt azon hosszúkás tárgy, mely a hüvelykujj végétől kinő. Hasonnemű emlékek nyomán, melyeken határozottabban van jellemezve, ezirbolla magnak vagy toboznak tartom. A többi symbolumokról könnyebb áttekinthetés végett külön, kiterített vázlatrajzot közlök (3. ábra). A tenyéren legfölül kosfejet látunk, alatta szemközt álló, de jobbra fordult sast és a sas bal szárnya alatt teknősbékát, A kéz keskenyebb oldalán a hüvelyken fölfelé tekerődő kígyó szegélyzi a három állat csoportját. Mellette caduceus és póznára állított tessera fölött fölfelé irányuló béka következnek. — Kétfülű nagy edénynek tartom a tessera mellett álló idomot, melynek öblét fölül harántosan fekvő határozatlan tárgy takarja; végül az edény mellett ott látjuk szintén a fölmászó gyíkot, mely a tulsó részen lévő állatokhoz képezi az átmenetet. A votivkezek rendeltetésének s ezek, meg más hasonló jelek értelmezésének kérdése több szakavatott tudós fáradozása daczára még nincs eléggé tisztába hozva. A római világ babonás hite a köz- és magánélet különféle nyilvánulásaiban és benső összefüggése a római birodalomban létező vallási áramlatokkal, még nem kellő-

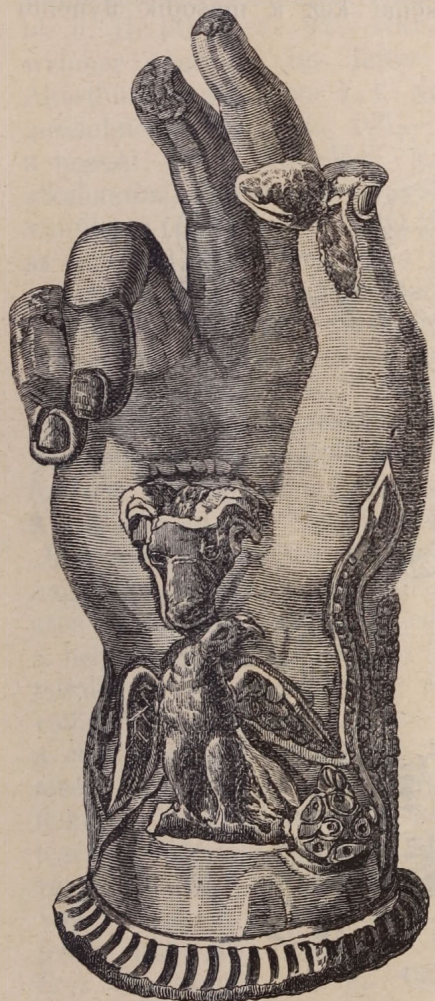

1. ábra.

kérdése több szakavatott tudós fáradozása daczára még nincs eléggé tisztába hozva. A római világ babonás hite a köz- és magánélet különféle nyilvánulásaiban és benső összefüggése a római birodalomban létező vallási áramlatokkal, még nem kellő-

kép ismeretes; e háladatos anyag még várja, a ki kielégítőleg földolgozza. A főnforgó esetben eléggé érthető symbolumok mellett találunk olyanokat is, melyekről csak általános sejtelmünk van. Mindannyinak nyilván egy közös ezéljük van: jelezni az isteni erőket, melyek az embert a bajtól, veszélytől óvják

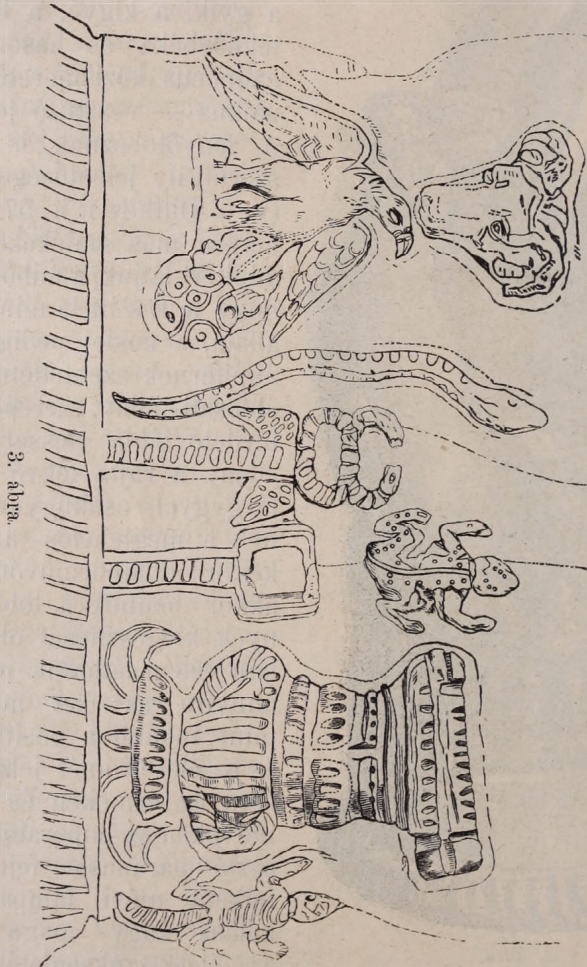

2. ábra.

(*αποτροπαια*) vagy jelezni az élet kellemeit. A jelen esetben a gyík, a kigyó, a béka és a teknősbéka és hasonlókép a caduceus közismeretű apotropaikus — véstűző jelvények. A fenyőtoboznak is Dilthey szerint ily jelentősége lehetett (v. ö. Dilthey i. h. 57.). A sas helyén más emlékeken magát Jupiteret látjuk, a miből világos, hogy a sas itt is mint Jupiter állata, a kosfej pedig, mint a Jupiternek szenteltetni szokott áldozati állat szerepel. Ha a hirdető tábla (*tessera*) és az edény a rajta fekvő rejtélyes tárgygyal, csakugyan az, minnek a meglehetősen ügyetlenül készült domborművön tartom, akkor bennök a többi jelvények kiegészítését oly arányban vélem láthatni, mely nem annyira az élet megóvását, mint inkább a positiv jólétet és az élet örömet jelzi. A *tessera* az érmeken és domborműveken az *imperator* gabnátosztó parancsát fejezi ki, s miként ujévi lámpásokon a kalász vagy maga a mag az élet szükségletét — az

ételt — jelöli, úgy itt hasonló vonatkozásokban látjuk. A római költő a „*fasti*“-ban (*Ovidius fasti*. I. c.) mézes ujévről szól, melyet ismerősök egymásnak kívánnak s az ujévi méceseken nem egyszer ott látjuk e kívánságot a mézetrejtő edény jelében. Vajjon nem az élet öröme utal-e itt is az edény, és nem-e (lépes

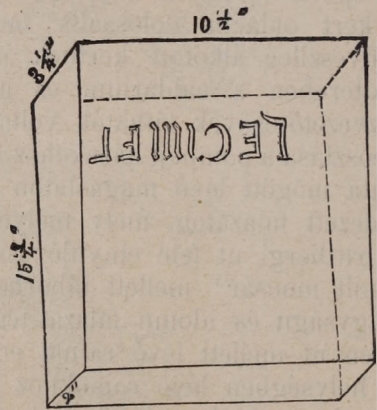
méz) mézertartó sejtek, mik fölül az edényen fekszenek? Ha a zsenai kéz számos symboliumánál fogva a római babona kiváló érdekü emléke, nem mondhatjuk ugyanazt művészi kiviteléről. A kivitel meglehetősen durva és aligha tévedünk, ha római provinciális készítménynek tartjuk a II. vagy III. századból. Nemzeti múzeumunkban (1880-ban) a zsenai kéz a második ilyenmü

emlék s azonkívül van egy Rát! György, kir. tábla-tanácselnök gyűjteményében, mind a három eddig kiadatlan. Ezekon kívül van kiadatlan hasonlék Carlsruhéban és Kopenhágában. Ezen 5 példánnyal az eddig ismert római votivkezek száma 39-re száll“. (Arch. Közl., XIII. 2 fzt., 72—75.).

Zsidovin (Kr.-Ször. vm.; bogsáni j.). Itt volt a tekin-
télyes Bersovia. Maradványaiból már sokat hoztak napfényre.
Már a mult században akadtak itt régi alapokra. Ezeket Hof-
finger írta le a Pozsonyban megjelent „Neues Ungrisches
Magazin“ 1792. évfolyamában a következő czim alatt: „Beschrei-
bung eines zu Schidowin entdeckten Alterthums, mit Kupfern;“
id. h. II. kt., 2. f., 97—100. l.; és Beschreibung des Plans,
welcher über die im Jahre 1783 in Schidowin entdeckten
Alterthümer, von dem k. k. Kameralingenieur Herrn von Braun
gezeichnet wurde, u. o., 101—107. — E század elején a kincstár
a hosszú töltés mentében, a piacon ásatásokat tétetett. Ez
alkalommal épületmaradványok fedeztetek föl, melyek való-
színűleg a praetorium épületét képezték. A jelen századnak közepén
az épület beosztása még igen jól ki volt vehető. A peristil, mely
a kert oldalán colossális faoszlopok által volt körülveve, a
művészileg alkotott kertnek négyszög-alaku térségével, ennek
hátterében a caldarium és a frigidarium, jól kivethetők és a
vizvezető-csövek láthatók voltak. Az alapok után itélve az épület
beosztása a pompeji házakéhoz hasonlított. Ugyanakkor a templom
háta mögött lévő magaslaton szintén történtek kutatások. A föl-
fedezett falazaton, mely mélyen feküdt, téglavörös szín tünt fel.
A rittbergi ut felé elnyuló zsidovini kaszállókon az ugynevezett
„holt mocsár“ mellett táborhelyalaku földfelhányás, különböző
nagyságu és idomu falazat-téglák voltak láthatók; s ugyancsak
ezen ut mellett lévő rafnai erdőben a gertenyesi határhoz közel,
a helységben lévő romokhoz hasonló épület-maradványok talál-
tattak, melyek valószínűleg a szemben állott főerőd véderődei
voltak. Az abszolút kormány oly nagy fontosságúnak tartotta
a romokban gazdag helyet, hogy történelmi eredetének kifej-
tésére az akkori cs. k. kerületi segédet, Joaneszku Istvánt,
fölkérte. Ez 1856. február 28-án Lippáról terjesztette be jelen-
tését a tisztartótséghez. Joaneszku állítása szerint egy sas töredék-
részét találták, melynek sárgaréz talapzatán következő felírás
volt: C. Æ. S. A. N. T. O. N. I. N. O. P. P. I. III. (?) Továbbá
fehér öntött kő rakművek durvább alakban, kard-töredékek,
érez sas-körmök, néhány Vespasianus, több Ulpus Trajanus,
még több Commodus, Severus, legtöbb a Fülöpök idejéből
származó ezüst érem szintén találtatott, melyeket némely kiásott
tégla s vizesatorna-darabokkal 12 év lefolyása alatt a községi
előljáróság útján a földmives lakosoktól összevásárolt. Ezen
tárgyak azonban elvesztek. Ormós Zsigmond 1871. májusban
a színhelyen lévén, konstatálta, hogy a kovács-műhely a prae-

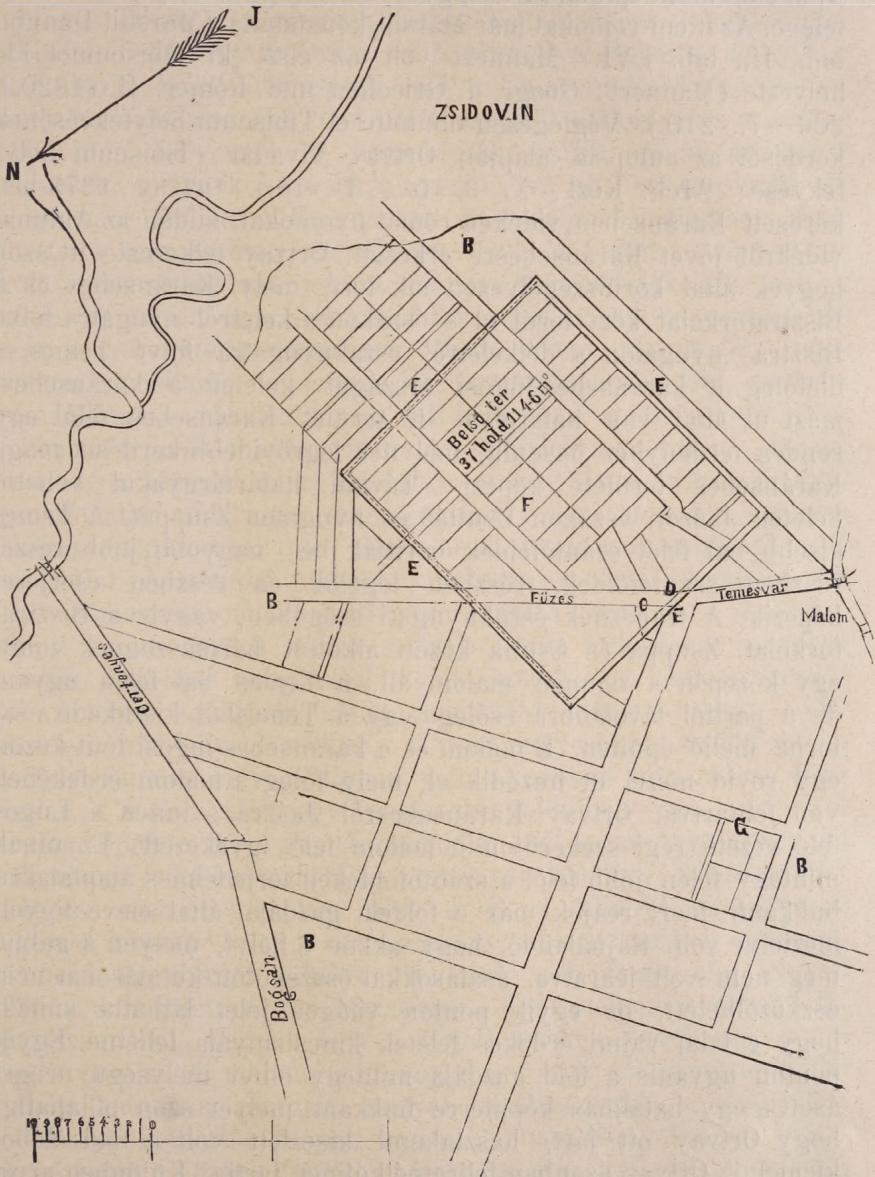
torium helyén áll. Az udvaron nagy halom kő- és téglá-, valamint vízvezetőcső-maradványok voltak, melyeket a házhelyen és a kertben volt alapfalakból nagy bajjal nyertek. A községházán volt 1803-ból származó térkép segítségével kiszámította, hogy a nagyobb hosszukás négyszögű részlet kbl. 38 holdat teszen, míg az ettől nyugatra eső kisebb négyszögű hely, melyen szintén római alapfal-maradványokat látott, közel 2 holdra tehető. 1803-ban a község jelenlegi helyére átszállítván, egy terület-részlet a régi épületek rommaradványaival annyira el volt halmozva, hogy a települők azt elfogadni nem akarták, s ezek „Altes Gemauer und Schutt“ nevezet alatt jelöltetvén ki a térképen, mint haszonvehetlenek a közalapítványi alapok birtokában megmaradtak. 1863-ban eladatott a nevezett terrenum 3 zsidovini lakosnak s akkor keletkezett az említett kovácsműhely. Egy bogsáni kereskedő, Blaschuty, a zsidovini határban terjedelmes földbirtokokat vásárolván, a nagy épületanyagot értékesíteni kezdte, a házhely-tulajdonosoknak a kőb-ölért 6 frtot fizetvén. Ennek következtében a nagyobb négyszögben az alapfalak szétromboltattak és kiaknáztattak sok helyt, a mi a rommaradványokban nem kevés kárt okozott. Ekkor tapasztaltatott, hogy a falakban

4. ábra.

több granit, mint téglá volt. A cserepek és csövek égetett téglanyagból valók voltak. A téglák igen szépek; a román lakosok többnyire kerítésfalakra és kapuzatokra használják. Anyaguk tiszta minőségű s gyakran LEG. III. FF. bélyeget viselnek (4. ábra.). A mellékelt tervrajz (5. ábra) jeleinek magyarázata: A a régi templom helye, hol a régi Zsidovin állott; BBBB a község jelen belterülete; C a füzes-temesvári ut mellett lévő községház; D a kovács-műhely; EEEE azon négyszög, mely erős alapfalakkal van körülvéve; F sűrű alapfalak; G 1 holdat s 250 négyszögölet tevő terület, melyen szintén római alapfalak láthatók (Arch. Közl., VIII, 145—153; Ormós Zs.: Régészeti közlemények. Bersovia.). — 1889-ben Halaváts Gyula, m. k. osztály-geolog, e sorok íróját arról értesítette, hogy akkor Zsidovinről Budintian János, bogsáni ügyvéd bir-

tokában 1 sérült római sisak, 1 Hermaphrodita-szobrocska
bronzból és bélyeges téglák voltak. (Saját jegyzeteim.) — A

5. ábra.

valje popi nevü dülön keresztül megy a 2 öl széles római ut,
mely a vár-omladékig vezet. Az utat ma Jerinának nevezi a nép.
(Pesty Fr.: Krassó, II—2, 321.).

Zsuppa (Kr.-Ször. vm.; karánsebesi j.). Itt terült el Tibiscum municipiuma, Délmagyarország legtekintélyesebb római telepe. Az itteni romokat már Marsili konstatalta (Marsilii Danub., tom. II., tab. LVI.) Mannert volt az első, ki Tibiscumot ide helyezte (Mannert: Geogr. d. Griechen und Römer, II. (1820.), 206—7., 210.). Véglegesen döntötte el Tibiscum helyfekvésének kérdését az autopsia alapján Ortway Tivadar (Tibiscum helyfekvése; Arch. Közl., X, 3. fzt., 1—48.). Ortway 1875-ben keresett Karánsebes vidékén római nyomokat, midőn az Aldunavidékről jövet Karánsebesre érkezett. Ortway felkereste itt azon hegyek által körülszegélyezett sík tért, mely Karánsebes és a Bisztratorkolat közt terül el s északon a keletről nyugatra folyó Bisztra, nyugaton a délkeletről északnyugatra folyó Temes, s illetőleg a karánsebes-lugosi országot, keleten a karánsebes-jaázi ut által van határolva. E terület Karánsebes felől egy rendes ferdényhez hasonlít, melynek legrövidebb kerítését maga Karánsebes területe képezi. Távlati határtárgyakul vehetni keleten Jaázot, északon Csuttát és nyugaton Zsuppát. A Temes kisebb bal felét szántóföldek borítják be; nagyobb jobb részét részben szántóföldek, részben legelők és részben eserjézet képezik. A trapeznek északnyugati szögében, vagyis a Bisztratorkolat, Zsuppa és Csutta között alkotott háromszögnek mintegy közepén a zsuppai malom áll, a Temes bal felén ugyan, de a parttól távolabbra esőleg, egy a Temesből kiszakadó esatorna mellé épülten. E malom és a karánsebes-lugosi főut között egy rövid mezei ut huzódik el, mely főleg a malom érdekében van fentartva. Ortway Karánsebesről Jaázra s innen a Lugos felé vezető régi szekéruton e malom felé igyekezett. Ez utnak mintegy felén jobb felől a szántóföldeken terjedelmes alapfalakra bukkant, mert reájok már e földek gazdája által eleve figyelemzetve volt. Sajnálandó, hogy akkor e helyt, melyen a gabua még nem volt learatva, ásatásokkal összekötött kutatásokat nem eszközölhetett, de egyik ponton világos jelét láthatta annak, hogy e talaj vajmi érdekes leletek kincsbányája lehetne. Egyik ponton ugyanis a föld gazdája mintegy ölnyi mélységű üreget ásott s egy hatalmas kőpillérre bukkant, melyet azon pillanatig, hogy Ortway ott járt, hasztalanul kísérelt volt a föld öléből kiemelni. Ortway azonban feliratnélkülinek tartja. Különben arról is értesült, hogy az út másik felén hasonló kőtömeg volna eltemetve. Odább haladva azon a ponton, hol két római ut hegyes szögben egymással találkozik, már sokkal terjedelmesebb alapfalak mutatkoztak. Ez alapfalak római volta felett semmi

kétség sem foroghat fenn s nyilván összeköttetésben vannak a Temes-balparti hasonló alapfalakkal. E terület nagyrészt kopár, agyagos színű, s a római peremes téglák egész özönével van elborítva. Amennyire Ortway e falakat nyomozhatta, annyiban mondhatja, hogy kiterjednek azok a Temes jobb felén egészen azon malomesatornáig, mely a Bisztrából szakad ki s a csuttajaázi uton túl ismét az anyafolyóba ömlik. Majd átlépve a Temesen, melynek környékén még egyre sűrűen fordultak elő a peremes téglák, a főpostauton át a zsuppai malomhoz közelített. A már említett mellékuton, mely a főtut, a malommal köti össze, odamenet jobbra magas buzakalászok közepette a mezei ut szélén egy mészkőből faragott, eredeti nagyságu, de már megcsontított oroszlánra akadt. Nem mondhatja, hogy valami remekmű, de mégis jól faragott munka volt, mely a rómaiaknak e vidéken honos volt kőfaragási mestersége minden jellemző typusát magán viseli. Az állatalak feje egészen hiányzott, de a törzsök teljes épségben maradt fenn. Ortway a római provinciális műfaragás ezen példányát a n. muzeum számára akarta megszerezni, de tulajdonosa nem volt hajlandó tőle megválni. A zsuppai malomhoz érkezve, a római letelepedésnek még tömegesb emlékműmaradványai tűntek szemébe. A téglák egész özöne feküdt előtte s ezek közül különösen magukra vonták figyelmét azon óriási téglák, melyeket a molnár kamrájában teljes épségben talált. Sajátságos azonban, hogy valamennyi irás-bélyeg nélküli, s csak egyeseken került elő a kereszt-vonalas bélyeg. Római voltak azonban kétségtelen. Közvetlen a malom előtt egy magasabb földtöltés van, melyre a malom épülete mintegy támaszkodik. Az egész egy hosszudag négyszögű síktérre s illetőleg kertté van alakítva. A malomárok felé eső rész meglehetősen meredek s ez oldalról vizsgálva az egészet kitűnik, hogy a kert hatalmas substructurákon nyugszik. A bozót egyébiránt e helyt oly sűrű volt, hogy alig lehetett tőle e substructurákhoz hozzáférni. Kétségtelennek mondhatja mindazonáltal, hogy e hely a római letelepedésnek egy nevezetes pontja. A malom előtt végre a római castrumnak is megtalálta hatalmas sánczait, melyek mindazonáltal a malomárok által már keresztül vannak szelve. A maradványok után itélve, e castrum a hazánk területén létezetteknek egyik legnagyobbika volt, a sánczok még a malmon túl, az országut irányában is tova húzódnak. Zsuppában Capra lakos udvarában egy jókora tömegű feliratos római követ látott, mely a helység régi településének oltárába volt befalazva, illetőleg az oltár-talapatot

képezte. Sajnálандó, hogy Ortway a feliratot el nem olvashatta, t. i. a követ megfordítani nem sikerült. Megjegyzendő továbbá, hogy Capra egyik előpitvara a leggyönyörűbb s legépebb római nagy négyszögtéglákkal volt berakva, melyek némelyikén LEG III (Ortwaynál talán tollhiba folytán LEG IV), másokon MID irás-bélyegek voltak láthatók. Mindezek kétségtelen jelek, hogy Tibiscumnak helyfekvése azon ma nagyrészt szántóföldek által elfoglalt térségre teendő, mely a Bisztra-Temes-torkolaton fölül Jaáz és Zsuppa között terül el. És ezt bizonyítja főleg az a körülmény is, hogy az erdélyi római ut és a Dunától jövő római ut e helyt fut egybe, miként azt az Ortway tanulmányához esatolt térképen megjelölve látjuk (Ortway T.: Tibiscum helyfekvése, 33—35.). — 1851. ápril 23-án jelent még Érды János n. muzeumi régiségtárór előtt Nendtvich Károly társágában Kápra Sándor, a n. muzeum régiségtára számára 2 rézlap-töredéket hozván magával, melyek Zsuppa területén találtattak. Ugyanekkor érkezett Pestre Knabl Rikhárd, gráci plebános és az ottani történelmi társulat tagja, a n. muzeum régiségtárának tanulmányozása végett. Ennek eltávozása után, az ujonnan beszerzett táblákat Bécsbe kívánták felküldetni, hol azokat Arneht nemsokára kiadta, s ismét visszaküldötte (Érды János: Régiségtani Közlemények, 9.). Az említett két rézlap írásos és egy ugynevezett katonai diploma (Tabula honestae missionis) két táblájának töredéke, mely okmány Antonius Pius császár (154—161.) idejéből s valószínűleg 154. decz. 13-áról van keltezve. A megmaradt töredékekből kivethető: a) a császár neve és gyanítható uralkodási évének egyes adatai (PONT. MAX. [Imp.] II. COS. III P. P.); b) a kiállítás kelte (IDIB. DEC.); c) a két (helyettesítő) consul neve (Q. CANVSIO PRAENESTINO, CLVSIO COS); d) az elbocsátott katonai csapatok, melyek állottak 3 alából (. . . TANORVM, CAMPAGONET I . . . .) és 10 cohorsból (I VIN-DELICOR . . . . COMMAGENOR ET I . . . . VLBIOR ET I THRAC SAG . . . . GALLOR DACIC ET I AVG . . . . I SINGVL BRITTANIC); e) a cohors I Vindelicorum praefectusa (I VERSINIVS APER HISPELL); f) a katona neve, ki a másolatot kapta (EX PEDITE BARSIMSO CALLISTENIS F CAES); g) a hét tanu (GETAE CHRRESIMI IASI FELICIS VRB STATIANI PRISCI) és h) a kihirdetés helye (ROMAE IN MVRO POST TEMPL DIVI AVG AD MINERVAM). Barsimso, kinek származási helye CAES'area (Palacestinae vagy Caesarea Panias Ituraeae), nyilvánvalóan zsidó volt. A tanuk, egyen kívül (VRBanus), ugyanazok, kik Antoninus Piusnak egy 154-ből származó, Vesz-

prém vármegyében lett s most Bécsben a császári muzeumban őrzött, diplomáján előfordulnak (Arneth: Arch. Analekten. Sitzungsberichte d. k. k. Akademie, XI., (1853), II. fzt., 308—328.; Seidl: Fundchronik, IV, 59, 60.) Mommsen T. közölte ezen diplomát a C. J. L. III. kt. 882. l. Dipl. XL. sz. alatt, keltét 157. decz. 13-ra tevén, mit Torma K. 158. decz. 13-ra helyreigazitott (Arch. Ért., U. F., 311⁴). A zsuppai diploma két töredékét Erdy János 1851. jul. 12-én mutatta be az akadémia kis gyűlésén.

A római sánczok két vonalban szelik át Dél-Magyarországot északról délre. Az első vonal kezdetét veszi Lippa és Ó-Paulis között, s tova huzódik Zábrán és Ujfalu (Neudorf) környékén délnyugati irányban, Keszincz, Charlottenburg, Greifenthalon keresztül Bencsek s Janova mellett Remetéig, hol a Begát éri el; ezentúl Mosnicza (Bessenyő) és Bukovecz között déli irányban halad és Medves, Dragsina határinál a Temest érinti. Innen megtartva ugyanezen irányt, Török-Szákos felé vonul és Sztamorán keresztül futva, Birdánál a Berzávához ér. Ezen tul Berecuteza, Butyin, Germán, Kis-Zsám közelében halad s Versecz és a temesvármegyei Paulis között egyenesen déli irányt tartva Potporány mellett huzódik Grebenácztól, melytől nem messze délkeletre közel a Karashoz elvész. — A második vonal kezdődik a Maros partjánál Szépfalu (Schöndorf) és Hidegkut (Gutenbrunn) között; s huzódik Allioson felül Máslak (Blumenthal) és Fibisen keresztül Piski (Bruckenu) és Murány között haladva Csernegyháza alá; melytől nem messze a Bereszót átmetszi s a Vadászerdőt keresztül futva Temesvárt érinti; hol a Mehala és Józsefváros mellett halad el Freidorf felé és a saághi erdő előtt a Temeshez ér; azontúl Liget, Zsebely, Fólya, a dettai rónákon, Opaticza és a szent-györgyi zárda mellett vonul el, és Omor-Denta között a Berzavát szeli át; ezentúl déli irányát megtartja még Német-Sztamora s Deschánfalváig, melyek között elvonulván, Moraviczának irányul délnyugatnak fordulva s Vatinánál a nagy alibunári mocsár keleti oldala mellett elszakad; Alibunár és Szt.-Mihály között ismét feltűnván, s Alibunár alatt újra megjelenván, a nagy futóhomokon keresztül délnek huzódik, Deliblat mellett elhaladván, Kubinnál a Duna mellett éri végét. (Miletz János után; Tört. és rég. Ért., I., 12., 13.)

ADATTÁR.

A bánsági kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai. (1716—1753.)

(„Rotulus über die in dem gremial Administrations-Archive vorfindigen alten Aktenstücke die Katholische Geistlichkeit betreffend, vom Jahre 1716 bis einschliessig 1753.“)

1736.

16. Jänner. — Csanáder Bischof v. Falkenstein berichtet, dass die raizische Nation tagtäglich mehr zur Einigkeit mit der röm. kath. Kirche inklinire. (161.)

28. Jänner. — Derselbe unterbreitet die Wahl eines Platzes zur Erbauung einer Kathedral Kirche, der weisen Einsicht der Administration. (163.)

4. Jänner. — Superior Missionis S. J. Antonius Holbrucker machet dem Adm. Präsidenten ein Präsent mit einem Tyrnauer Kalender für das I. J. (164.)

18. Feber. — Csan. Bischof Falkenstein berichtet, das die P. P. Franciscani Prov. Bosnensis in dem angefangenen Kirchenbau schon weit vorgerückt sind,¹⁾ ferner dass gegenwärtig in der Csanáder Diözes alle geistlichen Aemter besetzt sind. (165.)

31. März. — Derselbe berichtet, dass der raizische Clerus sich noch immer thätig zeige, die g. u. Kirche mit der röm. katholischen zu vereinen. (167.)

14. März. — Derselbe berichet, dass der Ing. Hauptmann Distel zur Erbauung einer bisch. Residenz u. Kathedral-Kirche bereits dreyerlei Abrisse zur Unterbreitung an die Admin. entworfen habe. (168.)

10. März. — Derselbe berichet, dass er die abverlangte Spezifikazion über die zur kath. Kirche übertretenen raizischen Popen bereits eingesendet habe. (169.)

¹⁾ E templom jelenleg a piaristáknak szolgál templomúl. Alapkövét 1733 márcz. 19. tette le Falkenstein püspök; 1736-ban befejezést nyert. (Preyer: Monogr. der kön. Freistadt Temesvár, 66. és 69. ll.)

19. März. — Rekurs des Csan. Bisch. Falkenstein an S. Majestät, womit zur Unterhaltung des zur röm. kath. Kirche übertretenen rai-zischen Klerus ein jährliches Stipendium angewiesen werde. (171.)

19. März. — Der Kirchendiener der röm. kath. Religion (?) Petrony Popovich²⁾ bittet, womit den Dorfvorstehern das Verspotten u. Aus-höhnen der röm. kath. Religions-Ceremonien scharf untersagt werde. (172.)

16. May. — Ausweis über jene Protopopen, Popen, Diakone, Clerici u. Saeculares, welche sich zu der röm. kath. Religion bekennet, und ihr Schisma abgeschworen haben. (173.)

18. May. — Joh. Schmalzer Pfarrer zu Rebenberg bittet, womit ihm zur Fortsetzung des daigen Kirchenbaues, einige Maurer von dem Orsovaer Festungsbaue auf etliche Tage dargeliehen werden. (174.)

15. Maj. — Chrysostomus Jakl ord. Min. S. Francisci Praeses bittet, womit ein aus ihrem Orden geeignetes Individuum als Pfarrer für die in der Almasch einquartierte Militz ernennet werde. (176.)

30. Juny. — Adm. versichert den Csanader Bischof Falkenstein, dass sie stets beflissen sein werde, ihn bei Bekehrung der rai-zischen Religionssekte zur wahren Religion, hilfreich an die Hand zu gehen. (179.)

30. Juny. — Fr. Komáromy, Pfarrer zu St. Peter bittet, womit der Christoph Spindler zur Zahlung seiner bereits seit 3 Jahren aus-stehenden Schuld von 50 fl. verhalten werde. (180.)

15. Juny. — Provincialis Ord. min. S. Franc. stellet vor, dass die 2 ehrlosen Väter, als P. Praesident u. P. Prediger auf (aus?) der Festung Belgrad bis zu seiner Ankunft zu Orsova rückbehalten werden sollen. (181.)

18. Juny. — Adm. bedeutet dem Petronio Popovits, dass ihm die Facseter Gemeinde für die geleistete Seelsorge jährlich 60 fl. bis 80 fl. zu entrichten, verpflichtet sey. (182.)

14. July. — Der Csanader Bischof Falkenstein berichtet, dass er den um die Weisskirchner Pfarrerstelle eingekommenen Joh. Spindler prüfen lassen, und wenn er in dieser Prüfung bestehen sollte, ihn mit dieser Pfarrey konsoliren werde. (183.)

14. July. — Conventus Szegediensis ord. F. F. Minorum S. Francisci rogat, ut ipsi foeniscium prope ad ripam Marusii hoc magis assignare dignaret Administratio, quod inde minoribus expensis ad conventum devehi valeret. (184.)

2. Sept. -- Slatinensis Parochus Gregorius Bettin stellet vor, dass er den zur Lustrirung der Dörfer und Bekehrung der Raizen

²⁾ Lsd. alább. jun. 18. (182.) alatt.

exmittirten Georg Ellin nicht länger in seinem Hause mit Speise und Trank unterhalten könne. (185.)

1. Aug. — Adm. Präses persvadiret den Csan. Bischof Falkenstein, dass er um das erledigte Neutraer Bisthum allerhöchsten Orts rekurriren solle. (186.)

30. Aug. — Clemens Rossi empfiehlt der Adm. einen gewissen Abt Pelegrini damit bei einer sich ergebenben Apertur in spiritualibus, auf ihn Bedacht genommen werde. (187.)

8. Aug. — Csan. Bischof Falkenstein berichtet, dass er vorgestern den ersten Stein zu der zu erbauenden Cathedral-Kirche auf dem von dem Baron Engelshofen ausgezeichneten Platze gelegt habe. (188.)¹⁾

10. Okt. — Caransebeser P. P. Franciscaner bitten um Anweisung eines jährlichen Stipendiums von 100 Thalern, für ihr Konvent, ferner um einen Platz zum Gottesacker. (189.)

23. Okt. — Dieselben bitten um einen für den zur Unterrichtung der Caransebeser Jugend aufgenommenen Lehrer, angemessenen Gehalt, und um die Bestätigung desselben. (190.)

20. Nov. — Csanader Bischof Falkenstein erstattet zum Namensfeste des Adm. Präsidenten u. Generalen v. Mercy²⁾ seine besten Wünsche. (192.)

25. Nov. — Conventus S. Michaelis von Essek bittet, womit wegen Sicherheit der Strassen, worauf Räubergesinde Tag und Nacht hauset, und selbst die Diener Gottes nicht verschonet, die nöthigen Fürkehrungen getroffen werden. (193.)

1737.

19. Jänner. — Adm. ersuchet den Csanader Bischof Falkenstein, womit er sich bei dem Umstande, als die Baufundationen alle erschöpft sind, einstweilen mit dem bewohnten Quartiere begnüge. (195.)

15. Jänner. — Csan. Bischof Falkenstein berichtet, dass er sich die Vereinigung der raizischen Kirche mit der röm. katholischen bestens angelegen seyn lasse. (196.)

5. Jänner. — Derselbe berichtet, dass die Armenische Nation noch immer Klagen wider den bekannten Geistlichen Menas-Barun führe, fraget sich daher an, ob derselbe wohl unter solchen Umständen mit einem Kanonikate konsoliret werden solle. (197.)

---

¹⁾ Az alapkövel egy fölrást is falaztak be, melyben az alapkő-letévés idejéül általában csak 1736. augusztus hava említetik. (Hammer: gesch. der Pest, 92. l.)

²⁾ Téves; 1736-ban Hamilton András gf. volt a temesvári adm. elnöke. Mercy már nem élt akkor.

20. Feb. — Derselbe ersuchet die Adm., womit seine in Familien Angelegenheiten nach Wien zu unternehmen erforderliche Reise, genehmiget werde. (199.)

13. Aug. — Joh. Schmalzer, Pfarrer zu Rebenberg bittet, womit die daigen Unterthanen, welche schon mehrmal durch Feuersbrunst verunglücktet sind, von den herrschaftlichen Gaben und der urb. Steuer einstweilen immunitirt werden. (202.)

13. Sept. — Der Csanader Bischof Falkenstein schreibet in einem Freundschaftsbriefe an den Adm. Präses v. Mercy,¹⁾ dass ihm S. Mayestät bei einer zu Wien gehaltenen privat Audienz die schleunnige Rückkehr nach Temeswar anbefohlen habe. (203.)²⁾

(13. Sept.?) — Entwurf, welcher gestalten die Administrations Musici³⁾ bei Leichenbegängnissen und andern Solennitäten sich zu verhalten haben, und welchergestalt sie für diese Dienste bezahlet werden sollen. (204.)

30. Okt. — Henricus Keller, Notarius Consistorialis bezeuget, dass der um die Csakovaer Pfarrey eingeschrittene Peter Forster vor dem Consistorial Rathe Prüfung abgelegt habe. (205.)

19. Nov. — Joseph Locatelli, S. J. Missionarius zu Csakova fraget sich an, ob er auch mit seiner Habe, um dem andringenden Feinden und ihrer Wuth zu entgehen, sich nach Temeswar flüchten solle. (206.)

30. Dez. — Ausweis, was den ex Schismatismo zur wahren Kirche bekehrten raizischen Geistlichen titulo Stipendii aus der k. Haupt Kasse verabfolgt worden sey. (207.)

15. Dez. — Csan. Bischof Falkenstein erstattet dem Grafen v. Merzy⁴⁾ seine besten Wünsche zum neuen Jahreswechsel. (208.)

15. Dez. — Personalstand der temeschwarer Kirchen Musikanten, u. ihrer Besoldungen für das J. 1737. (209.)

(Folytatása következik.)

Közli: BARÓTI LAJOS.

1) Nem Mercy, hanem Hamilton.

2) Hihetőleg a török háború kitörése miatt.

3) Talán a katedrális templom zenészeit érti, kikről utóbb is lesz szó.

4) Téves: Hamilton helyett.

T Á R C Z A.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V,

mely fölvétetett Temesvárott, 1892. évi márczius hó 30-án, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Számek György, titkár, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, dr. Parlaghy Márton, Marx Antal, Kovacsich Gyula, dr. Laky Mátyás, Wimmer József, dr. Löwy Mór, Derera Izrael, Dobján László, választmányi és rendes tagok.

10. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, üdvözli az egybegyült vál. tagokat, s az ülést megnyitja.

11. Felolvastatván a mult ülés jegyzőkönyve — Észrevétel nélkül hitelesítettik.

12. A főtitkár előterjeszti a mult ülés óta történt nevezetesebb mozzanatokról és beérkezett adományokról szóló következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

I. Baróti Lajos, fővárosi tanár, a mult évben ajánlatot tett társulatunknak, hogy a Bánságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztratio levéltárában, most pedig az orsz. levéltárban őrzött iratjegyzékek, n. n. rotulus-oknak kiadását hajlandó lenne eszközölni, ha mi a költségeket fedezzük. A választmány mult évi július hóban tartott ülésének 42. jgykv. számú végzésével ez ügyre vonatkozólag azt a megbizást kaptam, hogy a kiadás költségeinek és egyéb feltételeinek megállapítása iránt lépjek további érintkezésbe nev. tanár urral s az eredményről annak idején tegyek jelentést. E határozatunkat mindjárt akkor elküldöttem, de választ, illetőleg konkrét ajánlatot csak most kaptam, s azt további intézkedés végett, ezennel előterjesztem.

II. Ugyane levele értelmében Baróti Lajos ur kéri a tisztelt választmányt, hogy őt a társulat rendes tagjai sorába fölvenni sziveskedjék.

III. A mult ülés óta k ö n y v t á r u n k számára érkeztek jelentékenyebb adományok, névleg:

a) Idősb Ormós Zsigmond, társulati elnök ur ő méltóságától 51—53/1892. számú átiratai kíséretében a következők:

51. sz.
1892.

Tekintetes Muzeum-Társulati Választmány!

A magyar tud. Akadémia kiadványaiból a tekintetes muzeumi társulat könyvtára számára utoljára mult 1891. évi márczius 31-én 50. sz. alatt tett adományaim kiegészítéséül, — valamint folytatásául az Akadémia újabbi kiadványaiból e következő füzeteket van szerenésém ezennel átadni, ugymint:

1. Az 1889. évi Értesítőnek 2—5. számig terjedő példányait . . .	4 db.
2. A történelmi tudományok köréből a XIV. kötet 3., 4., 5., 6. és 7. füzeit	5 „
3. A matematikai tudományok köréből a XIV. kötet 3. füzetét.	1 „
4. A matematikai és természettudományi Értesítő 1889. évi VIII. kötetének 1. és 2. füzetét	2 „
5. A természettudományok köréből az Értekezések XIX. kötetének 5., 7., 8., 9. és 10. számú füzeit	4 „
6. A társadalmi tudományok köréből a X. kötet Értekezéseinek 2., 3., 4., 5., 6., 7. és 8-ik füzeit	7 „
7. A nyelvtud. közlemények 3., 4. és 5. füz.	3 „
8. A bölcsészettudomány III. kötet 1. és 2. számú Értekezéseit	2 „
9. Az elhunyt tagok feletti Emlékbeszédek V. kötete 9. és 10. ugy a VI. kötet 1. és 2. füzeit	4 „
10. A m. tud. Akadémia 1891. évi Almanachját	1 „
11. Az Akadémia 1890. évi Értesítőjének 1. és 2. és az 1891. évi 21., 22., 23., 24., 25. és 26. füzeit	8 „
12. A természettudományok köréből a XXI. kötet 1., 2., 3. és 4. füzeitnek Értekezéseit	4 „
13. A történelmi tudományok köréből a XV. kötet 1., 2. és 3. füzetű Értekezéseket	3 „
14. A matematikai és természeti tudományi Értesítő 9. kötetének 8. és 9. — 10-ik kötetének pedig 1., 2. és 3. füzeit . . .	3 „
15. A társadalmi tudományok köréből a XI. kötet 5. sz. Értekezését	1 „
16. A matematikai tudom. köréből a XIV. kötet 5. sz. Értekezését	1 „
17. A Vogul népköltési gyűjtemény 1. kötetét	1 „
18. Az Ugor-füzetek Svéd-Lapp nyelv Déli-Lapp Szótár kötetét .	1 „
19. A nyelvtudományi közlemények 22. kötetének 3. és 4. füzetét	1 „
20. Az elhunyt tagok felett tartott Emlékbeszédek 6. kötetének 15. és 7. kötetének 1. számú füzetét	2 „
Összesen . . .	58 db.

Kelt Temesvárott, 1892. évi márczius 14-én.

Tisztelettel

idősb Ormós Zsigmond,
elnök.

52. sz.
1892.

Tekintetes Muzzeum-Társulati Választmány!

Boldogult Simor János Bibornok Hercege-Primás Ő Magassága, azon figyelmem viszonzásául, melylyel Visszaemlékezéseim III. kötetét neki beküldöttem, 1888-ik évi november 5-én önkézüleg aláírt levelével, tanusított figyelmemet azzal viszonzta, hogy nagyértékű ritka könyvtárának tartalmát magában foglaló vastag jegyzékét, melyet „Catalogus Bibliothecae Joannis Cardinalis Simor Principis Primatis Regni Hungariae Archiepiscopi Strigoniensis secundum Cognomina Auctorum descriptus Strigonii 1887.“ — czim alatt kiadott, nekem megküldeni kegyes volt.

Midőn ennek folytán Ő Eminentíája levelét és emlékküldeményét, a Catalogust 1. és 2. alatt Muzzeum-társulatunk számára ezennel átküldeném, a Tekintetes Választmányt arra kérem: hogy adományomat elfogadva a levelet az általam mult 1889-ik évi május 7-én 33-ik sz. a. jelentésemmel a Muzzeumnak adományozott Autograf-gyűjteményben — a Catalogust pedig a könyvtárban elhelyezni méltóztassék.

Kelt Temesvárott 1892. évi márczius 15-én.

Tisztelettel

idősb Ormós Zsigmond,
elnök.

53. sz.
1892.

Tekintetes Muzzeum-Társulati Választmány!

Az 1887-ik évi szeptember hó 26-ra hirdetett Országgyűlés Főrendi Háza Naplójának IV. kötetét — valamint ugyanazon Országgyűlés főrendi házi irományai IX. X. és XI. köteteinek példányait 1. 2. 3. és 4. alatt hiteles kiadásokban ide csatolva a muzeumi könyvtár számára ezennel átküldeni szerenesém van.

Kelt Temesvárott 1892. évi márczius 15-én.

idősb Ormós Zsigmond,
elnök.

b) Stampfel Károly, kir. udvari és akad. könyvkereskedőtől Pozsonyból: Pozsony város története. Irta Ortvay Tivadar. Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. I. kötet. Pozsony, 1892.

c) A budapesti egyetemi körtől: Jelentés a t. és m. egyetemi olvasókör 1891/2. egyesületi évének szept.-januári feléről. Budapest, 1892.

d) Ugyancsak id. Ormós Zsigmond társ. elnök ur ő méltósága útján özv. Urbányi Lőrinez né urnőtől a következő tárgyak (54./1892. sz.):

54. sz.
1892.

Tekintetes Muzeum-Társulati Választmány!

Urbányi Lőrincz, több év előtt helyben meghalt Temesvár városi volt tisztviselőnek hátramaradt özvegye, Margit józsefkülvárosi lakos nálam megjelenve, elhunyt férje hagyatékából következő tárgyakat adta át, ugymint:

1. Világosvár tájképe, nevezett Urbányi Lőrincz rokona Urbányi Imre által 1839. évben aquarell-festett tájkép a festő monogrammjával ellátva, melyet a festő a helyszínen készített.

Világos mezővárosa a hegyen látszó történelmi nevezetességű váromokkal, és a város épületei közt kiemelkedő urasági kastélylyal, melyben 1849. évben Görgey és az orosz tábornok Rüdiger, augusztus 13-án a fegyverletételi szerződést megkötötték.

2. I. Lipót császár és Magyarország királya által 1701. február 20. Urbány András és neje Zsuzsánna részére, valamint Mátyás, János és Zsuzsánna gyermekeik nevére adományozott magyar nemességről szóló Armalis-levélnek Zólyom megye 1701. évi május 20. közgyűlésében történt kihirdetése felől pethőfalvai Bohuss Ferencz megyei jegyző aláírásával meghitelesített bizonyítvány-levél.

3. Sz. kir. Temesvár városa által 1847. évi június 9-én tartott tanácsülésből Urbányi Lőrincz városi főjegyző részére a valóságos városi polgárok sorába történt fölveteléről szóló 3509. sz. alatti eredeti bizonyosság-levél Theodorovics Miksa tolnok aláírásával.

4. A temesvári lövész-társaság részéről Urbányi Lőrincz mint valóságos tag nevére 1862. évi június 15-én kiállított és Veigl József elnök és főlövészmester, továbbá Sulyok Mór főlövészmester és Klier József lövészmester által aláírt eredeti oklevél.

Özvegy Urbányi Margit asszony által a délmagyarországi muzeum számára felajánlott ezen tárgyakra nézve felkértem: hogy azokat rendeltetési helyükre juttassam; — minek folytán az elősorolt tárgyakat 1/2, 1/3, 1/4 és 1/5 alatt ide csatolva, azzal van szerencsém áttenni: hogy azokat elfogadva, a muzeumban illő helyen elhelyezni, s erről az ajándékozó özvegy asszonyságot értesíteni méltóztassék.

Kelt Temesvárott 1892. évi márczius 19-én.

idősb Ormós Zsigmond,
elnök.

e) Pénz-gyűjteményünk részére pedig Derera Izrael, vál. tag ajándékozott két igen értékes görög Eroticus pénzt.

Ezzel jelentésemet a t. választmány becses figyelmébe ajánlom.

Temesvár, 1892. évi márczius 30-án.

Patzner István,
főtítkár.

A választmány a jelentést tudomásul veszi, s az adományozóknak, névleg különösen id. Ormós Zsigmond elnök ö méltóságának, a budapesti egyetemi olvasó-körnek, Stampfel Károly, kir. akad. könyvkereskedőnek (Pozsony), kik könyveket, — Derera Izrael, vál. tagnak, ki két igen értékes erotikus görög érmet, és végre özv. Urbányi Lőrinczné urnőnek (Temesvár), ki több okmányt és tárgyat ajándékozott, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik, és a titkárság e tárgyak kellő elhelyezésére utasittatik.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa özv. Urbányi Lőrinczné urnő (Temesvár) köszönőleg értesittetik.

13. Jelentése kapcsán a főtitkár bemutatja Baróti Lajos, fővárosi tanár levelét, melyben a Bánságra vonatkozó rotulusok kiadásának fölteteleit s a fölmerülendő költségeket előterjeszti.

A választmány mindenekelőtt kijelenti, hogy ez érdekes és jelentékeny történeti forrást képező iratjegyzékek kiadását elvben elhatározza, de egyszersmind tekintettel arra, hogy a 25–30 ívre terjedő műnek költségei, ha az egyszerre kiadatnék, nem illeszthetők bele egy társulati évi költségvetésbe: más módozatot kíván, mely a kiadást successive mégis lehetővé teszi. A jelenvoltak ismételt felszólítása után elfogadja a főtitkártól előterjesztett következő indítványt: Mondja ki a választmány, hogy a jövő 1893. évtől kezdve az „Értesítő“ két füzete helyett évenként mintegy 6 ívnyi terjedelemben a rotulusokat fogja külön ezímezéssel közrebocsátani; így megtakarittatik a külön nyomdai költség és az ajánlattevőtől kívánt méltányos honorariumnak és másolási díjnak — nyomtatott ívenként 30 forint, — felerésze. minthogy minden egyéb az „Értesítő“-be fölveendő közlemény nyomtatott ívéért 15 forintnyi tiszteletdíj úgyis föl van az évi költségvetésbe véve. Ehhez még csak azt köti ki a választmány, hogy a másolatok a muzeumi irattár birtokába adassanak. A főtitkár megbizatik, hogy ez alapon Baróti Lajos tanár ural további tárgyalásokat folytasson s azok eredményéről a választmányuk kellő időben jelentést tegyen.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Baróti Lajos tanár ur végzésileg értesittetnek.

14. Dr. Számek György, társ. titkár jelenti, hogy Schwerer János, zombori tisztviselő egy éremjegyzéket küldött be a titkársághoz, a melyben eladó érmeket sorol fel az árak megjelölésével együtt. Mint-hogy azonban az érmek és pénzek részben gyűjteményünkben már megvannak, a többiek pedig nagyrészt túlzott áron kínáltnak, a megvásárlást nem ajánlhatja.

A választmány ennek alapján köszönetet mond a tett ajánlástért, de a pénzek megvásárlását szükségesnek nem tartja.

Miről a titkárság, s általa Sch w e r e r J á n o s ur végzésileg értesítettnek.

15. Ugyanesak dr. Szá me k Gy ö r g y, társ. titkár jelenti, hogy az utolsó vál. ülés óta a muzeumi gyűjteményben levő érmek és pénzek többszörös példányai helyett jelentékenyebb számú még hiányzó, leginkább ezüst pénzeket cserélt be, melyeknek jegyzékét szintén bemutatja; e jegyzék a következő:

- 2 db. Keresztes tallér, ezüst, II. Ferencz 1795.
- 1 „ III. Frigyes porosz kir. korabeli ezüst tallér 1818.
- 2 „ porosz ezüst garas 1525.
- 1 „ „ félforint 1685.
- 2 „ „ „ 1685.
- 1 „ „ „ 1533.
- 1 „ „ „ 1608.
- 1 „ „ „ 1612.
- 1 „ szász tallér 1768.
- 1 „ Szász-Weimar erüst garas 1623.
- 2 „ német ezüst.
- 1 „ braunschweigi 1570.
- 1 „ Beireuth 1764.
- 1 „ lübecki 1730.
- 1 „ hamburgi 1728.
- 1 „ bambergi 1795.
- 1 „ regensburgi 1629.
- 1 „ nördlingeni.
- 1 „ sziléziai.
- 5 „ eseh.
- 1 „ brandenburgi.
- 1 „ trieri.
- 1 „ tiroli 1630.
- 1 „ bajor tallér.
- 1 „ orosz rubel 1776.
- 1 „ belga tallér 1677.
- 12 „ lengyel.
- 4 „ Anjoukorbeli magyar.
- 1 „ pomeraniai.
- 4 „ franczia XIV. XV. XVI. Lajos.
- 1 „ angol 1704.
- 2 „ italiai.
- 1 „ pápai, XI. Kelemen.

2 db. kölni érseki érem 1205.

1 „ zsidó Simon Macabeus.

A választmány a jelentést, illetőleg a már megtörtént eserét helyeslőleg tudomásul veszi.

Miről dr. Szá me k Gy ö r g y, titkár, végzésileg értesítetik.

16. Niamessny Gyula, társ. ügyész írásbeli jelentésben kifejtett indokok alapján indítványozza, hogy a választmány Bogma István, Kossutányi Ignác, Mühlbach Károly, Pescha Szvetozár, Szöllőssy István, Stanesa György, dr. Tószögi Aladár, Vucsetich József és Veninger János társ. rendes tagoknak kilépését elfogadja, illetőleg a rendes tagok sorából való töröltetésüket és esetleges hátralékos tagdíjaik törlesztését elrendelje. A főtitkár saját részéről szintén hozzájárul ez indítványhoz, a mennyiben annak megvalósítása részben tényleg már meg is történt.

A választmány az elsorolt indokolás meghallgatása után az indítványt elfogadja s annak végrehajtásával a főtitkárt megbizza.

Miről Patzner István főtitkár, s általa a nevezett rendes tagok, valamint Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettek.

17. Wimmer József, vál. tag bemutatja a választmánynak azon emléktábla tervezetét és költségvetését, melynek felállítását id. Ormós Zsigmond társ. elnök ö méltósága elévülhetetlen érdemeinek maradandó megörökítésére a társulat mult évi közgyűlése elhatározta. A tervezetet Bibel János, oraviczai mű-építész készítette, s e szerint az emléktábla fehér márványból készülne 1·27 m. hossz., 0·65 m. magassággal és 0·13 m. vastagságban, díszes kiállítással és faragással, az eredetileg megszabott 150 frtnyi költség helyett, a temesvári vasuti állomásig való szállítást is beleértve 140 frt. azaz Egyszásznegyven forintért.

A választmány a bemutatott tervezetet és rajzot teljesen kielégítőnek találván, a tábla elkészíttetését elhatározza s az árkedvezményért egyszersmind jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánítja, felkérve Bibel János műépítész urat, hogy annak elkészíttetését minél előbb elrendelje.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Bibel János, műépítész úr Oraviczán végzésileg értesítettek.

18. Deschán Achill, társ. igazgató, értesíti a választmányt, hogy Klein Jakab (Temesvár) és Capdebó Ferencz (Uj-Arad) felszólításunkra a társ. rendes tagok sorában továbbra is megmaradnak.

Örvendetes tudomásul vétetik.

19. A főtitkár jelenti, hogy Baróti Lajos fővárosi tanár írásbeli nyilatkozattal a társ. rendes tagok sorába való fölvételét kéri.

A választmány örömmel fogadja tagjai sorába, újlagos köszönetét is nyilvánítván a már eddig több alkalommal tanúsított szíves támogatásáért.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Baróti Lajos, fővárosi tanár, valamint Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettek.

20. Több tárgy nem lévén, elnök a választmánynak köszönetet mond, s az ülést bezárja.

Hitelesítettik:
Dechsán Achill,
társ. igazgató.

K. m. f.

Jegyzette és kiadta:
Patzner István,
főtitkár.

JEGYZŐKÖNYV.

mely fölvétetett Temesvárott, 1892. évi ápril hó 27-én, a „Délmagyarországi tört. és régészeti Muzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, Patzner István, főtitkár, dr. Számek György, titkár, Derera Izrael, Wimmer József, dr. Löwy Mór, választmányi tagok.

21. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök üdvözli az egybegyült választmányt és az ülést megnyitja.

22. Felolvastatik a mult ülés jegyzőkönyve.

Hitelesítettik.

23. Patzner István, főtitkár szóbelileg terjeszti elő a társulat életében a mult ülés óta előfordult eseményekről szóló jelentését, mely szerint beérkeztek a következő adományok:

1) Két nyilas pisztoly. Lelhely: Mehála, Patyánszky-féle ház kertje (Szécsényi-utca 73.). Ajándékozta K o n c s e k L a j o s, közjegyzőségéd. Temesvár.

2) Könyvek: 1) id. Ormós Zsigmond elnök ő méltósága 55. és 56. sz. átiratai szerint.

55. sz.
1892.

Tekintetes Muzeum-Társulati Választmány!

A főrendi ház nyomtatványainak beküldésével tett adományaim kiegészítéseül van szerencsém az 1887-ik évi szeptember hó 26-ra hirdetett országgyűlés főrendi háza Jegyzőkönyvének, valamint Naplójának II-ik, — Irományainak pedig 4. és 5-ik kötetét; — továbbá ugyanazon országgyűlés főrendi háza Jegyzőkönyvének III-ik, Irományainak pedig

VI., VII. és VIII. köteteit. ./. .//. .///. .////. 5/. 6/. 7/. 8/. és 9/. alatt hiteles kiadásban mellékelve a muzeumi könyvtár számára tisztelettel átküldeni.

Kelt Temesvárott, 1892. évi márczius hó 31-én.

Tisztelettel

idősb Ormós Zsigmond,
elnök.

56. sz.
1892.

Tekintetes Muzeum-Társulati Választmány!

A muzeumi könyvtár számára a következő könyveket van szerencsém átküldeni, úgymint:

1. Akadémiai Értesítő 1892. évi márczius havi 27. füzeté	1 db.
2. Temesvári Pelbárt Élete és Munkái, az Akadémia irodalom-történeti bizottságának kiadványa	1 „
3. Gyula hajdan és most, írta Mogyorossy János	1 „
4. Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi Társulat Évkönyve 1887. és 1888. évekről	3 „
5. A Hunyad-vármegyei történelmi és régészeti Társulat Évkönyve 1887. és 1888. évekről	1 „
6. A győri székesegyház régi flandriai kárpitja, írta Ebenhöch	1 „
7. A bronzkor emlékei Magyarhonban Hampel Józseftől	1 „
8. A magyarhoni bronzdarabokról, Hampel Józseftől	1 „
9. Magyarországi tanulók külföldön, írta dr. Abel Jenő, kiadta az Akadémia irodalom-történeti bizottsága	1 „
10. Szin és szinharmonia, írta Tafferner Béla 1885.	1 „
11. Katholikus Szemle, kiadja a Szent-István-Társulat. 1887. évf.	4 „
12. Katholikus Szemle 1888. évre, kiadja a Szent-István-Társulat.	4 „
13. A római Katholikus Egyház története Magyarországon, írta Balics Lajos, jutalmazott pályamű	2 „
14. XI. Inceze Pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól, írta Fraknoi Vilmos	1 „
15. XIII. Leo Pápa élete. Irta Füssy Tamás, kiadta a Szent-István-Társulat 1887.	1 „
Összesen	24 db.

Kelt Temesvárott, 1892. évi április hó 5-én.

Tisztelettel

idősb Ormós Zsigmond,
elnök.

2) Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején. A pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. A vatikáni okirattár-bizottság rendeletére. Szerkesztette Ortvy Tivadar. 2 kötet. Budapest, 1892. És ehhez hét térkép-melléklet. — Ajándékozta Ortvy Tivadar, Pozsony.

3) Képek: I. Ferencz József, XIII. Leo pápa, Kossuth Lajos, Tisza Kálmán és Vajda János arcképei 10—10 példányban. A társulatnak tiszteletpéldányokként felajánlotta gr. Kreith Béla, Bécsből.

A választmány a jelentést tudomásul veszi s az adományozóknak, névleg Konczek Lajosnak, ki két nyilas pisztolyt; idősb Ormós Zsigmondnak és Ortway Tivadarnak, kik könyveket ajándékoztak, és gróf Kreith Bélának, ki képeket adott, köszönetet mond és felszólítja a főtitkárt a tárgyak elhelyezésére.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesítetik.

24. A főtitkár felkéri a választmányt, hogy a jövő hónapban tartandó közgyűlés napja és annak tárgysorozata fölött határozzon.

A választmány a közgyűlés idejét május hó 29. délelőtt 11 órára tűzi ki; a tárgysorozatot pedig a következőkben állapítja meg: 1) Elnöki megnyitó beszéd. 2) Főtitkári jelentés. 3) Pénztárnoki jelentés a társulati pénztár jelenlegi állapotáról. 4) A múlt évi pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése. 5) Felolvasás. 6) Az előleges költségvetés helybenhagyása. 7) Indítványok tárgyalása. 8) Hitelesítő bizottság választása.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesítetik.

25. A főtitkár felkéri a választmányt, hogy az alapszabályok értelmében küldjön ki egy bizottságot, mely a pénztárt és a múlt évi számadásokat megvizsgálja és erről a közgyűlésen jelentést tegyen.

A választmány e bizottságba Marx Antal, kir. tanácsos elnöklete alatt megválasztja Odor Samu, dr. Niamessny Gyula és Wimmer József, vál. tagokat.

Miről a főtitkár és általa a fent nevezett választmányi tagok végzésileg értesítetnek.

26. Több tárgy nem lévén, az elnök a választmánynak köszönetet mond s az ülést bezárja.

Hitelesítetik:

K. m. f.

Jegyzette:

Deschán Achill,
társ. igazgató.

Dr. Számek György,
társ. titkár.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott 1892-ik évi május hó 29-én a „Délmagy. tört. és régészeti Muzeum-Társulatnak“ saját helyiségében tartott VIII. évi rendes közgyűlése alkalmával.

Jelen voltak: Deschán Achill, társul. igazgató, mint elnök; Patzner István, főtitkár; dr. Számek György, titkár; Hilt Lajos, társ. pénztárnok; dr. Niamessny Gyula, társul. ügyész; Nagy György; Marx Antal; Odor Samu; Kovacsich Gyula;

dr. Löwy Mór; Pottyondy Ferencz; Bach Ferencz; Wimmer József; Véber Antal; Dobján László; Klein Jakab; Troszt József; Szmda Lajos, vál. és rendes tagok és vendégek.

1. Deschán Achill társ. igazgató mint elnök tartalmaz beszédben fejtegetvén a társulatnak legutóbbi két évben kifejtett működését s egyszersmind jelezvén a jövőre maga elé tűzött főbb törekvéseit, szívesen üdvözli az egybegyűlt tagokat s a közgyűlést megnyitja. A megnyitó beszéd következőleg hangzott:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Az egész nagy természetben mindennek, a mi létezik, megvan a maga külön rendeltetése, működési köre; és a tapasztalati tudományok egyre jobban meggyőznek arról, hogy még a legparányibb létező is szigorú pontossággal teljesíti a feladatot, melyet törvényhozója eléje tűzött. E megszámlálhatatlan tényezők egyként lelkiismeretes munkálkodásában a különbség csak az, hogy némelyik esendben és homályban teljesítvén kötelességeit, észrevétlenül tűnik és enyészik el azon jelenségek között, melyeknek a külső pompában és hatalomban való megnyilatkozás adatott. Ámde midőn a természetnek, mint egységes működőnek alkotásait szemléljük, e különbség az igazság hamisíthatlan mérlegével buvárkodó és fontolgtató elme előtt nem lehet irányadó oly értelemben, hogy csak a nagyszerűt, a feltűnően hasznosat dícsérjük; mert ellenkezőleg ugyane természetnek legáldásosabb műveit éppen a rejtve dolgozó erők végzik.

Igy vagyunk az egyes emberek, s így egész társulatok életével is. Azért, hogy az egyének, vagy a közös célok elérésére egyesült társulatoknak működését érdemük szerint megítélhessük, nem szabad csupán azon tényekre hivatkoznunk, melyek szélesebb körben keltettek feltűnést. A mindennapi, soha nem szünetelő, serény munka az, melyet sokfelé elágazó utain figyelemmel kísérve, tiszta képet nyerhetünk az elvállalt avagy megszabott kötelességeknek mikénti teljesítéséről, szóval az egyéni vagy egyleti életről.

Társulatunknak voltak az 1890—1891. években szép napjai, messze elható hírt keltő mozzanatai is; s különösen az 1891. év két olyan eseményvel gazdagította történetét, melyekre mindig örömmel gondolhatunk vissza. Ez évben rendeztünk ugyanis a délmagyarországi ipar- és mezőgazdasági kiállítással együtt, mint annak XVI. csoportja, egy műrégészeti kiállítást, melynek szépsége, gazdagsága és tanulságos volta méltán fölkelte úgy a szakértők, mint a laikus látogatók figyelmét. Ugyanez év augusztus 29-én egy másik szép ünnepünk gyűjtötte össze a vármegyeház nagy termébe történet- és régiségtudományunk több országos nevű művelőjét, városunk és vidékünk egész értelmiségét, hogy együttes érzéssel és közreműködéssel szentesítsék azt, a mit a „Délmagyarországi történelmi

és régészeti Muzeum-Társulat majdnem két évtizeden át alkotott, s hogy egyszersmind buzdító lelkesedéssel inaugurálják mindazt, a mit ezután létesíteni fog. A t. társulati tagok előtt nem kell említenem, hogy muzeumunk ünnepélyes megnyitása volt azon esemény, melyről szólok, hiszen a legtöbben jelen voltak ott, s a kik jelen voltak, mindenesetre állandóan megőrzik e nap emlékét.

Ámde mai közgyűlésünkön nem e jelentősebb mozzanatokról kell beszámolnunk, hanem azon munkásságról, melyet társulatunk az említett két éven át nem ily feltűnően a nyilvánosság előtt fejtett ki, azokról az eseményekről s részben eredményekről, melyek igazolják, hogy a társulat alapszabályaiban körülírt feladatának minden tekintetben megfelelni igyekszik s ezzel léte jogosultságát bebizonyítja. Az említett feladat körét ismételten fejtegették már hivatott szóval azok, kik az igazgatói tisztben elődeim voltak, és különösen társulatunknak elvülhetetlen érdemű alapítója és elnöke, id. Ormós Zsigmond. — Részletesen és minden legcsekélyebb körülményre kiterjedő szakavatottsággal szabta meg azt ünnepélyes megnyitó közgyűlésünkön Desseffy Sándor, esanádi megyés püspök, mint társulatunk védnöke. E feladat teljesítéséről pedig kimerítően fog számot adni a tárgysorozatba szintén fölvetett titkári jelentés.

Részemről ez alkalommal csak két újabb törekvésünket, illetőleg elhatározásunkat kívánom jelezni, melyek talán lassan, hosszú évek mulva fognak gyümölcsöt hozni, de mindenesetre eredményesek lesznek.

Az egyik választmányunk azon határozata, mely szerint a folyó 1892. évtől kezdve az évi bevételekből fenmaradó többletet, a régészeti és történelmi emlékek megszerzése mellett, különböző műipari tárgyak vásárlására szándékozunk fordítani azzal a czéllal, hogy muzeumunknak egy külön osztályában az egyes műiparágak jellegzetes típusait egyesítvén, ezek szemléltetésével városunk és vidékünk műiparában a nemesebb ízlés és a tökéletesebb kivitel előmozdítását eszközölhessük. Ez ügyben az országos magyar iparművészeti muzeum szíves közvitetését már ki is kértük, s annak igazgatósága hálára kötelező készséggel ígerte meg támogatását; a mi mindenesetre biztos sikert helyez kilátásba.

Második tervünk pedig az, hogy a jövő 1893. évtől kezdve társulati „Értesítőnk“ keretébe illesztett mellékletben kiadjuk az összes iratjegyzékeket, melyek Délmagyarország történetének 1716—1753-ig terjedő korszakára vonatkoznak s egykoron a temesvári administratio irattárában, most pedig az országos levéltárban őriztetnek. A már egybeállított tervezet szerint e mű nemcsak terjedelmére nézve, hanem tartalmában is gazdag forrásmunkája lesz a Temesi Bánság mult századi eseményeinek.

Választmányunk e két határozatára, melyek a mai közgyűlésen szintén előterjesztetni fognak, kiválóan felhívom a mélyen tisztelt társulati tagok figyelmét, melyet egyébként a tárgyalások egész folyamára is kérek.

Szíves megjelenésükért köszönetet mondva, a közgyűlést ezennel megnyitom.

A jelenvoltak mindvégig élénk érdeklődéssel kísérték a szép beszédet s lelkes éljenzéssel fejezték ki köszönetüket, s a beszédnek az „Értesítőbe“ való felvételét elhatározták.

Miről a főtítkár végzésileg értesítettik.

2. Elnöklő igazgató az alapszab. 45 §-a értelmében, mely szerint: „A közgyűlés jegyzőkönyvét az elnök által erre felkért tag vagy tisztviselő vezeti,“ ajánlja, hogy a mai közgyűlés jegyzőkönyvének vezetésével a társ. főtítkár bizassék meg.

A közgyűlés a javaslatot elfogadja s a jegyzőkönyv vezetésére Patzner István, főtítkárt felhívja.

3. A tárgysorozat 2-ik pontja szerint Patzner István, főtítkár felolvassa a társulat beleletében az 1890. és 91-iki évek folyamán nyilvánult szellemi működésről és a muzeum számára befolyt adományokról szóló következő jelentését:

Tekintetes Közgyűlés!

Mélyen tisztelt Vendégeink!

A nyilvános számadás, melyet társulatunk működéséről, tisztemnek megfelelően, ez alkalommal előterjesztem kell, két év történetét foglalja egybe: az 1890-ikit, melyet mult évben tartott közgyűlésünkön az ünneplés megnyitás alkalmából csupán azon terjedelmesebb jelentésbe szőhettem be, a mely a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ összes főbb mozzanatait ecsetelte keletkezésétől vagyis 1872—1891-ig, a mely tehát nem lehetett oly részletes, mint lennie kellett volna; és az 1891. évét, a melyről az alapszabályok értelmében most van ideje szólanom. Ez az oka, ha a szokottnál rövidebb bevezetés után mindjárt a különleges adatok elsorolására térek át, nem elfárasztva, hanem inkább kérve a mélyen tisztelt vendégek és társulati tagok figyelmét, hogy a mit tettünk, minél biztosabban és elfogulatlanul ítélhessék meg. A teljesített kötelességnek szerény, de nyugodt öntudatával igyeksem, bár csak vázlatban, teljes képet adni először a szellemi munkálkodásról, melyet társulatunk tagjai s egyes, tagjaink sorába nem tartozó, pártolói kifejtettek; másodsor muzeumi gyűjteményünk gyarapodásáról, s harmadszor — e kettővel kapcsolatban — mindazon eseményekről és intézkedésekről, melyek részint azt bizonyítják, hogy valamint a multban lelkiismeretesen törekedtünk feladatunknak minden irányban megfelelni, úgy a jövőben is a helyes úton és eszközökkel akarunk haladni a kitűzött cél felé.

I. Először is társulat körében kifejtett szellemi működésről adok számot, a mennyiben az felolvasásokban nyilvánult. Mielőtt azonban ezek elsorolásához fognék, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy 1890. évi november hó 26-án tartott választmányi ülésünk 69. számú végzésével a felolvasásokra nézve a következő módosítást tette: „Tekintettel arra, hogy az „Értesítő“ számára beküldött dolgozatok, melyek eddig rendszerint felolvasásra kerültek, bár tudományos szempontból mindenkor igen érdekes adatokat tartalmaznak, de felolvasásra nem mindig alkalmasak: a jövőre nézve eltekint a minden hónapban okvetlenül megtartandó felolvasásoktól, ámde igenis megkívánja, hogy az alapszabályok értelmében időközönként az arra minden tekintetben alkalmas dolgozatok a választmányi üléseken felolvastassanak.“ — S tegyük őszintén hozzá, hogy e végzés meghozatalának második rejtett oka némileg talán az a közömbösség volt, melyet városunk művelt közönsége választmányi üléseink iránt tanusított, úgy, hogy csak egyes ritka esetekben jegyezhattük a jelen voltak közé néhány vendég nevét; pedig felolvasásaink első sorban azoknak lettek volna szánva, a kik a társulati „Értesítőben“ nem olvashatják a Délvidékünk multjáról legtöbbször oly érdekesen szóló értekezéseket.

Mindennek daczára a havonként megtartott választmányi ülések alkalmával a titkári jelentésen kívül rendszeren tartatott egy-egy felolvasás is. Ime a szerzők nevei és dolgozataik címei:

Dr. Karácsonyi Jánostól: „Az aradi prépostság és káptalan birtokai.“ Felolvasatott három részletben.

Pfeiffer Antaltól: „Részlet a temesvári főgymnasium történetéből.“

Dudás Gyulától: „A Délvidék bronzkoráról.“

Dr. Berkeszi Istvántól: „Mult századi külföldi utazók följegyzései Temesvárról és Délmagyarországról.“

Milleker Bódogtól: „A verseczi gör. kel. szerb püspökség multja.“

Ugyancsak Milleker Bódogtól: „Centum putei.“

Patzner Istvántól: „A törökök kapitulációja Temesvárott 1716-ban.“

Dr. Számek Györgytől: „A pestis pusztítása Délmagyarországon 1738—1740.“

Milleker Bódogtól: „Délmagyarország őskori régiségletei.“

És hogy legvégül említsem a legkiválóbbakat, ide sorozandók még ünnepélyes megnyitó közgyűlésünk legérdekesebb mozzanatai, nevezetesen:

Védnökünk **Desseffy Sándor**, püspök ő méltóságának ez alkalommal tartott megnyitó beszéde. — Mélt. **Pulszky Ferencz**, a magy. n. muzeum igazgatója, s a muzeumok és közkönyvtárak országos

főfelügyelőjének felolvasása a muzeumok keletkezéséről és a vidéki muzeumok jogosultságáról, — továbbá **dr. Ortvy Tivadar**, pozsonyi kir. jogakadémiai tanár felolvasása: „Délmagyarország vagyis a csanádi püspökség egyházi állapotáról a XIV. században.“

Ugyancsak az ünnepélyes megnyitó közgyűlésen — a mint már említettük — a főtitkár terjedelmes jelentést olvasott fel a társulat történetéről megalakulásától vagyis 1872-től 1891-ig.

E dolgozatok legtöbbje — nagy terjedelmük miatt — csak részben kerülhetett felolvasásra választmányi üléseinken, de kivétel nélkül valamennyit közzétettük — a választmány határozatához képest — társulati „Értesítőnkben“. De közzétettünk sok mást is, a mi felolvasva nem lett, mert hogy csak egyet említsünk, 1890. óta az „Értesítő“-nek állandó „Adattár“ című rovata van, mely szintén sok becses dolgot hozott eddigi homályából napfényre.

Hogy mindez elsorolt és fölemlített dolgozatok mit és mily értékűt tartalmaznak: annak megbírálására illetéktelennek érzem magamat. Ott vannak „Értesítőnk“ füzetei társulati tagjaink s a nagy közönség kezében, rendesen megküldtük azokat, hogy megítéljék, a fővárosi és vidéki rokontársulatoknak és szaklapoknak is, és némi megnyugtatószóra szolgál, hogy az előbbieket soha nem kifogásolták, az utóbbiak pedig nem egy alkalommal elismeréssel nyilatkoztak fölé. Ámde éppen e tudatban, kötelességemnek tartom azon szerény indítványt terjeszteni a t. közgyűlés elé, hogy e felolvasások szerzőinek, kik tisztán szívességből és társulatunk szellemi működésének előmozdítása czéljából adták rendelkezésünkre becses dolgozataikat, a választmányi üléseken nyilvánított köszöneten kívül, közgyűlési jegyzőkönyvünkben is köszönetet szavazzunk.

E helyütt kell fölemlítenem a társulati választmánynak egy újabb keletű fontos határozatát is, melynek czélja szintén az, hogy társulatunk kitűzött feladatát minél teljesebben megvalósítani törekedjék. E határozat szó szerint a következő:

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ 1892. évi márczius hó 30-án tartott rendes havi választmányi ülési jegyzőkönyvének kivonata.

13. szám.

Jelentése kapesán a főtitkár bemutatja Baróti Lajos, fővárosi tanár levelét, melyben a Bánságra vonatkozó rotulusok kiadásának fölteteleit s a fölmerülő költségeket előterjeszti.

V.

A választmány mindenekelőtt kijelenti, hogy ez érdekes és jelentékeny történeti forrást képező iratjegyzékek kiadását elvben elhatározza, de egyszersmind tekintettel arra, hogy a 25—30 ívre terjedő műnek költségei, ha az egyszerre kiadatnék, nem illeszthetők bele egy társulati évi költségvetésbe: más módozatot kíván, mely a kiadást successive mégis lehetővé teszi. A jelen voltak ismételt felszólalása után elfogadja a főtitkártól előterjesztett következő indítványt: Mondja ki a választmány, hogy a jövő 1893. évtől kezdve az „Értesítő” két füzeté helyett évenként mintegy 6 ívnyi terjedelemben a rotulusokat fogja külön czimezéssel közrebocsátani; így megtakaríttatik a külön nyomdai költség és az ajánlattevőtől kívánt méltányos honorariumnak és másolási díjoknak — nyomtatott ívenként 30 forint — felerésze, minthogy minden egyéb az „Értesítőbe” fölveendő közlemény nyomtatott íveért 15 forintnyi tiszteletdíj úgyis föl van az évi költségvetésbe véve. Ehhez még csak azt köti ki a választmány, hogy a másolatok a muzeumi irattár birtokába adassanak. A főtitkár megbizatik, hogy ez alapon Baróti Lajos tanár úrral további tárgyalásokat folytasson az azok eredményéről a választmánynak kellő időben jelentést tegyen.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Baróti Lajos, tanár úr végzésileg értesítetnek.

K. m. f.

Jegyzette és kiadta:

Patzner István,
főtitkár.

Minthogy e végzés már a f. 1892-ik társulati évben kelt, tulajdonképen csak a jövő évi közgyűlésen teendő jelentésem tárgyát képezhetné; de mert annak megvalósítását már az 1893. év kezdetével tervezzük, a t. közgyűlésnek úgy hiszem, helyeslő beleegyezését ez alkalommal kell kérnem, és pedig annál inkább, mert meggyőződéseim szerint ez iratjegyzékek kiadásával nagy szolgálatot teszünk Délmagyarország történetíróinak.

II. Muzeumunk anyagi gyarapodása a lefolyt két évben következő volt; növekedett:

- a) Régi- és újabb műtárgyaink tára 370 darabbal;
- b) érem- és bankógyűjteményünk 576 darabbal, végre
- c) könyv- és okirattárunk 111 darabbal.

Mindez adományok részletes elsorolása és bemutatása az egyes választmányi üléseken történt, s ugyanakkor jegyzőkönyvi köszönetünket is kifejeztük az adományozók iránt is. E köszönetünk ismétléseül indítványozni bátorkodom, hogy közgyűlési jegyzőkönyvünkben is örökítsük meg hazafias pártolóink névsorát, mely a következő: a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszterium, cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, társulati védnök, id. Ormós Zsigmond, társ. elnök, kitől már ez év folyamán

is több nagybecsű küldemény érkezett, br. Waldstätten János, hadtestparancsnok, br. Baich Milos, a bukaresti román akadémia, a magy. tud. akadémia, mely újabb felkérésünkre hajlandónak nyilatkozott mindazon kiadványait, melyeket birni óhajtunk, megküldeni, — a magy. heraldikai és genealogiai társaság, a történelmi társulat, Budapest főváros, Temesvár sz. kir. város, a debreczeni magy. kir. gazdasági intézet, a csanádi növendékpapság egyházirodalmi iskolája, a temesvári nyomdászegylet, Vizkeléty Imre, Milleker Bódog, Rieger és Társa, Hack Sándor, Heinrich Pál, Ilits N., Malez Arthur, Schopf Antal, Wodianer Béla, dr. Kovács János, Magyary Pál, dr. Chyzer Kornél, dr. Breuer Armin, Téglás Gábor, Baróti Lajos, Pfeiffer Antal, Kerschek Gyula, Derera Izrael, Moretti Károly, Khematmüller Ferdinánd, Linsmeyer N., Belle József, dr. Berkeszi István, Uhrmann Henrikné úrnő, Mayer Károly, Ausländer Mór, Angyal Márton, Deményi József, Nagy Károly, Ternajgó Czézár, Makay Dezső, Raymann Ferencz, Szmidá Lajos, Pollák Miksa. — A mint e névsorból s a fent elsorolt adományok számából kitűnik, az érdeklődés muzeumunk iránt folyton él, s városunk és vidékünk közönségének tudomány- és művészetpártoló hazafias nagylelkűsége azon biztató reménnyel keesegtet, hogy mindenkor élni is fog.

A rendes költségvetés keretén belül vétel útján is szereztünk egyes tárgyakat és könyveket, sőt a folyó évi költségelőirányzat az évi többlet egy részének régibb és újabb műipari tárgyak beszerzésére való felhasználását ajánlja, a mi iránt a választmány már érintkezésbe is lépett az orsz. magyar iparművészeti társulat igazgatóságával. Ha e később előterjesztendő javaslatunkat a t. közgyűlés elfogadja, néhány év alatt megszerezhetjük az egyes iparágak főbb típusait, s muzeumunkban tanulságos mintákat állítunk műiparosaink elé. — Bár első sorban ezután is a délvidéki régiségek és Délmagyarország történetére vonatkozó művek szerzése lesz legelső gondunk.

*

Nevezetes erkölcsi és anyagi sikert hozott muzeumunknak az 1891. évi délmagyarországi kiállítással egyidejűleg rendezett műrégészeti kiállításunk is, melynek napról-napra igen szép számmal voltak látogatói. Ez alkalomból festettük ki a muzeum-épület udvari falait és lépcsőházát, a minek jelentékenyebb költségeit bőven fedezte kiállításunk jövedelme. Ugyancsak e kiállítás tartama alatt űlte meg társulatunk keletkezése óta legszebb ünnepét nemcsak városunk és Délvidékünk művelt közönségének, hanem hazánk távol vidéki jeleseinek részvételével és közreműködésével.

Ugy az említett kiállításnak, mint a lelkes öröm fényével és melegével elárasztott ünnepélyes megnyitó közgyűlésünknek emléke mindnyájunk keblében sokkal elevenebb még, semhogy azt bővebben ecsetelnünk kellene. Mindenkorra szívünkbe véstük e napokat teljes ragyogásukkal, mely egy-

hamar el nem homályosodhatik. Egyébként maradandó külső emlékül is, mindkét jelentékeny mozzanatnak lefolyásáról részletes számadást adtunk az ünnepélyes megnyitás alkalmával kiadott „Emlékkönyvünk“-ben és a múlt évi „Értesítő“ IV. füzetében.

III. A változásokról, melyek tagjaink sorában e két év folyamán bekövetkeztek, a következőket jelenthetem: kilépésüket bejelentették 17-en, a választmány azonban többeknek e bejelentését csak föltételesen fogadta el. Új tagokul beléptek, és pedig alapítókul: **Brankovics György**, gör. kel. szerb patriarcha és metropolita ő nagyméltósága, és eserneki és tarkeői **Dessewffy Sándor**, esanádi püspök ő méltósága, a ki egyuttal kegyesen elfogadta társulatunk védnöki tisztét is; rendes tagokul pedig: dr. **Berkesz** István, főreáliskolai tanár helyben, **Hilt Lajos**, megyei főpénztárnok helyben, és **Baróti Lajos**, budapesti tanár. — Elhunytak pedig: alapító tagjaink közül: **Kümmér János Henrik**, nagyváradi apátkanonok, **Frankl Vilmos**, nagybirtokos, **dr. Haynald Lajos**, kalocsai biboros-érsek, **Mihalovics József**, zágrábi biboros-érsek és **Fröhlich Gusztáv**, országgyűl. képviselő; rendes tagjaink közül **Jaeger Ádám**, **Kessler Károly**, id. **Benédek Sándor**, **Pollák Adolf**, **Rácz Athanáz**, **Stettina Imre**, **dr. Kuktay Sándor** és **dr. Palmer Mátyás**. — A választmány kegyeletes szokásához híven minden egyes haláleset alkalmából jegyzőkönyvébe iktatta őszinte részvétét, melynek azonban ujlagos kifejezését közgyűlési jegyzőkönyvünkben is indítványozni bátorodom.

*

Ime, Tekintetes Közgyűlés, két évi legjobb akarat irányozta működésünknek története, melyért, ha nem szabad is elismerést kérnünk, mert hiszen kötelességet teljesítettünk: engedjék meg legalább azt reménylenünk, hogy jóváhagyásukat kiérdemeltük. A történelem és a régiség-tudomány fejlesztése és felkarolása az emberiség javainak előmozdításán fáradozó elméket már igen régi időktől fogva talán legelőnkebben foglalkoztatta, és méltán. A természettudományok ujabbkori nagy vívmányai talán közvetlenebbül éreztetik gyakorlati hasznukat, de a szellemet, mely mind e vívmányokkal az egész emberiséget a helyes úton vezeti, mely a társadalmi legkülönfélébb viszonyok esetleges összeütközését megakadályozza vagy elsímítja, mely az anyagi javak összehalmozódása és mohó élvezése közepette az embert értelmi és érzelmi magasabb rendeltetésére figyelmezteti: azt csak a történelem ismerete adja és óvja meg. S mennyire szükséges az egyes országok polgárainak hazájuk történetét ismerniök, hogy igazán szeressék a földet, „melyen élniök, halniök kell,“ s hogy igazán előmozdítsák e földnek és lakói üdvének virágzását, — erről szükséges-e bővebben szólnom? Pedig ez az, a mire törekednünk kell összes egyéni erőnkkel s a társulatok közös munkálkodásával. Ez utóbbiak kiválóan sokat

tehetnek, s azért, mint minden évben, most is a legőszintébb érülettel hívom fel városunk és vidékünk művelt közönségét ügyünk felkarolására, különösen azzal, hogy minél számosabban lépnek be tagjaink közé. Tagjainkat pedig külön is kérem, tegyék magukévá ez eszmét s igyekezzenek másokat is megnyerni törekvésünknek. Hiszen természetes, hogy a halandóság és változó körülmények az évek folyamán megapasztják azok számát, kik először vállalták magukra e határozottan hazafias és kulturális intézmény megalapítását és megszilárdítását: de szintúgy a természet példája, mely minden elhervadt fűszála helyét ujjal ülteti be, lelkesítsen minket is arra, hogy az elvesztettek munkaerejét és buzgalmát ujjakkal pótoljuk. Most midőn szép hazánk millió szívek lángérületével ünnepli azon esemény negyedszázados jubileumát, mely nemzeti művelődésünk egész újabb felvirágozásának termékenyítő napja lett, az általános örömben határozzuk el mi is, hogy a sikerült kezdetet méltóan fogjuk folytatni, mindegyikünk teljes erői és tehetségei szerint.

Ezzel végzem jelentésemet s van szerencsém azt a Tekintetes Közgyűlés szíves figyelmébe ajánlani.

Temesvár, 1892. május 29-én.

Patzner István,
főtitkár.

A nagy szorgalommal egybeállított főtitkári jelentés tudomásul vétetik és egész terjedelmében a társ. Értesítőbe felvételre határozatik.

A főtitkári jelentésben foglalt indítványok, hogy t. i. az egyes vál. üléseken felolvasott dolgozatok szerzőinek, s a társulati gyűjtemény megajándékozójának a közgyűlési jegyzőkönyvben is köszönet szavazzassék, valamint hogy az időközben elhunyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyanesak a közgyűlési jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék — egyhangulag elfogadtatnak.

Szintén egyhangulag helyben hagyja a közgyűlés a választmánynak 1892-ik évi márczius hó 30-ikán tartott rendes ülésén 13. jegyzőkönyvi szám alatt hozott határozatát: a Temesi Bánság mult századi történetére vonatkozó adminisztrationalis iratjegyzékek kiadásáról.

Miről Patzner István, főtitkár s általa a választmány, valamint Baróti Lajos, fővárosi tanár végzésileg értesítettnek.

4. A főtitkár jelentésével kapcsolatban tudomására adja a közgyűlésnek, hogy cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi megyés püspök, társulati védnök ő méltósága Makón f. é. máj. hó 25-én kelt levelében sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy egyházi ténykedések által akadályozva a közgyűlésen meg nem jelenhet, de egyben biztosítja a

társulatot, hogy nemcsak mint védnöke, de úgy is mint azon ezélnak, melyet a társulat megvalósítani törekszik, régi munkása, élénk érdeklődéssel viseltetik a társulat minden működése iránt, melyben azt tehetségéhez képest tettel is támogatni gyakrabban lesz alkalma, minek jeléül egyelőre 100 frt. alapítói összeget csatol leveléhez. Egyszersmind azt is jelenti a főtitkár, hogy id. Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltósága, ki egészségi okokból nem jelenhetett meg, a közgyűlést szintén üdvözli.

A közgyűlés köszönettel s éljenzessel veszi tudomásul a társ. védnök és elnök ő méltóságaiknak kitüntető szíves megemlékezésüket, elhatározza, hogy Védnök ő méltóságának átiratilag fejeztessék ki a társulat köszönete, elnök ő méltósága iránt pedig a közgyűlési jegyzőkönyvben örökíttessék meg a társulatnak ez alkalommal ujlólag kinyilvánított hálás tisztelete és ragaszkodása.

Miről Patzner István, főtitkár s általa társ. védnök és elnök ő méltóságai értesítendők.

5. A főtitkári jelentés kapcsán Nagy György, kir. tanácsos, vál. tag indítványozza, hogy Patzner István, főtitkárnak buzgó, odaadó s minden tekintetben pontos és szakszerű tevékenységeért, melyet a társulat érdekében, valamint előbb úgy e két év alatt is kifejtett, jegyzőkönyvi köszönet szavazzassék.

A közgyűlés kész örömmel emeli határozattá az indítványt.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesítettik.

6. A tárgysorozat 3-ik pontja értelmében Hilt Lajos, társulati pénztárnok terjeszti elő a társ. pénztár állapotáról szóló jelentését, mely így hangzott:

Tisztelt Közgyűlés!

A társulati vagyon jelenlegi állapotáról van szerencsém jelentésemet a következőkben előterjeszteni:

Mult évi szeptember hó 30-án a társulati pénztár kezelését 37456 frt. 01 kr. értékű vagyonnal vettem át.

A december hó 30-áig eszközölt bevételek és kiadások által történt változások a bizottságilag megvizsgált 1891. évi számadásomban részletezve vannak.

Jelenleg a pénztár készpénz készlete 4 frt. 51 kr. Takarékpénztári könyvecskékre elhelyezve van, 38-185 frt 32 kr. Állampapírok névértéke 200 frt. Ékszerek 51 frt 60 kr. értékben. Ezek szerint a társulati vagyon jelenlegi összértéke 38450 frt és 43 kr.

Tisztelettel kérem a tettes közgyűlést, miszerint ezen pénztárnoki jelentésemet jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

Temesvárott, 1892. évi május hó 29-én.

Hilt Lajos,
társulati pénztárnok.

A jelentés tudomásul vétetik s egész terjedelmében az Értesítőbe felvételni határoztatik.

Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettek.

7. A tárgysorozat 4-ik pontja értelmében felvétellett az 1891-ik évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése:

Tekintetes Közgyűlés!

A folyó évi április hó 27-én tartott választmányi ülésből tisztelettel alulírottak, a Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat 1891-ik évi számadásának megvizsgálására kiküldetvén, ebbeli megbízásunkban eljárva, van szerencsénk jelentésünket a következőkben előterjeszteni:

A társulat vagyoni állapotáról, az 1891. évi január hó 1-től december hó 31-éig terjedő időre szóló számadást behatóan megvizsgálva, a pénztári naplóval, és a fedezeti okmányokkal való összeegyeztetése után a következő eredmény állapított meg:

I. készpénz kezelés.

1890. év végével fönmaradt készpénz	690	frt.	57	kr.
1891. év folyamán bevétel	1706	„	28	„
összes bevétel	2396	frt.	85	kr.
levonva a kiadásokat	1878	„	24	„
marad 1891. év végével készpénzben	518	frt.	61	kr.

mely összeget hiány nélkül előtaláltuk.

II. takarékpénztári betétek,

1890. év végével volt	36625	frt.	16	kr.
1891. év folyamán betéteztett	1560	„	16	„
Összesen	38185	frt.	32	kr.

Ezen összeg következőleg van fedezve:

a Temesi Takarékpénztár 15392. sz. könyvecskéje szerint	25774	frt.	99	kr.
„ „ 15930. „ „ „	3615	„	59	„
„ „ 15931. „ „ „	4551	„	84	„
„ „ 16497. „ „ „	404	„	62	„
„ „ 16734. „ „ „	3497	„	40	„
„ „ 19210. „ „ „	37	„	36	„
„ „ 48588. „ „ „	303	„	52	„

Mindössze . . . 38185 frt. 32 kr.

tehát a túl kimutatott számadási eredménynyel teljes összhangzásban.

Ezen kívül van még állampapírokban két darab 20660. és 20661 sz. 5% papírjárdék kötvény à 100 frt., összesen . . . . . 200 frt. a megfelelő szelvényekkel ellátva.

Végre ékszerekben:

6 darab centenariumi ezüst érem	à 7 frt. 10 kr.	42 frt. 60 kr.
6 „ „ bronz „	à 1 „ 50 „	9 „ — „
Összesen	.	51 frt. 60 kr. értékben.

Miután tehát úgy a könyvvitelt, valamint a pénzkezelést, és a vagyon állapotát minden tekintetben kifogástalanul rendben találtuk, — tiszteletteljesen indítványozzuk, — méltóztassék a tekintetes közgyűlés, a 1891. évi társulati számadást, a kimutatott eredményhez képest jóváhagyni, és erre nézve Hilt Lajos társulati pénztárnok úr részére a szokásos fentartással, és köszönetünk kijelentése mellett, a felmentvényt engedélyezni. Temesvárt, 1892. évi május hó 12. én.

Marx Antal, Wimmer József, Odor Samu, dr. Niamessny Gyula,
számvizsgáló bizottsági tagok.

Ugyancsak a bizottság nevében W i m m e r J ó z s e f, biz. tag szóbelileg indítványozza, hogy tekintettel arra, hogy a számadó pénztáros a nagy fáradsággal és felelőséggel járó ezen tisztet, melylyel fizetés összekötve nincs, a legnagyobb gonddal teljesítette, számára köszönetünk nyilvánításán kívül 100 frtnyi tiszteletdíj szavaztassék meg, mely különben is fedezetet talál a f. é. költség-előirányzat feltüntetett többletében.

A pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentése tudomásul vétetik, az É r t e s í t ő b e n közzététetni, s H i l t L a j o s, társ. pénztárnoknak az 1891-ik évi pénztári kezelésre nézve a felmentvény a szokásos óvások fentartásával megadatni határoztatik. Helyeslőleg elfogadja a közgyűlés az indítvány második részét is, mely szerint nevezett pénztárnok számára önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmául 100 frtnyi tiszteletdíj megszavaztassék, egyben a társ. igazgatót ezen összeg kiutalványozására felhatalmazza.

Miről főtitkár s általa D e s c h á n A c h i l l társ. igazgató s H i l t L a j o s pénztárnok végzésileg értesítetnek.

8. Marx Antal, kir. tanácsos a pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentésével kapcsoltban indítványozza, hogy miután a társulati vagyonról szóló takarékpénztári könyvek jelenleg többféleképen vannak vinculálva, a jövőre nézve egyöntetűség kedvéért lehetőleg úgy vinculáltassanak, hogy az azokban foglalt összegek csakis a közgyűlés felmondására legyenek kifizethetők.

A közgyűlés az indítványt elfogadja s annak végrehajtására a társ. igazgatót felkéri.

Miről a főtitkár s általa a társ. igazgató végzésileg értesítetnek.

9. A tárgysorozat 5-ik pontja értelmében Patzner István, főtitkár előterjeszti a f. 1892-ik évre megállapított költségelőirányzatot:

A „Délmagyarországi történelmi és rég. Muzeum-Társulat“ 1891. évi decz. hó 23-án tartott rendes havi választmányi ülési jegyzőkönyvének kivonata.

70. A főtitkár kéri a választmányt, hogy a társulat jövő, 1892. évi költség-előirányzatára nézve a következő javaslatot terjeszse megerősítés végett a közgyűlés elé:

I. a társulat kiadásai az 1892. évre a következő tételekben állapítatnak meg:

1. „Értesítő“ kiadására	400	frt.
2. Nyomtatványokra	50	„
3. Az épület fentartására	50	„
4. Fűtés és világításra	100	„
5. Írószerekre	10	„
6. Kisebb kiadásokra	25	„
7. Egy szolga fizetésére	300	„
8. Leírói munkákra	50	„
9. Főtitkár díja, ideértve a Temesvár szab. kir. városa által a muzeum-őr részére évenként megszavazott 50 forintot is	400	„
10. Titkári díj	200	„
Összesen	1585	frt

II. E kiadásokkal szemben a Muzeum-Társulat jövedelme az 1891. évben a következő tételekben állapítatik meg:

1. A törzsvagyon kamatai	1600	frt
2. 120 tag évi díja	600	„
Összesen	2200	frt.

mely összegből leszámítva a költségekre előirányzott . 1585 frt
marad többlet . . 615 frt

E többletből — mint a múlt évben — mindenké-
előtt az „Értesítő“ munkatársainak tiszteletdíjaira
leszámítandó . . . . . 180 frt
s így végleg marad többlet . . 435 frt

Deschán Achill, társ. igazgató, a főtitkár által előterjesztett javaslatot a választmánynak elfogadásra ajánlja, a véglegesen megmaradt 435 frtnyi többletre nézve pedig azon indítványt teszi, hogy, miután muzeumunknak többé nagyobb beruházásokra szüksége nincs, s a folyó kiadásokat a rendes jövedelem kellőképen fedezi, ez összeg teljesen a muzeumi gyűjtemények gyarapítására, nevezetesen könyvek, régiségek és

műipari tárgyak beszerzésére fordíttassék, mindenkor a választmány határozata szerint. Műipari tárgyak szerzését ajánlja azért, mert ezáltal muzeumunk az ipar fejlődését is elmozdítaná, a mi különösen a vidéki muzeumoknak szintén egyik feladatuk.

V.

A választmány mindkét indítványt egyhangulag elfogadja, s elhatározza, hogy a költség-előirányzat ily értelemben terjesztessék megerősítés végett a közgyűlés elé.

Egyben megbizza a főtitkárt, hogy műipari tárgyak megvételének közvetítésére átiratilag újból kérje meg az orsz. magy. iparművészeti muzeum igazgatóságát.

Miről Deschán Achill, társ. igazgató, a választmány, Hilt Lajos, társ. pénztárnok és Patzner István főtitkár végzésileg, az orsz. magy. iparművészeti muzeum igazgatósága átiratilag értesítetnek.

Jegyzette és kiadta:

Patzner István,
főtitkár.

A beterjesztett előirányzat elfogadtatik, valamint az abban foglalt indítványok is azzal, hogy a többletből első sorban a jelen jegyzőkönyv 7. sz. végzésével Hilt Lajos, társ. pénztárnoknak megszavazott 100 frtnyi tiszteletdíj utalványozandó ki.

Miről a főtitkár s általa Deschán Achill, társ. igazgató s Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

10. Kovaesich Gyula, vál. tag. meg levén győződve arról, hogy az egybegyűlt, de az összes társ. tagok is őszinte részvétellel osztják az országos gyászt, melybe Klapka György, 1848—49-iki tábornoknak, újabb történelmünk kimagasló alakjának elhunytá az egész nemzetet borította, társulatunkhoz, mint tört. társulathoz méltónak tartja, hogy e részvétünket szintén kifejezzük, s azért indítványozza, hogy 1) Klapka György, tábornok emléke jegyzőkönyvünkben hazafiui kegyelettel megörökíttessék. 2) A vele összekötetésben levő emléktárgyak gyűjtése elhatározottassék. 3) A nagyközönség az esetleg birtokában levő ilyenmü tárgyak átengedésére felkérjessék. 4) A főtitkár az ez iránt szükséges intézkedések megtételére s a nagy közönségnek ez irányban való felszólítására utasíttassék.

A közgyűlés az indítványt lelkes egyhangúsággal elfogadja s annak végrehajtásával a főtitkárt megbizza.

Miről a főtitkár végzésileg értesítetik.

11. A tárgysorozat 6 pontja értelmében dr. Számek György, társ. titkár felolvassa Milleker Bódog, társ. tagnak ily czimü érteke-

zését: „Délmagyarország a római uralom alatt“ (Vidékünk földrajza az ókorban).

A közgyűlés az igen sok új és felette érdekes adatokat tartalmazó, nagy tudományos képzettségre és szorgalmas kutatásra valló értekezést a legnagyobb érdekléssel és tetszéssel hallgatta meg; a szerzőnek jegyzőkönyvi köszönetet szavaz, s művét az Értesítőben közzétenni határozza.

Miről a főtítkár s általa Milleker Bódog végzésileg értesítettnek.

12. Elnöklő igazgató, minthogy a tárgysorozat kimerítettett, a közgyűlést köszönete ujalagos nyilvánításával bezárja s egyszerűen felhívja, hogy a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot válasszon.

A közgyűlés a jegyzőkönyv hitelesítésére Marx Antal, és Nagy György, kir. tanácsosokat és vál. tagokat kéri fel. Ezzel a jegyzőkönyv lezárattott és aláíratott.

Látta:	K. m. f.	Jegyzete:
Deschán Achill, igazgató.	Marx Antal, Nagy György.	Patzner István, főtítkár.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1892-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat agja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik id. Ormós Zsigmond. társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál: a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1892. július 1-én.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminárium) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s közhez nem vett füzeteket nem fogjuk pófolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

Megvételre kerestetnek:

1) A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat“
Értesítő-jéből:

1876. évi (II.) évfolyam 2. füzet.

1878. „ (IV.) „ 1. „

1879. „ (V.) „ 1. „

1884. „ (X.) „ 4. „

2) Az Orthmayr T. és Szentkláray J. által szerkesztett „Történelmi
Adattár“-ból:

1871. évfolyam jan., ápr., és jul. füzet.

1872. „ ápr., aug., szept., okt. és nov. füzet.

1874. „ febr., ápr. és (ha megjelentek) jul. — decz. füzetek.

A kiknek birtokában e füzetek megvannak, s azokat eladni hajlandók,
szíveskedjenek az Értesítő szerkesztőjénél jelentkezni s az eladási árt is
megjelölni.

Figyelmeztetésül.

„A bányási legrégibb német település története,“ melyet Baróti
Lajos irt, s a „Történelmi és Régészeti Értesítő“ ez évi I—III. füzetében
közölt, külön kiadásban is megjelent. Kapható a szerzőnél. (Budapest,
I. Vár, Fortuna-utca 7. sz.) Ára 1 frt.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

VIII. ÚJ ÉVFOLYAM. — IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1892.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KOZLÖNYE.

VIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

1892.

IV. FÜZET.

DÉL-MAGYARORSZÁG A RÓMAIAK ALATT.

Régészet-történeti rajzok. Irta MILLEKER BÓDOG.

BEVEZETÉS.

A Duna-Tisza-Maros-köz Kr. u. 101—258-ig uralta a római sasokat. Másfél évszázad nagy időszak. Természetes tehát, hogy abból sok érdekes emlék maradt reánk.

Sokan foglalkoztak már vidékünk római korával. Ezek közül két szakférfiút kell felemlítenem első helyen. Az egyik Torma Károly, budapesti egyet. tanár és akad. r. tag, ki az 1880—1882. években a délmagyarországi római telepeket, utakat és a limest tanulmányozván, Dél-Magyarország római korszakának ismeretében új korszakot alkotott, és Ortvay Tivadar, pozsonyi jogakad. tanár s akad. l. tag, híres földink, ki több rendbeli műveiben, u. m. Tibiscumról és a régi vízrajzról, sok új és becses adatot és anyagot gyűjtött össze és tett közzé. Sokat köszönünk végre Böhm Lénárd- és Boleszny Antalnak is.

Jelen dolgozat kísérlet: Dél-Magyarország római korszakát egészben és minden oldalról ismertetni és megvilágítani. Anyagomat 3 részre osztottam fel. Az I.-ben tárgyalom vidékünk földrajzát, a II.-ban vidékünk történetét és a III.-ban a műveltségi állapotokat.

I. rész. Földrajz.

1. Hegyek és folyók.

Területünk talajalakulási viszonyai nem complicáltak. Nyugati fele sík, a keleti pedig hegyes. Ez utóbbit a bánási érc-hegység foglalja el, mely az erdélyi felföldből kiágazik. Ezen hegységbe délnyugatról a Nera és Karas völgyei, északnyugatról pedig a felső Temes és délről a Cserna hatolnak be. A két utóbbi völgy egy, két párhuzamos hegyláncz által védett, egymással összeköttetésben álló völgyi útát képez majdnem az egész hegységen keresztül. Végre a Bisztra-völgy a Temes-éből keletre, Erdélybe vezet.

Hogy a bánási hegyek minő nevet viseltek az ó-korban, azt nem lehet kipuhatolni. Talán a Montes Serrorum-hoz tartoztak, melyek Ammianus szerint Erdély déli hegylánczai lehettek.¹⁾

Vidékünk folyói mind a Duna folyamrendszeréhez tartoznak. Ezen folyam a déli határt képezi Moesia superior felé; ebbe ömlik nyugaton az északról jövő Tisza, mely az északi határt képező Marost fölveszi.

A Dunába szakad a Temes, Karas, Nera és a Cserna; a Tiszába a Bega és a Marosba az Aranka. Ezek legtöbbje megtartotta régi nevét.

Dunánk emlékezete egyidejű a continentalis népek emlékezetével. Már a mythos foglalkozik vele. De irodalmilag is ősrégi, mert a Duna legrégebbi irott emlékezete már kétezrháromszáz évnél idősb. A görög és római írónak egész serege említi nevét. Míg a Duna a görögöknél csak mint közlekedési út birt jelentőséggel, addig a rómaiak szemében, kik nemcsak colonizáltak és kereskedelmet űztek, hanem hadakozók és hódítók is voltak, hadászati fontossággal is birt s e nép tényleg nagyszerű védrendszerét a Dunára fektette, mint alapisra.²⁾

¹⁾ Ammianus XXVII, 5.

²⁾ Ortvay T.: Magyarország régi vizrajza, I, 249—251.

A régiek, fogyatékos ismereteik miatt, a Duna régi „Ister“ és „Danubius“ nevét igen sokáig két külön geographiai fogalomnak tekintették, mintha egyik is másik is külön folyamra vonatkoznék. Ezen nyelvhasználat a mai geológok szempontjából helyes is volt, mert a mysiai medence Dunája más folyó, mint a nori-pannoniai medenczé-é.¹⁾

A régiek az Isternek és Danubiusnak határpontjait illetőleg nem voltak egy nézeten. Strabo a kataraktákat, Plinius a geták földjét, Ptolomaeus Axiopolist Alsó-Moesiában, Appian a Szávatorlatot, Agathemos pedig Vindabonát (a mai Bécset) jelöli meg határpontul. Ortway szerint a kettős névnek alkalmazása inkább ethnographiai okadatulással bír.²⁾ Az Ister és ennek variánsai kétségtelenül thrák, a Danuvius, illetőleg Danubius azonban kelta elnevezések.³⁾ A thrák és kelta törzsek ethnographiai határolása tényleg összeesik a katarakták vidékével.⁴⁾ A Dunának bántási szakasza tehát a Danubiusnak legkeletibb része volt.

A Tisza neve Strabonál *Ἰαριδος* vagy helyesebben *Ἰαδιγος* (Parisus)⁵⁾, Pliniusnál Pathissus⁶⁾ és Ammianus Marcellusnál Parthissus⁷⁾ volt. Csak Ptolomaeus említi ezen folyót *Τιβιςος* néven,⁸⁾ mely név azonban, mint ezt Ortway kimutatta, nem egyéb mint egy helytelen kijavítás eredménye, melyet valamely későbbi másoló engedett meg magának.⁹⁾ Ép oly keveset bizonyíthat azon feliratos kő, mely a tiszai határpraefectusról, mint a „Tibiscuson“ czirkáló katonai tisztviselőről emlékezik, de a melynek szövege nincs kétségtelenül megállapítva:¹⁰⁾ sőt Mommsen egyenesen XVI. századbéli gyártmánynak mondja, melytől őrizkednünk kell.¹¹⁾ A „Tibiscus“ név, mint a Tisza neve, csak a XV. század második felében a tudósok által jött használatba.¹²⁾

Szegednél szakad be a Tiszába a Maros. Ez a régiek közül Herodotnál Maris,¹³⁾ Strabonál Marisos,¹⁴⁾ Jornandesnél¹⁵⁾ és a

1) Peters: Die Donau, 321. s. kk. II.

2) Ortway: Magyarország. r. vízrajza, I, 251.

3) Salamon F.: Budapest története, I, 112.

4) Ortway: Magyarország. r. vízrajza, I, 251.

5) Geographia, VII, e. 5.

6) Histor. Natural., IV, 12—15.

7) Historiar. libri. XVII, 3.

8) Geographia, III, 8.

9) Ortway: Tibiscum, 36.

10) Ortway: Magyarország. r. vízrajza, I, 267.

11) Th. Mommsen: C. J. L., III—1, 229.

12) Ortway: Magyarország. r. vízr., I, 267.

13) Musar, IV, 49.

14) Geographia, VII, 3, 19, 13.

15) De rebus geticis, c. XVII.

ravennai Névtelennél Marisia¹⁾ név alatt fordul elő. Valamint Herodot, úgy Strabo is a Marost a Dunába ömlesztik. Ez azt bizonyítja, hogy ezen írók idejében a Tisza alsó folyását is a Marosnak tartották olyformán, amint a Saone alsó folyása manap is Rhonenak neveztetik.²⁾ A Maros-torkolaton felüli része a Tiszának Parthissos-nak neveztetett,³⁾ mely név a rómaiak idejében az egész Tisza folyóra átment. A Maros név agathirs (nyilván thrák) származású; a görögök és rómaiak egyszerűen átvették.⁴⁾

Egyenesen a Danubiusba ömlik a Tibiscus, melynek „Temes“ neve nemcsak a ravennai Névtelen Tema helységében, hanem Konstantin Porphyrogenitusnál is nagyon korán lép fel.⁵⁾ Említi ezeken kívül a régiek közül még Herodot,⁶⁾ Ptolomaeus,⁷⁾ Priskos⁸⁾ és Jornandes.⁹⁾ Herodot *Τιβιστος*-a alatt csak a Temes érthető.¹⁰⁾ Ptolomaeus Tibiscos-a pedig, mint már láttuk, nem egyéb mint egy későbbi másoló helytelen változtatása. A főbizonyíték arra, hogy a Temes a rómaiaknál Tibiscus-nak nevezteték az, hogy partjain feküdt a római municipium Tibiscum, mely feliratilag is említették és melynek helyfekvését Ortvay Tivadar a Bisztra és Temes összefolyásánál konstataálta.¹¹⁾ A mai „Temes“ a latin Tibiscusnak magyar elnevezése.¹²⁾

A Temes mellékfolyói közül csak a Berzava tartotta meg régi nevét.¹³⁾ A peutengeri táblán, Prisciannál és a ravennai Névtelennél előfordul a Bersovia név mint helynév; de ez a Berzava folyóra vonatkozik, mint ezt a bel- és külföldi tudósok egyetértően állítják, p. o. Hunfalvy,¹⁴⁾ Gooss, Ormós,¹⁵⁾ Mommsen,¹⁶⁾ Spruner-Menke,¹⁷⁾ Ukert,¹⁸⁾ Tomaschek¹⁹⁾ és

1) Cosmographia, IV, 14.

2) Roesler: Die Geten und ihre Nachbarn; Sitzungsberichte etc., XLIV (1863), 1. füzet, 142. 2).

3) Ortvay: Magyarorsz. r. vízv., I, 270, 19).

4) U. o., I, 506.

5) K. Gooss: Studien, 31.

6) Melpom. IV, 49.

7) Geographia, III, 7.

8) Excerpt. de legat., 183.

9) De Gothorum origine, c. XXXIV.

10) Gooss: Studien, 10; Hunfalvy: Ethnogr., 41.

11) Ortvay T.: Tibiscum helyfekvése.

12) Ortvay T.: Magyarorsz. r. vízv., II, 253.

13) Gooss: Studien, 31.

14) Ethnographie, 55, 287; — Gooss: Studien, 31.

15) Arch. Közl., VIII, 145—153.

16) Römische Geschichte, V. kt., a Duna-tartományok térképe.

17) Atlas Antiquus: Pannonia-Illiricum cz. térkép.

18) Geographie der Griechen u. Römer, III—2, 615.

19) Zeitschrift. f. östr. Gymnasien: 1872; 150.

Ortvay.¹⁾ Épügy kétségtelen, hogy a telep a folyótól nyerte nevét.²⁾

Némely író a Temesnek egy másik mellékfolyója számára is megtalálhatni véli a régi nevet. Ez a Poganis-patak. Ezen patak forrásához helyezik ugyanis Caput bubali-t, melyet a peutingeri tábla és a Ravennai³⁾ említ; az utóbbi Bugalusnak nevezi. Gooss ezen, az említett forrásokban csakis helynév gyanánt előkerülő nevet a Poganis folyóvízre véli érthetni.⁴⁾ Mások szerint Caput bubali a „Poganis-forrás“ értelemmel volna egyenlő. Érdekes erre Pesty Frigyes megjegyzése: „Figyelmet érdemel azon körülmény, hogy a Bubalus név e vidéken ma sem ismeretlen. Torma Károly a római kori Caput bubali-t Delinyest és Valeaboul határára teszi, az utóbbi helység neve pedig a magyar korszakban Ökörpatak volt. Ez még mindig nem annyi mint Caput bubali, azaz Ökörfej. De az aradi káptalan egy 1448. évi oklevele szerint épen itt feküdt a Pogancsfő nevű falu, mely csak onnan kaphatta nevét, mert a Poganis, avagy Pogancs-patak forrásainál feküdt; a miből tán következtetni szabad, hogy a Caput bubali nem azt jelenti: Ökörfej, hanem oly telepet, mely a Bubalus folyó fejeánél, azaz forrásánál fekszik. Nem akarok azon feltevésben tévelyegni, hogy a Bugalus névalak Baganusra is változhatott, mert erre adatunk nincs, — mely esetben a Baganus és Poganis vagy Bogonis név azonossága alig volna kétséges.“⁵⁾

Az Uj-Palánkánál a Dunába szakadó Karas folyót a peutingeri térkép Apus fluvius név alatt tartotta volna fenn. Igy vallja ezt Spruner-Menke,⁶⁾ Gooss⁷⁾, Mommsen-Kiepert,⁸⁾ Riedl,⁹⁾ Ortvay¹⁰⁾ és Droysen.¹¹⁾ Torma azonban a peutingeri térkép „a po. fl.“-ában egy telep nevét keresi, s e telepet Grebenácza helyezi.¹²⁾ Megemlítendő még az is, hogy már előbb is akadtak szakférfiak, kik abban egy helység nevét látták.

¹⁾ Magyarorsz. r. vízr., I, 167.

²⁾ Schafarik: Slawische Alterthümer, I, 506.

³⁾ Cosmographia, IV, 14.

⁴⁾ Gooss: Studien, 31, 44, 103).

⁵⁾ Pesty Fr.: Krassó, II—2, 157. — Megemlítésre méltó, hogy a „Bubalus“ szó mint személynév is előfordul. Ugyanis Ampelumban T. Julius Bubalus-sal találkozunk. (C. I. L., III, 1043.)

⁶⁾ Atlas Antiquus: Pannonia-Illiricum ezimű tábla.

⁷⁾ Studien, 20, 31.

⁸⁾ Dacia térképe a C. J. L.-ban.

⁹⁾ Századok, XV, 516. 2).

¹⁰⁾ Magyarorsz. r. vízrajza, II, 84.

¹¹⁾ Allgem. Hist. Handatlas, 17. sz. térkép.

¹²⁾ V. ö. Pesty Fr.: Krassó, II—1, 205, 1).

A Tsierna és Trans-Tsierna helynevek bizonyítják, hogy a Cserna régi neve mai nevének felelt meg. Említi azokat Ulpian,¹⁾ Ptolomaeus,²⁾ a peutingeri tábla és egy feliratos kő.³⁾ Ezen két telep a hasonnevű, Orsovánál a Dunába balfelől szakadó Cserna folyótól kapta elnevezését. Ezen nézetten vannak: Schafarik,⁴⁾ Mommsen,⁵⁾ Hunfalvy,⁶⁾ Gooss,⁷⁾ Spruner-Menke,⁸⁾ Jiriček,⁹⁾ Pesty,¹⁰⁾ Vass,¹¹⁾ Szombathy¹²⁾ és Ortvy.¹³⁾ Maga a név némelyek szerint ép oly eredeti dák név mint Bersovia. A régi dák nyelvmaradványok között találjuk ugyanis a diorna szót, mely = fekete. De a rumun nyelvben is zirna = ebszöllő, németül Nachtschatten, a mely minden nyelvben egyformán fekete jelzővel van megnevezve.¹⁴⁾ Schafarik, Jiriček és Pesty azonban a szláv čern-, crna-ból származtatják.¹⁵⁾

2. Utak és lakóhelyek.

„A hol a római győzött, ott lakott is,“ régi jelentőségteljes mondás. Azon országok, melyek a héthalmú város uralma alá kerültek, meglepő gyorsasággal alakulnak át tartományokká, egy nagy egésznek eleven, szorosan összekötött részeivé. Csakhamar átfonja azokat egy mesterségesen tervezett úthálózat, melynek vonalai mellett kisebb és nagyobb városok virágnak fel. Legiók, cohorsok és szárnyesapatok, melyek a legtávolibb országokban ujonczoztattak, erősített táborok és castellumok óvják meg a provincialisok hűségét benn, míg a legfontosabb birodalmi határon, a Dunánál, a „római birodalom üdvénél“, a folyamon innen és túl, az erős védvonalak a földből nőnek; álló táborokból és a déli parton lévő hajóállomásokból a polgári élet és közlekedés jelentékeny telephelyei fejlődnek. Italiai colonisták plántáltatnak át a legtávolibb vidékekre, a tartományok romanizálását hathatósan elősegítvén; egy jól szer-

1) Dig. de Censib. 50, 15. 1. §. 8.

2) Geographia, III, 8, 10.

3) Griselini, I, 265.

4) Slawische Alterthümer, I, 506.

5) C. J. L. III, I, 248.

6) Ethnographie, 55 és 388, 60).

7) Studien, 31.

8) Atlas Antiquus: Pannonia-Illiricum című tábla.

9) Gesch. d. Bulgaren, 74.

10) Szörény, II, 389.

11) Erdély a rómaiak alatt, 96.

12) Dacia meghódítása, 28.

13) Magyarorsz. r. vizr., II, 267.

14) U. o., Hašdeu után.

15) U. o. II, 268, 7).

vezett és tagolt hivatalnok-sereg kezel és gondoz mindent kemény szigorral és nyereménytkutató körültekintéssel. Síkság és erdő, a föld gyomra, az aranyat és gyöngyöt tartalmazó folyók medre, mind kizsákmányoltatik, épúgy mint ez utóbbiak vizének hordereje. Nem kevésbé használja ki a római a provincialek munká- és véderejét. Ezek idegen égövek alatt véreznek el Róma nagyságáért és az adók és a többi tartozások folyton növekedő aránya sarkalja őket fokozódottabb tevékenységre. Csakhamar elfogadja a tartománybeli a római nyelvet és szokásokat, később a római polgári jogot is nyervén kétes értékű ajándécul, mert több terhet és köteleiséget, mint jogot foglal magában.¹⁾ A római dunai tartományok fejlődésének eme általános, de velős és felette találó képében, melyet egy igen szellemes történész tollából birunk, látjuk Dacia tartománya fejlődésének képét is a rómaiak alatt.

A rómaiak mindent, a mi csak életre való volt, fentartani s magasabb fokra emelni igyekeztek s csak kivételes esetekben engedtek egyes helyeket elpusztulni, hogy azokat czélszerűbbekkel pótolják. Így telepítettek be a rómaiak Daciában is, mint ezt a helynevek dák hangzásából következtethetni, többnyire már fennállott helységeket s csak kivételképen alapítottak hadászati szempontból vagy más okból alkalmas helyeken új telepeket, melyek azután természetesen római neveket is kaptak, mint p. o. Tibiscum, mely a szigorúan vett római telep-alapítás folytán keletkezett. Itt a város közvetlenül egy római táborból keletkezett, melynek feladata volt egy stratégiai és kereskedelmi úthálózati góczpontot megoltalmazni, s mely a Sarmizegethusára vezető úton fekvén, az ország metropolisának egy fontos elővédje volt.

A Trajani Dacia földrajzának forrásai közül a legtöbb helyrajzi adatot Ptolomaeus Geographiája, az úgynevezett peutingeri tábla és a telepek és katonai állomások helyfekvése, nyújtottak.

Claudius Ptolomaeus 150 körül Kr. u. Alexandriában írt. Ő volt az első, ki Daciát mint egy egységes, természetes határokkal határolt földrészletet fogta fel. Geographiája azzal nyer előttünk fontosságot, hogy számos nép- és helynevet idéz, melyek máskülönben nem lettek ismeretesek, mindenekelőtt pedig azzal, hogy fokmegjelöléseket is közöl, melyek közül azonban csak a sarmizegethusai (várhelyi) és salinae-i (felvinczi) látszanak tényleges méréseken alapulni, míg a többi pontok az úttérképek mérétei után kiszámítottaknak látszanak.²⁾

¹⁾ Dr. Fr. Ritter v. Kronen: *Gesch. v. Oesterreich*, 2. kiad. I, 158, 159.

²⁾ K. Gooss: *Studien*, 12–14.

A következő táblán bemutatok néhány délmagyarországi helyet, melyeknek fekvését jól tudjuk, összehasonlítva a Ptolomaeus által közölt hosszúsággal és szélességgel.

A hely neve	Hosszúság		Szélesség	
	Ptolomaeus szerint	tényleg	Ptolomaeus szerint	tényleg
Aizisis, Lizisis (Furlog)	46° 15'	39° 30'	45° 20'	45° 35'
Arcidava (Varadia)	47 30	39 13	45 15	45 5
Tibiscum (Jaáz-Zsuppa)	46 40	39 50	44 50	45 27
Agmonia (Szavoj)	48 —	40 3	45 —	45 31
Gaganis, Zeugma (Teregova)	47 40	39 59	44 40	45 10
A Tisza torkolata	46 —	37 56	44 56	45 8

Ezen összeállításból láthatni, hogy Ptolomaeus Arcidava kivételével, melyet ő 10'-cel északibbra helyezett, minden helységet kelleténél délre tolt; így Aizisis-t 15'-cel, Tibiscum-ot 37-tel, Agmonia-t 31-gyel, Gaganis-t 30'-czal és a Tisza torkolatát 12-vel. Ebből kiviláglik, hogy Ptolomaeus azon helyeit, melyek a mi területünkbe esnek, átlagosan kbl. 20'-cel északra kell tolni.

Ha pedig a hosszúságot tekintjük, akkor még nagyobb különbséget találunk. A Duna-Tisza-Maros-köz összes helységei sokkal inkább keletre vannak helyezve, mint kellene. Így Aizisis 6° 45'-cel, Tibiscum 6° 50'-cel, Gaganis 7° 41'-cel, Agmonia 7° 57'-cel, a Tisza torkolata 8° 4'-cel és Arcidava 8° 17'-cel. Átlag vidékünk helységei Ptolomaeusnál 7° 35'-cel vannak kelleténél keletre tolvá.

A második forrás vidékünk helyrajzához a peutingeri tábla (Tabula Peutingeriana), mely a kartographiai művek legrégebbjének egyike. Ez egy menet-térkép, mely az egyes útvonalakat, a mellettök fekvő fontosabb állomásokkal és az ezek közt lévő, mille passus-okban (2000 lépés = 1 m. p.) kifejezett távolságot tartalmazza. Ezen térkép eredetét régibb minták és mértékek után Alexander Severus alatt (222—235) rajzolták; másolatát 1265-ben egy barát Colmarban újra leírta, és ez került Peutinger birtokába s ettől végre a bécsi udvari könyvtárba.¹⁾ A Dél-Magyarországra vonatkozó részletet külön először Aschbach J.²⁾ és utána Ortvay Tivadar³⁾ adta ki.

¹⁾ K. Gooss: Untersuchungen, 18.

²⁾ J. Aschbach: Über Trajans stein. Donaubrücke, 10, 11.

³⁾ Tibiscum helyfekvése, Arch. Közl., X, 3. füzet, 22.

Ezen fontos forrásban a barát leírása jelentékeny kárt okozott, s pedig úgy az eredeti fogyatkozásai, mint a leirónak tudatlansága és felületessége folytán. Ennek következtében a szakférfiak egész sora igyekezett a Dél-Magyarországra vonatkozó adatokat véglegesen értékesíteni. Azonban csak dr. Torma Károly budapesti egyetemi tanárnak 1880—1882-ben tett kutatásai fixirozták a peutingeri tábla által kimutatott útvonalakat Dél-Magyarország térképén. Torma felfedezéseinek és kutatásainak eredménye különben korszakalkotó voltak Dél-Magyarország ó-korára nézve. Egy hatalmas fénysugárként világosították meg ezek azt a sűrű sötétiséget, mely addig a délvidéki ó-kori helyrajz terén uralkodott.

A peutingeri térképen két útvonal van feljegyezve, melyek területünkbe esnek. Az egyik azon főútnak egy részlete, mely az egész dák tartományt a Dunától az északi határig átszelte. Tiernából (Tekiah, Szerbiában) Felső-Moesiába a Dunán át Trans-Tiernába a Cserna mellett (Ó-Orsova) vezetett az, honnan a nevezett folyó mentében északi irányban húzódott, ad Medium-ot (Mehádia helységben), azután Plugova alatt Praetorium-ot érintette. Domasnia előtt Gaganisba jöven, azután a teregovai és szlatinai kulcs szorosán hatolt keresztül, mely szoros elején, Teregovánál, Ad Pannonios és a végén, Szlatinánál, Masclianis feküdt, s követte a Temes folyót egészen azon állomásig, mely tőle nyerte nevét. Ezen útvonal kevés kivétellel azon irányban kigyózott, melyet a mai országút követ.

A Duna átjárótól (Tiernától) Jaáz-Zsuppáig (Tibiscumig) a peutingeri térkép adatai szerint 68 római mértföldnyi távolság van. Mihelyt a kanyarodásokat is számításba vesszük, melyeket ezen út a hegyszorosokban képez, csakugyan 98—100 km.-nyi hosszú ezen vonal; a részletekben azonban nem vágnak össze a térkép méretei a valósággal, mint ezt az alább közölt tábla is mutatja:

	mille passus		km. tényleges távolság
Tierna-tól ad Mediam-ig:	XI	=	17 27
ad Mediam-tól Praetorium-ig:	XIII	=	20 3
Praetorium-tól Ad Pannonios-ig:	IX	=	13 18
Ad Pannonios-tól Gaganis-ig:	IX	=	13 15
Gaganis-tól Masclianis-ig:	XI	=	17 10
Masclianis-tól Tibiscum-ig:	XIII	=	20 25
Összesen:	LXVIII	=	100 98

Tibiscumból az út keletre fordul, elérvén Szavojnál Agmonia t, nyugatra Vaiszlovától Pons Angusti-t s végre Várhelynél

Sarmizegethusa-t, az ország metropolisát. Ezen részlet méretei a következők:

	mille passus		km. tényleges távolság
Tibiscum-ból Agmonia-ig:	XVIII	=	20 17
Agmonia-tól Pons Augusti-ig:	VIII	=	12 4
Pons-Augusti-tól Sarmizegethusa-ig:	XV	=	21 ?

Másik útvonala a peutingeri térképnek, melyet a Duna-Tisza-Maros-közben helyezhetünk el, Viminacium-nál (Kosztolácz, Szerbiában) vette kezdetét, Lederata-nál (a rámai hegyen) a Dunát átlépve, Tibiscumnál csatlakozott a főúthoz. Ennek állomásai és távolsági méretei a következők:

	mille passus		km. valószínű távolság
Lederata-tól a po. fl.-ig:	XII	=	18 ?
a po. fl.-tól Arcidava-ig:	XII	=	18 ?
Arcidava-tól Centum putea-ig:	XII	=	18 22
Centum putea-tól Bersovia-ig:	XII	=	18 19
Bersovia-tól Aizisis-ig:	XII	=	18 24
Aizisis-tól Caput bubali-ig:	III ²⁾	=	5 22
Caput bubali-tól Tibiscum-ig:	X	=	15 8

Itt sem vágnak össze a méretek. Uj-Palánkáról, hol az erősített hídfő maradványai még most is láthatók, húzódott ezen út a kétes értelmű a po. fl.-ra. Ezen névben Torma egy állomás nevét látja, melyet ő a Grebenácznál egy dombon volt castrumnak tulajdonítja, mely csakugyan a Karason túl és „a hídon túl“ feküdt. A következő állomás Arcidava volt Varadiánál. Azután haladt ezen út a Csernovecz-patak mentén észak felé, Komoristyét balra hagyva, Forotiknál még ma is közlekedési útul használtatik. Szurduktól északra a Centum putea castrumon átmenve, Királykegy és Füzes felé tovább vonul, hogy Zsidovinban Bersovia-t elérhesse.³⁾ Ujabb nyomozások szerint, melyeket Halaváts Gyula eszközölt, az út Zsidovinból Rafnatól nyugatra s Valeapajtól keletre s végre Duleo községén keresztül húzódott; azután a Poganis-völgybe kanyarodván, Valeamare-t délre hagyta s Furlognál Aizisis állomását érte el, hol a Poganis-t átlépte. Innen az út a Poganis-völgyben keletre vonult, hol a nép azt ma „Trum Jarine“ név alatt ismeri s több helyt dülőútnak használja. Delinyest határának legészakibb csúcsában, a prebul-

1) Fehértemplom átv. Böhm szerint, 34 km.; Grebenáczon átv. Torma szerint, 45 km.

2) Nyilván tollhiba XII helyett.

3) L. Böhm: Mitth. d. C.-C., VIII, 4. fzt.

karánsebesi országúttól északra Caput bubali terület el. Innen azután leereszkedett az út a Temes-völgybe, hol Tibiscumnál vége szakad.¹⁾

Ezen két főútvonalon kívül a régészet még más utakat is talált, melyek az itinerariumokból hiányoznak. Első helyen említendő azon hosszú út, mely a Marost majdnem egész hosszában kíséri. Eredetét valószínűleg a folyó torkolatánál vette, a sarmat városnak, Patiscumnak átellenében; s a folyót fölfelé követi Német-Csanádon, Uj-Aradon és Buleson át, hol csalhatatlan római nyomokra akadtak. Veczelnél Erdélyben, hol Micum volt, már tényleg kimutatható, és azután egészen a Maros forrásáig húzódott.²⁾

Egy másik, a mint látszik, kereskedelmi út, Praetoriumból ágazott el Mehádiánál nyugatra, az Almás-völgyet szelvéen át.³⁾ Ezen út valószínűleg a Béla-völgyből jött, mert itt Petniknél római nyomokat leltek.⁴⁾ Lapusniknál⁵⁾ és Dalbosecznél⁶⁾ erődítmenyek voltak, az utóbbi romnál egy régi útnak nyomai is láthatók, mely maradványokat rómaiaknak tartják. Azután Szászkabányát érintette, hol a Czigányka-hegyháton az út még most is látható.⁷⁾ Északnyugati irányban tovább haladva, átlépte a Nerát, Potoknál leereszkedett a síkságba, itt Varadia felé (Arcidava) kanyarodva, hol a második főirányhoz csatlakozott.⁸⁾

Egy harmadik út ismét valószínűleg a Duna mentén Orsovától Uj-Palánkáig húzódott. A peutingeri tábla ugyan a főutat a moesiai parton tünteti fel, de nagyon valószínű, hogy a Duna bal partján volt erősségek, u. m. Szerb-Pozsezsena, Ó-Moldova, Felső-Lyupkova és Szvinicza is egymással egy szárazföldi út által összeköttetésben állottak, mely útnak eleje Uj-Palánkánál, vége pedig Orsovánál volt.

Továbbá megemlítjük, hogy a ravennai Névtelen Arcidava után még három helységet sorol fel, melyeket Tomaschek egy mellékútnak tekint, mely a Lederata-Tibiscumi főútból északnyugatra ágazott ki.⁹⁾ Ha ez áll, akkor ezen út Varadiából (Arcidava) kiindulva Canonia-ra (Versecz), Potulara (Denta) és Bacaucis-ra

¹⁾ Halaváts Gyula, m. k. osztálygeolog, szíves tudósítása.

²⁾ Mommsen által Dacia térképébe belevezetve. — Gooss: Studien, 45, 46.

³⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., I, 9.

⁴⁾ J. G. Schwarzott: Die Herkulesbäder, 42.

⁵⁾ Pesty Fr.: Zórény, II, 35.

⁶⁾ U. o. 370.

⁷⁾ A katonai térképek régi kiadásában.

⁸⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., I, 9.

⁹⁾ Tomaschek: Miscellen zur alten Geographie: Zeitschrift f. öst. Gymnasien,

(Fény) vezetett, hol mindenütt római régiségeket mutattak ki. Bacaucisról ezen út még Zurobara-n át (Temesvár?) Uj-Aradig vonulhatott, hol a Maros-menti úthoz csatlakozott.

Végre ment egy út a Dunától a bányavidékbe is. Ez Ó-Moldovánál kezdődött s Uj-Moldován, Szászkán, Csiklován, Oraviczán és Májdánon át Bogsánba vezetett, hol mindenütt a római bányamívelés nyomait konstatálták. Ha a helyi viszonyokat tüzetesen tanulmányozzuk, elfogadhatjuk ezt a vidék nehézségei daczára is egészen nyugodtan; különben akadtak már ennek nyomára is, így p. o. Téglás Gábor Moldova és Szászka között.

Dacia helységei csak azon időszakban kezdtek fejlődni, midőn a dákok és rómaiak közötti közlekedés élénkülni kezdett, midőn azok a római technika vívmányaival megismerkedtek és Domitianus alatt Rómából építőmestereket kaptak.¹⁾ Maga a római uralom fejtette ki azokat többnyire a meglévő helységek alapján. Mivel a rómaiak vidékünkön a kőragaszszal való építési módot és a fazekas-iparban a korongot behozták, itt tartózkodásuknak tekintélyes nyomait találhatjuk.

A mint területünk útai, épügy annak majdnem minden római építménye, ezek stratégiai feladatának megfelelőleg, katonai jelleget mutat. Vannak álló táborok az utak és folyók átjáróinak megvédésére és a völgyek és szorosok elzárására. A hegyormokon kémlelő-tornyok (speculae) voltak a vidék megfigyelésére. Rendszeres városi elrendezése és beosztása egyedül csak Tibiscumnak lehetett; a többi castrumoknál volt polgári telepek jelentéktelenek voltak. A helyett találtak a rónaságon római villák, azaz nyaralók és mezőgazdasági telepek, vagy tanyák, m. pl. Sándorfalvánál.²⁾

A következőkben adom azon daciai helységeknek betűrendes jegyzékét, melyeket Dél-Magyarországon elhelyezhetünk. A teljesség okáért mindazon helység, mely eredetét, illetőleg alapítását a rómaiaknak köszöni, *-gal van megjelölve. Abból kiteszik egyszersmind az is, hogy az ismert 24 helynév közül, nem kevesebb mint 16 a rómaiak előtti időből való.³⁾

*A d M e d i a m. — A peutingeri táblán: Admediā.; a Ravenainál (IV, 14): Medilas. — Mehádia községe cigánynegyedében a Bela-Reka-patak jobb partján, ott a hol az Öbersia-

¹⁾ Borovszky S.: A dákok, 17.

²⁾ F. Milleker: Geschichte Alibunar's, 5.

³⁾ E tekintetben jó szolgálatot tett nekem egyebek közt Dr. Borovszky Samu összeállítása is (A dákok, 18–25.). — Az egyes telepek maradványait illetőleg utalok „Dél-Magyarország római régiségleletei“ című dolgozatomra.

patak torkolata van, a kis castrum alapfalai láthatók. (Boleszny A.: Ad-Mediam & Tört. és rég. Ért., X, 64—67.) — Az Ad Mediam nevet ezen állomás Mommsen szerint onnan kapta, hogy az épen a Duna és a szorosok közötti út közepére esett.

*Ad Pannonios. — A peutingeri táblán: Ad Pannonios.; a Ravennainál: Pannonin. Domasnia határában, kbl. 3 km.-nyire a helységtől délre, a Domasnia-patak és az országút között, találta meg Torma Károly ezen castrumnak kevés maradványait. (Tört. és rég. Ért., X, 120—123 [Boleszny]. Gooss Károly az Ad Pannonis név alatt a feliratilag ismeretes ala Pannoniorum állomáshelyét érti (Studien. 33.).

Agmonia. — A peutingeri táblán: Agnaviae; a Ravennainál: Agmonia; Ptolomaeusnál (III, 8, 10): *Αζμονία* — Torma által Szavoj község egyik házkertjében felfedezettett.

Aizisis. — A peutingeri táblán: Ahihis; Trajanus emlékirataiban Priscianusnál (VI, 13): Aizi; Ptolomaeusnál (III, 8): *Αϊσις*, néhol: *Αϊσις*; a Ravennainál (IV, 14): Zizis. — Halaváts Gyula, ki a római utvonalat Zsidovintól északra kutatta, felfedezte ezen castrumot Furlog határában, Remete irányában, hol a Poganis völgyben substructiókat s bélyeges téglákat leltek (Halaváts Gy. szíves közlése.).

*A ponte fluvii. — A peutingeri táblán: a po. fl. — Mommsen ezt apus fluvius-nak olvassa és a Karasra vonatkoztatja. Torma azonban A ponte fluvii-nak olvassa, egy ilyennevű castrumot a Grebenác melletti „esetatje (vár)” nevű dombra helyezvén, hol még ma is római nyomok láthatók.

Arcidava. — A peutingeri táblán: Arcidava; a Ravennainál (IV, 14): Arcidaba; Ptolomaeusnál: *Αργιδάβα*. — Ezen castrum Varadiától délkeletre feküdt; keleten 187 lépés hosszú és délen 164 lépés széles volt. Torma fedezte fel. De maga a helység római régiségletek által már régóta ismeretes volt. A Kilia-hegyen specula volt (Milleker B.: Varadia története, 2—10: A varadiai őstelep. — Arcidava.).

Bacaucis. — Említi a Ravennai (IV, 14). — Talán Fény. Itt találták 1835 körül egy veteran sirkövét, bélyeges téglákat. A helységben a kastélynál római alapfalak mutatkoznak, kő- és téglatörmelékekkel, melyek valószínűleg egy erődítmény maradványai. (Bárány Ágoston: Torontál vrm. hajdana, 68; Cumont Ferencz szíves közlése.).

Bersovia. — A peutingeri táblán: Bersovia; Trajanus emlékiratainak töredékében Priscianusnál (VI, 13): Berzobim; a Ravennainál: Bersovia. — Hogy Bersovia tekintélyes tábor

volt, előadta Torma akadémiai értekezésében. A castrumon Zsidovin házai állanak, azonkívül találtak falmaradványokat a falun kívül, a Rittbergre vezető kocsit mellett, végre a rafnai erdőben, közel a gertenyesi határhoz (Arch. Közl., 145—153: Ormós Zs.: Bersovia.).

Canonía. — A Ravennainál említetik (IV, 14). — Talán Versecz, hol a városkertben alapfalakat és feliratos köveket letek. Avárhegyen specula volt (Milleker B.: Versecz város története, I, 13—26.).

*Caput Bubali. — A peutingeri táblán: Caput bubali; a Ravennainál (IV, 44): Gubali. — Ezen castrumot Torma K. Delinyest határában konstatalta (Pesty Fr.; Krassó, II,—1, 316). 1891-ben felfedezte azt újra Halaváts Gyula s pedig északra a prebul-karánsebesi országúttól, Delinyest legészakibb csúcsában (Halaváts Gy. szíves közlése.).

*Centum Putea. — A peutingeri táblán: Centū Putea. — Nagy Szurduktól északra szabad mezőn, egy meglehetősen széles völgykatlan közepén, egy magaslaton vannak ezen castrum maradványai; a sánczolat hossza: 160 m., szélessége: 143 m., a sáncz magassága helyenként 4 m. A Doklenra vezető út visz rajta keresztül. Felfedeztetett 1882-ben Torma Károly által. (Tört. és rég. Ért., U. F., VI, 214—217: Milleker Bódog: Centum putei.).

Contra-Margum. — A „Notitia Dignitatum“-ban, mely a IV. századból származik: Castra Augusto Flavianensia; az V. században Priscusnál (Excerpta legationibus): Constantia. — Kubin előtt egy magaslaton a Ponyavicza és a Dunaág között a sánczok nyomai még most is láthatók (Ortvay Tivadar: Margum és Contra-Margum helyfekvése, Bpest. 1876.).

Gaganis. — A peutingeri táblán: Gaganis; a Ravennainál: Gazana; valószínűleg egy a Ptolomaeus által említett Ζεῦγμα-val, melyet egy Szönyön lelt feliratos kő is: civitas Zeugma név alatt említ. — Maradványait Torma fedezte fel. Az 1—2 m. magas alapfalak Teregovától északra és az országúttól keletre, a Ruszkára vezető kocsit mellett terülnek el, 160 lépésnyi hosszban és 100 lépésnyi szélességben (Boleszny A. a Tört. és rég. Ért.-ben, X, 123, 124.).

Genucla. — Dio Cassiusnál (Hist. Rom. lib. LI. 26) említetik. Ortvay T. Uj-Palánka helyén keresi (Itészet etc., 32), hová Böhm is helyezi (Tört. és rég. Ért., V, 166.). A „Szápája“ nevű szigeten középkori és XVIII. századbeli falazatmaradványok közt római téglák, kinagyolt és faragott kövek s más római

maradványok találtak; úgyszintén a Dunaparton is. A régi Rastellépület alatt mésztuffából készült hídfő maradványai láthatók. Északra pedig a Nera-csatornánál egy fürdő romjai. A római korszakban itt valószínűleg egy megerősített hídfő létezett, mely egy Trans-Lederata szerepét játszotta.

Masclianis. — A peutingeri táblán: Masclianis.; a Ravennainál (V, 14): Masclunis. — Úgy látszik a szlatinai határon, a pályaudvartól északra, Schultz, szlatinai póstamester telkén volt, mert ott sánc- és falmaradványok láthatók; egy feliratos követ is találtak itt (Tört. és rég. Ért., x, 124—126.).

***Pons Augusti.** — A peutingeri térképen: Ponte Augusti; a Ravennainál (IV, 7): Augusti; egy feliratos kövön: (C. I. L. III. 1351) statio pontis Augusti. — Közvetlen Vaiszlovától nyugatra, a Bisztra-pataktól délre, egy hegyfokon volt a castrum, melynek az ismeretlen ala Viviorum volt a garnisonja. (Torma útmutatásai szerint megtalálta azt Pontelly István.).

Potula. — Említi a Ravennai. — Talán Denta, hol egy terminus és bélyeges téglák találtak.

***Praetorium.** A peutingeri táblán: Pretorio; a Ravennainál: Pretorich. — Három km.-nyire északra Mehádiától Plugova alatt, hol a Bolvasnicza-patak a Bela-Rékába torkollik, találjuk ezen tábor maradványait. A castrum hossza délről északra 130 m., szélessé pedig nyugatról keletre 113 m. A védfal még ma is 4 m. magas (Tört. és rég. Ért., VIII, 3—11; Boleszny A.: Praetorium helyfekvése.). Ezen maradványokat különben már régóta ismerik. Említést tesz róla már a mehádi plébánosnak, Stojka Miklósnak, 1829-ből származó kézirata is. Pesty szerint felfedezték ezen castrum alapfalait 1837-ben; egy itt talált feliratos kő a III. dalmát cohortis emlegeti (Pesty Fr.: Szörény, II, 323.) Már Mommsen kereste itt Praetorium castrumát. (C. J. L., III, 248.) Nemcsak Dél-Magyarországon, hanem más vidékeken sem lehet ilyen hatalmas sánczokat látni, mint a minővel ezen castrum még ma is bír.

Tapae. — Dio Cassiusnál: *Τάπαι* (67,6), és *Τάπαι* (67, 10); Jordanisnál (De reb. get. 12). Tapae. — L. Ilič (Archaeolog. Funde im Banat; Mitth. d. C.—C., X (1865), XXXV) — és Böhm L. (Dél-Magyarország, I, 15) identifkálják a Lugos melletti Tapia-val. Gooss K. szerint „mélyen a Bánságban közvetlen a Vaskapu szoros előtt kell azt keresni“ (Studien, 21). Cluverius szerint Erdélyben feküdt, mások ismét Severinummal azonosítják. Roesler (Rom. Studien, 36) a Vöröstorony-szoros elé helyezi. Pesty Fr. nem tartja Tapia helységét oly régi

eredetűnek, mivel annak első említése csak 1761-be esik (Krassó, II-2, 237). Tapia mint régiséglelethely sem ismeretes s daczára annak, én sem tudnám máshová helyezni. Király Pál „Karánsebes körül“ keresi („Századok“, 1888, 816. ³).).

Tema. — Említi a Ravennai. — Tomaschek Vilmos (Zeitschrift f. österr. Gymnasien, 1867, 710), Gooss Károly (Studien, 31) és Borovszky Samu (A dákok, 25) a Temes folyó nevének őseit keresik benne s e szerint ezen helység ezen folyó mentében keresendő.

***Tibiscum.** — A peutingeri táblán: Tivisco; a Ravenainál: Tibis és Tivisco; Ptolomaeusnál (IV, 14): *Τιβισσορ*. — Itt találkozott a Viminaciumból (Kosztolác) Lederatán (Ráma) át és a Tsiernából (Tekiah) Trans-Tsiernán (Orsova) keresztül Sarmizegethusába vezető útvonal. Helyfekvését Ortway T. határozta meg véglegesen (Arch. Közl., X, 3. fzt., 1—48), a tekintélyes municipium terjedelmes maradványait a Bisztra-Temes-torkolaton felül Jaaz és Zsuppa között találván meg. Ide helyezte különben a telepet már Marsigli is. Ortway az eddig ismert hét tibiscumi feliratot is közölte.

Trans-Tierna. — A Notitia dignitatum Imperii-ben: Transdierna. — már Mommsen daciai térképén, mely a C. J. L.-hoz van csatolva, Ó-Orsova helyén; mit a Spruner-Menke (Atlas antiquus, Nr. XXIII) és Kronos Fr. (Gesch. Österreichs, 2. k., I, 175) is elfogadtak. Torma, ki Tierna castrumát Tekiah mellett Szerbiában felfedezte, véglegesen meg határozta Trans-Tierna helyfekvését, ezt Ó-Orsovára helyezvén. Ezen castrum ott állott, hová 1850—1851-ben a Dunagőzhajózási társulat ügynökségi épületét építették. Hossza 64 m., szélessége 54 m. volt. A mai honvédlaktanya udvarán és ennek környékén volt a római temető, mint ezt az ott lelt sarkophagok stb. bizonyítják. A paplak környékén is vannak alapfalak (Tört. és rég. Ert., X, 118—120; Boleszny A.: Tsierna etc.).

Ziridava. — Említi Ptolomaeus. — Gooss (Studien, 50, 51) és Borovszky S. (A dákok, 25) Bulcs helyén keresik, hol bélyeges téglákat letek és valószínűleg egy hadi állomás volt („Századok“, 1868, 428.).

Zurobara. — Ptolomaeusnál említve. — Az auctorok egész sora Severinitől kezdve Gooss-ig Temesvárra helyezi (Arch. Közl., X—3, 40—44), mely azonban régiségleletekben nagyon szegény.

A legtöbb régibb délmagyarországi egyedirónál említett Sidovia (állítólag = Zsidovin), Morisenum (állítólag = Csanád) és

Panucca (állítólag-Páncsova) helynevek az ókori forrásokban nem említettek.

E helyett voltak a Duna és Maros mentén és Torontál vármegyében, mint azt az ott előfordult római régiségleletek eléggé bizonyítják, megint más helységek, melyek számára nevet sehol sem találhatunk. Ilyent 11-et ismerünk. Ezek a következők;

a) A Duna mentén:

1. Páncsova. — Falazatok és csatornák, melyekre a Weifert-féle sörház udvarán és a régi Stockhaus-útczában akadtak, emlékszerű épületekre és erősített telepre engednek következtetni (L. Illö: Hist. Skizze von Páncsova. 20, 22.).

2. Szerb-Pozsezsena. — A helység alatt, Macsevics felé, a Duna partján egy középkori torony környékén egy 12 holdra terjedett tábor maradványai látszanak (L. Böhm: Alterthümer längs der Donau, S.-A., 3.).

3. Ó-Moldova. — A mult században e helyt létezett erődítmények római alapon emelkedtek. A Dunáig értek, melynek partján római téglák sűrűen találtak. A közeli szigeten is letek római régiségeket (L. Böhm, Alterth. l. d. Donau, k.-ny., 4, 5.).

4. Új-Moldova. — Ezen helységben egy terjedelmes tábor alapfalait ásták fel. Területe 34 ar; oldalfalai 1.5 m. vastagok. A közelben a római bányamívelés tekintélyes maradványai (Tört. és rég. Ért., I, 103; IV, 19.).

5. Felső-Lyupkova. — „Kaonicza“ vidékén egy római castellum maradványai láthatók, melyeknek hossza-szélessége 40—40 m (Tört. és rég. Ért., VI., 4, 5.).

6. Szvinicza. — Közel 900 lépésnyire a Staristye patak felett, egy hegynyujtványon, ott a hol a hajdani „Starics“ volt, a romokban sok római téglá található (Tört. és rég. Ért., VI, 9.)

b) Az alsó Begánál:

Nagy-Becskekerek. — A „Bántelek“ nevű pusztán 1849 előtt edényeket, római téglákat és terjedelmes alapfalakat fedeztek fel (Bárány Á.: Torontál vm. hajdana, 61.).

c) A Maros mentén:

1. Német-Csanád. — Rómer Flóris találta meg itt 1868-ban egy castrumnak alapfalait, mely tábornak területe 14.000 négyszög öl volt (Adattár, IV, 12.).

2. Új-Arad. — Az arad-temesvári vasút építtetése alkalmával 1869-ben találtak itt (?) a Maros mellett téglákat az V. macedon legió bélyegével (Gooss: Studien, 74, ²²²).

d) Az Almás-völgyben:

1. Lapusnik. — Gerbovecznek átellenében egy erődítmény maradványai vannak, melyeket a nép „Dragomoi Jana“-nak nevez. (Pesty Fr.: Szörény, II, 35.) Római tábornok gyantának benne.

2. Dalboscycz. — A közlegelőn egy dombon, mely dombnak neve „Zagradia“ („grád“ = vár), terméskövekből készült alapfalak vannak. A dombra egy régi út is vezet (Pesty Fr.: Szörény, II, 570.). Torma ezt, úgy mint a lapusniki várat is, rómainak gyantija (Repertorium, 69, 594. sz.).

Ezen helységekkel a Duna-Tisza-Maros-közön a római korszakban már 35 helységet és telepet tudunk kimutatni. Ha most ezekhez még azt a 7 helyet is hozzáadjuk, a hol a római bányamívelés nyomai konstatáltak u. m. Eibenthal-t, Szászkát, Majdant, Oraviczát, Dognácskát, Bogsánt és Tinkovát, és végre Buziást és Herkulesfürdőt, mely fürdőket a rómaiak nagyban használtak, nem kevesebb mint 44 telepet kapunk, melyek Dél-Magyarország római korszaki térképét díszítik.

Ha ezen helységek és telepek elhelyezését tekintjük, egy különös jelenséget veszünk észre. Azt látjuk ugyanis, hogy a Bánság nyugati felére feltűnően kevés római helység esik. A Duna-Tisza-Maros-köz nyugati fele csak Kubinban és Páncsován a Duna mellett, továbbá Német-Csanádon a Maros mentén és Nagy-Becskeken az alsó Begánál mutat fel ilyeneket. A Tiszában partján sehol sem lehet a római telepítés nyomait konstatálni¹⁾ Ezen jelenség abban találja magyarázatát, hogy a torontáli vidékek a limes-en túlestek, és hogy ott a rómaiak a jazygok nyugtalansága és békétlensége miatt nem igen vethették meg lábukat.

3. Dacia nyugati határa vidékünkön.

Szoros vonatkozásban a limes-sel áll Dacia nyugati határának kérdése Dél-Magyarországon. Sajátságos, hogy Dacia határkérdése térképeinkben és történeti műveinkben szerfelett ingadozónak bizonyul. Alig jelölhetni ki csak két oly munkát is, mondja helyesen Ortway, mely e kérdésre nézve egymással teljesen megegyeznék. A térképek egy részén Dacia nyugati határa a Duna fel Váczig. Ismét más térképen sem a Tisza sem a Duna, hanem egy ideális vonal, mely Mursa (Eszék) táján a Dunánál kezdődik s az ott lévő sánczok hosszában a

¹⁾ Erre már Dr. Szentklaray J. is figyelmeztetett. Arch. Ért., U. F., V, 234.

Tiszáig halad párhuzamosan a Vukovár táján keletre forduló Dunavonallal. Átlépve azután a Tiszát és Begát keletre halad, majd hirtelen északra kanyarodik a Tiszavonallal párhuzamosan. Ép ily változatos Dacia nyugati határa az írók műveiben is. Sokan a Tiszát jelölik meg ilyenül egészen vagy részben, míg számos író és térképész a határt sehogyan sem határozza meg. Ezen ingadozásnak főoka kétségtelenül az, hogy a régi írók maguk is Daciát csak említik, anélkül, hogy határait pontosan vagy akár csak nagyjából is leírnák. Ptolomaeus, ki a II. században élt, az egyedüli, ki Dacia nyugati határául világosan a Tibiscust nevezi meg¹⁾. Ép ez szolgáltatott Mommsennek és az ő nyomdokaiban járó Marquardtnak okot arra, hogy a Temest tegyék Dacia egyik határvonalává, mert tény, hogy a Tibiscus név kezdetben nem a Tiszát, hanem a Temest illette meg. Mommsen és Marquardt ennek daczára is tévedtek, mert Ortvay T. szerint nyilvánvaló, hogy a Ptolomaeus Tibiscusa a későbbi másolók elrontása. Az ő idejökben a Tibiscus alatt már valósággal a Tiszát értették, s ennek folytán ezzel helyettesítették a Ptolomaeus Tisiaját vagy Thisciáját. Mommsen különben is, a Temest jelölvén ki Dacia határául, ellenmondásba jön sajátmagával és a kutatások eddigi eredményeivel. Ő maga hirdeti a Fényben, Buleson és Német-Čsanádon talált római leleteket. És a mi több, Mommsen a Temesen túl a Maros mentében egy római hadútat jelöl ki térképén Szegedtől Erdélyig. Mindez, Ortvay T. szerint, kinek alapos kutatásait használjuk²⁾, nyilván csak úgy érthető, ha Daciát nem a Temessel, hanem a Tiszával zárjuk be. Ő szerinte valószínűnek látszik, hogy a római foglalás előtt az egész Tiszavonal képezte Dacia nyugati határát. A rómaiak Daciája mindenesetre kisebb volt. Ortvay úgy vélte volna, hogy a határ a Tiszán Szegedig, Szegedtől a Maros hosszában az erdélyi határhegységig terjedt. Ugyanigy vélte ezt eleintén Torma is és Mannert³⁾.

Torma Károly ezen kérdést 1880—1882-ben tett délmagyarországi utazásai alkalmával behatóan tanulmányozta. Sajnálandó hogy ebbeli tanulmányainak eredményét közzé nem tette. A mennyire az eddigi régészeti felfedezések következtetni engednek, a határvonalat a római sánczokban kell keresni. A bánási sánczoknak valószínűleg ugyanazon czéljuk volt, ami a római limesnek Németországban, t. i. hogy kézzel fogható határ-

1) Geographia, III. 8. 1—4.

2) Ortvay T., Magyarország. r. vízrajzra, II, 345—351.

3) U. o. 346, 377 és 351.

vonalat képezzen. Ezt a római telepedésnek nyomai is szembe-
tűnően mutatják. A Tisza bal partján eddig nem lelték
római emlékszerű dolgokat. A Duna mellett csak Páncsova erő-
sített tábora van, mely tulajdonképen a moesiai Singidunum
és a pannoniai Taurunum elővédje volt; északon a Maros mellett
konstatálták Német-Csanád és Új-Arad hadászati telepeit; a sík-
ságon pedig csak Fényben és Nagy-Becskereken voltak telepek.
A különbség a limesen inneni és túli részek közt szembe-
tűnő. Kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy a sánczoktól nyugatra fekvő
pontok közül csak Fény és Nagy-Becskek vehetők esetleg mint
polgári telepek is számba. Tehát minden oda mutat, hogy a
Bánságban a sánczoktól nyugatra rendszeres állandó római
telepedés nem létezett, hanem hogy ezen vidék a jazygok bir-
tokában volt s csak időnkint a rómaiak által megszállva tartatott.
Egy ilyen időközben keletkezettek a nagybecskereki és fényi
telepek is, hogy a legközelebbi háborúban elveszzenek. A
rómaiak és jazygok közt pedig gyakran folyt a háború.

Újabb időben Domaszewsky A. Dacia nyugati határát ille-
tőleg egészen új nézetekkel lépett fel. Moesia határaitól érte-
kezve a vidékünkön volt vámhelyek és hadesapatok elhelye-
zése alapján az egész temesi bánságot elvágja a daciai tarto-
mánytól, azt Moesia Superiorhoz csatolván.

Ezen változás talán Hadrianus alatt történhetett. Mert
Ptolomaeus alatt még az egész Duna-balparti terület Daciához
tartozott¹⁾.

Domaszewsky érvelése a tudományos körökben helyes-
lésre talált. Kiepert, az ókori térképek készítője, az Atlas Antiquus
legújabb kiadásában a fennemlített területet Moesia superiorhoz
csatolta (tab. XI.); Fröhlich Róbert is ezen álláspontot fog-
lalja el²⁾, Király Pál azonban ezt nem fogadja el³⁾.

Mindezekből látható, hogy Dacia nyugati határa Dél-
Magyarországon — különböző időkben — három vonalban
keresendő: a Tiszában, a temesvármegyei római sánczok vona-
lában és a mai krassó-szörényvármegyei keleti határvonalban;
a római állandó letelepedésnek határa vidékünkön nyugat felé
azonban a római sánczok vonalaival esik össze.

(Folytatása következik.)

---

¹⁾ A. v. Domaszewsky: Die Grenzen von Moesia superior stb. Arch.-ep. Mitth.,
XIII. 129—154.

²⁾ Arch. Ért., U. F., XI, 419—427.

³⁾ A hunyadvármegyei tört. és rég. társulat évkönyve 1889/90-ről, 84—103.

A BECSKEREKI SPANYOL TELEP.

DR. BARÓTI LAJOSTÓL.

A boldogult Pesty Frigyes, Délmagyarország multjának e szorgalmas kutatója, egy alkalommal Bécsben, az udvari kamara levéltárában igen érdekes iratot talált. Ez az irat a temesvári adminisztrációnak 1736 végén Bécsbe tett fölterjesztése volt, mely a Bánságba leküldött spanyol nyugdíjasokról s a részökre építendő városról szólt, s melyben a bánsági tartományi kormány az utóbbinak helyéül Nagy-Beeskereket ajánlá, előnyös fekvése, egészséges levegője, jó vize és területének bősége miatt.

Pesty megemlékezvén arról, hogy Griselini közlése szerint a spanyolok Beeskereken már Mercy idejében, 1722-ben (?) települtek meg,¹⁾ különösnek találta, hogy az adminisztráció fölterjesztésében a korábban történt telepítésről egy szóval sem tesz említést, „mintha Beeskereken azelőtt spanyol telep nem is létezett volna;“ s különösnek találta azt is, hogy Beeskereket egészséges fekvéseért ajánlotta a bánsági kormány az építendő új város helyéül, holott Griselini az új-barcelona-i²⁾ spanyol telep korai megszűnését épen ellenkezőleg a vidék egészségtelen voltának tulajdonítja.

Adatok hiányában érdemes tudósunk nem tudta eldönteni: vajjon az említett fölterjesztés egy első vagy egy második spanyol telepítésre vonatkozik-e?³⁾ Miletz azonban, ki a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez először közölt részletesebb és teljesen hiteles adatokat,⁴⁾ ez adatok és Pesty közlése alapján azon határozott véleményének adott kifejezést, hogy a Bánságban 1736 vége felé egy második spanyol település történt, mely alkalommal különösen Verseczen, Temesvárott és Mercyfalván telepedtek meg nagyobb számmal spanyol nyugdíjasok.

¹⁾ Griselini: Versuch einer pol. u. nat. Gesch. des Temesw. Banats. I. 156. l. és az előszó 3. lapján is. — Griselini a Bánságnak 1728-ban készült térképére hivatkozik, de hogy a spanyol telepítés 1722-ben történt volna, sehol sem mondja.

²⁾ Griselini szerint így hívták Beeskereket az oda telepített biscayai spanyolok.

³⁾ Pesty: Műveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században. Századok, 1877. évf.

⁴⁾ Miletz J.: Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez. Tört. és Rég. Ért. IV. 75—86. l.

A becskerekai spanyol telepről a rendelkezésére álló adatok nem nyújtván fölvilágosítást, Miletz erre nézve kénytelen volt beérni Grisellini és Pesty idevágó adataival, s így máig sincs eldöntve: hogy tulajdonképen mikor és hányszor települtek meg Nagy-Becskereken spanyolok s általában: hogy mi volt a sorsa az ottani spanyol telepnek?

Jelen értekezésemben e homályos kérdéseket szándékozom tisztába hozni, s mivel a bánági spanyol telepítéssel vannak kapcsolatban, e telepítésről magáról is egyet-mást elmondani.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy Grisellini azon állítása, mintha a spanyolokat Mercy telepítette volna meg a Bánságban, különösen pedig Nagy-Becskereken, minden alap nélkül való. Már a német településről szóló értekezésemben¹⁾ kiemeltem azt, hogy Grisellini-nek a bánági legrégebbi településekre vonatkozó adatai sok tekintetben tévesek, amit úgy vélek megmagyarázhatni, hogy azokat leginkább szóbeli információból merítette. A tisztviselő, kikkel a tudós abbé érintkezett, tudták, hogy a Bánságba a többi között spanyolokat is telepítettek volt, de hogy e telepítés Mercy idejében történt, azt csak úgy gondolták. A nagyhirű tábornok, ki a Bánság anyagi jólétének veté meg alapját, s kinek egyik-másik alkotása még napjainkban is fönnáll, hogy a késő utódoknak e kiváló férfiú politikai lángeszét, fáradhatatlan buzgóságát hirdesse, idő haladtával mindinkább gyarapodott az epigónok tiszteletében. A harcztérről az eke mellé visszatért Cincinnatushoz hasonlították, alakja mind magasbra emelkedett s a mult távol ködében úgy tűnt föl, mint a Bánság nemtője, ki mosolygó paradicsomot varázsolt elő ott, hol azelőtt vadon pusztaság terült el, s a kinek a Bánság mindent köszönhet. Nem egy dolgot tulajdonítottak neki, mi másoknak volt érdeme, így a spanyolok megtelepítését is, pedig mikor a spanyolok a Bánságba érkeztek, Mercy már nem is volt az élők sorában.

A spanyoloknak a Bánságba történt telepítését Miletz az 1733—1738-ig tartott lengyel örökösödési háborúval hozza kapcsolatba. E háború folytán ugyanis III. (VI.) Károly Nápolyról a spanyolok javára lemondani kényszerülvén, a hozzá hű spanyol katonák és tisztviselők elhagyták volt hazájokat és Bécsbe költöztek, a honnan utóbb a császár parancsára a Bánságba küldtek.

---

¹⁾ Lsd. a Tört. és Rég. Ért. ez évi I—III. füz.

E véleményhez én is hozzájárulok, de ki kell emelnem, hogy Bécsbe már akkor is jöttek nagy számmal spanyolok Catalóniából, mikor III. Károly és neje Spanyolországot végkép odahagyni voltak kénytelenek. A császár kedves spanyoljai hű ragaszkodását nem hagyta jutalom nélkül: fejedelmi bőkezűséggel gondoskodott róluk, hivatalokat osztva ki közöttük vagy nyugdíjban részesítve őket, sőt többeknek országai kormányzásába is befolyást engedett.¹⁾

A Bánságba 1735 december havában érkezett a spanyol nyugdíjasok első szállítmánya. Spanyoloknak ennél korábban történt beköltözéséről a temesvári adminisztráció főnmaradt iratai és könyvei mitsem tudnak. A leérkezett családok egy részét Szerbiában, főleg Belgrádon helyezték el, a többieket pedig Temesvárott és Mercyfalván telepítették meg. Néhányan a pancsovai kerületben nyertek lakóhelyet.²⁾

Az első szállítmányt 1736 ápril havában egy másik, kilencz hajóból álló szállítmány követte, melyben nemcsak tisztviselők és kiszolgált katonák, hanem iparosok is voltak. Ezeknek Verseczet jelölték ki lakóhelyül.³⁾

1736 július hóban érkezett az utolsó szállítmány. Az akkor lejött családokat a tartományi kormány a becskerei, pancsovai, lugosi, lippai, karánsebesi, csákovai, verseczi és új-palánkai kerületek között osztotta föl, elhelyezésük iránt a kerületi tiszttartókat utasítván.⁴⁾

Augusztus elején a spanyol családok elhelyezése egyelőre be volt fejezve. Úgylátszik azonban, hogy a Bánságban szét-szórtnak lakó családoknak egy helyen leendő megtelepítése is el volt már határozva akkor. Mert Hagen főszámvevő (Oberbuchhalter) Hamilton grófot, az adminisztráció elnökét a spanyol családok elhelyezéséről értesítvén, arról is jelentést tett, hogy Becskerek mellett már kiszemelt egy alkalmas helyet az új spanyol város építésére. Tervrajzot is készítettett róla a vele volt Kayser mérnökkari századossal s azt jelentéséhez csatolta.⁵⁾

Ez az első adat a Becskerek mellett a spanyol nyugdíjasok számára építendő új városról.

¹⁾ Arneth: Prinz Eugen von Savoyen, II. 346—354 l.

²⁾ Miletz: i. m. — Rot. Pancsovaer Verwalteramt, II. 52. — Rot. General-Commando, 1735. decz. 10. — Orsz. lvtár.

³⁾ Miletz: i. m.

⁴⁾ Rot. Circularien, II. 339. — Orsz. lvtár.

⁵⁾ Rot. Buchhalterei, I. 89, 1736. aug. 8. — Orsz. lvtár. — A kérdéses tervrajz nyilván csak a terepre vonatkozott.

A város építésére kiszemelt terület a Begán át vezető hídon túl volt¹⁾ s megválasztása a spanyol családok képviselőinek jelenlétében történt.²⁾ Az építendő város ügyében az adminisztráció az udvari kamarához is fölterjesztést tett s ez az a fölterjesztés, a melyről Pesty emlékezik.

A terv felsőbb helyen csak 1737 február vége felé nyert jóváhagyást. Hamilton gróf azonnal közölvén ezt Haggennel, utasítá őt, hogy immár minden késedelem nélkül fogjanak hozzá a terv megvalósításához. A tartományi kormányt is utasítá, hogy Hagen, továbbá egy mérnök és a spanyol képviselők meghallgatása után tegyen jelentést az iránt: mily távolságra kellene a házakat egymástól építeni, mily lakóhelyiségekből állanának azok s aránylag mily nagy terület volna kijelölendő.³⁾ Egyúttal meghagyta Neffzern tanácsosnak egy bizottság megalakítását, mely a spanyol családok részére a házhelyeket kijelölné. Hozzá tette, hogy a házak a kinestár költségén építendőek s a családok között a szükséges földek is felosztandók. Végül utasítá Neffzern, hogy az építendő város tervrajzát egy ügyes mérnökkel készíttesse el s küldje föl Bécsbe.⁴⁾

Hogy a város építésénél összeseregülő iparosok és munkások könnyebben szerezhessék be élelmöket, a becskerekai kerületi tisztartó heti vásárok tartását hozta javaslatba.⁵⁾ Az adminisztráció nem vonakodott a vásárok tartására a kért engedélyt megadni,⁶⁾ egyelőre azonban gondoskodott arról, hogy a kenyér és egyéb élelmi cikkek a spanyol családok és a munkások részére Temesvárról küldessenek Becskerekre. Igérte egyszerűsmind, hogy a szükséges mesterembereket is odaküldi.⁷⁾

A házak építése, továbbá a földek, rétek, kertek, valamint az ültetendő szőlők ügyében Deschan tanácsos Bécsbe menvén, szóval tett jelentést és javaslatot Hamilton grófnak.⁸⁾

A házhelyek kimérése ekkor valószínűleg már megtörtént volt. Az építéshez szükséges anyagokat részben Ausztriából

1) Rot. Beeskereker Verwalteramt, III. 18, 1744, jul. 16. — Ez időben Péterváradról és Karlóczáról jött családok óhajtván Beeskereken megtelepedni, a ker. tisztartó kérdést intézett az adminisztrációhoz, hogy nem építhetnék-e ezek házaikat a hídon túl, a hova a spanyol várost tervezték volt. „Über der Brucken allwo die spanische Stadt zu erbauen im Antrag war.“)

2) Rot. Buchhalterei, I. 94, 1737, febr. 23. — Orsz. lvtár.

3) Rot. Buchhalterei, I. 94, 1737, febr. 23. — Orsz. lvtár.

4) Rot. General-Commando, 1737, febr. 23. — Orsz. lvtár.

5) Rot. Beesk. Verw. II. 156. — Orsz. lvtár.

6) Az első heti vásár 1737. május 18-án tartatott. — Rot. Beesk. Verw. II. 159. — Orsz. lvtár.

7) Rot. Beesk. Verw. II. 156. — Orsz. lvtár.

8) Rot. Buchhalt. I. 102. — Orsz. lvtár.

hozatták.¹⁾ A lakatosmunkát versecziek vállalták magukra, kik mivel Beeskereken nem volt műhely, engedélyt kértek arra, hogy a megrendelt munkákat Verseczről szállíthassák.²⁾

Ügylátszik a házak építéséhez szeptember havában akartak hozzáfogni, azonban a bécsi kormány egyszerre csak elejté a spanyol város építésének tervét s az egészet abban hagyatta. Kétségtelenül a küszöbön álló török háború s azon tapasztalat bírta ezt elhatározásra, hogy a Bánság levegője a spanyol jövevényekre igen káros hatású. Ezeknek nagy része már szeptember hó folyamán el is hagyta a Bánságot és Budára költözött.³⁾

Ily módon Új-Barcelona fölépítése csak tervben volt, de valósággal nem történt meg. Beeskerek, mely parancsszóra egyszerre várossá volt alakulandó, továbbra is régi állapotában maradt, melyből csak lassú fejlődés után emelkedett a városok sorába.

A Budára vonult spanyol nyugdíjasokat 1738 tavaszán visszamaradt társaik is követték. Az udvari kamara engedte meg nekik, hogy mindannyian Budára és Pestre költözzenek és pedig mint az adminisztrációhoz ez ügyben intézett leiratában kiemeli: az egészségtelen éghajlat miatt.⁴⁾ Csak igen kevesen maradtak a Bánságban s ezek is elpusztultak a háborúban, vagy az 1738—40-ig dühöngött pestisnek és egyéb betegségeknek estek áldozatul. Árván hagyott gyermekeiket Brihuhuga⁵⁾ Alfonz

¹⁾ Repertorium 1716 - 1740. — Orsz. lvtár.

²⁾ Rot. Beesk. II. 194—1737, szept. 1. — Orsz. lvtár.

³⁾ Az iratok a következőket említik: Don Francesco de Paltares, D. Caetano de Verneda, D. Josepho Medina, D. Bernardo Belarde, D. Philippe Gniello (?), Petro Sanz Isabell, D. Guadiola, D. Michaele de Balenchana, D. Marco Cabrera, D. Balthasar Manza, Antonio Martinez, Petro de Ribero, D. Lorenzo Fernandes, Giacomo de Casamitana, D. Giuseppe Basch (?), Donna Maria et Don Joseph Espanol, Joseph Binás, Donna Anna Dolget et Donna Anna Ferrer, Don Francisco Sangriro, D. Ambrosio Fes, D. Saine Alemann, Genaro Gigliano, D. Juan de Ibara, D. Juan Sans Finate, Jayme Pontel, D. Silvestre Tagell, Benito Masvidal, Francesco Pardo de Figuiron, Emanuel de Castro Corneta, Francesco Paez Jesta Cruz, D. Calgagni di Toledo, D. Joseph Garcia, D. Marina Gonzales de Flejeman, Pompey Landolf, Donna Marianna Giucy, Donna Marianna dell Valle, Joseph Burian, Donna Paola Genovez, D. Pietro Segoor y Videle. — Mindezek reverzálist adtak arról, hogy ha nyugdíjok Budán fog utalványoztatni, minden évnegyed végén hiteles bizonyítványt küldenek be életben létökről („über ihre Existenz“). Rot. Quittungen u. Reverse 133. és 134—142. az Orsz. lvtárban.

⁴⁾ „Wegen übel anschlagenden Klima.“ — Rot. Hofrescripta, 1738, ápr. 7. (56.)

⁵⁾ Miletz Biruegának írja. Brihuhuga, ki fölterjesztéseiben magát „az összes bánsági spanyolok méltatlan lelki pásztorának“ nevezi, trinitárius volt és Verseczen lelkészkedett. Az iratok még Cuttié-Salzedo Antal verseczi helyettes, Munoz vagy Mugnos József mercyfalvi, Valdoriola vagy Vall de Oriola és Vilatersana József temesvári és Óreal beeskereki spanyol lelkészekről emlékeznek. Ügylátszik a legtöbben trinitárius szerzetesek voltak. Óreal atya Beeskereken halt meg 1737 február havában. (Rot. Beesk. Verw. II. 146. és 153. — Orsz. lvtár.) Brihuhuga és Cuttié Salzedo neveivel a Pesten, 1738-ban alakult spanyol egyház anyakönyveiben is találkozunk. A Budára költözött spanyoloknak Francisco Vall de Oriola volt a lelkészük. (Ethnographia I. 300—382. l.)

atya, a verseczi spanyolok lelkesze, vitte föl Budára, hogy őket honfitársainál helyezze el.¹⁾

Innen túl a bánsági spanyol települőknek nyoma vész. A Bánság nem sokat vesztett velök. Mert nem munkás, rendszerető, hanem afféle ingyenélő s hozzá követelő és kötekedő népség volt, amely csak bajt okozott.²⁾

---

¹⁾ Repertorium, 1716~1740. — Orsz. lvtár.

²⁾ Miletz: i. m. — Hamilton gróf 1736, febr. 4. kelt és Neffzern tanácsoshoz intézett levelében is azt írja róluk, — bizonyosan az adminisztráció jelentései alapján, — hogy sokan közülök szentelenül („impertinent“) viselik magukat. „Ezen könnyű segíteni — úgymond — foglalkozást kell adni nekik s ha ez nem használna: el kell őket zárni.“ — Orsz. lvtár.

Dél-Magyarország monographiája Bél Mátyástól 1731-ből.

DR. BERKESZI ISTVÁNTÓL.

Ismeretes, hogy a nagyészű és még nagyobb szorgalmu Bél Mátyás, kit Flegler a XVIII. század legtudományosabb magyarjának mond, a mult század első felében az egész tulajdonképeni Magyarország helytörténetét akarta megírni megyénként és már 1720-ban tudatta eme szándékát a hazai közönséggel, felhíva azt tervének pártolására.

Bél M. roppant széles alapon akarta tervét megvalósítani; 1723-ban adta ki mutatóul a *Prodromust*, mely folio alakban 204 lapra terjedő kötetben jelent meg Nürnbergben. Ebben előadja, hogy miképen kíván eljárni kiadandó nagy történet-földrajzi munkájának szerkesztésénél. Bél terve az volt, hogy az egész munka két főrészből állana. Az egyik, — a *Hungaria Antiqua* — magában foglalná Magyarország történelmét s még magyar nyelvészeti értekezéseket, a másik pedig, — a *Hungaria Nova* — Magyarország mostani állapotának leírására lett volna fordítandó. Mutatóul már a *Prodromusban* közlé Szepes vármegye leírását. A munka kiadására csak 1735-ben került a sor, és ekkor sem akként, a hogy azt Bél először tervezte. Ugyanis egészen elmaradt a *Hungaria Antiqua* rész; a második résznek tervezett *Hungaria Nova* pedig, mint egyedüli főmunka „*Notitia Hungariae Novae*“ cím alatt 1735-től kezdve kötetenként volt a sajtó alól napvilágot látandó. A munka oly nagy arányokat öltött, hogy ha Bél oly arányokban akarta volna az egész tulajdonképeni Magyarország helytörténetét megírni, mint az első kötetekben megjelent megyék monographiája volt, ugy az egész munka legalább 12—16 kötetre terjedett volna. Nem Bél Mátyáson mult, hogy e szándéka nem teljesült, hanem az akkori idők és emberek lanyhaságán s az író munkásságával szemben tanusított szűkkeblű felfogáson, mely minden tekintetben hátráltatta Bél nemes szándékainak mielőbbi megvalósításában.

A király, — III. Károly, — kinek Bél a Prodrómus egy díszpéldányát átnyújtotta, teljesen méltányolta Bél M. nagy tudományát, és sokat várt eme nagy munkától. Hogy megkönnyítse Bél M. fáradozását a munka összeállításában, meghagyta a Helytartó Tanács útján a vármegyéknek, hogy ha Bél hozzájuk fordul adatokért, készségesen szolgáltassák ki azokat neki. Bélnek viszont meghagyta, hogy ha valamelyik vármegye leírását befejezte, a kéziratot azonnal küldje el az illető vármegyének, hogy az egy e végre kinevezendő bizottság által átnézethesse és megjegyzéseit megtehesse. Egyúttal a kir. kancelláriánál Palásthy Ferencz és Mattyasovszky Imre udvari tanácsosokat bízta meg a felség, hogy úgy a Bél munkáját, mint a megyéknek arra tett megjegyzéseit még egyszer felülvizsgálják.¹⁾

A király nemes intencziója az volt, hogy ekként egy, minden tekintetben megbízható, és hivatalos tekintélyvel bíró munka lásson napvilágot; de a megyéknek nem mindenike tanúsított hasonlóan nemes felfogást a Bél M. munkálkodásával szemben. Némelyiknél ugyan az elbírálás gyorsan ment, és Bél rövid idő alatt visszakapta kéziratát a reá tett megjegyzésekkel egyetemben, hanem voltak ismét olyan megyék, a melyeket ismételten is inteni kellett a munka visszaküldésére, sőt akadt olyan is, mely a Bél munkájával szemben ellenséges álláspontra helyezkedett.

E sok huza-vona okozta, hogy a munka első kötete csak 1735-ben látott napvilágot, a II. kötet 1736-ban, a III. 1737-ben, a IV. 1742-ben, s e négy kötetben is, pedig mindenik nagy ív-rét alaku, s az első 696, a II. 587, a III. 642, a IV. 768 lapra terjedt, mindössze is csak kilencz megye leírását találjuk, és pedig az első kötet teljesen Pozsony várossal s a megyével foglalkozik és még nem is végez avval, mert még a második kötetre is marad belőle. A második kötet tartalmazza e szerint Pozsonymegye folytatólagos leírását, s ezen kívül Turóc-, Zólyom- és Liptóme gyék et, a harmadik Pest-Pilis és Solt vármegyék leírását, a negyedik Nógrád-, Bars-, Nyitra-, Nagy- és Kis-Hontme gyék et. Az V. kötetbe kerültek volna, Bél terve szerint, Mosonymegyén kívül még Sopron, Győr, Komárom, Vas, Fehér, Esztergom, Veszprém, Zala, Somogy, Tolna és Baranya, tehát összesen tizenkét megye, a hatodikba pedig Magyarország összes többi megyéi, hozzájuk számítva még az u. n. Temesi Bánságot is.

¹⁾ Haan Lajos: Bél Mátyás. Akad. Ért. a tört. tud. kör. 39. lap.

E tervezetből láthatjuk, hogy a munka így nem lett volna arányos. Míg az első kötet egyetlen megyének sem nyújt elegendő tért, addig a hatodik kötetbe huszonhárom megye s még a Temesi Bánság lettek volna összezsúfolva. E tervezett aránytalanság okát abban találhatjuk, hogy Bél M. Pozsonyban lakott, s így e megyét és várost legjobban ismerte s annak történetével legközvetlenebbül foglalkozhatott. A felvidéki megyékben is otthonosan érezte magát, mert Zólyom megyében született, itt járt először iskolába, itten kezdte lelkészi pályáját s így a felvidéki megyéknél saját közvetlen tapasztalatait és tanulmányait írhatta meg szabadon oly terjedelemben, a mint neki tetszett. Azonkívül e megyékről inkább is volt mit írnia, mert azok vagy soha nem jutottak török uralom alá, vagy ha voltak is némely részeikben, nem váltak oly pusztaságokká, mint az alföldi megyék. De mind e körülményt is számbavéve, a beosztás ennek daczára is aránytalan maradt volna, kivált a tervezett hatodik köteté.

Ha Bél Mátyásnak nyomtatásban meg nem jelent e nemű kéziratait forgatjuk, csakhamar belátjuk, hogy a hatodik kötetbe tervezett megyék leírása oly bő, hogy az legalább is három kötetre való anyagot nyújt. E kéziratok részint a primási levéltárban vannak Esztergomban, részint a M. Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményei között. A Nemzeti Múzeumban megvannak, és pedig részben eredeti, részben másolati példányokban, a következő megyék leírásai: Arad-, Abauj-, Baranya-, Bihar-, Békés-, Bács-Bodrog-, Borsod-, Csanád-, Fehér-, Győr-, Heves-, Marmaros-, Kővárvidék-, Közép-Szolnok-, Kraszna-, Sáros-, Somogy-, Szabolcs-, Trencsén-, Tolna-, Ugocea-, Veszprém-, Zaránd- és Zemplénmegyék. Ezeknek legnagyobb része néhai Gyurikovits György gyűjteményéből került a N. Múzeumba néhány év előtt; e Gyurikovits-féle gyűjteménnyel került oda az u. n. Temesi Bánság monographiája is.

A kézirat, mely a M. N. Múzeum kéziratárában erről őriztetik, a következő címet viseli: „*Mathiae Belii Descriptio Comitatus Temesiensis. Codex Sec. XIX. in folio, pag. 96.*“ és 3365/fol. lat. jegy alatt található. A címlap belső oldalán e jegyzet olvasható: „*In bibliotheca primatiali Maculatorium manu Beliana scriptum hoc habet signum: Beliana I n n n.*“ A N. Múzeumban levő kézirat tehát másolata az esztergomi primási levéltárban levő eredetinek. Gyurikovics másoltatta azt le a saját használatára sok egyéb, a primási levéltárban levő Bél Mátyás-féle kézirattal e század elején; de e másolat nem

épen hibátlan, mert a ki e munkát végezte, nem tudta jól elolvasni Bél eredeti fogalmazását, s a mi még inkább szembeötlő, nem volt egészen jártas a latin nyelvben, mert sok hibát ejtett a másolás közben a latin szövegben; de azért a tartalom még e szövegből is jól kivehető.

A Nemz. Muzeum eme másolati példánya 96, sűrűen beírt ív-rét nagyságu levélre, azaz kétszer annyi, vagyis 192 oldalra terjed. Bél M. a „Comitatus Temesiensis“ alatt a Duna-Tisza-Maros közötti vidéket, vagyis a mai Temes-, Torontál- és Krassó-Szörénymegyéket érti és írja le, s így az egész u. n. Temesi Bánság monographiáját együttesen adja.

Haan L., a Bél Mátyásról írt akadémiai székfoglaló értekezésében,¹⁾ azt írja, hogy Bél Mátyásnak sem a N. Muzeum, sem a pozsonyi evang. lyceum, sem a primási levéltár gyűjteményében őrzött kézíratai között „nincs meg sehol Bereg, Torontál és Krassó, legalább — úgymond — sem én nem láttam, sem Horváth István a N. Muzeumban levő, e tárgyú kéziratában nem említi, hogy látta volna.“ Haant a „Comitatus Temesiensis“ ejtette tévedésbe s azt hitte, hogy az egyedül a mai Temes vármegyét jelenti, pedig jól tudjuk, hogy nemcsak a visszaesatolás előtt, hanem még jóval annak utána is használták azt több másféle elnevezéssel együtt Temes-, Torontál- és Krassó-Szörénymegyék együttes megnevezésére. Nem említve itt Bereg megye leírását, melyre vonatkozólag szintén volnának megjegyzéseink, azt a tényt konstatáljuk tehát Haan L. idézett állításával szemben, hogy úgy Temes-, mint Torontál- és Krassó megyék leírása meg van eredetiben a primási levéltárban, másolatban pedig a N. Muzeumban.

Az is megtörtént, hogy az egyes megyék, mielőtt a kéziratot Bélnek visszaküldötték volna, lemásoltatták azt a megyei levéltár számára, vagy az is megtörtént, hogy az eredeti példányt tartották vissza. Elég az, hogy több megye leírása megvan az illető megye levéltárában is, de sem Torontál- és Temes megyék, sem pedig Temesvár sz. kir. város levéltárában a Bél Mátyás munkájának nyoma nincs.²⁾

Alulírott a Nemzeti Muzeum másolat-példányát nézte át, és első pillanatra is meglátszik, hogy a munka felosztása épen olyan mint Bél M. *Notitia Hungariae Novae*, nyomta-

¹⁾ Id. m. 54.

²⁾ Szmidt L.: Bél M. élete és munkái. Rég. és Tört. Értesítő. I. 209.

tásban megjelent négy első kötetében foglalt vármegyék leírása. Ez is két főrésztre oszlik: „I. Pars Generalis“ vagy általános részre és „II. Pars Specialis“ vagyis részletező részre.

A Pars Generalis ismét két főtagra oszlik, u. m.: „I. Membrum Physicum“ és „II. Membrum Politicum.“ A Membrum Physicum, vagyis a természeti leírás tartalmazza Dél-Magyarország természeti viszonyait harminczöt ív-rét oldalon. E rész fel van osztva ismét, római számokkal egyenként jelölt huszonnégy szakaszra; az egyes szakaszok szólnak ismét vidékünk hegyeiről, folyóiról, tavairól, mocsarairól, régiségeiről, termékenységéről, bortermeléséről, időjárás viszonyairól, gyümölcsös kertjeiről. A Membrum Politicum szól a lakosságról és az elüljárásról, — („De Incolis et Magistratibus Comitatus Temesiensis,“) — és feloszlik nyolcz szakaszra. Az egyes szakaszokban szól a szerző a régi lakosságról, majd a mostaniakról nemzeti-ségenként, külön az oláhokról, szerbekről, németekről és magyarokról. A temesi tartomány régi tisztviselőiről leginkább Bonfinius és Istvánffy nyomán. A lakosság leírásánál a magyarokról szólva megjegyzi, hogy a magyarok — mit csodálni lehet — majdnem teljesen hiányzanak. Egy falun kívül, a Maros mellett, melynek Zombor a neve, sehol sem találsz — úgymond — számottevő magyar lakosságot, ha csak azokat nem veszed, a kik itt-ott a ráczok között laknak. Temesvár külvárosaiban szintén laknak magyarok néhányan; különben a ráczok között is találhatsz, a kik beszélnek magyarul a kereskedelem végett. Sokkal többen vannak a németek, kik a török kiűzése után telepítették ide; ezeknek már harmincz kisebb-nagyobb gyarmatuk van.¹⁾

A Pars Specialis szól „De Districtibus Comitatus Temesvariensis.“ E rész feloszlik ismét két főtagra, u. m.: I. Membrum Primum: De Districtu Temesvariensi. II. Membrum Secundum: De vicis districtus Temesvariensis. A Membrum Primum első része (Sectio I.) szól kiválóan Temesvárról, a második rész (Sectio II.) pedig a temesi kerület falvairól. Legbővebb a Temesvárról szóló rész. Adja a város történetét 47 §. alá foglalva, s ez összesen 76 oldalt foglal el a kéziratban. Temesvár régibb történelmére vonatkozólag használja a szerző Bonfin, Istvánffy, Szamosközy, Ortelius és Bethlen János történelmi munkáit; de legbővebb a hozzá közeleső, vagy éppen egykoru események elbeszélésében. Bél M. ugyanis 1684. született s így mint harminczkét éves férfiú élte át Temesvár

¹⁾ Muzeumi kézirat. 19. levél.

visszafoglalásának eseményét, s ha maga szemtanu nem volt is, de részint ilyenektől, részint az egykoru röpiratokból és bécsi diariumokból merített e korra vonatkozólag; de itt már forrásait nem idézi. A Sectio II.-ban harmincegy községet sorol fel, melyek a temesi kerülethez tartoznak.

A „*Membrum Secundum*“ szól „*De reliquis comitatus Temesiensis Districtibus.*“ Ez a következőleg oszlik fel: *Sectio I.* De Districtu Csanadiensi. Itt elősorol 15 falut, köztük Zombort (Sombor), melyről megjegyzi „*toto Comitatu Temesiensi unicus, qui ab Hungaris colatur.*“ *Sectio II.* De Districtu Beeskerekiensi. *Sectio III.* De Districtu Pancsovensi. *Sectio IV.* De Districtu Uj-Palánkensi. *Sectio V.* De Districtu Werschetziensi. *Sectio VI.* De Districtu Csakovariensi. *Sectio VII.* De Districtu Lippensi. *Sectio VIII.* De Districtu Facsetensi. *Sectio IX.* De Districtu Lugosensi. *Sectio X.* De Districtu Caransebesensi. *Sectio XI.* De Districtu Almásiensi. *Sectio XII.* De Districtu Clossura. *Sectio XIII.* De Districtu Orsowensi.

Volt-e Bél Mátyás Temesváron, vagy egyáltalán Dél-Magyarországon: azt határozottan eldönteni nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy mint evang. lelkész, székhelyét Pozsony városát, a munkájához szükséges tanulmányozás végett nem egyszer hosszabb időre is elhagyta. Így 1726-ban beutazta az országot keleti irányban Pozsonytól Erdélyig; már pedig a hivatalos útvonal, melyen nemcsak az állami posta, hanem a magán szervezett gyorskocsi-közlekedés is fennállott, Pesttől kezdve Szegeden és Temesváron keresztül haladt át Nagy-Szebenig és tovább. Valószínű tehát, hogy Bél 1726-ban megfordult Temesváron s önmaga szerzett anyagot a Dél-Magyarországról megírandó munkájához. — De ha nem ő maga szerezte is be mindazon adatokat, melyekről munkájában beszámol, mindenestre itt lakó ismerősei és barátai voltak segítségére, mert gyakran oly aprólékos, de jellemző részleteket közöl, a minőket csak egy szemtanu figyelhetett meg. Így például Temesvár lakóinak leírásánál megjegyzi, hogy a lakosság száma gyorsan szaporodik. A lakosság között a németek a gazdagabbak, de a szerbek többen vannak, kiknek temploma Palánkán van. A szerbek itt lakó lelkésze, ki egyúttal a püspök helytartója is, esodálatos minő pompás életet folytat, mert az előkelők szokása szerint hatos fogatu kocsiban viteti magát, s házában oly értékes butorok vannak, melyek a szerb nép szokásain jóval felülállanak. Magyar lakosok is vannak, de csak igen kevesen és számuk nem is igen gyarapodik.

A törökök, a kik itt időznek, leginkább kereskedés miatt teszik ezt, stb.¹⁾

Ha az adatgyűjtés nem volna is teljesen a Bél Mátyás munkája, mindenesetre az ő érdeme a munka összeállítása, szerkesztése. Bizonyítja ezt ama körülmény, hogy a vidékünkéről szóló monographia eredeti példánya Bél Mátyásnak saját kezeírása; bizonyítja a munkának egész beosztása, mely teljesen a Bél M. rendszerét mutatja; s bizonyítja végül ama körülmény, hogy Bél nem említ munkatársat, a kitől a „Comitatus Temesiensis“ leírását kapta volna, a mint ezt megteszi oly vármegyék leírásánál, a hol azt egészen készen kapta meg, mint például Ugocsa- és Győrmegyéknél. Győrmegyét ugyanis Thomka-Szászky dolgozta fel és küldte meg Bélnek Pozsonyba 1730. ápril 5-én.

Hogy melyik évben szerkesztette Bél munkájának Dél-Magyarországról, vagy a mint ő nevezi „Comitatus Temesiensis“-ről szóló részét, azt nyíltan ugyan nem írja meg, de eléggé felvilágosít erről a Temesvár leírását befejező mondat, hol ez áll: „Paucis ut multa dicamus: Caesaris optimi providentia effectum est, ut urbs, juxta et provincia, quae utraque victricibus armis ruinis facta et incultu squalida intercesserunt, tribus his lustris, quae a capta Temessia intercesserunt, omni rerum copia non instructa modo sint, sed etiam ad luxum fere exulta. Nos qua sumus in regem indulgentissimum pietate, urbi et provinciae, temporum hanc reparationem, quam ei felicitas Augusti Caroli VI. peperit, perpetuam tuto animo apud Deum O. M. deprecamur.“²⁾ Tehát Temesvár visszafoglalása után három lustrum, vagyis tizenöt év múlt el, midőn Bél ezeket írta, e szerint tehát 1731-ben.

¹⁾ Urbana multitudo, quod diximus, variis egentibus coadunata, civitatis jure, per suburbia ex aequo perfruitur. In his germani quidem potiores, sed copiosiores multo sunt Rasciani, his major potissimum Palánka, ubi aedem quoque sacris suis Rascianis dedicatam habent, illis urbs ipsa domicilia praebet. Ac Rascianorum quidem sacerdos, qui vicarius episcopi est, mirum dictu, quanto apparatu pompaeque vitam degat. Nam et primorum ritu, senis equis carpentoque vectatur, et domi suppellectile utitur, quam pro consuetudine gentis, multis modis pretiosiore: id quod vulgus ritus Graecanicus, ad religionis, si non summam, saltem decus pertinere existimat. Sed hungari tametsi non plane nulli, incolunt locum, haud tamen numero convaluere huc usque. Turcae, qui isthuc degunt, mercatus id causa faciunt, sicuti oblocatas operas Volachi. Servile nimirum genus, partim conductis laboribus, partim annuo per familias, famulatu defungitur. Itaque lingvum eorum calleant oportet, qui eos seu diurna, seu mercede conducunt annua. Hinc est, ut nihil sermone valachico Temesvarini sit vulgatus. — Atque ista variorum populorum confluxione mirum, quam urbs coeperit esse copiosa, inprimis posteaquam Mercey gubernatoris cura studioque effectum est, ut eum reliqua opificum Collegia tum pannifices potissimum, ad urbem coloniarum instar, deducerentur. *Muzeumi kézirat. 60.*

²⁾ N. Muzeumi kézirat. 60. levél.

Bél M. 1749-ben halt meg, s halála után a nagy munka kiadása félbeszakadt; az V. kötetből csak Mosonymegye leírása jelent meg, a többieké kéziratban maradt. A 72 kötetre menő kéziratot, s közötté a „*Descriptio Comitatus Temesvariensis*“ is, 1767-ben gróf Batthyány József kalocsai érsek, később esztergomi hercegprimás 1600 frton vásárolta meg Bél özvegyétől ama szándokkal, hogy azt a tudós világ használatára, s a haza megismertetése czéljából saját költségén kiadja; de a kiket a sajtó alá rendezés czéljából felszólított, a felhívást nem fogadták el. A kéziratok ezután Esztergomba kerültek a primási levéltárba, a hol jelenleg is megvannak.

Mult századi tudósaink nagyban használták eme kéziratokat, mit bizonyít ama körülmény is, hogy egy-egy megyéről többen is vettek másolatot. Így Zemplénmegye monographiáját Szirmay Antal másoltatta le 1793-ban, megjegyvezve, hogy a másolónak a 404 ív-rét lapra terjedő másolásért 33 Rhénusi forintokat és 40 krt fizetett; Abaujmegyét Kubinyi, Trencsént gróf Illésházy és még többen, néhány megyét Jankovits Miklós, a legtöbbet pedig Gyurikovits György másoltatott le, ki Bél munkái nyomán több monographikus jellegű értekezést közölt századunk első évtizedeiben leginkább a „*Tudományos Gyűjtemény*“ különféle évfolyamaiban.

Még Kopácsy József hercegprimás is foglalkozott ama gondolattal, hogy Bél M. kéziratban maradt munkáit kiadja, s ekként a *Notitia Hungariae Novae* félbeszakadt köteteit kiegészíti. A nagyérdemű primás épen Gyurikovits Györgyöt szemelte ki, hogy a munkát sajtó alá készítse, és Gyurikovics kész is volt megfelelni a beléje helyezett bizalomnak, de az érsek halála ezúttal már másodizben akadályozta meg a munka kiadását. Azóta nem is volt többé szó a kiadásról.

Egyébiránt Bél munkáját kiadta, de csak rövid kivonatban, egykori hálás tanítványa és később munkatársa, Thomka-Szászky János. „*Compendium Hungariae geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae Novae, hist.-geographicae, Mathiae Bél, in partes quatuor*“ cím alatt, 1753-ban Pozsonyban, s ez öt kiadást ért. Az utolsó 1792-ben jelent meg. A kezelnél levő harmadik kiadás 1777-ben került ki a sajtó alól, s hogy mennyire *Compendium*, mutatja az, hogy a tulajdonképeni Magyarország összes vármegyéit 312 kis, nyolczadrétű lapon írja le; ebben a *Comitatus Temesvariensis seu Temesiensis* mindössze tiz lapot vesz igénybe. Különben nem épen száraz és változatlan kivonata ez Bél eredeti mun-

kájának, mert Thomka-Szászky beleszötte e munkájába az újabb adatokat is; de ez korántsem pótolja, egy tankönyvül szánt kis munkának nem is lehetett célja az, hogy pótolja a mester nagy művét.

Ezek után kevés mondani valóm van. Mindenek előtt kijelentem, hogy nem tulajdonítok túlságos nagy fontosságot Bél Dél-Magyarországról írt monographiájának, mert hiszen ha azt összevetjük Pozsony-, Pest-, vagy a még kéziratban maradt Trencsén- vagy Zemplénmegyék monographiáival, be kell látnunk, hogy a „*Descriptio Comitatus Temesvariensis*“ a nagyérdemű Bél Mátyás gyengébb munkái közül való, a mi nem is csoda; egyrészt mert nagyon messze lakott a leírt helyektől, másrészt mert ő levéltári anyagot a mi vidékünkre fel nem dolgozhatott. Legérdekesebb része e munkának bizonynyal a természeti viszonyok leírása, a lakosság életmódjának jellemzése, a közeleső vagy egykoru események adatainak feljegyzése s a tulajdonképeni földrajzi rész. A mi becsértékét megadja, az ama körülmény, hogy ez Dél-Magyarországnak első összefüggő monographiája, mely Grisellini munkájánál épen egy félszázaddal előbb íratott, s ezzel egybevetve tűnik csak fel igazán a fokozatos haladás vidékünk beléletében. Bél munkájából láthatjuk meg, hogy minő képe volt Dél-Magyarországnak 1730. táján, s a mi az ő idejében még földrajz volt, az ma már történelem.

Korántsem akarok magamnak felfedezői érdemeket tulajdonítani. Használta már Bél M. eme kézirati munkáit részben kiadott, részben kiadásra váró műveiben nagynevű néhai tudósunk, Pesty Frigyes, de kivüle — tudtommal — alig valaki. Dél-Magyarország monographusai közül sem Grisellini, sem Bárány, avagy Schwicker, Preyer és Böhm azt nem ismerték s így nem is használhatták. Szentkláray alapvető munkájának — Száz év Dél-Magyarország legújabb történetéből — pedig az lévén célja, hogy a legutóbbi száz év történetét világítsa meg, az 1779. előtti időket nem volt feladata körülményesen kutatni, de 1879-ben, mikor az említett munka első füzeté megjelent, Bél eme munkája még nem is volt meg a N. Muzeumban, s így csak Bél Compendiumát használhatta.

A „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulatnak“ az lévén célja, hogy lehetőleg összehordja mindazt, a mi Dél-Magyarország történetére vonatkozik, bátor vagyok indítványozni, hogy kéressék meg védnökünk, a megyés püspök ő méltósága,

hogy magas pártfogásával kegyeskednék oda hatni, miszerint az esztergomi primási levéltárban levő, Bél Mátyástól sajátkezüleg írt „*Descriptio Comitatus Temesvariensis*“ czímet viselő, de Temes-, Krassó-Szörény és Torontálmegyék leírását együttesen magában foglaló monographia, szakavatott egyén által számunkra vagy ottan helyben lemásoltassék, vagy lemásolás végett társulatunknak megküldessék. Nem kétlem, hogy ez társulatunk számára szellemi nyereség leend; a mit a mult században és századunk elején élt tudósok megtettek önmagok, midőn egyedül a saját használatukra másoltattak, vagy másoltak le magok a Bél kézirati gyűjteményéből egy-egy monographiát, tegye meg azt most egy tudományos társulat annak az országrésznek az első monographiájával, a mely országrésznek történeti maradványai összegyűjtésével első sorban ő foglalkozik.

ADATTÁR.

A bánsági kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai. (1716—1753.)

(„Rotulus über die in dem gremial Administrations Archive vorfindigen alten Aktenstücke die Katholische Geistlichkeit betreffend, vom Jahre 1716 bis einschliessig 1753.“)

(Folytatás.)

1738.

22. Jän. — Csan. Bischof Falkenstein berichtet, dass zum Nachfolger des hierländigen Kommandirenden Generals v. Hamilton der General Neuberg (Neiperg?) resolviret sey. (210.)

14. May. — Joseph Schwemminger bittet den Pater Guardian zu Bogsan, womit er einige Kisten, worin seine Habseligkeiten verschlossen sind, bis zu seiner Rückkehr von der Flucht, in dem Kloster aufbewahren wolle. (211.)

10. May. — Kais. Schlussfassung, mittelst welcher dem Csan. Diözesan Bischof v. Falkenstein, verschiedene Begünstigungen, und insbesondere eine Gehalts Vermehrung mit jährl. 2000 fl. ad dies vitae, zu Theil wird. (212.)

10. Sept. — Adm. bedeutet den P. P. Franziskaner allhier, dass sie wegen der allhier herrschenden Pestseuche, öffentliche Andachtsübungen anstellen sollen. (213.)¹⁾

17. Sept. — Periamoser Pfarrer Paul Koller berichtet, dass in seinem Sprengel die Leute an verdächtigen Krankheiten, ohne ärztliche Hilfe, wie die Mücken, zusammensterben. (214.)

31. Okt. Anstellungs Dekret für den Joh. Schmalzer²⁾ als Werschetzer Pfarrer. (215.)

¹⁾ A pestis 1738 februártól 1739 márczius végeig dühöngött Temesvárott. (Hammer: Gesch. der Pest. 2. és 61. ll.) 1738 szept. 14-én a jezsuiták, miután közülök három a szörnyű betegségnak áldozatul esett, s főnökük is megbetegedett, kénytelenek voltak a plebániái teendőket a boszniai tart. ferenczrendi szerzetesekre bízni. (Hammer: i. m. 50. l.)

²⁾ Milleker (Gesch. d. k. Freistadt Werschetz, 135. l.) Kristófnak nevezi.

15. Okt. — Csanader Bischof Falkenstein schildert dem Grafen Merzy (?) mit Wehmuth, dass er bereits die Halbseid seiner Domestiken durch pestartige Krankheiten verlohren habe, und füget bey, dass er nächstens über Ketskemet, nach daselbst abgehaltener Kontumatz, nach Wien abreisen werde. (217.)

29. Okt. — Derselbe berichtet dem Grafen Merzy (?) dass er den Abt Rossi, mit dem vakanten Kanonikate, welches zu Folge h. Willensmeinung noch unbesetzt bleiben soll, konsoliren werde. (218.)

29. Okt. — Verzeichniss der dem Peterwardener Pfarrer in Verwahrung gegebenen Belgrader Domkirchen Utensilien. (219.)

1739.

12. Feb. — Norm, nach welcher sich die temeschwarer Bürgerschaft in den 3 Karneval Tagen, in Ansehung des ausgesetzten hochw. Guts zu benehmen hat. (221.)

21. Feb. — Adm. Präsidium äussert dem Bischof zu Nicopolis Stanislovich seine Theilnahme an der traurigen Lage seiner Familie, welche durch die Verwüstungen der Türken viel gelitten hat. (222.)

10. März. — Adm. ersucht den P. Superior, qua Vicario generali (igy!), dass er die Permutirung des Sz.-Mikloser mit dem Periamoser Pfarrer, weil ersterer der wallachischen Sprache kündig, unverweilt vornehmen solle. (223.)

11. März. — Csan. Bischof Falkenstein berichtet, dass ihm das Csanader Verwalteramt vor einigen Tagen den Früchtenrückstand von 185 $\frac{1}{2}$ Metzen bereits in natura abgeliefert habe, und er nunmehr wegen dessen Veräusserung verlegen sey. (224.)

16. May. — Adm. bedeutet dem Csan. Bischof Falkenstein dass nunmehr, wo die Pestseuche zu wüthen aufgehöret, und die Kontumazhäuser geleeret sind, ein öffentliches Dankfest veranstaltet werden solle. (226.)

16. Aug. — Szegediner Guardian Fr. Szasta bittet, womit dem Kloster eine Aushilfe mit mehreren Wägen Gras geleistet werde. (227.)

17. Aug. — Werschetzer Pfarrer Schmalzer bittet, womit ihm von dem in Vinga stehenden k. Heu bis zur Fechsung eine Aushilfe mit 2 bis 3 Fuhren geleistet werde. (228.)

23. Okt. — Max Leitner, Guardian zu Arad, bittet um die Befugniss, mehrere Klafter Brennholz in den daigen Waldungen zum winterlichen Bedarf des Klosters schlagen lassen zu dürfen. (229.)

1. Okt. — Anstellungs Dekret für den Kapellan Jos. Pollinger zum Guttenbrunner Pfarrer. (230.)

30. Okt. — Capit. Csanadiense berichtet der Adm. den Tod des

Csan. Bischofs Freyh. v. Falkenstein, u. bittet, womit dem nunmehrigen Vicar, alle Assistenz in geistlichen Geschäften geleistet werde. (231.)¹⁾

30. Okt. Canonicus Mayer berichtet der Adm. die Verfügungen, die er als nunmehriger Oberhirt der Csan. Diözes. in Ansehung der hierortigen Geistlichkeit getroffen hat. (232.)

17. Dez. — Franz Freyburg, Syndicus Hospitalis bittet, womit das Fundations Instrument, in Ansehung des dem Barmherzigen Brüder-Verein übergebenen Hospitals von Seite der Adm. bestätigt werde. (234.)²⁾

1740.

20. April. — Stanislovich, Episcopus Csanadiensis bittet den Adm. Präses, womit die durch den verstorbenen Papsten zur Beisteuer für die in dem letzten Türkenkriege verunglückten katholischen Unterthanen bestimmten Allmosen, nunmehr vertheilet werden mögen. (238.)

14. Juny. — Csan. Kapitel ersucht die Adm., womit die Verlassenschafts Masse des verstorbenen Bischofs Falkenstein in so lange unangetastet bleiben möge, bis in Ansehung der aktiven und passiven Schulden des Erblassers nicht volle Richtigkeit gepflogen seyn werde. (239.)

17. Aug. — Frater Capistranus Karinski fraget sich (an), ob er nach vollbrachter Kontumazzeit zu Szegedin, wieder in die Szabadkaer(?)³⁾ Residenz rückkehren solle oder nicht? (240.)

9. Aug. — Canonicus Cap. Csan. Mayer bezeuget, dass der um die Pfarrey zu Oravitz bittende Bartholomäus Bachmann immer einen tadellosen Lebenswandel geführt habe. (241.)

4. Aug. — P. Laelius ord. S. Bened. et Pfarrer zu Belgrad, bittet um Verleihung der Oraviezer erledigten Pfarrey. (242.)

28. July. — Domherr Mayer empfiehlt zur Besetzung der vakanten Pantsovaer Pfarrey Einen aus dem Orden der P. P. Minoritarum. (243.)

12. July. — Derselbe bezeuget den tadellosen Lebenswandel des Petrus Svoboda, und versichert, dass er der Verleihung der Dognatschkaer Pfarrey allerdings würdig sey. (244.)

12. July. — Capistranus Karinski fraget sich an, ob er nach vollendeter 42 tägiger Kontumatz Zeit wieder in das Banat rückkehren dürfe. (245.)

---

¹⁾ Falkenstein püspök az egyházmegyei névtár szerint (Schem. Cleri Dioec. Csan. 1892. évre, 19. l.) 1739, szept. 27. halt meg.

²⁾ Az irgalmas rendi atyák már 1737-ben telepedtek meg Temesvárott. (Hammer, i. m. 99. l.)

³⁾ A rotulus- író u. l. föleserélte Vingát (Theresiopel) Szabadkával, melyet németül szintén M. Theresiopelnek hívnak.

4. Okt. — Kais. Schlussfassung, mittelst welcher angedeutet wird, dass dem Csan. Bischof jährlich 50 Klafter Brennholz aus dem Csan. District verabfolget werden sollen. (246.)

9. Nov. — Csan. Bischof Stanislovich ersuchet den Adm. Präses, womit er verfügen wolle, dass bei seiner Ankunft zu Temeswar ein Quartier für ihn bereitet, und zu Kanisa die nöthigen Vorspannpferde in Bereitschaft gehalten werden. (247.)

30. Nov. — Can. et Vice Capitularis Mayer empfiehlt den P. Urbanum Györfy als Pfarrer nach Cella.

1741.

20. Feb. Csan. Bischof erstattet seine Ansichten, über die in seiner Diözese vorzunehmenden Verbesserungen, in Ansehung der kath. Geistlichkeit. (249.)

5. Apr. — Adm. bedendet dem Freyh. v. Zuana¹⁾ dass der Abt Rossy mit der durch den Tod des Domherrn Tazuoli erledigten Stelle allerdings zu konsoliren wäre. (251.)

11. April. — Fratres Franciscani de Conventu Szegediensi orant pro subsidio lignorum focalium ex territorio Zombor assignandorum. (252.)

1. Juni. — Csan. Episcopus Stanislovich bittet die Adm., womit sie den Cathedral Kirchenbau allhier nach Vermögen beschleunigen lasse. (253.)

24. Aug. Jakob Lier Praesidens zu Caransebes bittet, womit ihm von den ad pias causas bestimmten Geldern zur Fortsetzung des daigen Kirchenbaues eine Beisteuer geleistet werde. (257.)

23. Aug. — Dekretur auf die Bitte des Paul Sándor, dass man ihm die Csanader Seelsorgers Stelle für itzt nicht verleihen könne. (258.)

13. Sept. — Max. Leitner, definitor Provinciae²⁾ berichtet, dass der hiesige Konvent mit einem vortrefflichen Vicario u. Prediger versehen sei. (259.)

5. Okt. — Fr. Leutner, Praesidens ad S. Catharinam erstattet dem Csan. Bischof Stanislovich seine besten Wünsche zum Namensfeste in hübschen rhetorischen Figuren. (260.)

11. Nov. — Adm. Präses erbittet sich von dem Csan. Bischof Stanislovich die Auskunft, was mit jenen 10 Mann, welche durch denselben zum General Aufboth der ungrischen Truppen gestellet worden sind, nunmehr geschehen solle. (261.)

¹⁾ Zuana udv. kamarai tanácsos volt.

²⁾ Leitner a temesvári Salvatorianusok definitora és házfőnöke volt. (Iványi: Adatok a temesvári szt. Katalinról címzett templom és zárda történetéhez, 1717—1759. — Tört. és Rég. Ért. 1879. 71—78 ll.)

4. (?) Nov. — Werschetzer Pfarrer Schmalzer gratuliret den Csan. Bischof Stanislovich zum Namensfest mit der Versicherung, dass Alles mit Sehnsucht auf seine Ankunft zu Temeswar, harre. (262.)

20. Decz. — Episcopus Csan. Stanislovich stellet kläglich vor, wienach er mit den beschränkten Einkünften seiner Diözes weder für seine Person anständig leben könne, noch seine bedauernswürdige Familie, deren Ahnen dem Staate vortreffliche Dienste geleistet, zu unterstützen vermöge. (264.)

28. Decz. — Ambrosius Ignatz, redemptor captivorum, ersucht den Temeswarer kommandirenden General Engelshofen um seine Wohlmeinung, ob er dem Unterthan N. N, die zur Ranzionirung seiner in Viddin gefangenen Kinder angesprochenen 80 Dukaten erfolgen solle. (265.)

31. Dec. — Adm. bedeutet dem Pat. Franciskaner Provincial von der Ofner Provinz, dass zur Rasirung der hier vor der Stadt gelegenen Franziskaner Kirchen, um damit der Festungsbau nicht gehemmet werde, geschritten werden müsse. (266.)¹⁾

20. Dez. — Csan. Bischof Stanislovich, bittet die Adm., womit der Familie Stanislovich jene Prädien, die sie allhier in Pacht hat, um einen billigeren Pachtzins überlassen werden. (267.)

1742.

18. Jänner. — Philippus Camphl, Belgradiensis condam Consistorii Notarius bittet um Verleihung des durch Resignirung des temeschwarer Domherrn Karl Keve erledigten Kanonikats. (269.)

9. Feb. — Episcopus Csan. Stanislovich, supplicat S. S. Majestatem, ut 1. Ecclesia cathedralis tandem extruatur, 2-do Seminarium pro erudienda juventute instituatur, 3-tio 5-tus Canonicus designetur. (271.)

2. Feb. — Derselbe berichtet, dass er nächstens von Wien zu Schiff auf der Donau, in Gesellschaft des Domherrn Limburg²⁾ nach Temeswar abreisen werde. (272.)

2. Feb.(?) — Csan. Bischof Stanislovich bittet S. Mayestät, womit den in seiner Diözes bestehenden 4 Dechanten, ausser dem Gehalte eines Pfarrers, auch die systemisirten jährlichen 100 fl. angewiesen werden. (273.)

3. Feb. — Derselbe berichtet, dass er den 9 zu der general Insurreccion³⁾ zu stellen anbefohlenen Kriegsmännern ausser der Uni-

¹⁾ A Szt. Katalinról címzett zárdáról van szó, mely az erdélyi kapu közelében állott. Helyét a Gyárváros felé vezető úton egy feliratos obeliszsk jelöli. (Iványi: i. h. 78. l.)

²⁾ Limburg Ferencz Jenő, a csanádi káptalan tagja (1742—1758) előbb soesti (Brandenburg) kanonok. (Schem. Dioec. Csan. 1892. 29. l.)

³⁾ Az osztrák örökösödési háború alkalmával elrendelt nemesi fölkelés.

formirung, an Lohn monatlich 6 fl. werde abreichen lassen, bittet ferner, womit der Sequester, der auf seine bischöflichen Einkünfte gelegt worden ist, aufgehoben werde. (274.)

25. Apr. — Csan. Bischof Stanislowitsch bittet, womit die von seiner Familie in Besitz habenden banatischen Prädien in so lange nicht verlizitirt werden mögen, bis diesfalls die allerhöchste Willensmeinung erfließen wird. (276.)

17. May. — Csan. Kapitel protestirt feyerlich wider die Schlussfassung, Kraft welcher demselben statt der baaren Einkünfte, die Proventen einiger Prädien angewiesen worden sind. (277.)

5. Juny. — Seraphinus Ribnik, Minister P. Bulgariae, entschuldiget sich, dass er wegen Herstellung der gänzlich ruinirten Klöster in den ottomanischen Provinzen, dem Adm. Präses seine Huldigung in persona noch nicht habe bezeugen können. (278.)

4. Juny. — Stanislovich, Csan. Bischof empfiehlt den Fizester Popen, Andreas Miseskul, zum Protopopen. (279.)

13. July. — Fr. Pabaki, (Pataki?) Salvatoris in Hungaria Provincialis orat Administrationis Praesidem, ut efficaci sua opera favorabilem resolutionem, ratione fundi pro ecclesia et Conventu ipsis assignandi, ex-operare dignetur. (280.)

{ 5. Aug. — Paulus Sandor, Parochus Csanadiensis erklärt, dass er seinen Pfarrdienst keineswegs zu resigniren geneigt sey. (281.)

30. Aug. Episcopus Csanad. Stanislovich, macht der Adm. die Anzeige, dass er im Monat September l. J. die Pfarr-Bezirks Visitationen vornehmen werde. (282.)

4. Aug. — Consignatio conformiter ad 32 puncta statum religionis in Banatu concernentia ab Augustissima aula isthuc transmissa. (285.)

10 Nov. — Antonius Vanossi Provincialis bittet, womit sein Orden wieder in den Besitz der Karassovaer Mission, welche gegenwärtig die Väter des heil. Franziskus behaupten, rückgesetzt werde. (287.)

27. Nov. — Adm. Präsident Engelshofen bezeuget, dass ihm der in das Minoriten' Kloster zu Arad geflüchtete Mörder eines Fleischhackers, durch den Pater Guardian ausgefolgt worden sey. (289.)

15. Nov. — Csan. Bischof Stanislovich erbittet sich von Sr. Mayestät die Befugniss, dem vormaligen Belgrader Konsistorial Notär Jos. Kampbel, das vakante Csanader Kanonikat verleihen zu dürfen. (290.)

20. Dez. — Petrus Forster, Parochus Csakoviensis bittet um Satisfaction für die durch die daige Ober Verwalters Wittwe Kralik erlittenen Beschimpfungen. (292.)

23. Decz. — P. Hermenegildus, Red. Capt. Praesidens zu Karlsburg, bittet, womit sein Orden, der wirklich sehr erarmt ist, nach Kräften unterstützt werde. (293.)

23. Dez. — Ausweis, dass sämmtlichen banatischen Pfarrern an Hafer Deputat jährlich 1240 Metzen gebühren. (294.)

1743.

17. Jänner. — Die Lugosser P. P. Minoriten bitten um eine Allmosen-Unterstützung, damit sie ihre in dem letzten Türkenkriege verwüsteten Kirchen und Klöster wieder herzustellen vermögen. (295.)

2. Jänner. — Fr. Leutner, sammt allen Brüdern des Konvents zur h. Katharine bittet, womit die Niederreissung ihres Klosters bis zum nächsten Frühjahre verschoben werde. (296.)

27. Feb. — Adm. bedeutet dem hier in der Katharina Vorstadt befindlichen P. Praesidenten ord. S. Francisci Prov. Salvatorianae, dass er sich erklären wolle, ob er sich nach Werschetz in die erledigte Seelsorger Stelle begeben wolle. (297.)

16. März. Franc. Pataki, Minister Provincialis S. S. Salvatoris in Hungaria, bittet um Anweisung eines Platzes in der hiesigen Festung zur Erbauung eines Klosters für den Konvent. (298.)

16. März. — Werschetzer Marktmagistrat bittet um die Resolvirung eines Seelsorgers für die daige katholische Gemeinde. (299.)

27. März. — Clemens Rossi, bittet den Graner Erzbischof und Kardinal Primas, womit ihm das durch Resignirung des Domherrn Keve vakant gewordene Csanader Kapitels Kanonikat verliehen werde (300.)

19. März. — Antonius Vanossi e S. Jesu bittet um Anweisung eines Ortes, allwo sich die Missionarien der Jesuiten Sozietät sesshaft machen können. (301.)

22. März. — Canonicus Mayer bittet um Anweisung des zur Erbauung der sogenannten Csanader Kapelle erforderlichen Gehölzes u. der Tagelöhner. (302.)

16. April. — Episcopus Csanad. Stanislavich äussert, der Adm. sein heisses Verlangen, den Bau der hiesigen Cathedral Kirche endlich einmal vollendet zu sehen. (303.)¹⁾

20. April. — Derselbe macht die Anzeige, dass er nächstens den unteren Theil seiner Diözes, an der Scheidewand zwischen der Turkey u. den k. Provinzen, visitiren werde. (304.)

14. May. — Derselbe missrathet die Transferirung der PP. Franziskaner Prov. S. Salvatoris in Hungaria von Temeswar nach Uipalanka. (305.)

30. Aug. — Derselbe bittet womit der Lippaer Pfarrer Johann Rösch nach Werschetz als Dekan übersetzt werde. (306.)

13. Sept. — Adm. bedeutet dem Csan. Bischof Stanislavich,

¹⁾ A székesegyház építése csak 1757-ben fejeztetett be. (Hammer, i. m. 94. l.)

dass er zu Folge allerhöchster Willensmeinung den (statt des wegen dem hiesigen Fortifikations Bau rasirten,) angetragenen Garten auf seine Unkosten anlegen müsse. (307.)

14. Sept. — Adm. bedeutet dem P. Superior Scholarum Piarum zu Alt Szegedin, dass dem Gesuche, um Überlassung einer Quantität Brenn- u. Bauholzes aus den Banater Waldungen, nicht gewillfahret werde. (308.)

6. Okt. — Episcopus Csanad. Stanislavich bittet, womit das Vorgehen des k. Korporalen Becker, welcher den Deliquenten Gregor Menardi, der sich zum Altare, als ein sicheres Asyl flüchtete, — von da mit Gewalt entriss, und in Ketten schmieden liess, — schärfestens gehandelt werde. (310.)

1744.

8. Feb. — Kais. Resolution, Kraft welcher bedeutet wird, dass die Ernennung und Besetzung eines Kanonikats zwischen der Majestät u. dem Diözesan Bischof dergestalt getheilet sey, dass dieses Recht einmal dem Könige, dann wieder dem Präsul zustehe. (313.)

28. April. — Anstellungs Dekret für den Kapellan Michael Schlesak als Csanader Domherr. (314.)

18. April. — Adm. Präses erstattet dem P. Provincialis für die zum Auferstehungs Feste dargebrachten Glückwünsche seinen herzlichsten Dank. (315.)

9. April. — Der Stadtmagistrat der Festung Temeswar bezeuget, dass die quarta funeralium dem vor 4 Jahren nach Gran abgegangenen Superior Ignatz Gruber immer bezahlet worden sey. (317.)

21. May. — Fr. Daniczek, emeritus minister Provincialis orat, ut in locum ruinandi causa servendi fortalitii conventus alium fundum R. Administratio in fortalitie ipsi assignare velit. (319.)

22. Juny. — Adm. Präses beurlaubet sich von dem sterbenden Csanader Bischof Stanislavich u. erinnert ihn an das Heil seiner Seele einzig u. allein zu denken. (321.)

17. Juny. — Adm. präsentirt Kraft des ihr zustehenden Patronats Rechtes den Maximilian Grinner zum Dognatschkaer Pfarrer dem Csanad. Diözesan Präsul. (325.)

29. July. — Adm. erklärt die Installirung des neu ernannten Csanader Domherrn v. Schlesak von darum für unkräftig, weil selbe einseitig, und nicht im Konkurse der Adm. vollzogen worden ist. (326.)

7. July. — Gabriel (Archi-) Episcopus Colocensis, ersuchet die Adm., womit sie für ihn bey seiner Reise nach Temeswar nöthigen Vorspannpferde von Station zu Station bestellen lasse, und verbittet sich

jeden pompösen Empfang bei seiner Ankunft zu Temeswar, sowohl von Seite der Geistlichkeit, als des Zivils u. Militärs. (327.)

3. Aug. — *Puncta Commissionis Metropolitanae, in urbe et fortalio Temesvariensi a. 1744. habitae, super stabiliendo et dotando Capitulo Csanadiensi.* (329.)

26. Sept. — *Fr. Schwab, ord. S. Franc. Provinciae S. Salvatoris definitor orat Administrationem, ut loco moderni conventus demoliendi, alium locum in fortalio pro novo Conventu aedificando, assignare velit.* (331.)

14. Dec. — *Adm. präsentirt Kraft des ihr zustehenden Patronats Rechtes den Kapellan Hechtl für die Csakovaer vakante Pfarrerstelle.* (334.)

31. Dez. *Adm. bedeutet dem Pater Praesident des Franciscaner Klosters, dass binnen Jahresfrist die Kirche und das Kloster wegen Fortsetzung des Festungsbaues rasiret werden müsse.¹⁾* (335.)

1745.

3. Feb. — *Csanader Bischof Stanislovich erstattet dem Adm. Präsidenten Baron v. Engelshofen für die durch seine Gattin sich im Dienste Gottes, durch Pathin bei einer Judentaufe, gesammelten Verdienste, seinen heissesten Dank.* (337.)

28. März. *Stephanus Laelius, Parochus Lippensis bittet, womit er zur Herstellung der Lippaer Pfarrkirche, welche äusserst baufällig ist, mit einer Beisteuer von 400 fl. erfreuet werde.* (338.)

19. März. — *Canonicus Mayer nomine Capituli Csanadiensis, bittet, womit zur Verrechnung der — der Temeschwarer Cathedral Kirche titulo ministerii et apartamentorum jährlich gewidmeten 1000 fl. ein Kameral Beamter bestimmt werde.* (339.)

3. April. — *Adm. präsentirt dem Csanader Bischof zum Pfarrer nach Periamos, den Geistlichen Karl Schwarz.* (340.)

20. April. — (*Episcopus Csanad. Stanislovich*) *refert, quod ipse occasione visitationis canonicae, dum Lippam advenisset, ecclesiam parochialem in statu adeo labeti repererit, ut citra periculum in ea missam vix celebrare ausus fuerit; rogat ideirco pro novae ecclesiae aedificatione.* (342.)

20. April. — *Extractus Privilegiorum a S. R. Majestate nationi Bulgaricae in Banatu esistenti, elementissime concessorum.* (343.)

22. Juny. — *P. Redemptor Captivorum bittet die Adm., womit eine Kontumaz Dispensation zur Beschränkung der Auslagen für die*

¹⁾ *Ismét a szt. Katalinról ezimzett templomról és ferenczrendi kolostorról van szó.*

Redemtions Gesellschaft, für die aus der türkischen Sklaverey rückkehrenden Katholiken erwirkt werde. (344.)

13. Juny. — Parochus Slatinensis Pater Csubin bittet, womit ihm zur Vertheidigung gegen die verläunderischen Angriffe seiner Feinde, und insonders jene des Vice Präfecten (Unterverwalters ?) allda, die nöthige Assistenz geleistet werde. (345.)

26. Juny. — Adm. bedeutet dem Pfarrer Laelius, dass dessen angesuchte Quartier Reparation nächstens erfolgen werde, ferner, dass er, wenn er wider eines seiner Pfarrkinder zu klagen hat, die Klage in concreto bei der Adm. anbringe, und endlich, dass ihm keine Freypassirung für seine Weine ertheilet werden könne. (346.)

20. August. — Adm. zeigt dem Csan. Bischof an, dass der zu Periamos gestandene Pfarrer Michael Dollmann seinen Dienst resigniret habe. (347.)

20. Aug. — Parochus Csanadiensis Paulus Sándor refert, quod frequentiores de attentatione procurationis abortus suspectae foeminae, ut et modo una, communi omnium vancore suspecta, contra leges Ecclesiae libere vagatur, et in domo Domini Silvarum Curatoris impunis versetur. (348.)

16. August. — Adm. empfiehlt den zu Toth-Varadia in dem Arader Komitate gestandenen Seelsorger Jacob Sorgénfrey, zum Pfarrer nach Csanad. (349.)

25. August. — Adm. bedeutet dem Pater Sebastian, e Scholis Piis Concionatori, dass seinem Gesuche um Überlassung einiger Klafter Brennholz zum Behuf der daigen (?) Residenz¹⁾, in dem Gestehungspreise pr. 1 fl. 20 kr. pr. Klafter, nicht gewillfahret werden könne. (350.)

4. Sept. Gabriel Mayer, Csanader Domherr stellet der Adm. aus Anlass der durch den Periamoser Pfarrer Dollmann eingereichten Dienstes Resignation vor, dass er vorläufig untersuchen wolle, an resignatio acceptari debeat, nec ne? (351.)

9. Nov. — Stephanus Pauletits, hactenus Parochus in Carlovicz, rogat Administrationem, pro collatione vacantis alicuius germanico-illyrico mixtae parochiae. (352.)

31. Dec. — Adm. bedeutet dem Eremiten Joh. Kutzmann, dass er die zu Csiklova²⁾ nächst der dortigen Kapelle gestandene Clause beziehen dürfe. (353.)

¹⁾ Talán inkább a szegedi piaristák értendők. Temesvárra csak 1789-ben jöttek a kegyesrendiek az aradmegyei Szt.-Annáról.

²⁾ Csiklova közelében, szép fekvésű sziklán egy kis kápolna állott, melyet 1727-ben, Sárlos-Boldogasszony napján („auf das Fest Mariä-Heimsuchung“) a német bányászok s a környékbeli német és oláh falvak lakosainak tömeges részvétele mellett, nagy ünnepélyességgel szenteltek föl. A pápa a német bányászok kérelmére e napra az ide zárán-

1746.

15. Jän. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Stanislovich, dass sie nie entstehen werde, ihn in allen seinen geistlichen Unternehmungen nach Vermögen zu unterstützen. (354.)

19. Jän. — Administration bedeutet den Franziskanern zu Theresiopel¹⁾, dass es ihr nicht zustehe, von der Landesfürstlichen Contribution im mindesten etwas zu vergeben. (355.)

28. May. — Csanader Bischoff Stanislovich macht die Anzeige, dass er zur Restaurirung seiner Gesundheit sich in die Ofner Bäder zu begeben gezwungen sey. (357.)

13. Juny. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Stanislovich, dass 2 Drittel von dem Praedio Billet zur Heumachung für das Fortifications-Fuhrwesen, der dritte Theil aber dem Baumeister Widmesser gegen einen jährlichen Pachtschilling in Bestand gegeben worden sey. (358.)

7. Juny. — Administration bedeutet dem Bischoff Stanislovich, dass er den von Wien herabgesendeten Priester Svoboda in curam animarum einsetzen, und zur Erbauung der Lippaer Kirche die nöthigen Kösten aus dem Kirchenbau Fonde bestreiten lassen solle. (359.)

8. Juny. — Willhelm Melzer²⁾, Pfarrer zu Fatsset, erstattet für das der daigen Kirche jährlich mit 100 fl. ausgeworfene Allmosen seinen Dank mit dem Bedeuten, dass das Lugoscher k. Amt die Nutzniessung einiger vakanten Bauergärten an die daige Kirche abführen werde. (360.)

7. July. — Biographie der in dem Radnäer Kloster befindlichen 2. Asylanten, als Jankul Kosta, und Mathias Benze. (361.)

16. July. — Episcopus Csanadiensis Stanislovich gratias agit Administrationi, pro communicata sibi Aulæ Augustissimæ elementissima resolutione (362.)

20. July. — Administration bedeutet dem Venerabili Consistorio Csanadiensis, dass es die Ursachen, warum der zu Teda³⁾ bestellte Pfarrer Tomas Lämpel seines Amtes entsetzt worden sey. (363.)

20. July. — Fr. Weszelovszky ad s. Catharinam Concionator Dalmaticus, refert, quod Schismaticus quidam, nomine Jovan, e domo Schismatici judicis Civitatis, ubi ob suæ uxoris percussione in vin-

---

dokló híveknek általános búcsút engedélyezett s ez vonzhatta úgy a népet. A kápolna Mária tiszteletére volt szentelve és „Mária-sziklá“-nak [„Maria-Fels“] neveztetett. (Wien, Diar. 1727, 17. sz.) Mellette, mint ez adatból látszik, egy remete lakott, épügy, mint Verseczen a Kereszt-kápolna mellett. (Milleker, i. m. I. 105. l.)

¹⁾ Theresiopel = Vinga.

²⁾ Minorita; 1740–41-ben Eleken volt plebános.

³⁾ Detta.

culis detinebatur, sibi nuntiari curaverit. se velle fidem Catholicam amplecti. (364.)

8. Aug. — Canonicus Mayer bittet die Administration, dass sie gehörigen Orts die Einleitung treffen möge, damit die zur Bekehrung der raizischen Glaubensgenossen ausgesendeten Missionarien durch die schismatischen Popen in diesem edlen Vorhaben nicht gestöret werden. (365.)

26. Sept. — Administration präsentiret den Priester Joh. Svoboda zum Uipetser, den allda interimäler angestellten Pfarr-Administrator Andreas Federspiel zum Dettäer Pfarrer. (366.)

26. Sept. — Die peterwardeiner kath. Marktgemeinde bittet, womit die Gelder der aufgelösten Belgrader römisch kath. Kirchen zur Unterstützung ihres verschuldeten Kirchenfondes den daigen Missionarien ausgefolgt werden. (367.)

10. Oct. — Canonicus Mayer ersuchet die Administration, womit sie zur Besetzung der Bogsaner Pfarrey ein hiezu geeignetes Individuum in Vorschlag bringe. (368.)

23. Nov. — Administration bedeutet dem Csanader Domkapitel, dass die Verlassenschaft des Uipetser Pfarrers Niederkircher in 3 Theile getheilet werden solle, wovon ein Drittheil die Armen, das 2-te die Kirche und der Fiskus, und das dritte des verstorbenen Schwester bekommen solle. (370.)

2. Dez. — Administration verweist den Dettäer Pfarrer Lampel mit seiner Schuldforderung an das Csanader Consistorium. (371.)

18. Dez. — Facseter Pfarrer Wilhelm Melzer dringet auf den Vollzug der Administrations Verordnung, Kraft welcher von den Caransebeser Kupferschmieden, welche das verarbeitete Kupfer um überspannte Preise verkaufen, ein Strafgefäll, so der Facseter Kirche anheimfällt, abgenommen werden soll. (374.)

1747.

4. Febr. — Anstellungs Dekret für den Priester Martin Campiana als Bogshaner Pfarrer. (375.)

3. März. — Administration verlangt von dem Bechenoväer¹⁾ Pfarrer N. N. seine Rechtfertigung, warum er die daige Gemeinde zur Übersiedlung nach Theresiopel persuadiret habe? (377.)

11. Juny. — Emericus Palorat, ut eum ipsum in ultimis comitiis provincialibus potior pars definitorum in Ministrum Provinciale Province Hungariae et Transylvaniae legerit, — Administratio gratiis suis foveat. (378.)

22. Juny. — Superior et Parochus Temesvariensis Thomas

¹⁾ Ó-Bessenő értendő, melyet 1738-ban bolgárok szálltak volt meg.

Ertl erbittet sich die Erlaubniss, den Emanuel Hagik¹⁾ mit seiner Braut heute noch kopuliren zu dürfen. (379.)

13. Juny. — Viennensis apostolicus Nuncius hortatur Episcopum Csanadiensem ad restitutionem mille florenorum a defuncto Archiepiscopo Collocensi sibi mutuo datorum. (380.)

5. July. — Lippäer Pfarrer Laelius äussert, dass im Falle ihm die vakante Dognatschkäer Pfarrey nicht zu Theil würde, er zu resigniren gezwungen sey, (381.)

17. July. — Pressburger (?) Erzbischoff Graf v. Althan ersuchet den Administrations Präsidenten, womit er ihm aus seinen Thiergarten²⁾ einige Stück Hirschkühe zukommen lassen wolle. (382.)

1748.

6. Jän. Emericus Pal, Minister Provincialis supplicem porrigit Administrationi libellum, pro favorabili danda opinionione pro erigendo domicilio ordinis Minor. Conventualium in oppido Werschetz.³⁾

1. May. Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Stanislovich, dass der Administrations Rath And. Redecher mittelst Dekrets zum Dohmkirchen Vater ernennet worden sey. (386.)

8. Mai. — Episcopus Csanadiensis Stanislovich depromit opinionem suam super libello, qui nomine Capituli Csanadiensis SS. Majestati porrectus gravamina recenset, quae Capitulum feriunt propterea, quod Canonicus Lech perpetuo a suis Concanonicis absens, eisdem ex ordine obvenientia onera hac sua absentia multiplicet. (387.)

8. July. — Administration ersuchet den Csanader Bischoff Stanislovich, dass er sich in Ansehung des Praedio Csomboli und Toiszek⁴⁾ genau nach der diesfalls erflossenen allerhöchsten Entschliessung benehmen solle. (388.)

17. Nov. — Episcopus Csanadiensis Stanislovich substernit trutinio (?) administrationis opinionem suam in puncto augmenti praebendarum Canonicalium Temesvariensium. (390.)

1749.

29. Jan. — Patres et fratres Franciscani, Provinciae SS. Salvatoris in conventu Szegediensi orant, ut ipsis loco deputati 40 cubu-

1) Valószínűleg egyike volt a Bécsből a Bánságba leküldött tolonczoknak.

2) E vadaskert hihetőleg a Temesvár közelében levő vadászerdőben volt.

3) A temesvári Szalvatoriánusokat a bánsági tartományi kormány már 1743-ban akarta Verseczre telepíteni. Lsd. Milleker: Gesch. der kön. Freistadt Werschetz I. 135. (383.)

4) Csomboli a mai Zsombolya, Toiszek pedig a mai Tószeg. E pusztákat Szanislovich püspök bérelte.

lorum tritici, tureicum, vulgo kukurutz pro hoc adeuntis anno, praestetur. (391.)¹⁾

10. März. — Steph. Laelius, Pfarrer zu Zumpova (?)²⁾ protestirt wider die durch den Lippäer Verwalter ihm abgenommenen Kirchengelder mit dem Bedeuten, dass er diese Violenz an den Verwalter mit Verhängung der Excommunications Strafe rächen wolle. (392.)

26. April. — Werschetzter Kaplan Joseph Toppeiner bittet, womit ihm die ledige Periamoser Pfarrey verliehen werde. (393.)

29. April. — Episcopus Csanadiensis exponit SS. Majestati, ea, quae in dioecesi sibi concredita, et praesertim ad augmentum in Banatu religionis orthodoxae curanda veniunt. (395.)

16. April. — Administration repraesentiret zur Besetzung der erledigten Pfarrey zu Gyarmatha den Periamoser Pfarrer Franz Püchler. (396.)

28. May. — Administration bringt zur Besetzung der vakanten Periamoser Pfarrerstelle den Lippäer Pfarrer Stephan Laelius in Vorschlag. (397.)

8. May. — Paulus Sandor, Parochus Csanadiensis³⁾, bittet um Genugthuungs Erwirkung für die durch den an der Csanader Kirchen arbeitenden Maurer Pallier, erlittenen Unbilden. (398.)

28. Aug. — Csanader Domherr Mayer ersucht die Administration, womit die Verlassenschafts Abhandlung des Gyarmathäer Pfarrers Lampe bei dem Land Auditor Tollen, betrieben werde. (400.)

13. Aug. — Administration bringet zur Besetzung der Bessenoväer⁴⁾ erledigten Pfarrerstelle den Todvaradiäer Pfarrer Paul Jurašch, der hierum bittlich eingekommen ist, in Vorschlag. (401.)

2. Sept. — Arader Dechant Fr. Buisson⁵⁾ berichtet, dass das Neu Arader Gotteshaus durch einen Blitzstrahl in Flammen gesetzt, und in einen unregelmässigen Steinklumpen verwandelt worden sey. (402.)

6. Sept. — Administration ersucht den Canonicus Mayer, dass zur Begräbniss der zu Bessenova zeitweise sterbenden Insassen ein Gottesacker eingeweihet werde. (403.)

20. Sept. — Administration ersucht Ebendenselben, dass er die Installation des nach Lippa neu resolvirten Pfarrers Cambian bald vohrnehmen lassen solle. (404.)

¹⁾ Ez illetményt a szőregi kath. hívek ellátásáért kapták.

²⁾ Hibás, Lippova helyett. Lsd. alább.

³⁾ Sándor Pál volt az, ki a N.-Szt.-Miklóson született Révai Miklóst 1752. július 23-án keresztelte. (Lsd. Kazinczy: Magy. Pantheon, 208. l. Nemz. Könyvtár, XXXVI. köt.)

⁴⁾ Uj-Bessenyo értendő, melyet 1749. nyarán német bevándorlók szálltak meg.

⁵⁾ Uj-Aradon volt lelkész.

27. Oct. — Joseph Toppeiner Kaplan zu Werschetz bittet um Verleihung der erledigten Dettäer Pfarrey. (406.)

10. Oct. — Administration theilet dem Abt Menas Barun einen Extract von dem allerhöchsten Rescript, unter welchen Bedingungen die hierländige Cordovan-Manufactur die allerhöchste Genehmigung erhalte, zur Richtschnur mit. (407.)

17. Dez. — Fr. Andirchin, Provincialis Provinciae Bulgariae bittet, womit ihm die in Ansehung der Reparirung der Karassoväer Residenz erlassene Administrations - Schlussfassung bekannt gemacht werde. (408.)

15. Dez. — Administration präsentiret zur Besetzung der ledigen Bessenoväer¹⁾ Pfarrey den Sachsen-Hildburgshausischen Regiments Pater Math. Chwoyka. (409.)

1750.

17. Jän. — Freyherr v. Engelshofen bedeutet dem Csanader Bischoff Stanislavich, dass er die Umzäumung seines Gartens gegen künftigen Rückersatz einstweilen ex propriis bestreiten solle. (411.)

8. April. — Csanadiensis Episcopus Stanislavich submittit nonnulla Puncta, incrementum Religionis Catholicae in hac Provincia concernentia. (414.)

8. April. — Lambertus Baumgarten, Guardianus ad S. Catharinam Ord. s. Francisci bittet um Anweisung der Besoldungs- und Deputats Gebühr für den subst. Weiskirchner Pfarrer N. N. (415.)

8. April. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Stanislavich, dass dem Abt Clemens Rossi das vakante Csanader Kanonikat gegen eine kameral praebenda jährl. 400 fl. und 140 fl. Quartiergeld verliehen worden sey. (416.)

12. May. — Canonicus Limpurg schildert mehrere hässliche Characterzüge des Domherrn Mayer mit grellen Farben, und schreibt das schnelle Absterben des Bischoff Stanislavich einzig und allein den rastlosen Insultationen des gedachten Mayers zu.²⁾ (417.)

4. May. — Capitulum Csanadiense berichtet mit Wehmuth, dass ihr Präsul, Bischoff Stanislavich, die Zeitlichkeit mit der Ewigkeit verwechselt habe. (418.)³⁾

1. May. — Franz Stanislavich bittet, womit die letztwillige

---

¹⁾ Bessenova = Uj-Bessenyő.

²⁾ A rotulus-készítője e tételhez megjegyzi: „Dieses Dokument ist für den denkenden Leser äusserst merkwürdig.“

³⁾ Stanislavich püspök 1750. ápr. 26-án halt meg. (Schem. Cleri Dioec. Csanád. 1892, 19. l.)

Verfügung seines Veters, des Bischoffs zu Csanad, gesetzmässige Kraft erhalten möge. (419.)

1. May. — Paolo de Vuko e Branko äussert sein Beileid über das Hinscheiden des Csanader Präsuls Stanislavich. (420.)¹⁾

4. May. — Domherr Limpurg bittet, womit ihm die Kalesche des verstorbenen Bischoffs Stanislavich um einen Kaufschilling von 100 fl. hindangegeben werde. (421.)

21. May. — Joannes Mayer, Cathedralis Ecclesiae Csanadiensis Canonicus omnes et singulos, quorum liberalitas per horum exhibitorem Joannem Hann, implorabitur, requirit, ut juxta mensuram facultatum suarum in structuram Ecclesiae Mercydorfensis larga oblatione succurrant. (422.)

13. May. — Administration bringet zur Besetzung der Kudriczer ledigen Pfarrey drey Kandidaten, nämlich den Joh. Topeiner, Fr. Pichler, und Karl Schwarz in Vorschlag. (423.)

31. July. — Steph. Szabó, repraesentat se Administrationis Praesidi, qua ord. Minorit. s. Franc. Provinciae S. Elisabeth pluralitate votorum electum Ministrum Provinciale. (424.)

31. July. — Paolo de Vuko e Branko ersuchet den Administrations Präses, womit er ihm zu der Würde eines bischöflichen Ceremoniarus durch seine Recommendation behilflich seyn wolle. (425.)

9. Aug. — Canonicus Blasius Milli ersuchet die Administration, womit der Dettäer Cambiatorist Michel Haidinger auf den 21-ten l. M. vor das daige Konsistorial Gericht gestellt werde. (426.)

1751.

22. Febr. — Administration genehmiget das Entlassungsgesuch des Neu-Bessenoväer Pfarrers Math. Chwoika aus der Rücksicht, dass ihm das hierortige Klima nicht behage. (428.)

15. März. — Administration bringt zur Besetzung der erledigten Neu Beschenowäer Pfarrerstelle den Priester Paul Vukov de Branko in Vorschlag. (429.)

15. April. — Csanader Bischoff Franz Graf v. Engel berichtet, dass er die Verwaltung seiner Diözes während seiner Abwesenheit dem Konsistorial Körper in concreto, anvertrauet habe. (430.)

30. April. — Administration bedeutet dem Bischoff Engel, dass die Administration keineswegs befugt sey, von den in Banat in spiritibus verjährten Gebräuchen abzuweichen. (431.)

15. Juny. — Auszug, über jene Kirchen Apparamente, welche aus

---

¹⁾ Vukoi és Brankoi Pál unokaöcse és czeremoniáriusa volt Stanislavich püspöknek. (Lsd. Milleker: i. m. I. 149.)

der Verlassenschaft des Bischoff Stanislavich an die Neu Beschenowäer Pfarrkirche verkauft worden sind. (432.)

10. Nov. — Csanader Bischoff Graf Engel bestätigt die Dienstes Resignation des Bogsaner Pfarrers Federspill, und ersucht um die Mittheilung dessen, was von allerhöchsten Orten in verschiedenen ihn betreffenden Angelegenheiten herabgesendet ist. (433.)

5. Dez. — Lippäer Pfarrer Laelius bittet um Übersetzung auf die ledige Periamoser Pfarrey. (434.)

5. Dez. — Administration bedeutet dem Temeschwarer Districts Verwalteramte, dass dem Bischoff Graf v. Engel durch 2 nacheinander folgende Jahre, für jedes insbesondere 150 M. Frucht, und 400 M. Haber, und 50 Fuhren Heu als Deputat verabfolgt werden sollen. (435.)

31. Dez. — Personal Stand sämtlicher bey der Temeschwarer Cathedral Kirche bestellten Musici, und ihrer jährlichen Besoldungs-Genüsse. (436.)

1752.

11. Jän. — Administration verlangt von dem Csanader Bischoff Engel gutächtlichen Bericht, ob der hiesige Capitularis und Supernumerarius Rossey nicht in Wirklichkeit durch Verleihung des durch den Tod des Domherrn Schlesak ledigen Kanonikats gesetzt werden dürfte. (437.)

31. Jän. — Csanader Bischoff Engel berichtet, dass er zur einstweiligen Versehung der Gross Beeskereker Seelsorgers-Stelle, seinen Caerimoniarius Joh. Preinning salvo jure Patronatus bestellt habe. (438.)

6. Feb. — Administration übersendet dem Csanader Bischoff die Bitte des Uipetszer Pfarrers Ant. Svoboda, um Verleihung der ledigen Kanonikusstelle, zur Bedachtnehmung. (439.)

21. Feb. — Administration übersendet das von allerhöchsten Orten herabgelangte Gesuch des um die Bogsaner vakante Pfarrstelle eingeschrifteten Priesters Math. Chwoyka, dem Csanader Bischoff Engel zur Bedachtnehmung. (440.)

21. Feb. — Heinrich Piringer, Kapellmeister und Regens Chori in der hiesigen Cathedral Kirche bittet, um Besetzung der mangelnden Discant und Alt Stimme, durch 2 wohltonende Knabengurgeln. (441.)

21. März. — Hyazinthus Reuter, Ord. Min. Praesidens refert, quod 21-ma cur. Pater Venantius Schubin,¹⁾ parochiae Fatsetensis

¹⁾ Subny név alatt is előfordul. 1745-46-ban Ó-Aradon volt lelkész.

Administrator e vivis excesserit, supplicat igitur, ut in defuncti patris locum Episcopus Csanadiensis unum e residentiae patribus concionatoribus confirmare velit. (442.)

9. März. — Administration stellet das Gesuch des um Verleihung einer hierländigen Pfarrey bittenden Priesters Franz Jasbik aus Wien, dem Csanader Bischoff zur Vergutachtung zu. (443.)

30. März. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff, dass die ledige Domherrn Stelle dem Clemens Rossi verliehen worden sey, der Uipétser Pfarrer im Namen Sr. Mayestät versichert werden solle, dass bei nächster Gelegenheit auch auf ihn Bedacht genommen werden wird. (444.)

10. May. (?) — Administration ersuchet den Csanader Bischoff Engel, dass der unirte Priester Lad. Waynag y in die Stelle des entwichenen hiesigen Seelsorgers Peter Pop bald installiret werde. (445.)

28. April. — Administration eröffnet dem Csanader Bischoff, dass sie auch ihrerseits den Bogschaner Pfarrer Chwoika in seiner dormaligen Würde bestätige. (447.)

31. May. — Csanader Bischoff Engel ersuchet die Administration, womit sie den Eingriffen und Anfechtungen der katholischen Religion durch schismatische Popen thätigst Einhalt thun lasse. (448.)

25. Aug. — Derselbe ersuchet die Administration, womit das wegen glücklicher Entbindung der Landesfürstin zu veranstaltende Jubiläum bis zu seiner Heimkunft verschoben werde. (449.)

24. Aug. — Administration ersuchet den Graf v. Engel, womit wegen glücklicher Entbindung unser allergnädigsten Landesfürstin M. Theresia in allen Pfarreyen Te deum laudamus abgehalten werden. (450.)

11. Aug. — Administration präsentiret zur Besetzung der erledigten Gr. Beeskereker Pfarrey den Priester Paul Sandor. (451.)

9. Aug. — Administration bedeutet dem Bischoff Engel, dass zur Ehre Gottes das Venerabile zu den Kranken jedesmal öffentlich getragen, und von einem Gefreyten mit 4 Mann begleitet werden solle. (452.)

16. Sept. — Administration bedeutet dem Weltlichen Priester Menas Barun, dass er binnen 6 Wochen die Halbscheid von dem ihm zur Erzeugung des Cordovan Leders von Seite des Aerars geliehenen Geldvorschusses von 2000 fl., sammt verfallenen Interessen abführen solle. (453.)

24. Oct. — Csanader Bischoff Engel berichtet, dass das Merzdorfer Pfarrbeneficium durch den Tod des daigen Pfarrers Franz

Martinatz¹⁾ erlediget worden sey; und ersuchet die Administration, um die Präsentation eines hiezu geeigneten Priesters. (454.)

30. Oct. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Engel, dass sie über die hierlandes vorgenommene Kanonische Visitation Sr. Mayestät Bericht erstatten werde. (455.)

25. Oct. — Administration bedeutet Ebendemselben, dass zur Sperre der Franz Martinuzzischen Verlassenschaft der temeschwarer Districts Gegenschreiber Joh. Fürst, als Kommissär exmittiret worden sey. (456.)

17. Oct. — Administration bedeutet dem Armenischen Geistlichen Abt Menas als Bestellten der Reibau Kompagnie, dass die zur Fortsetzung des Reibbaues erbietige neue Gesellschaft den Omorer Reibstadt übernehmen wolle. (457.)

30. Oct. — Administration bedeutet den temeschwarer P. P. Franziskanern, dass ihnen die angesuchte in der Stadt befindliche Ochsenmühle sammt zugehörigen Grund zur Aufführung einer Kirche und eines Klosters überlassen werde.²⁾ (458.)

2. Nov. — Administration bedeutet dem hiesigen Pater Superior Joseph Kollonek³⁾, dass zur Versehung der in der Allmasch stehenden k. Truppen 2 Väter als Missionäre und Seelsorger abgesendet werden sollen. (459.)

21. Dez. — Toaso Guardianus Szegediensis supplicat, ut pro anno currenti pro servitiis spiritualibus per conventum in pago Söreg exhibitis, solita eleemosyna in ligno, tritico et hordeo ipsi resolvatur. (460.)

30. Dez. — Constantin Pusch, Residentiae Temesvariensis Fratrum Mis. Vicarius bittet, womit der angefangene Kirchen und Kloster Bau nunmehr seinem Ende zugeführet werde. (461.)

4. Dez. — Administration bedeutet dem P. Superior Jos. Kollonek, dass dem Gesuche um Reparaturung der hiesigen militärischen Kirche ex fundo camerali, nicht gewillfahret werden könne. (463.)

1753.

19. Jän. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Engel, dass man wegen des zu den Patribus Jesuitis ad asylum geflüchteten Räuber Nicola Mitroni in Ansehung des de gratia vitae et membrorum auszustellenden Reverses, bereits an Sr. Mayestät rekurriret habe. (466.)

29. Jän. — Petrus Matzer, e. S. Jesu sacerdos testatur: mulierculas ob morum corruptelam in poenam Vienna Temesiam missas,

¹⁾ Hibás, Martinuzzi helyett.

²⁾ Ez az ökörmalom a temesvári belvárosi templom és plebániának helyén állott A templom falába illesztett malomkő a régi ökörmalom máig fenmaradt emléke.

³⁾ Helyesen: Kollanek.

et ergastulo inclusas, curaque suae commissas usque adeo in vita et moribus correctas esse. ut fide sua affirmare ausit, eas in mediis etiam flammis urere, et uri nescias.¹⁾ (469.)

1. Jän. — Xav. Riesz, Sekretär bezeuget, dass er nach vorgekommener Prüfung befunden habe, dass der Johann Hornung hinfänglich bewandert sei, um einen guten Schullehrer abzugeben. (470.)

18. März. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff, dass nachdem Sr. Majestät den Asylanten Nicola Mitroni die Begnadigung des Lebens zugestanden hat, derselbe nunmehr dem Gerichte auszufolgen werden solle. (474.)

11. März. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff, dass sie bevor sie in die Verleihung des durch Ableben des Domherrn Milly erledigten Kanonikats an den Merzydorfer Pfarrer Preining einstimmen könne, vorläufig Sr. Majestät hievon die Anzeige gemacht werden müsse. (476.)

20. April. — Administration bedeutet dem Csanadar Bischoff, dass hinkünftig die erledigten Kanonikate wechselweise, einmahl durch Sr. Majestät, das anderemahl durch den Diözesan Bischoff besetzt werden sollen. (478.)

5. April. — Administration ersuchet das Csanader Consistorium, dass es zur Erlangung eines fruchtbaren Regens öffentliche Andachten anstellen lassen solle. (479.)

27. May. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Engel, dass mittelst Rundschreiben bekannt gemacht werde, dass in ganz römisch kath. Ortschaften kein Schismaticus begraben werden dürfe. (481.)

22. May. — Administration ersuchen den Csanader Bischoff, dass er statt des entlassenen Pfarrer Schwarz die Seelsorge in Gyarmatha ad interim durch einen Priester administriren lassen solle. (482.)

3. May. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Engel, dass bei erfolgenden Hintritt eines Csanader Bischoffs, die Anlegung der Sperre, und die Abhandlung der Verlassenschaft der Landes Administration ausschliesslich, bei dem Todfalle eines Capitularen hingegen dieses Recht dem Bischoff allein zustehe. (483.)

12. May. — Administration bedeutet dem Merzydorfer Pfarrer Joh. Breising, dass er von Sr. Mayestät als Canonicus bestätigtet, und ihm von dem Tage der Ernennung der diesfällige Gehalt sammt Quartierzins angewiesen worden sey. (484.)

2. May. — Administration bedeutet dem Pater Mathias Toaso, Praesidenti Ord. s. Franc. Provinciae Salvatorianae ad S. Mariam ad nives in Szegedin, dass Se. Mayestät die wegen Syrek²⁾ dem dortigen

¹⁾ A Bécsből Temesvárra letolonozolt könnyelmű nőszemélyekre vonatkozik.

²⁾ Syrek = Szóreg.

Konvente bisher abgereichten 15 Metzen Frucht, 30 Metzen Haber, und 15 M. Kukurutz auch weiterhin bestätigt habe. (485.)

2. May. — Csanader Bischoff berichtet, dass er zur Besetzung der Merzydorfer vakanten Pfarrey einstweilen seinen Cerimoniär Erasmus Schaumbser exmittiret habe. (486.)

2. May — Derselbe ersuchet die Administration, dass sie Kraft des ihr zustehenden Patronatsrechtes zur Besetzung der durch Resignirung des Karl Schwarz vakant gewordene Gyarmathäer Pfarrstelle ein hiezu geeignetes Individuum repräsentiren solle. (487.)

23. Juny. — Administration ersuchet den Csanader Bischoff, dass er den Csanader Pfarrer einvernehmen solle, was selber zur Sustentation eines Kaplans für die Czomborer¹⁾ Gemeinde titulo Kost und Besoldung verlange. (488.)

13. Juny. — Administration bedeutet dem Superior Missionis J. Jos. Kalenek, dass er keinen Anstand nehmen solle, den Michaël Fiora mit seiner Braut Magd. Kayser (welche von Wien mittelst Schub herabgekommen) kirchlich zu verknüpfen. (489.)

6. Juny. — Administration ersuchet Ebendenselben, dass er 2 der raizischen Sprache kündige Geistliche zur Bekehrung der nächstens auf dem Schaffot sterbenden 7 chismatischen Strassenräuber, nach Pantsova, als den Ort Execution, beordern solle. (491.)

30. Juny. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff, dass wegen Fortsetzung des hiesigen Kathedrae Kirchenbaues bei dem hiesigen k. Bauamte bereits die nöthigen Verfügungen getroffen worden sind. (492.)

25. Juny. — Administration ersuchet den Csanader Bischoff, dass er die Thatsache des Karasoväer P. Franziskaner, welcher durch Nichtzulassung eines Popen zu dem an einer erhaltenen Wunde sterbenden Trabanten, raizischen Glaubens, Ursache ist, dass dieser ohne Beichte verstorben ist, — strenge ahnden solle. (493.)

25. Juny. — Csanader Bischoff v. Engel ersuchet die Administration, dass sie dem Csanader Amte welches mehrere Häuser kath. Unterthanen an Raizen und Griechen verkauft hat, dieses widerrechtliche Verfahren verhoben werde. (494.)

29. Juny. — Derselbe ersuchet die Administration, womit bei der k. k. Hof-Deputation erwirket werde, dass in dem Dorfe Szombor ein eigener Seelsorger bestellen werden dürfe. (495.)

30. Juny. — Derselbe berichtet der Administration, dass er als vicarium generalem, qui sui absentis vices supleret, den Canonicum Lectorem Gabrielem Mayer, als Seniore Capituli bestellet habe. (497.)

---

¹⁾ Czombor = Kis-Zombor

3. July. — Administration ersucht den Csanader Bischoff, dass er die um Verleihung der ledigen Pfarrsstelle zu Gyarmatha bittenden 5 Kompetenten ad concursum nehmen, und seine Wohlmeinung und Wahl der Administration bekannt geben solle. (498.)

8. July. — Administration ersucht den Domherrn Mayer, dass er ein authentisches Zeugniß über die Fähigkeit der um das in der Vorstadt Fabrik erledigte Pfarrbeneficium eingeschrittenen 2 unirten Popen Egereschi¹⁾ und Petrovich einsenden solle. (500.)

11. Aug. — Administration bedeutet den hiesigen P. Franziskanern, dass ihnen der in der ihnen überlassenen Ochsenmühle in der Vestung angetragene Kirchenbau gestattet, und die Verabfolgung der Bau Materialien in pretio forensi bewilliget werde. (501.)

9. July. — Administration verlangt von dem Canonicus Mayer das Gutachten, in wie weit der Demetrius Georgevich, Parochiae graeci ritus administrator, des hier erledigten Pfarrbeneficii würdig sey. (502.)

17. Aug. — Administration bedeutet dem P. Superior Missionis S. J. und Pfarrer zu Temeswar, dass Se. Mayestät zur Herstellung der eingeräumten Zivil- und Militär Pfarr Kirche 3000 fl. aus der kameral Kasse bewilliget habe. (503.)

3. Aug. — Administration übersendet dem Csanader Capitel die Lizitations-Instrumente, über das an den Meistbietenden verkaufte, Domherrn Mily-sche Haus, sammt Weingarten, Hornvieh, Bienenstöcke, und Geräthschaften. (504.)

14. Aug. — Administration verlangt von dem Canonicus Mayer Bericht, ob der um die erledigte Fabriker Vorstadt Pfarrey eingeschrittene Priester Moises Plazojevich die hiezu nöthigen Fähigkeiten besitze? (505.)

13. Aug. — Administration übersendet dem Csanader Consistorio das Verhör, des wegen eines niedergestochenen Bräuknechtes in das Franziskaner Kloster geflüchteten Asylanten Karl de Ferrara. (506.)

24. Aug. — Administration verordnet den Caransebesser P. Franziskanern, dass sie für von Bogsan empfangene Eisensorten schuldigen 200 fl. unverzüglich in die dortige Berg Ober-Amts Kasse abführen sollen. (508.)

22. Sept. — Administration verlangt von dem Csanader Domkapitel, dass bei der Milli-schen Verlassenschaft aushaftende Bessenoväer²⁾ Kirchengeld, dann die 5 procento von der Masse als eine der Grundherrschaft zukommende Gebühr. (510.)

26. Oct. — Administration theilet dem Canonicus Mayer jene

¹⁾ Egresi Demeter 1751—1752-ben a makói gör. egyesült vallású orosz hiveknek lelkésze volt

²⁾ Milly Balázs az Ó-Bessenyőre telepített bolgárok első lelkésze volt.

Beschwerden mit, welche die Weiskirchner Gemeinde wider ihren Pfarrer Xav. Elmerich bei der k. Hof Commission angebracht hat. (511.)

25. Oct. — Administration bedeutet Ebendemselben, dass Sr. Mayestät das bei der hiesigen unirten Kirche erledigte beneficium majus dem Egerössy, das andere aber dem Demeter Georgevich verliehen habe. (512.)

16. Oct. — Administration präsentirt zur Besetzung der durch Transferirung des Jakob Höchels nach Csakova erledigten Gyarmathäer Pfarrstelle den Johann Jos. Herdeggen. (513.)

26. Oct. — Administration bedeutet dem Csanader Kapitel, dass zur Bestreitung der auf den Cathedral Kirchenbau erforderlichen Unkosten von 6636 fl. 6 kr. einstweilen 1500 fl. angewiesen werden. (514.)

31. Oct. — Oraviczaer Pfarrer Peckh, stellet vor, dass das Szaskäer Bergwerk dem Franziskaner Orden für die geleistete 5jährige Seelsorge annoch eine Vergütung zu leisten verpflichtet sey. (515.)

5. Dez. — Administration bedeutet dem Csanader Bischoff Engel, dass Se. Mayestät bewilliget habe, dass demselben die bos auf 2 Jahre bewilligte Deputat Gebühr annoch auf weitere 2 Jahre erfolget, und titulo Visitationis Reisgelder jährlich 400 fl. demselben verabreicht werden. (516.)

11. Dez. — Administration bedeutet, dass Se. Mayestät den Erzbischoff und Metropolitener orientalischen Kirche Paul Nenadovich zum wirklichen geheimen Rath zu ernennen geruhet haben. (517.)

13. Dez. — Administration ersuchet den Bischoff Graf Engel, womit er alle die kanonischen Visitationen betreffenden Berichte und Acten der Administration vorlege. (518.)

19. Dez. — Csanader Bischoff ersuchet die Administration, womit an die Stelle der zu Carassova bestellten P. P. Franziskaner Provinciae Bulgariae die Mission P. P. S. Jesu beordert werde. (520.)

19. Dez. — Derselbe nimmet die Kunde, dass der Graf v. Villana Perlas zum Präsidenten der Landes Administration von allerhöchsten Orten ernennet worden sey, zu seiner Richtschnur. (521.)

26. Dez. — Kirchenberechnung über den Empfang und Ausgabe der für die hiesige Domkirche bemessenen jährlichen 1800 fl. (520.)

T Á R C Z A.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzéum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén, 1892. évi szeptember hó 28-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Niamešny Gyula, társ. ügyész, Marx Antal, dr. Parlághy Márton, Kovácsics Gyula, Pfeiffer Antal, dr. Laky Mátyás, Jeszenszky Béla, Wimmer József, dr. Löwy Mór, Odor Samu, Eisenstädter Ignác, Doroghi Ignác vál. és rendes tagok, Véber Antal, Szmidá Lajos, vendégek.

27. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, szívesen üdvözlí az egybegyűlt választmányt s az ülést megnyitja.

28. Patzner István főtitkár felolvassa a társulat életében a mult ülés óta előfordult nevezetesebb mozzanatokról és a beérkezett adományokról szóló következő jelentését:

Tisztelt választmány!

I. Mai jelentésemet a mult ülés óta beérkezett adományok elsorolásával kezdem meg, melyeknek szép száma s jórészt értékes volta a muzeumi gyűjteményeink iránt való érdeklődést bizonyítja.

1. Id. Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltóságától következő átiratai értelmében:

57. sz.
1892.

Tekintetes Muzéum-Társulati Választmány!

I. A muzeumi könyvtár számára a következő könyveket van szerencsém ezennel átküldeni, ugymint:

1-ször. Az 1887-ik évi szeptember 26-ra hirdetett országgyűlés főrendi háza jegyzőkönyvének 5-ik füzetét; — ugyanazon országgyűlés főrendi háza naplójának 5-ik kötetét; — továbbá ugyanazon országgyűlés főrendi háza irományainak XII. és XIII-ik kötetét, — valamint végre ezen irományok XIV-ik kötetét.

2-szor. Továbbá a M. Tud. Akadémia folyó évi kiadványaiból az Ertesítő 28-ik füzetét.

A történeti tudományok köréből való Értekezések 15. kötetének 1-ső számát.

A matematikai és természettudományi Ertesítő 10-ik kötetének 4. és 5-ik számait; — és végre „A magyarországi tanulók külföldön“ II-ik kötetét.

A jelenleg átküldött könyvek összes száma 9 darab.

Fogadja a tekintetes Muzeum-Társulati Választmány tiszteletem kijelentését.

Temesvárott, 1892. ápril 27.

58. sz.
1892.

II. A Muzeum-Társulat díszkiadású könyvei osztályába elhelyezés végett, ide mellékelve $\cdot$ / alatt szerencsém van átküldeni:

„*Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis ad Annum MCCCXXX. producta*“ című legrégebbi Codexnek Toldy Ferencz bírálattal és jegyzeteivel bővített. — valamint ezen Codexnek Szabó Károly magyar fordításával ellátott és Emich Gusztáv által Pesten 1869-ik évben az eredeti nyomtatvány és miniatur-festményeinek hű másolatával kiadott díszpéldányát.

Továbbá $\cdot$ // alatt „Emléklapok“, melyeket a pannonhalmi szent Benedekrend, a főmonostori székesegyháznak, főmagasságú Simor János bibornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása által 1876. évi aug. hó 27-én történt negyedik fölszentelésének alkalmából a jelen- és az utókornak nyújtott, és a pannonhalmi apátság 1876. évben kiadott.

Végre $\cdot$ /// alatt „*Denkmäler der Baukunst in Original-Aufnahmen*“ első füzetében Verona városáról és emlékeiről 3 könyomatban és 34 fametszésben Schulz Ferencz magyar művész által eszközlött felvételeket.

Kelt Temesvárott, 1892. évi május 2-án.

59. sz.
1892.

III. Metszés- és rajzgyűjteményemből egyelőre a következő darabokat van szerencsém a muzeum hasonló darabjai közt elhelyezés végett átküldeni, ugymint:

1-ször. Urbinoi Santi Rafael festményei után Fidanza Pál római művész által készített alakok metszéseinek 29 darabját magában foglaló Convolut.

2-szor. Arczkép-gyűjtemény, melynek 8 darabja a következő jeles férfiak arczépeit ábrázolja, ugymint:

a) Az Andrássy Gyula gróf elnökségével alakult magyar miniszterium tagjainak, ugymint: gróf Andrássy Gyula elnök, br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, br. Wenkheim Béla belügyi, Lónyai Menyhért pénzügyi, Horváth Boldizsár igazságügyi, gróf Mikó Imre közlekedésügyi, gróf Fesztetics Ö felsége személye körüli, és Gorove István földművelés, ipar és kereskedelmi miniszterek csoportos fényképeket.

b) Mihalovics József zágrábi érsek,

c) Murányi Ignác temesmegyei főispán,

d) Gorove István miniszter,

e) József főherczeg m. kir. honvédségi parancsnok,

f) Szende Béla m. kir. honvédelmi miniszter,

g) Somsich Pál képviselőházi elnök,

h) Obrenovics Milán szerb fejedelem lithografizott arczépeket.

3-szor. Kohányi Károly fehértemplomi elhunyt rajztanár festményeinek, s az általa készített Viola hangszernek 1879-ik évben nekem beküldött 5 darab fényképi másolatait, 1879-ik évi október 11-én irt eredeti levelével.

Kelt Temesvárott, 1892. évi május 5-én.

60. sz.
1892.

IV. Ezelőtt mintegy két évtizeddel, midőn a francia-német háború előtt Temesvár a külföldi konzulok székhelye volt, Picot Emil francia konzul sógora, Desjardin Erneszt történész és régész Temesvárott megfordulván, vele ismeretségre jutni alkalmam volt.

Desjardin akkor arról értesített, hogy a létező legrégebb földabrosz a negyedik századból, melyet egy régi kolostor elhánty iratai közt Németországban Peutinger Konrád régiségbuvár a XVI. században felfedezett, és mely a nyugatrómai birodalmat a katona-meneteli állomások útjaival magában foglalja, jelenleg a bécsi császári könyvtárban őriztetik.

Ezen térkép feltalálójának neve után Tabula Peutingeriana név alatt a régészeti tudományban azóta ismeretes. III. Napoleon császár a francia régészeti tudósok figyelmeztetése folytán a nagybecsű térképnek másolatban kiadását s ennek ily módon közhasználatúvá tételét elhatározván, erre a térkép jelenlegi tulajdonosától, Ö felségétől, az engedélyt kieszközölte, s a francia állam költségén eszközendő kiadásának foganatosságát a nevezett Desjardin Ernőre bízta, ki különben több jeles művei sorában honunkat illetőleg 1873. évben „Acta Musei Nationalis Hungarici“ című munkáját is kiadta.

Desjardin ur ismeretségünk folytán a német-francia háború előtt a kérdéses térkép 4. 5. 6. és 7. Segment cím alatt megjelent részleteit

nekem megküldeni szíves volt, melyek daczára annak, hogy nem az egész térkép másolatát képezik, a régészet terén foglalkozók előtt mégis nem csak ritkaságuknál, a római nyugati birodalomról, ennek nevezetes helyeiről és a kezdetleges régi térképek alakjairól, hanem az 5. és 6-ik Segmentben foglalt két Moesia tartomány térképeinél és ezekben a Viminatium fővárosból kiinduló katonai állomások sorban megnevezett neveinél fogva vidékünkre nézve helyi érdekléssel is bír.

A térkép többi részleteit nélkülözve, a birtokomban lévő Segmenteket 7. 8. 9. és 4. alatt ide csatolva a tekintetes muzeumi társulat birtokába átadni szerencsém van.

Továbbá a szinte fentartásra érdemes következő mult századbeli térképet van még szerencsém a tekintetes muzeumi társulat térképi gyűjteményébe elhelyezés végett átküldeni, ugymint:

1-ször. Accurate Landkarte der Königreiche Ober- und Nieder-Hungarn, Bosnien, Servien, Bulgarien und Romanien, das grosz Fürstenthum Siebenbürgen, die Fürstenthümer Moldau, Valachei, Bessarabien, die Oczakovich und Crimische Tartarei, wie auch ein Theil von Ukranien, und übrige angrenzende Länder vorstellend.

A térkép Mária Terézia idejében lön kiadva Bécsben, Lidl Jakab cs. kir. Bécs egyetemi rézmetsző által, Magyarországnak a török uralom alóli teljes felszabadulása után, midőn az ugynevezett Bánát észak-nyugati része Csanád vármegyét képezte, és többi része csak Temes vármegye nevezete alatt fordul elő, — a megnevezett többi országok és tartományok földképi alakja pedig a jelenlegitől többnyire eltérő volt.

2-ször. Bulisson Antalnak Olaszország egyes részeiről ugyancsak a mult században kiadott térképe 12 darabját.

3-ször. A közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszteriumnak Magyarország és társországairól Oberhäuszer Lajos miniszteri titkár által 1883-ik évben készített postai, vasuti és gőzhajózási nagy térképét.

Kelt Temesvárott, 1892-ik évi május 22-én.

61. sz.
1892.

V. Szabadságharcunk tábornokának, boldogult Klapka György Temesvár városa nagyérdemű fiának, május hónap 17-én történt elhunytá következtében a közérdeklődés az elhunytnak személye iránt megérdemlett nagy mérvben általánosan mutatkozván: hogy muzeumunk könyvtárában az „Emlékeimből“ cím alatt Budapesten 1886-ik évben kiadott műve ne hiányozzék, ennek bekötött s az elhunyt arcképével díszített példányát 7. alatt csatolva, a muzeumi könyvtár számára átküldeni szerencsém van.

Ezen kívül még a következő M. Tud. Akadémiai kiadványokat van szerencsém a muzeumi könyvtár számára átküldeni, ugymint:

a) Az Akadémiai Értesítő 1892. évi május havi 29-ik füzetét és ennek a tag-ajánlásokról szóló mellékletét	2 db.
b) Értekezések a természettudományok köréből XXII. kötet 1892. évi 1-ső szám: Ujabb vizsgálatok az izmok szerkezetéről — és XXII. kötet 2-ik sz. 1892.: Ujabb adatok az ujszülöttek Haematológiájáról	2 „
c) Értekezések a matematikai tudományok köréből XV. kötet. 1-ső sz.: A vasutak jövedelmezőségéről kapcsolatban a tarifák kérdésével	1 „
d) Értekezések a történeti tudományok köréből XV. kötet 5-ik sz.: „Kálmán király oklevelei.“	1 „
e) Vogul népköltési gyűjtemény, II. kötet: „Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi“ első füzet	1 „
f) Értekezések a társadalmi tudományok köréből XI. kötet 6. sz. A birtoki jogtan kétségei	1 „
	Összesen . . . . . 9 db.

Kelt Temesvárott, 1892. évi június 5-én.

62. sz.
1892.

VI. Régi bankópénz-gyűjteményem következő darabjait van szerencsém a Muzeumi Választmány birtokába átadni:

1. 1852. évi február 2-án New-Yorkban kibocsátott 10 dollár Kossuth-féle bankót	1 darab.
2. Tíz frtos Wiener Stadt Banko-Zettel 1762. évről	1 „
3. Az 1800. évben kiadott egy és két frtos Wiener Stadt Banko-Zettek minta-rajzát	2 „
4. A Wiener Stadt Banko-Zetteknek 1850. évben kiadott kiadott következő darabjait: egy darab 2 frtos, két darab 5 frtos, két darab 10 frtos, egy darab 50 frtos, egy darab 100 frtos, egy darab 500 és egy darab 1000 frtos	9 „
5. Az 1806-ik évben kiadott Wiener Stadt Banko-Zettel következő darabjait: 3 db. 5 frtos, egy db. 10 frtos, egy db. 25 frtos s egy darab 100 frtos, összesen	8 „
6. Az 1813. évben kibocsátott Anticipations Schein két frtos két darabját	2 „
7. Az 1811-ik évi Einlösungs Schein egy frtos 3 darabját	3 „
8. A szabadalm. Osztrák nemzeti Bank 1825. évi egy darab 5 frtosát.	1 „
9. Ugyanazon Bank 1841. évi öt frtosának hamisított példányát	1 „
	Átvitel . . . . . 28 darab.

Áthozat . 28 darab.

10. A priv. Osztrák nemzeti Bank 1847. évi egy db. 5 frtos	1	„
11. Ugyanazon Bank 1848. évi egy frtosa egy darab és egy darab 2 frtosa	2	„
12. A magyar nemzeti kormány részéről Kossuth Lajos pénzügyminiszter aláírásával 1848. évben kiadott 100 frtos egy, 10 frtos két darab; 5 frtos 6, 2 frtos 4, s 1 frtos 2 darab, összesen	15	„
13. Ugyancsak Kossuth Lajos aláírásával 1849. évben kiadott kincstári utalványok 2 frtosának 2 darabja s egy frtosnak 5 darabja, összesen	7	„
14. Az országos honvédelmi bizottmány rendeletéből 1849. évi január 1-én kiadott 30 pengő krajezáros utalványok 7 és hasonló 15 kros utalványok 3 darabja, összesen	10	„
15. A német kormány által 1849. évben német nyelven kiadott 6 kros 7 db, és 10 kros 6 darab, összesen	13	„
16. A komáromi kormánybiztos Puky Miklós aláírásával kiadott 8 kros papir jegy	1	„
17. Fehértemplom városa részéről kiadott 10 kros jegy	1	„
18. Az oraviczai kir. bányai factorei 2 frtos assignátája	1	„
19. A szászkai bányai factorei 3 és 5 kros assignátája	2	„
20. Suplikác és Karamata aláírásával a szerb vojvodinai pénztárra 1848. évi aug. 13-án kiadott 10 frtos utalvány	1	„
21. Az osztrák nemzeti bank által 1863. évben kiadott 10 frtos bankjegyek hamisított példánya	1	„
22. Hamisított 10 frtos bankjegy készítésére szolgáló viznyomat, melyből 7884 db. 1881. évi február 28-án a verseczi gör. kel. szerb temető kápolnájának misemondó asztala alatt elrejtve találtatott	1	„
23. Francia assignáták az 1790. forradalmi időből 250, 60, 25 és 10 livres-re szólók, összesen	4	„
24. A nápolyi bank egy lira bankjegye	1	„
25. Két darab török régi Caimé, a nagyobbik 20 piaster = 2 frt, a kisebbik darab 10 piaster = 1 frt és 4 darab szokásban volt török magán-pénzjegy, összesen	6	„
26. Két darab török bankjegy 1877. évről	2	„
27. Egyesült Amerikai Statusok 10 és 5 frankról szóló pénzjegye	2	„
	<u>Összesen . 99 darab.</u>	

Kelt Temesvárott, június 7-én, 1892.

63. sz.
1892.

VII. A mellékletben a következő könyveket van szerencsém a Muzeum-Társulat könyvtára számára adományozni:

1. Akadémiai Értesítő 1892. évi 31., 32. és 33. füzetét . . .	3 darab.
2. A Votják nyelv Szótára második füzete	1 „
3. A M. T. Akadémia kéziratárának ismertetése, írta Jakab Elek	1 „
4. Értekezések a természettudományok köréből XII. kötet. 1892. évi 3., 4., 5. és 6. sz.	4 „
5. Matematikai és természettudományi Értesítő X. kötetének 6—7. és 8—9. sz. füzetét	2 „
6. Értekezések a történelmi tudományok köréből XV. kötet 6., 7. és 8. számait	3 „
7. A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott Emlék- beszédok VII. kötetének 2., 3., 4., 5. és 6. számait . . .	5 „
Összesen . . .	19 darab.

Kelt Temesvárott, 1892. évi szeptember 15-én.

64. sz.
1892.

VIII. A tekintetes Muzeum-Társulat könyvtára számára a következő könyveimet van szerencsém adományozni:

1. Jure Glodovič Prozvan Julio Klović Hrvatski Silnosdikar. Na piso Ivan Kukuljevič Sakcinski. A művész arcképével és művei után készített egy lithografiával valamint egy fény- képpel	1 darab.
2. Ugyancsak a nevezett horvát művészlől német nyelven „Leben des G. Julius Clović“ cím alatt az említett író által a művész könyomatu arcképével kiadott mű . . .	1 „
3. A temesvári magyar kir. főreáliskola Értesítője 1891—92. tanévről	1 „
4. A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában. Dr. Berkeszi István műve	1 „
5. Die Rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn . . .	1 „
6. An die hohen Österreichischen und Ungarischen Legislati- tiv zur Valuta-Regulirung	1 „
Átvitel . . .	6 darab.

	Áthozat . . .	6 darab.
7. Egészséges és beteg idegek, írta dr. Krafft-Ebing R. báró, fordította dr. Osváth Albert	1	„
8. Temesvár és Vidéke írásban és képen stb., két nyelven írta Beran Oszkár. Temesvár 1891.	1	„
	Összesen . . .	8 darab.

Kelt Temesvárott, 1892. évi szeptember 18-án.

Id. Ormós Zsigmond,
társulati elnök.

2) Magyarai Pál, papnöveldei lelkiigazgatótól (Temesvár):

1 olajfestmény Mazzola Francesco, másképp Parmegianino (szül. Parma, 1503.) XVI. századbéli olasz festő műve. Ábrázolja a kisdéd Megváltót a kereszttel; a kép jobb szegletében lenn a világgömb, tetején szintén a kereszttel.

3) Dr. Berkeszi István, főreáliskolai tanár, társ. tagtól:

a) egy egyiptomi alligátor-mumia,

b) egy kis agyagbögére füllel; lelhelye: Eresi;

c) két drb. New-Yorkban 1852. jul. 1-én kibocsátott Kossuth-féle bankjegy: egy 100 és egy 50 dolláros;

d) egy 1795-ből származó nyomtatott lap, mely a Martinovics Ignác József és társaira hozott ítéletnek királyi jóváhagyását tartalmazza;

e) a gr. Széchenyi István elhunytáról Zentán, 1860. május 5-én kiadott halotti jelentés;

f) ugyanannak elhunytáról Temesvárott 1860. ápril 12-én kiadott halotti jelentés;

g) egy Pápa-városi szinlap, 1848. május 8-ról;

h) Kossuth Lajos „Törvényhatósági Tudósításai ből“ a XVIII. levél. Kelt Pest, febr. 26-án, 1837.;

i) egy „Ellenzéki nyilatkozat“ 1847-ből;

végre j) „A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában“ című művének egy példánya.

4) Ezenkívül beérkezett érmek és pénzek:

a) A vall. és közoktatásügyi magy. kir. minisztertől egy ezüst emlékérem a koronázásnak f. évben megült jubileuma alkalmából;

b) Cserei József, kegyesrendi tanártól (Temesvár):

1 drb. réz, szerb,

1 „ „ román,

3 „ „ osztrák,

- 3 drb. réz, török,
1 " " perzsa,
2 " " német,
1 " ezüst, magyar.
- c) T ö t t ö s y G é z a, kir. kincst. alügyésztől (Temesvár):
1 drb. ezüst, osztrák,
1 " " lengyel,
2 " " erdélyi,
1 " " orosz,
2 " " római.
- d) M i k u E m i l, gör. kel. segédlelkésztől (Kissoda):
1 drb. ezüst, magyar,
1 " " német.
- e) G á b r i e l J ó z s e f t ő l (Mercyfalva)
1 drb. réz, szláv.
- f) V a r g a G é z a tanulótól (Temesvár):
1 drb. ezüst, osztrák.
- g) Ugyancsak e gyűjtemény számára vétetett:
1 drb. ezüst százsz tallér,
4 " " cseh pénz,
1 " " osztrák huszas.
- 5) A könyvtár számára küldtek még adományokat: a) A vall. és közokt. ügyi magy. kir. miniszterium; b) a magy. tud. akadémia; c) Milleker Bódog, társ. tag (Versecz) és d) Baróti Lajos, társ. tag (Budapest).

A jelentés tudomásul vétetik, s az adományozóknak, névleg: id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ö méltóságának, ki bankjegyeket, térképeket és könyveket, dr. Berkeszi István, főreáliskolai tanárnak (Temesvár), ki régészeti tárgyakat, bankjegyeket, okmányokat s könyveket, — a m. kir. vall. és közoktatásügyi miniszteriumnak, mely egy érmet s több könyvet ajándékozott; továbbá Cserei József, k. r. főgymn. tanárnak (Temesvár), Töttösy Gézának (Temesvár), Miku Emilnek (Kissoda), Gábrriel Józsefnek (Mercyfalva), és Varga Gézának (Temesvár), kik pénzeket, végül a magy. tud. akadémiának, Milleker Bódognak (Versecz) és Baróti Lajosnak (Budapest), kik könyveket ajándékoztak: jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik, a titkárság pedig e beérkezett tárgyak stb. kellő elhelyezésére utasittatik.

Miről Patzner István, társ. főtitkár végzésileg értesítettik.

29. A főtitkári jelentés kapesán, a dr. Számek György társ. titkár által eszközölt megvétele hat drb. pénznek. illetőleg éremnek:

Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

Miről Patzner István, főtitkár s általa dr. Számek György végzésileg értesítetnek.

30. A főtitkári jelentésnek azon részére, mely Miku Emil, kisodai gör. kel. segédlelkész, társ. tag által csere, illetőleg megvétel végett felajánlott könyvekről szól:

a választmány felhatalmazza a főtitkárt, hogy a könyveket, a mennyiben azok megszerzését jónak látja s a mennyiben könyvtárunkból még hiányzanak, méltányos áron megvegye, illetőleg becserélhesse.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesítetik.

31. A főtitkári jelentés azon pontjára, mely szerint Koleszár János, esatádi id. plebános-helyettes a társulati vagyon gyarapítására 20 frt., azaz husz frtnyi készpénz-összeget küldött be, mint fenmaradványát azon gyűjtésnek, melyet kezdeményezésére a n-csanádi társaskör lelkes tagjai egy N.-Csanádon eszközendő régészeti ásatásra maguk között rendeztek:

a választmány indítatva érzi magát, legőszintébb köszönetét kifejezni, ugy a beküldő ft. Koleszár János, esatádi id. plebános-helyettes ur, mint a n.-csatádi társaskör hazafias tagjai irányában.

Miről Patzner István, főtitkár s általa ft. Koleszár János ur végzésileg értesítetnek.

32. A főtitkári jelentés egy további pontja indítványozza, hogy Billmann Márton és Varga Honorius, társ. rendes tagok elhunytá fölött a társulat őszinte részvéte jegyzőkönyvileg megörökíttessék.

A választmány ez indítványt egyhangulag elfogadja.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesítetik.

33. A főtitkár jelenti, hogy Capdebó Ferencz (Uj-Arad), dr. Plechl Szilárd (Nagy-Becskek) és dr. Számek György (Kolozsvár) társ. rendes tagok írásbeli, indokolt megkeresést nyújtottak be az iránt, hogy a társ. tagok sorából töröltesse nek.

A választmány e megkeresésnek, minthogy a nevezett társ. tagoknak tagdíj-hátralékuk nincs, helyet ad s a társulati tagok sorából való kilépésüket indokaik alapján tudomásul veszi.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Capdebó Ferencz, dr. Plechl Szilárd és dr. Számek György, társulati rendes tagok végzésileg értesítetnek.

34. Dr. Számek György, eddigi társulati titkár, egyszersmind írásban jelenti a választmánynak, hogy Temesvárról áthelyeztetvén, közö-

nete kifejezése mellett a titkári állásról lemondani kénytelen. Ennek alapján a főtitkár kéri a választmányt, hogy az alapszabályok értelmében a titkári állásnak a jövő közgyűlésig ideiglenes betöltéséről intézkedni sziveskedjék.

Deschán Achill, társ. igazgató, míg egyrészt a választmány nevében dr. Számek Györgynek a titkári állásról való lemondását, működéseért jegyzőkönyvi elismerést indítványozván, tudomásul veszi, másrészt örömmel jeleuti, hogy a titkári állásra a közgyűlés végleges intézkedéseig egy minden tekintetben megfelelő, szakavatott egyént ajánlhat dr. Berkeszi István, főreáliskolai tanár, társ. tag személyében, a ki előtte azt is kijelentette, hogy a titkári teendők vitelére tiszteletdíj nélkül hajlandó.

A választmány az elnöklő társ. igazgató első indítványát, valamint a titkári állás betöltésére vonatkozó ajánlatát egyhangulag örömmel elfogadja. Tudomásul veszi dr. Berkeszi István tanárnak azon nyilatkozatát, hogy az eddigi altitkári tiszteletdíjra igényt nem tart; ennek viszonzásaképedig kimondja, hogy a helyettesített altitkár által az „Értesítő“ részére átengedett dolgozatok után a szokásos tiszteletdíjakat fizetni fogja.

Miről Patzner István, főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, dr. Számek György, k. r. tanár és dr. Berkeszi István társ. tag végzésileg értesítettnek.

35. Főtitkár jelenti, hogy az 1891. évi augusztus hó 29-én tartott társ. közgyűlés 7. számú határozatával id. Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltósága érdemeinek maradandó megörökítésére megrendelt márvány emléktáblát Bibel János, oraviczai műépítész a kivánalmaknak megfelelően elkészítette, s egyben előterjeszti az emléktáblára vésendő szöveget, mely a következő: „Méltóságos id. Ormós Zsigmond, alapítója és életfogytiglani elnöke, valamint legbőkezűbb pártolója és megajándékozója iránt, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulatnak“ maradandó ragaszkodását és háláját hirdesse ez emlék. (Az 1891. évi augusztus hó 22-én tartott ünnepélyes megnyitó közgyűlés 7. számú határozata.)“

A választmány e felirati szöveget egyhangulag elfogadja s az emléktábla bevésése iránt további intézkedésre a társ. igazgatót, illetőleg az ő megbízásával kiküldendő vál. tagokat felkéri.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Deschán Achill, társulati igazgató végzésileg értesítettnek.

36. A tárgysorozat utolsó pontja értelmében a főtitkár fölolvassa dr.

Berkeszi István, társ. tag értekezését, melynek czíme: „Dél-Magyarország monographiája Bél Mátyástól 1731-ből.“

A választmány mindvégig élénk figyelemmel kísérte az érdekes tanulmányt, a szerzőnek jegyzőkönyvi köszönetet szavaz s elhatározza, hogy munkálata a társulati „Értesítő“-ben közzétesse. Egyszersmind elfogadja a felolvasás végén kifejezett indítványt, hogy t. i. az esztergomi primási levéltárban levő, Bél Mátyástól sajátkezüleg irt „Descriptio Comitatus Temesvariensis“ című, de Temes-, Krassó-Szörény- és Torontálmegyék leírását együttesen magában foglaló monographiának muzeumunk irattára számára szakavatott egyén által eszközlendő leiratása iránt intézkedés tétessék.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesittetik.

37. Több tárgy nem lévén, elnöklő társ. igazgató a választmánynak köszönetet mond, s az ülést bezárja.

Láttam:
Deschán Achill,
társ. igazgató.

K. m. f.

Jegyzette és kiadta:
Patzner István,
főtitkár.

JEGYZŐKÖNYV.

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén, 1892. évi november 30-án.

Jelen voltak: Deschán Achill társ. igazgató, mint elnök. Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, h. titkár, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, Derera Izrael, Kovacsics Gyula, Nagy György, Odor Samu, Dobján László választmányi és rendes tagok.

38. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök üdvözlővén a választmányt, az ülést megnyitja, s egyszersmind meleg szavakkal bemutatja a választmánynak dr. Berkeszi István, főrealiskolai tanárt és társulati tagot, ki elfogadván a múlt vál. ülés 34. számú határozatát, a titkári teendők végzésére minden tiszteletdíj nélkül vállalkozott s így a jelen üléstől kezdve a Muzeum-Társulatnak a közgyűlés végleges intézkedéseig helyettesített titkára.

A választmány a maga részéről szintén melegen üdvözli dr. Berkeszi István társ. tagot, mint új titkárát a társulatnak, s szíves készségeért köszönetet mond.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa dr. Berkeszi István h. titkár végzésileg értesittetnek.

39. Patzner István, főtitkár, felolvassa a társulat életében a

mult ülés óta előfordult nevezetesebb mozzanatokról és a beérkezett adományokról szóló következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

A mult ülés óta ismét gyarapodott muzeumi gyűjteményünk, és pedig a következőkkel:

1) Könyv- és levéltárunk számára

a) első sorban a magy. tudományos akadémiától érkezett egy igen jelentékeny, néhány száz forint értékű könyvküldemény. melylyel az akadémia nagytekintetű Elnöksége hozzá intézett kérésünkre, a könyvtárunkban meglevő régibb hiányos akadémiai kiadványokat, a mennyire csak lehetett, kiegészítette. E hazafias adományért már átiratilag köszönetet mondtunk;

b) Tariczky Endre, tiszafüredi plebános, a „Tiszafüred-vidéki régészeti Egylet“ elnöke, megküldte ily című munkáját: „Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve.“ Két térképpel. Eger 1892.

c) Miku Emil, Kissodai gör. kel. segédlelkésztől vétel útján megszereztük a következő öt könyvet: 1) Die serbische Bewegung in Südungarn. Berlin, 1851. 2) Fábrián G., Arad vármegye. Budán, 1835. 3) Bárány Ágoston, Torontál vármegye Hajdana. Budán, 1845. 4) Fehér Georgius, Religionis et Ecclesiae Christianae apud Hungaros initia. Budae, 1856. 5) Die Alterthümer Daciens in den heutigen Siebenbürgen. Wien, 1775.

d) Id. Ormós Zsigmondtól egy XVII. századbéli okmányt, melyet maga elnökünk ö méltósága 65/1892. sz. átiratában a következőleg leírni sziveskedett:

65. sz.
1892.

Tekintetes Muzeum-Társulati Választmány!

Mult 1889-ik évi május 7-ki és 9-ki 33. és 35 számok alatti átirataim-mal kapcsolatban, melyekkel a muzeum történelmi emlékeinek levéltára számára régi okiratokat és autograf leveleket átküldeni szerencsém volt; — ugyancsak a történelmi emlékekbe leendő elhelyezés végett szerencsém van Szent-György és Bazin királyi szabad mezővárosok bírái, tisztviselői, tanácsnokai és egész községe nevében I. Lipót császári királyi Felségéhez benyújtott az iránti felség-folyamodványnak eredeti példányát al. alatt csatolva átküldeni, melylyel az addig csak királyi szabad mezővárosi ezímmel ellátott két város szabad királyi városi rangra való emeléseért esedezik.

A folyamodás eredetiségét a számos eredeti névalíráások bizonyítják.

Ezen névalíráások a folyamodó két kir. szabad mezőváros aláírásán kívül, a folyamodásnak legfelsőbb helyen való ajánlása végett főkép a felső magyarországi városi és megyei törvényhatóságok országgyűlési követeinek, valamint az ország nagyjainak s akkori nevezetes államférfainak,

mint Wesselényi Ferencz nádor, Rákóczy György és többeknek névalírásait tüntetik fel.

Az okiraton datum hiányzik; azonban valószínű, hogy az 1662-ik évi pozsonyi országgyűlésre készült.

Kelt Temesvárott, 1892. évi október 2-án.

Tisztelettel

Id. Ormós Zsigmond,
elnök.

2) Régiségtárunk számára:

a) Zolnay Béla szakaszmérnök úr Békésről sziveskedett négy darab kőkorszaki tárgyat beküldeni, névleg 3 drb. csiszolt kőbalta-illetőleg kalapácstörédeket és egy csont-árat. Ezen tárgyak azon leletből valók, mely a Békés városától északon fekvő s „Povád“ néven ismert magaslaton 1889-ben került napfényre; töltés-építés alkalmával nyitott sírgödrökben 50—100 cmnyi mélységben találtattak ezek s más számos hasonló szerszám (de csakis kő és csont), durva cseréptörédek és hamu társaságában; a lelet nagy része a békési gymnasium gyűjteményébe került. A nekünk beküldött 3 kőszerszám egyikén a furás kezdete látható, a másik majdnem át van furva, a harmadik teljesen átfuratott; az ár madárlábszáresontból készült.

3) Az éremgyűjtemény számára

a) Schwanfelder A., torontál-bresztováci tanítótól 2 Constantin-féle (réz) és 1 meghatározatlan érem (réz.)

b) Cserei József, helybeli kegy. rendi főgymn. tanártól egy római (réz).

Ezzel kérem a t. választmányt jelentésem szíves tudomásul vételére.

K. m. f.

Patzner István,
főtitkár.

A jelentés tudomásul vétetik s az adományozóknak, nevezetesen a magyar tud. akadémiának rendkívüli értékes könyvküldeményeért átíratí, — továbbá id. Ormós Zsigmond társ. elnök ö metőségának, ki egy XVII. századbeli okmányt, Tariczky Endre, tiszafüredi plebánosnak, ki szintén könyvet, Zolnay Béla mérnöknek (Békés), ki régészeti tárgyakat, végül Schwanfelder Antalnak (Torontál-Bresztovác) és Cserey József k. r. főgymn. tanárnak (Temesvár), kik pénzeket ajándékoztak, — jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik; — a Miku Emil kissodai görög keleti segédlelkésztől felajánlott könyvek megvétele helyeslőleg tudomásul

vétetik, s a titkárság mindez újonnan beérkezett tárgyak kellő elhelyezésére utasítatik.

Miről Patzner István főtitkár végzésileg értesítettik.

40. A főtitkár előterjeszti Baróti Lajos társ. tag levelét, melyben az adminisztracionális iratjegyzékek kiadására nézve, hogy azok egyszerre jelenhessenek meg, azt indítványozza: kérje fel a társulat mindazon világi, és egyházi hatóságokat, melyekre vonatkozó adatok e rotulusokban előfordulnak, a kiadás költségeihez való hozzájárulásra; indokolja pedig e javalatát azzal, hogy sokkal szembetűnőbb volna a társulat érdeme, ha a vaskos kötet egyszerre jelennék meg.

A válaszmány, többek hozzászólásával, a javaslat indokolását egészen helyesnek találja s a maga részéről is jobban szeretné az iratjegyzékeknek egyszerre való kiadását, ámde biztosra vévén azt a körülményt, hogy az esetleges hozzájárulások oly csekélyek lesznek, melyek a tetemes költséggel szemben e terv megvalósítását mégsem tennék lehetővé: kénytelen e javaslatot elejteni, s a füzetes kiadás régi tervéhez ragaszkodni; annál inkább, mert az esetleges — bármily csekély — hozzájárulás elfogadásával a mű kiadására nézve oly kötelezettséget vállalna magára, melynek képtelen volna eleget tenni.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Baróti Lajos, társ. tag végzésileg értesítetnek.

41. A főtitkár felolvassa Milleker Bódog társ. tag levelét, melyben megkeresésére röviden leírta a verseezi újabb régészeti leleteket.

A válaszmány tudomásul veszi ez értesítést, s Milleker Bódog társ. tagnak szíves közléseért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Miről Patzner István főtitkár s általa Milleker Bódog, társ. tag végzésileg értesítetnek.

42. Dr. Berkeszi István, h. titkár előterjeszti a szempontokat, melyek szerint a válaszmány beleegyezésével a muzeumi okmány-, illetőleg kéziratárt újonnan rendezni szándékozik. Felosztásában 4 csoportot különít el: Az A) osztály magában foglalná az okmányokat és egyéb hivatalos jellegű kéziratokat; az egyes okiratok chronologiai sorrendben volnának rendezendők; minden okmány külön ív papír közé teendő, s kívül a papír borítékára ráírandó a levéltári osztály jegye és száma, az oklevél kelte és rövid tartalma, s ajándékozója. — A B) osztályba volnának sorozandók a magán levelezések és egyéb nem hivatalos jellegű kéziratok, a szerzők nevei szerint a-b-c rendben; egyébként úgy mint az előbbiek. — A C) osztályba az apróbb nyomtatványok: proklamációk, manifestumok stb. — A D) osztályba Ormós-gyűjtemény czímen az id. Ormós

Zsigmond társ. elnök ő méltóságától ajándékozott kéziratok s okmányok, a jelzett hármass felosztás szerint. — Az egészről pedig ezédula-katalogus volna készitendő, mely azután nyomtatva is megjelenék.

A választmány e tervezetet helyeslőleg jóváhagyja, s a h. titkárt felkéri, hogy a rendezés befejezésével arról jelentést tegyen, s akkor fog a már kész jegyzék kinyomatásáról gondoskodni.

Miről a főtitkár s általa dr. Berkeszi István. h. titkár végzésileg értesittetnek.

43. Ugyancsak dr. Berkeszi István, társ. h. titkár indítványozza, hogy miután Temesvármegye községeinek régi pecsétjei részben már ugyis a muzeum gyűjteményében őriztetnek, nagyrészüik azonban a vármegyei levéltárban van letéve, kérje fel a választmány Temesvármegye Tekintetes Közönségét, hogy a levéltárban levő ezen régi pecséteknek letétképen a muzeumi gyűjtemények közé való elhelyezését megengedje.

A választmány ez indítványt elfogadja s annak végrehajtásával a főtitkárt megbizza.

Miről Patzner István főtitkár s általa Temesvármegye közönsége átiratilag értesitendő.

44. Deschán Achill, társ. igazgató figyelmezteti a választmányt arra, hogy nemrég egy máslaki ember Uj-Arad és Lippa közt a római sáncokban nagyobb mennyiségű török és német ezüstpénzt talált; a leletet jogtalanul eltulajdonítván, annak egy részét eladta, más része azonban a vármegyei alispáni hivatal által, mely az esetről tudomást nyert, elkoboztatott, s jelenleg a megyei pénztárban van letéve. Indítványozza, hogy kérje fel a választmány Temesvármegye alispánját a szükséges lépések megtételére, melyek e leletet a muzeumi pénzgyűjteménybe juttathatnák.

A választmány az indítványt egyhangulag elfogadja s annak végrehajtásával a főtitkárt megbizza.

Miről Patzner István főtitkár végzésileg értesittetik.

45. Dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész bemutatja dr. Despinits Péter, szegedi kir. táblai bíró és társ. tag egy hozzá intézett levelét, melyben felhívja a társulat figyelmét arra, hogy midőn a f. év végeig mindenki beváltani igyekszik a birtokában levő régi ezüst tallérokat, forintosokat, huszasokat stb., legkedvezőbb az alkalom ilyenmő pénzekből vétel útján egész sorozatokat összeállítani, annál inkább mert egyes ritkább veretűek is gyakran napfényre kerülnek. Levelében közelebbről is jelzi e pénzeket. — Ezzel kapcsolatban Deschán Achill társ. igazgató tudatja a választmánynyal, hogy ugyancsak dr. Despinits Péter társ. tag egy előbbi levelében ajánlatot tett arra nézve, hogy egy elárusítás végett Bécsből hozzáérkezendő pénzküldeményt szíves készséggel társulatunknak

is rendelkezésére adja, hogy abból azokat, a melyekre esetleg szükségünk van, kiválogatván, mi is megvehessük.

A választmány dr. Despinits Péter társ. tagnak ez ismételt ízben tanusított szíves figyelméért jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánítja s a titkárságot utasítja, hogy ezt egyrészt átiratilag tudomására adja, s mindkét ügyben a kellő intézkedéseket megtegye.

Miről Patzner István, főtitkár s általa dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró, társ. tag értesítendők.

46. Dr. Niamessny Gyula társ. ügyész javasolja, hogy Lamberg Imre, Nagy Lajos, Novák Péter, Reitz László, Varjassy Árpád, dr. Benedek Albert, Jakabffy Miklós, Mihajlovits Ferencz, Novák István, Sallay Jenő, Fleischer Samu, Velcsov János, Várnay Imre, Aldor Imre társul-tagok, kik részben már bizonyos feltételek mellett törlendőknek is nyilvánítottak, részben a tagdíjak befizetését ismételt felszólításra is megtagadták, a jövő azaz 1893-ik évtől kezdve a tagok sorából véglegesen töröltessenek. Ezt maga részéről a főtitkár is kívánatosnak tartja, mert így mindig bizonytalan marad a tagok névsora és száma.

A választmány a társ. ügyész indítványát elfogadja, de azon hozzáadással, hogy a nevezett tagok tagdíjhátralékait a társ. pénztárnok összeírván, azt a társ. ügyésznek átadja s ez utóbbi esetleg még egy utolsó felszólítás után nevezett tagoktól e hátralékos tagdíjakat az 1892. év, illetőleg azon év végeig, a melyiktől kezdve feltételeken már töröltettek, bírói eljárás útján behajtsa.

Miről Patzner István főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok és dr. Niamessny Gyula társ. ügyész végzésileg értesítetnek.

47. A tárgysorozat következő pontja értelmében a főtitkár felolvassa Baróti Lajos, társ. tag ily című tanulmányát: „A becskerek; spanyol telep.“

A választmány figyelemmel meghallgatván a nagyérdékű felolvasást, a szerzőnek köszönetet szavaz s munkáját az „Értesítőben“ közzétenni határozza.

Miről a főtitkár s általa Baróti Lajos társ. tag végzésileg értesítetik.

48. Több tárgy nem lévén, elnök a választmánynak köszönetet mond s az ülést bezárja.

K. m. f.

Deschán Achill,
igazgató.

Patzner István,
társ. főtitkár.

EGYVELEG.

— **Oláhok költöztetése Délmagyarországon a mult században,** Szentkláray Jenőtől. (Érték. a tört. tud. köréből, kiadja a magy. tud. akadémia, 1891.) Szentkláray ez értekezésében a Mária Terézia alatt történt telepítések egyik érdekes epizódját ismerteti levéltári források alapján. Az oláhok vándorlásáról még most is regél a bánzági nép. Egyes német falvak lakói még tudják, hogy azelőtt oláhok laktak a helységet, viszont az oláh községek véneinél még él a hagyomány, hogy őseik máshonnan származtak oda. A költözködés részleteit Szentkláray ismerteti először. Megemlékezik Mária Terézia 1765. július 14-én kelt rendeletéről, melyben a királynő kimondja, hogy a német gyarmatosításnak útjában álló oláh községeket máshová kell költöztetni; közli Perlas-Rialph grófnak, a temesvári adminisztráció első polgári elnökének, az oláh költöztetés tárgyában 1767. márczius (?) 5-én Bécsben benyújtott emlékiratát, végül Sefdin és Kisfalud, továbbá Szakálház községek oláh lakosainak a beeskereki kerületben fekvő kleki és toráki pusztákra történt áttelepítéséről szól. Az áttelepítés sok bajjal járt és elégtelenséget keltett, minél fogva az oláhok további költöztetése abban maradt. Szentkláray korábban történt áttelepítésekről is megemlékezik, így fölhozza az uj-aradi oláhságnak Monostorra és Feulakra, továbbá a zádorlaci és szt.-péterei oláhság egy részének Arad- és Krassóme gyébe történt átköltöztetését. Ez azonban tévedés, mert Uj-Aradon rácok laktak és nem oláhok, kiknek átköltöztetése iránt az admin. csak 1767 tavaszán intézkedett; Zádorlak és Szent-Péter pedig tudtunkkal lakatlanok voltak, mikor a német bevándorlók megszállották. Van azonban tudomásunk arról, hogy 1764-ben a gyarmathai rác családokat Kécsára, majd utóbb a peterdai pusztára, 1765-ben pedig a Maros-melléki Nero község oláh lakosait a esanádi kerületben fekvő Dugoszelistyére telepítették s hogy 1766-ban összeírták a Rékason és Mercyfalván levő oláh családokat is, kiket szintén máshol szándékoztak elhelyezni. Különösen a határörvidéken voltak napi renden az e fajta átköltöztetések a mult század hatvanas éveiben. A kleki és toráki pusztákat Szentkláray szerint Mária Teréziának 1767. ápril 7-én kelt kézírata következtében

választották ki a Maros mellékéről eltávolítandó oláh családok lakóhelyeül. Ugy tudjuk, hogy ez már 1766 nyarán történt, tehát előbb, mintsem Perlas gróf memorandumát benyújtotta; ugyanakkor Sefdinben és Kisfaludon az oláhok között már németek voltak beszállásolva. Különben az oláhok költöztetése nem volt Mária Terézia eszméje, hanem a temesvári adminisztrációé, mely már 1763. szept. 29-én az udvari bankodeputációhoz tett jelentésében vetette föl a kérdést, hogy vajjon nem lehetne-e a Temesvár és a Maros közti vidéken lakó nacionalisták áthelyezésével a lejövő német bevándorlóknak helyet csinálni, miután ismeretes, hogy a német telepítvényesek jó víz, legkevésbé pedig fa hiányában nem existálhatnak, s épen az említett vidéken levő helységek vannak ezeknek bőviben. E helyreigazító s részben kiegészítő adatokhoz még egy megjegyzést bátorkodom hozzáfűzni. Értekezésében Szentkláray azt állítja, hogy a Bánságban a rendszeres német telepítés csak Mária Terézia idejében, nevezetesen csak a múlt század hatvanas éveiben kezdődött. „Mindaz, ami e tárgyban előtte történt — úgymond — csak szűkkörű primitív kísérletezés volt, rendszer és kihatóbb politikai koncepczió nélkül“, s mivel a legrégebb német településről írt értekezésemben ő ellenében azt vitattam, hogy a Mercy alatt történt telepítés rendszeres telepítés volt, ez okból „nem csekély tájékoztatlanságot“ vet a szememre. Korán sem arrogálok magamnak akkora történelmi tudást, mint a minővel Szentkláray dicsekedhetik, de annyit szerénytelenség nélkül állíthatok, hogy a legrégebb német településről nálánál jobban vagyok értesülve. S mégis ő nevez tájékoztatlannak engem! Hogy joggal-e? azt ítélje meg a szives olvasó. Olvassa el, hogy mit ír Szentkláray a bánsági legrégebb német településről („Száz év Délmagyarország újabb történetéből“ cz. művében) s mit írok én, s nem lesz nehéz konstatálnia: hogy a Mercy korában történt telepítés rendszertelen vagy rendszeres telepítés volt-e s hogy e kérdésben kettőnk közül ki árul el nagyobb tájékoztatlanságot Szentkláray-e vagy pedig én?

Dr. Baróti Lajos.

— **A bánsági legrégebb német telepítés története.** Ismeretlen kútfők alapján írta **Baróti Lajos.** — E tanulmányt először társulati „Értesítőnkben“ (I. 1892. I.—III. füzet) közölte szerzője, egyszersmind társulatunk tagja, de azután külön kiadásban is megjelent. Mindenkinek, a ki elolvasta, bizonynyal élénk emlékezetében van még e jeles mű, s kétségek kívül szívesen vesz tudomást azon nagyon megérdemelt elismerésről is, melylyel szerzőjének a legkiválóbb szaklapok és nem szaklapok egyaránt adóztak. Azért is közöljük kivonatban ezek egynémelyikét.

A „Nemzet“ f. évi augusztus 2-iki esti kiadásában a következőket olvassuk: „A Bánság legrégebbi telepítésére vonatkozólag eddig ugyszólvá

alig tudunk valamit. A mi kevés Grisellini mult századi munkájában megjelent, azt használták jóformán kútforrásul a mai történetírók is. Pedig Griselininek nem volt módjában az első telepítésre vonatkozó adatokat felhasználni s csak annyit írt arról, a mennyit az 1728-ban készült bántási térképről is leolvashatott. Szentkláray, Milleker voltak az elsők, kik a kérdést bővebben is igyekeztek felderíteni, de a temesvári adminisztrációs akták és a bécsi hadügyi levéltár adatai alapján tulajdonképp Barótié az érdem, hogy ezen, még nagyrészen felderítetlen kérdést tisztázta. A telepítés tulajdonképpen 1722-ben kezdődött. Addig is történt ugyan szórányosan, de az leginkább Temesvár benépesítésére, a végvidékek felépítésére czélzó volt . . . Az említett 1722. évben tömegesen kezdődött a német telepítés, a katonai adminisztráció Craussent küldvén ki, hogy járja be a vidéket s az alkalmas helyeket jelölje ki. Érdekesen írja le a szerző Craussen működését, valamint németországi útját s az összetoborzást. 1723-ban már 17 falvat alkottak. Mercy alatt a Bánságban összesen 53 német helység épült. Érdekes, hogy főleg és kizárólag csak katolikus németeket telepítettek le, még pedig a XIV. Lajos elpusztította Rajna vidékéről s kitűnik, hogy bizony az első telepítvényeseknek épen nem volt oly ragyogó sorsuk, mint a későbbi Mária Terézia-korabeli telepítvényeseknek, a midőn már oly sok kedvezményt adtak az idegen leteleplülőknek, csak jöjjenek. A csinos kiállítású és nagy alapossággal írt művecskét az érdeklődők figyelmébe ajánljuk.

A „Pester Lloyd“ 1892. évi október 5-iki számában emlékszik meg Baróti művéről egy hosszabb cikkben, a melynek czíme: „Die ältesten deutschen Ansiedelungen im Banat.“ Az ismertető (d—r.), miután elmondta a török uralom rémséges pusztításait, kivált a Temesi Bánságban, megemlíti, hogy a temesvári adminisztráció a törökök kiűzetése után azonnal hozzáfogott a siralmas állapotok megszüntetéséhez és pedig „a régen bevált eszközzel, a német telepesekkel.“ Azután folytatja: „E legrégibb bántási német település történetét hosszú ideig mély homály fedte. A németnyelvű telepesek tulajdonképeni zöme a Bánságban tudvalevőleg Mária Terézia és II. József idejéből származik. De míg ezen telepítés története szorgos levéltári tanulmányok alapján teljesen föl lett derítve, amaz első telepítésről mindez ideig alig volt egyéb adatunk, mint azon felette hézagos jelzések, sőt részben hamis följegyzések, melyeket a Temesi Bánság első monographusa, Grisellini F. 1780-ban megjelent művébe összeszedett. Épen azért hálára kötelező kezdeményezés volt az ismeretes történetíróé, Baróti Lajosé, midőn elhatározta, hogy az első német telepítésre vonatkozólag átkutatja a budapesti, bécsi és bántási levéltárakat. E kutatás eredményét látjuk immár előttünk egy könyvecskében, mely nemcsak nagy tömegű új akták anyagát tartalmazza, hanem ama településre tökéletesen új és fényes világosságot derít . . . A könyvecske szerzője, Baróti ur, nagy érdemeket szerzett magának nemcsak azért, mert a magyar kulturális életnek egy eddig sötéten maradt részét világította meg, hanem azért is, mert egészen új, s tekintettel a mai nemzetiségi mozgalmakra, kétszeresen becses anyagot szolgáltatott annak bebizonyítására, hogy Magyarország minden időkben kedvező talaj volt, a melyen a különféle nemzetiségek, békésen egymás mellett élve, mindig áldásos kulturális

működést fejthettek ki és egyetértően működhetek közre a közös haza felvirágztatásán.“

— **Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve.** Történelmi és hadászati szempontból, vonatkozással az ezredéves honfoglalás közelgő nagy nemzeti ünnepére. Irta **Tariczky Endre**, aranymisés pap, tiszafüredi plebános, a magyar történelmi társulat tagja, a „Tiszafüredvidéki régészeti Egylet“ elnöke. Két térképpel. Eger. Érseki lyceumi nyomda, 1892. 32 lap. — Érdekes, tanulságos füzet, melynek tartalmát a szerzőnek a magyar történelmi társulat gyűlésén, 1891. szeptember 3-án tartott felolvasása képezi. E felolvasás határozott sikert aratott, s a fővárosi lapok kedvezően ítélték felőle. Szerzője kiadásával Tiszafüred vidékének történeti megismerését óhajtja szélesebb körben elterjeszteni. Kapható a füzet Miliesz Béla régészeti muzeumi örnél Tiszafüreden s 35 kr. utalványozása mellett a szíves megrendelőnek bérmentve küldetik meg.

— **Ujabb verseczi leletekről** küldött szíves tudósítást Milleker Bódog tagtársunk a következőkben: A „Kápolna“-hegy aljának északi részén, a városkert és a „Postklinge“ nevű hegyszakadék között, minden földmunkálat alkalmával lelnek régiségeket — nagyon gyakran emberi csontvázakat. Így találtak minap a városkert északi szélén, Ditsch Péter szőlőjében, egyebek közt egy tűzhelyet, s ennél egy kis vas üllőt, egy sárgaréz pléhdarabot és egy újjnyi vastag k. 8° könyvalaku sárgarézlapot, melynek két oldalán ornamentumok vannak bevésve, minőket az aranymívesek a trébeléshez (kiveréshez) használnak (Stanzen). Az egész lelet egy vándorló aranymíves műhelyének maradványa lehet. — Továbbá találtak Gettmann Ferenc szőlőjében emberi csontok társaságában egy vas sarkantyut. — Végre leltek Hauser Károly szőlőjében emberi csontvázak mellett egy kbl. 1·5 kgr. súlyú, 14 cm. magas urnaalaku sárgaréz edényt.

Ezen leletek, az analogiákat tekintve, nem lehetnek régiebbek 300 évesnél. A fentemlített rézlap (az ornamentumokkal) Rittinger Ede és az edény ifj. Hauser Károly birtokában van.

— **Ipar-statisztika.** Dr. Jekelfalussy József, min. tanácsos, az orsz. statisztikai hivatal igazgatója nemrég mutatta be az országos ipar-tanácsnak először a legutóbbi népszámlálás anyagából összeállított új iparstatisztika főbb eredményeit. Ez adatok némelyike minket is érdekelvén, a jelentésből közöljük a következőket:

Az ipar és a forgalom a szorosabb értelemben vett Magyarországon az 1890. év végén 939,000 férfit és 159,000 nőt, összesen tehát kerek számban 1.100.000 egyént foglalkoztatott. Az ipar és forgalom öt főcsoportját külön véve szemügyre, alkalmazva volt: A bányászat- és kohászatban 47.438, az iparban 825.068, a kereskedelemben 161.140, a hitelnél 6.891, a közlekedésnél 58.065 egyén. — Az egész Magyarországon a 825.068 iparos közül átlagosan 1000 lakosra 54·5 esett. Ha pedig az egyes országrészeket tekintjük, azok iparosság tekintetében következőleg sorakoznak: a Duna-Tisza közén 1000 lakosra átlagosan 83·2 iparos esett, a Duna bal partján 58·5, a Duna jobb partján 56·4, a Tisza jobb partján 52·7, a Tisza-Maros szögében 44·1, a Tisza bal partján 40·3, Erdélyben csak 37·2. Iparban tehát legszegényebb a Királyhágón túli rész, daczára, hogy ott is vannak iparosabb vidékek, pl. Brassó-megyében 87·8, Szeben-

megyében 600 iparos esik átlagosan 1000 lakosra. Érdekes, ha a székely megyéket vesszük szemügyre, Háromszékben 50·6, Maros-Torda-megyében 42·8, Udvarhelyben 34·9, végre Csikben csupán 25·9 iparos esik 1000 lakosra. Városaink iparosság tekintetében következőleg sorakoznak: Kassa 227·9, Budapest 223·4, Pozsony 210·8, Maros-Vásárhely 197·2, Temesvár 191·5, Kolozsvár 187·7, Nagyvárad 181·8, Komárom 177·3, Arad 166·7 iparossal 1000 lakos után számítva; leghátul áll a városok között Hódmező-Vásárhely, 50·3 iparossal. — A kereskedelemben foglalkozó 161.140 egyén közül a tulajdonképeni kereskedésre esik 141.589, a házaló kereskedésre 13.656, az ügynökök és alkuszokra 5720, a közraktárakra 175 egyén. Az egész országban minden 1000 lakosra átlagosan 10·7 kereskedelemmel foglalkozó egyén esett. Ha a vármegyéket a törvényhatóságu városokon kívül tekintjük, legelül áll Zólyom 13·2, leghátul Kolozs-megye 3·7 arányszámmal. A városok a kereskedő népesség arányszáma tekintetében következőleg sorakoznak: Nagyvárad 53·9, Budapest 51·6, Pancsova 44·5, Temesvár 41·3, Győr 41·1, Arad 40·8, Pozsony 40·2 arányszámmal, leghátul szintén Hódmező-Vásárhely áll, hol 1000 lakosra csakis 10·6 kereskedelemmel foglalkozó lakos esik.

— **A lippai állami polgári és középkereskedelmi iskola** 1891/92-iki értesítőjében Eisenkolb Aurél, a megnevezett iskola tanára, „Monografiai feljegyzések városunk jelenéből és multjából“ cím alatt érdekes adatokat közöl, melyeknek ez egykor országos hírű hely leendő monographusa jó hasznát veendi. Az értekezés nagyobb része Lippa jelenlegi viszonyairól szól: a város fekvéséről, hatáiról; a lakosok számáról, nemzeti és vallási viszonyairól; a város kiterjedéséről; a Maros eséséről, mélységéről, vizállásáról és áradásáról; Lippa csatornázásáról, kövezetéről és utcái világításáról; a föld terményeiről; a lakosok foglalkozásáról s itt főképen a gyümölcsstermelés- és szőlőművelésről; az éghajlati viszonyokról; a város nevezetességeiről; iskoláiról, templomairól, az itt létező hivatalokról, stb. Közben a radnai szerzetesház történetében található és II. Józsefnek 1768. ápril 25-én a radnai kolostorban tett látogatására vonatkozó adatokat is közli. Hosszasan elmondja a városi tűzoltókar történetét s végül a „Lakóhelyünk multjából“ című fejezetben Lippa történetének a 13. századig terjedő vázlatát adja. E fejezetben, kétségkívül a legbecsesebb a régi várra vonatkozó rész, mert amit Eisenkolb erről ír, az jobbra autopsián alapszik. Állításainak könnyebb megértése végett mellékletben Lippa hajdani várának és a jelenkori városnak alaprajzát ír adja, melyet az ő terve alapján Jabkowsky Mihály tanár rajzolt. Kívánatos volna, hogy Eisenkolb tanár úr példáját vidékünk nagyobb helyeinek tanárai kövessék.

—s.—é.

— **A rohancai monostorról** dr. Karácsonyi János folyóiratunk ez évi első füzetében szokott érdekességgel értekezett. Nemcsak azokat az adatokat közlé, melyek e monostorra vonatkozólag fenmaradtak, hanem Dél-Magyarország egyik leggazdagabb, XIII-ik századi birtokosával Csák Miklóssal s ennek a Maros mentén fekvő birtokaival is megösmertett bennünket. Sőt ezeknek valamint a rohancai monostornak a helyét is iparkodott meghatározni. De mivel erre nézve positiv adatok hiányában csak véleményét nyilvánítá: nem veszi tán rossz néven, ha cikkéhez én is hozzászólok s elmondom az én véleményemet, még pedig a

következő három kérdés alakjában: 1) Hód, melyet Karácsonyi a Temes-megyei Szécsány tájára helyez, nem feküdt-e inkább a mai Hódony vagy még inkább a bodrogi kolostor táján a Maros mellett, amely kolostor a múlt századbeli iratokban többször Hódos vénen említették? 2) A Csák másik birtokaként említett Székaszó neve nem lappang-e a mai Székésút vagy Szekusik neve alatt? Végül 3) a rahonczi monostor nem állt-e a mai Monostor táján, az előbb felhozott helyek közvetlen szomszédságában?

—i.—s.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT AZ 1892. ÉVBEN.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői **Desseffy Sándor**, esanádi püspök, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Életfogytiglani elnök: Id. **ORMÓS ZSIGMOND**, a Lipótrend közép- és a Szent-Istvánrend keresztese, főrendiházi tag, a magyar tudomány, akadémia levelező tagja stb., Temesvárott.

Igazgató: **DESCHÁN ACHILL**, Temesvármegye alispánja, a III. osztályú vaskoronarend birtokosa.

Főtítkár: **PATZNER ISTVÁN**, esanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiaumi tanár, Temesvárott.

Titkár (helyettes): dr. **BERKESZI ISTVÁN**, főreáliskolai tanár, Temesvárott.

Ügyész: dr. **NIAMESSNY GYULA**, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.

Pénztárnok: **HILT LAJOS**, megyei főpenztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Babusnik Ágoston, nagykereskedő, Temesvárott.

Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő, Temesvárott.

Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.

5 Buziási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, Temesvárott.

Zsadányi és merezfyalvi Féger Ferenc, nagybirtokos, Merezfyalván.

Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Németh József, esanádi nagyprépost, felsz. püspök, Temesvárott.

Dr. Parlaghy Márton, nyug. es. kir. főtörzsorvos, Temesvárott.

10 Római kath. főgymnasium, Temesvárott.

Temesvármegye közönsége.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.

Dobó Miklós, apát-kanonok, Temesvárott.

Follimonovi Folly Emil, pápai főpap, prépost-kanonok, Temesvárott.

Kovacsich Gyula, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.

5 Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.

Marx Antal, kir. tanácsos, nyug. tanfelügyelő, Temesvárott.

Nagy György, kir. tanácsos, jószágigazgató, Temesvárott.

Dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskorona-rend birtokosa, Temesvárott.

10 Steiner Ferenc, magánzó, Temesvárott.

Wimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott.

II. A délmagyarországi történelmi és régészeti Muzem-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-Józsefrend lovagja, és az arany koronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott.
- Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
- Báró Baics Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskoronarend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach czége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
- Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
- Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnaz Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskoronarend nagykeresztese, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zombolyán, Torontálvármegyében.
- Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án
- Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
- Deitai takarékpénztár, Dettán.
- 15 Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Buziási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott.
- Fehértemplom rendezett tanácsú városi közönsége.
- Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván, Temesvármegyében.
- A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
- 20 Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukareczen, Temesvármegyében.
- Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter' v. b. t. tanácsos, a Lipóttrend nagykeresztese † 1881. május 31.
- 25 Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. szám.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza, 16. szám.
- Néhai miskolczi Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
- Néhai Dr. Haynald Lajos, biboros-érsek, v. b. t. tanácsos sat., † 1891.
- 30 Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, főszolgabíró, Temesvárott.
- Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapesten.
- Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
- Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- 35 Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885. szeptember 15-én
- Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő † 1884.
- Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, a Lipóttrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
- Néhai Korbonics János, † 1888. nov. 7.
- Néhai Kümmer Henrik János, 1. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
- 40 Néhai Lazarovits Bazil, királyi tanácsos; nagybirtokos és volt főispán †.
- Lazarovits Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos, †.
- Néhai Mihalovics József, biboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipóttrend nagykeresztese, stb., † 1891.
- Németh József, esanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
- 45 Dr. Niamessny Gyula, 1. tisztikar.
- Id. Ormós Zsigmond, 1. tisztikar.

- Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. es. és kir. főörzsorvos, Temesvárott.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos † 1889.
- 50 Néhai báró Szina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Szina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel váltóüzleti tulajdonos, † 1877. november 17.
Dr. Schlauch Lőrincz, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a sz. László-társulat elnöke, Nagyváradon.
Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
- 55 A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Sz. k. Temesvár város közönsége.
Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
- 60 Dr. Vargics Imre, orsz. gyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinnerszeg, Temesvármegyében.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881. október 8-án.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
Maglódi Wodianer Béla, Budapesten.
- 65 Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, Uj-Aradon.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknoi Vilmos, arbei vál. püspök, szegszárdi apát, nagyváradi kanonok, a m. t. akad. r. t. s. alelnöke, Budapesten.
Göndöcs Benedek, apátplebános, a békésmegyei régészeti és közművelődési egyesület elnöke, Gyulán, Békésmegyében.
Hampel József, egyetemi tanár, a. n. m. régiség- és éremtári öre, Budapesten.
- 5 Pulszky Ferencz, a könyvtárak és muzeumok országos felügyelője, a m. n. muzeum igazgatója, a magy. tudós társaság tiszteleti s igazgató, és több kül- és belföldi tudós társaság tagja, Budapesten.
Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtársa, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapesten.
Torma Károly, egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több kül- és belföldi tud. társ. tagja, Budapesten.
- 8 Vizkelety Imre, nyug. pénzügyi tanácsos, Pécssett.

c) Évdíjas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

- Ardeleán György, városi alügyész.
Állami felsőleányiskola.
Bach Ferencz, kir. járásbirósági albiró.
Dr. Benedek Albert, állami felső-leányiskolai tanár.
- 5 Dr. Berkeszi István, főreáliskolai tanár.
Dr. Berkovits Sándor, theologiai tanár.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Bessenyei Ferencz, országgyűlési képviselő.
Paráczai dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
- 10 Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Breuer Ármin, l. választmány.
Dr. Breuer Mór, ügyvéd.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Demkó Géza, teési birtokos.
- 15 Deschán Achill, l. fiztikar.
Dobján László, tanítóképző tanár, állami tanító.
Dobó László, megyei főügyész.
Dobó Miklós, l. választmány.
Dollenz József, esanádi apátkanonok.

- 20 Doroghi Ignác, főreáliskolai tanár.
Dr. Engelsz János, esperesplebános.
Folly Emil, l. választmány.
Dr. Gettmann József, csanádi prépost-kanonok.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
- 25 Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
Kelety János, temesvármegyei árvaszéki ülnök.
Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
Klein Jakab, ipariskolai tanár.
Korniss Géza, ügyvéd.
- 30 Kovacsich Gyula, l. választmány.
Lamberg Imre, ügyvéd.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztosítótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
- 35 Marx Antal, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
Mály István, l. választmány.
Dr. Meskó Béla, városi árvaszéki ülnök.
Nagy György, l. választmány
- 40 Nagy Lajos, temesvármegyei árvaszéki főkönyvvezető.
Nagy László, sz. kir. Temesvár-városi tanácsos.
Novák Péter, földbirtokos.
Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
- 45 Patzner Lajos, megyei tb. főszámvevő.
Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Pottyondy Ferencz, nyug. törvényszéki elnök, ügyvéd
Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Reitz László, Temes-Bega-vizszabályozó társulati könyvvezető.
- 50 Rotariu Pál, ügyvéd.
Schopf Antal, pénzügyi tanácsos.
Steiner Ferencz, l. választmány.
Dr. Spéth Károly, csanádi prépost-kanonok.
Stíppel Fábián, sz. k. Temesvár-városi közgyám.
- 55 „Társas-kör.“
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Traila György, g. kath. lelkész.
Troszt József, megyei árvaszéki ülnök.
- 60 Várnay Ernő, ügyvéd.
Wimmer József, ny. kir. pénzügyigazgatósági titkár.

Aradvármegye.

Buezurka Ferencz, körjegyző, Ménesen, u. p. Gyorok.
Orody Nándor, jegyző Glogovácson.
Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Baranyavármegye.

Dragunesku Döme, m. kir. pénzügyigazgató, Pécselt.
Malesek Gusztáv, kir. tanácsos, nyug. m. kir. kincst. jószágigazgató, Német-Bolyon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csongrádvármegye.

Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, plebános, Kisteleken.

Dr. Despinitz Péter, kir. táblai bíró, Szeged.
Széll Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

Boleszny Antal, plebános, Orsován.
Jakabffy Miklós, birtokos, Zaguzsényen, u. p. Karánsebes.
Vörnlé György, főszolgabíró, Új-Moldován

Mosonyvármegye.

Ivánfy Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvórott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunvármegye.

Dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár, Budapest.
Horváth Pius, kegyesrendi kormánysegéd, Budapesten.
Kiss József, a magyar-francia bizt.-társ. tisztje, Budapesten.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

Dr. Ortway Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, polgármester, Fehértemplom.
Cserny Márk, polgármester, Vinga.
Fodor Ödön, kir. járásbíró, Vingan.
Gózszy Máttyás, plebános, Gyarmatán.
- 5 Dr. Grosz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplomon.
Henny Sebestyén, esperes-plebános, apát, Versecz.
Hidegkuty József, jegyző, Német-Szt.-Péter.
Junga Lajos, tisztartó, Saág.
- 10 Kabdebó Gergely, főszolgabíró, Fehértemplom.
Kadicz György, nyug. kir. járásbíró, Verseczen.
Kiss Ferencz, jegyző, Mramorák.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingan.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Verseczen.
- 15 Miku Emil, gör. kel. segédlelkész, Kissodán.
Milleker Bódog, elemi néptanító, Verseczen.
Rudnai Nikolics Sándor, főispán, Versecz.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
Oseczky János, plebános, Szt. Andráson.
- 20 Pongrácz Miklós, házközösségi főszolgabíró, Fehértemplom.
Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Popescu Aurél, jegyző, Beregszó.
Rác Pál, jegyző, Monostoron, u. p. Vinga.
Sallay Jenő, jegyző, Niezkyfalván.
- 25 Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Ifj. Somogyi Gyula, főszolgabíró, Csákova.
Szabó Kálmán, Csákova.
Szöcs Lajos, főszolgabíró, Kubin.
Ternajgó Oszkár, gyógyszerész, Új-Aradon.
- 30 Véber Ágoston. cs. és k. káplán és plebános, Szakálházán.

Torontálvármegye.

- Andrássy Mihály, Nagy-Beeskereken.
 Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolyán.
 Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Beeskereken.
 Kasics Károly, plebános, Nagy-Ósz.
 35 Kayser Lajos, plebános, Kis-Zombor.
 Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Beeskereken.
 Nédics János, városi kapitány, Nagy-Beeskereken.
 Reinlein Jézsef, plebános, Haulikfalva.
 Steinbach Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő, Nagy-Beeskereken.
 10 Steingassnar Kálmán, kir. főmérnök, Török-Becsén.
 Tokody Ödön, plebános, Uj-Pécs.
 Velcsov János, jegyző, Ó-Bessenyőn.
 Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolyán.
 Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

d) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjairól.

a) Alapító tag	65
b) Tiszteletbeli tag	8

c) *É v d i j a s t a g o k.*

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	61
Aradvármegyében	3
Baranyavármegyében	2
Borsodmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hewesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmgyében	4
Pozsonymegyében	1
Temesmgyében	30
Torontálmegyében	14
Trencsénmegyében	1

Összesen 199

tagja volt a társulatnak az 1892-iki évben.

Megvételre kerestetnek:

1) A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“
Értesítő-jéből:

1876. évi (II.) évfolyam 2. füzet.

1878. „ (IV.) „ 1. „

1879. „ (V.) „ 1. „

1884. „ (X.) „ 4. „

2) Az Orthmayr T. és Szentkláray J. által szerkesztett „Történelmi
Adattár“-ból:

1871. évfolyam jan., ápr., aug. és jul. füzet.

1872. „ ápr., aug., szept., okt., és nov. füzet.

1874. „ febr., ápr. és (ha megjelentek) jul.—decz. füzetek.

A kiknek birtokában e füzetek megvannak, s azokat eladni hajlandók,
szíveskedjenek az Értesítő szerkesztőjénél jelentkezni s az eladási árt is
megjelölni.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1892-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdijas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik id. Ormós Zsigmond, társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejárta előtt, és pedig irásban) be nem jelentik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1892. deczember 15-én.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkezesések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminárium) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam. I. II. III. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam I. II. III. IV. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam I. II. III. IV. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.